

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Departament d'Història Moderna i Contemporània

Doctorat en Història comparada, política i social

UNA AUTARQUIA CASERNARIA

**Els alts càrrecs militars a *El Alto Estado Mayor, Ministerio de Industria y Comercio*
i *El Instituto Nacional de Industria, 1938-1962*.**

Tesi Doctoral

Presentada

Josep Sanjuán Altayó

Dirigida

Martí Marín Corbera

Setembre 2016

Al meu pare Antoni Sanjuán Alegre i al seu amic Natali Miret Casals

AUTARQUIA: UN CANVI DE MODEL

PART PRIMERA.

Capítol I

El Alto Estado Mayor. Nou organisme militar organitzat directament per Franco

-L'Exèrcit després de la Guerra Civil

-La contrareforma militar i la creació del *Alto Estado Mayor*

Capítol II

Buscant les arrels professionals dels principals personatges militars relacionats amb l'autarquia i la política: l'Exèrcit espanyol al Marroc un exemple d'ineficàcia i corrupció.

-Coincidències a Melilla i Tetuán (1909-1921). Francisco Martín Moreno un fil conductor.

-Fidel Dávila Arrondo. Annual i la dictadura. La discutible competència militar d'alguns *herois* de la Guerra Civil.

-Luis Orgaz Yoldi. Un oficial colonial. La violència: una "fórmula" civilitzadora.

Capítol III

El Alto Estado Mayor (1939-1945)

Juan Vigón Suero-Díaz

-*Consejo de Economía Nacional*

Francisco Martín Moreno.

Fidel Dávila Arrondo

- *Comité Ordenador de Minerales Especiales de Interés Militar (COMEIM)*

- Principals gestors del COMEIM

-Consideracions finals sobre el COMEIM

-*El Alto Estado Mayor, l'INI i la indústria militar*

Capítol IV

Unes conseqüències de la política autàrquica. Els Aliats estan guanyant.

-El règim busca el rearmament. Gómez-Jordana segona vegada Ministre

-l'Eix ha perdut la guerra

-El pes del petroli durant la Segona Guerra Mundial

Capítol V

El Alto Estado Mayor (1945-1954)

Luis Orgaz Yoldi.

-Guerra Civil

-La postguerra i la Segona Guerra Mundial

Juan Vigón *Jefe Alto Estado Mayor* (segona vegada febrer 1946)

-El moment econòmic espanyol del 1945

-Pactes de Madrid 1953

-Junta de Energía Nuclear

PART SEGONA

Capítol I

Ministeri d'Indústria i Comerç

De la *Junta de Defensa Nacional* a la *Junta Técnica*. Juliol 1936- gener 1938.

El Ministeri d'Indústria i Comerç. 1938-1951

- L'intervencionisme en estat pur.
- Comisaría General de Abastecimientos y Transportes (CAT)*.
- Suanzes deixa el Ministeri.
- Un coronel d'artilleria amb responsabilitat industrial, però de forma temporal
- L'únic Ministre no militar (falangista) del període 1938-1962. Quatre anys.
- Altre vegada Suanzes Ministre i alhora President de l'INI.

Capítol II

El Instituto Nacional de Industria.

- Estructura empresarial
- Gestors amb molta influència.
- Una altre vegada la Guerra al Nord d'Àfrica. Gasos tòxics i repressió a la població del Rif.
- Projecte industrial de l'INI
- De mobilització industrial a industrialització. Militars en el Consell de l'INI

Capítol III

Una gestió casernària. Els carburants.

La solució autàrquica: fabricació de carburants sintètics. *Empresa Nacional Calvo Sotelo de Combustibles Líquidos y Lubricantes (ENCASO)*

- Consells d'Administració
- El tinent coronel Planell i el III Reich: buscant tecnologia.
- El tinent coronel Planell organitza una estructura industrial autàrquica. Un fracàs anunciat

Una esclatxa al sistema autàrquic casernari. *Refinería de Petróleos de Escombreras S.A. (REPESA)*

- Consells d'Administració

Dues tècniques.

-Planell un bon gestor casernari.

Capítol IV

Una elit militar dins l'entramat econòmic (1938-1951)

-Taula I

-Taula II

-Taula III

-Taula IV

-Un resum

AUTARQUIA: UN CANVI DE MODEL

A Espanya, al final de la Guerra Civil la producció industrial i l'agrícola havien caigut fins a nivells molt baixos. També els països d'Europa que van patir la Segona Guerra Mundial (1939-1945) van tenir una davallada important de la producció, però el 1950 ja havien arribat als índexs d'abans del conflicte armat, mentre que a l'Estat espanyol no es van assolir els nivells de pre-guerra fins a mitjans dels cinquanta¹, per bé que el conflicte espanyol havia finalitzat el 1939. Davant d'aquest comportament diferent la historiografia ha hagut d'interrogar-se, ¿Perquè aquest retard espanyol? D'entrada, i malgrat l'exageració en les destruccions ocasionades per la guerra com a forma de justificar la demora en la recuperació econòmica, les devastacions bèl·liques no expliquen per elles mateixes la lentitud de la recuperació espanyola, donada la desproporció de mitjans de destrucció massius entre una i altra guerra –amb *avantatge* per a la de 1939-45, naturalment- per tant, han hagut de considerar-se altres factors. Fa temps que va quedar establert ja que aquests factors obeïren a decisions polítiques i econòmiques dictades des de les més altes instàncies del règim i que en cap cas es poden qualificar d'*obligades*.² L'explicació d'aquestes decisions fou en part ideològica i en part d'ordre pràctic: els dirigents franquistes es mostraren convençuts que només en un determinat marc ideològic es podien trobar les solucions adequades, tant per a la recuperació econòmica com per anar més enllà quan aquesta s'hagués produït. Es pot veure en el projecte econòmic del franquisme certes connexions ideològiques amb l'intervencionisme de la Dictadura de Primo de Rivera, cosa que allunyaria la causalitat de les destruccions de guerra, però en realitat el model franquista venia de més lluny. Com explica Jordi Catalán³, la font d'inspiració del règim van ser més aviat les experiències coetànies d'Alemanya i d'Itàlia: els primers governs franquistes estaven entusiasmats amb els resultats assolits pels països amb sistemes polítics totalitaris.

Les autoritats del règim havien vist que la recuperació econòmica a Alemanya a partir de 1933 s'havia materialitzat mitjançant un seguit de decisions fonamentades en

¹ CATALAN,J. *La economía española y la Segunda Guerra Mundial*, Ariel Historia Barcelona 1995. p.27.

² Una primera síntesi sobre el tema va quedar establerta per GARCÍA DELGADO, J.L., “La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo” dins C.SUDRIÀ, J.NADAL i A.CARRERAS, *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*, Ariel, Barcelona, 1987, p.164-189.

³ CATALAN,J. *La economía española y la Segunda Guerra Mundial*, Ariel Historia Barcelona 1995. p.62.

l'increment de la inversió pública, però abocades en exclusiva al rearmament i acompanyades del monopoli del comerç exterior per part de l'Estat. La reorganització econòmica alemanya havia passat, doncs, per l'establiment d'objectius polítics –i ja veurem que, sobretot, militars- que donaven pas, no només a la recuperació sinó que obrien perspectives futures de creixement. En aquest context el govern franquista s'adonà de la importància del programa quadriennal del Reich alemany de 1936, el qual augmentava la capacitat industrial en projectes d'importància estratègica que, com ja veurem, l'INI va intentar copiar en tot el relacionat amb els combustibles sintètics. En paraules de Jordi Catalán:

El llamado Plan Cuatrienal, anunciado en 1936, programó la canalización de la inversión pública hacia proyectos industriales destinados a la obtención o a la ampliación de la capacidad productiva de inputs básicos de importación estratégica en un conflicto armado: combustibles y caucho sintético, aluminio, explosivos, productos químicos básicos, acero i metales no ferrosos. Para su implementación se contaba con la cooperación del gigante químico del país, la compañía I.G. Farben.

El 1933 Hitler havia estat nomenat Cancellor del Reich, però el 1934 passà convertir-se en dictador (*Führer*). En conseqüència es va produir un augment de la influència del partit nazi en el terreny militar i econòmic, de manera que l'absolut control de l'aparell de l'Estat, i la imposició de l'expansionisme en política exterior conduïrien directament a la guerra.⁴

Itàlia també va representar un punt de referència per les autoritats espanyoles. Allí, des del 1933, l'Estat controlava una gran part de la indústria⁵, havia legislat en el sentit de

⁴ En aquest sentit el professor Garcia Pérez (*Franquismo y el Tercer Reich*), recull l'exposició de l'historiador alemany Wolfgang Schieder el qual relaciona la intervenció nazi en la Guerra Civil amb el començament del programa quadriennal de Hitler; SCHIEDER, W. "Spanischer Bürgerkrieg und Vierjahresplan: Zur Struktur nationalsozialistischer Aussenpolitik", el artículo ha sido editado en dos libros distintos: SCHIEDER, W. y DIPPER, Ch. (eds): *Der Spanische Bürgerkrieg in der internationalen Politic (1936-1939)*, Munich 1976. pp 162-190; y en MICHALKA, W. *Nationalsozialistische Aussenpolitik*, Darmstadt, 1978 p.p. 325-359. nuestras referencias se atienen a esta última edición. Dins GARCIA PÉREZ, R. *Franquismo y el Tercer Reich*. Centro de Estudios Constitucionales. Madrid 1994. p 55. Per veure la construcció del Nou Ordre Alemany: GARCÍA PÉREZ, R. "El proyecto continental del Tercer Reich" *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)* Enero-Marzo 1995 n° 87.

⁵ SAN ROMAN, E. *Ejército e Industria: el nacimiento del INI*. Crítica 1999 p. 144-146 El Istituto per la Ricostruzione Italiana. "El IRI fue fundado el 21 de enero de 1933 como institución transitoria para asumir bancos en quiebra y sus correspondientes carteras industriales. En 1937, Mussolini hizo cambiar el curso de la entidad convirtiéndola en el

fer necessària una autorització administrativa per la creació de noves instal·lacions i, a partir de 1935, amb la invasió d'Etiòpia, el règim feixista s'inclinà a implantar un sistema autàrquic⁶. D'altra banda, es tractava de dos governs amb els que el *Nuevo Estado* franquista mantenia unes relacions excel·lents que, per força, havien de facilitar la col·laboració. Recordem que el feixisme italià i el nazisme alemany havien recolzat, des del 1936, amb homes i armes als militars revoltats contra la República⁷. En altres paraules, Alemanya i Itàlia havien establert un seguit de crèdits, els quals van ser decisius per la victòria militar de Franco, per tant, i també per afinitat ideològica, és lògic pensar que el nou sistema productiu espanyol provaria d'assimilar-se al de les potències totalitàries, en considerar-les models d'èxit. De totes maneres i com veurem, de les relacions entre l'Alemanya nazi i el règim espanyol resultaren un seguit de frustracions i fracassos, els quals van conduir a un retrocés de l'economia espanyola, ja que, en realitat, la gran ajuda del III Reich durant la Guerra Civil havia creat una situació de dependència econòmica, militar i de satel·lització política⁸.

Des del primer moment, els governs franquistes ja havien imposat un model de domini absolut de totes les activitats industrials, de cara a facilitar la mobilització de mitjans per a la guerra, i alhora establiren un control centralitzat sobre els recursos. Un domini i un control que es varen materialitzar a través de la promulgació d'una àmplia legislació intervencionista en matèria industrial, fixació dels preus dels bens i serveis i contenció

organismo industrial al servicio de las aspiraciones autárquicas: desde aquel momento, el Estado encauzaría la política económica a través de los organismos de crédito que se hallaban bajo su control directo, lo cual permitía el acceso a las industrias clave”.

⁶ CATALAN, J. *La economía española y la Segunda Guerra Mundial*, Ariel Historia Barcelona 1995. p.p.64-67 “La política económica de la Italia fascista se orientó hacia la autarquía a partir de las sanciones decretadas por la Sociedad de Naciones en noviembre de 1935” “ El mismo año de constitución del instituto se estableció por ley la obligatoriedad de autorización administrativa para la ampliación o creación de nuevas instalaciones industriales”.

⁷ VIÑAS, A. *Las palancas de la guerra, mitos del franquismo*. Pasado & Presente Barcelona 2013 p. 405 “El Glorioso Alzamiento Nacional ni fue glorioso ni fue nacional; se hizo bajo pretextos espurios con un apoyo material italiano que había negociado los conspiradores calvosotelistas y que ningún historiador español o extranjero ha documentado (lo cual no es nada sorprendente, visto como algunos contemplan el pasado); consiguió la victoria gracias a Hitler y Mussolini y a la retracción de las democracias en apoyar a un Gobierno acosado desde el interior y desde el exterior; los dictadores fascistas dirigieron un chorro constante de armamento y de personal; expresado en términos financieros superó al total de las reservas del banco de España que la República invirtió en hacer frente a los gastos bélicos y no bélicos exteriores”.

⁸ GARCÍA PÉREZ, R. *Franquismo y Tercer Reich*. Centro de Estudios Constitucionales. 1994 p.p.573-578.

dels sous⁹. El règim també va realitzar un examen rigorós de les importacions i va fixar-se com objectiu procurar evitar-les de cara a un projecte d'autosuficiència industrial que es trobava clarament vinculat a plantejaments bèl·lics, d'origen no només militar, igual que en el cas dels seus models esmentats. Tot plegat va significar un punt d'inflexió en l'evolució del sistema econòmic espanyol. El disseny del règim va representar un trencament respecte al criteri empresarial i d'inversió de pre-guerra: no pot identificar-se, per tant, el franquisme com el resultat inevitable de la via nacionalista seguida per la industrialització espanyola d'abans del 1936¹⁰.

El present estudi pretén fer una aportació significativa a aquesta tesi del *viratge* de l'economia espanyola durant el franquisme, des de l'anàlisi política. Per a això observarem quins foren els organismes encarregats de portar-lo a terme i –sobretot– qui foren els protagonistes, en el sentit de *responsables últims* de la presa de decisions, tot fent-ne una anàlisi entre la prosopografia –els individus, el seu origen i formació– i la conjuntura política –el context precís de la presa de decisions. Podem anticipar que els organismes bàsics foren civils, però la gestió dels mateixos correspongué a militars,

⁹ Principals decrets durant la guerra: Boletín de la Junta de Defensa Nacional de España nº 7, 17/08/1936. "Se tiene noticia de que hay en nuestro territorio buen número de industrias cuyos directores locales aparecen tibios por la verdadera causa de España con el pretexto de su incomunicación con los consejos de dirección, circunstancia que en modo alguno les limita las responsabilidades que el momento histórico que vivimos les impone y que esta junta y las autoridades delegadas de la misma, les exigirán con el mismo rigor que el bien público aconseja"; BOE 6 20/10/1936 Decreto 28 "Los precios de los productos no pueden ser superiores a los que había antes del 18/07/1936. Bajo pena de severísimas sanciones"; BOE 245 22/06/1937 "Comisión Militar de Incorporación y Movilización industrial". Primer Govern, Ministeri d'Indústria i Comerç (Suanzes): BOE 562 06/05/138 "Comisiones de incorporación Industrial y Mercantil"; BOE 53 22/08/1938 Control nuevas instalaciones "Supeditando la iniciativa privada, fuente fecunda y reconocida de progreso, a las consideraciones del superior interés nacional"; BOE 132 09/11/1938 "Consejo de Coordinación de Industrias afectas a la Defensa Nacional". Per a més informació: FUENTES QUINTANA, E. Director. *Economía y economistas españoles en la guerra civil*. Academia de ciencias Morales y Políticas. Madrid. SAN ROMAN, E. "Política industrial en el bando franquista" p. 546. Comisaría General de Abastecimientos y Transportes: BOE 485 18/02/1938 "Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes"; BOE 121 01/05/1939 "Comisaria General de Abastecimientos y Transportes (CAT)". Principals decrets de després de la guerra: BOE 298 25/10/1939 "Ley de Protección a las nuevas Industrias de Interés Nacional"; BOE 349 15/12/1939 "Ley de Ordenación y Defensa de la Industria" "La industria, que, como instrumento de la producción, se considera parte integrante del Patrimonio Nacional y subordinada al interés supremo de la Nación, regirá por esta Ley". El Ministeri atorgava les concessions necessàries per l'establiment de les indústries i exercia un control absolut sobre totes les fàbriques nacionals i en casos excepcionals l'Estat podia confiscar les instal·lacions. La llei anava més lluny i amb l'afany de nacionalitzar la indústria no permetia que les inversions estrangeres superessin el 25% del capital social, però en les fàbriques militars, el capital havia de ser totalment espanyol; BOE 273 30/09/1941 Instituto Nacional de Industria.

¹⁰ CATALAN, J., *La economía española...*, 1995, p.71.

majoritàriament de l'arma d'artilleria i dels cossos d'enginyers, veterans tots ells de les guerres colonials a l'Àfrica del Nord. S'ha remarcat en nombroses ocasions aquest origen *africanista* per explicar el cruel comportament en campanya dels militars sublevats. No s'ha fet encara esment -com ho farem aquí- que una altra de les conseqüències de l'*africanisme* i de les seves negatives experiències, en forma de recurrents «desastres», fou la consciència de la necessitat de la mobilització industrial per a la guerra.

En aquest canvi de model el Ministeri d'Indústria i Comerç fou una de les peces destacades. Aquest ministeri era un dels encarregats directes d'organitzar la política autàrquica imposada pel règim. Per tant, hi ha un especial interès en veure el perfil i l'origen professional dels ministres entre el primer govern franquista (1938) i el vuitè (1962) ja identificat amb les polítiques del *desarrollo*. Per començar, podem dir que en aquest període de vint-i-quatre anys, al davant del ministeri quasi sempre va haver-hi un personatge l'origen professional del qual eren les forces armades. Només entre el tercer govern (1941) i el quart govern (1945), és a dir, quatre anys, va ser un civil el que va ocupar el càrrec: significativament, fou el falangista Demetrio Carceller¹¹, car fou precisament la Falange, l'espai polític que compartia en major mesura el deliri autàrquic.

El primer ministre d'Indústria i Comerç (1938) fou l'antic oficial de l'Armada Juan Antonio Suanzes Fernández, personatge plenament partidari de sotmetre l'economia a la política, extrems que queden demostrats amb la legislació que va promoure¹². Aquesta legislació considerava la indústria com a un instrument de l'Estat al servei de la guerra, consigna comuna dels feixismes i altres grups d'extrema dreta¹³. La figura de Suanzes ha estat prou estudiada per diferents autors, com per exemple Elena San Román que ha descrit els somnis planificadors del Ministre dissenyant un esquema general d'organització de l'Estat (1939), on fos molt present la mobilització industrial, de manera que, tota la indústria pogués transformar-se adequadament en cas d'un conflicte

¹¹ RIERA, I. *Els catalans de Franco*. Plaza Janés 1998 p. 243. Demetrio Carceller abans de la guerra havia participat en diferents indústries, sobretot les relacionades amb el món del petroli: CAMPSA i CEPESA.

¹²Suanzes va participar en la promulgació de 27 lleis durant la seva etapa com a Ministre d'Indústria i Comerç. Totes les lleis tenen un fort caràcter intervencionista, des de la confiscació dels vaixells de la flota mercant fins al control industrial. A Suanzes R. 2680 "Relación de todas las disposiciones dictadas por los distintos ministerios del Gobierno de la Victoria del que fui Ministro de Industria y Comercio" dins SAN ROMAN 1999 p.p. 61-62.

¹³GARCÍA PÉREZ, R. "El proyecto continental del Tercer Reich" Revista de Estudios Políticos (Nueva Época) Enero-Marzo 1995 n° 87.

armat¹⁴. Coincidint amb aquesta línia de pensament, s'ha de subratllar la designació (1941) com a Sotssecretari de la Presidència al Capità de navili Luis Carrero Blanco, que en el transcurs del temps hauria de desenvolupar un paper decisiu en el règim franquista. Segons Xavier Tusell, Carrero era partidari de *llevar a cabo la autarquía económica con vigorosa intervención estatal*¹⁵, identificant-se plenament amb un projecte a mitges militar i a mitges polític que relativitza molt el suposat enfrontament “de principis” que alguns autors han suggerit que Carrero mantingué amb la Falange, només perquè rivalitzà –modestament- amb la influència que exercí en els inicis de la postguerra Serrano Suñer¹⁶.

Una vegada finalitzada la Guerra Civil, el règim expressà amb claredat la voluntat d'elevat el nivell de la industrialització espanyola mitjançant la intervenció directa de l'Estat, acció política que va culminar el setembre de 1941 amb la creació del *Instituto Nacional de Industria* (INI). La llei fundacional de l'INI considerava que la iniciativa privada no era suficient per aconseguir tot allò que els valors “racials” i el sentit històric de la pàtria demanaven, per tant, l'Estat havia d'intervenir per a organitzar una política industrial poderosa¹⁷. Per materialitzar aquesta feina va ser nomenat President de l'INI, precisament, Juan Antonio Suanzes –aleshores ja ex-ministre- que va organitzar-lo segons l'estructura de les Societats Anònimes, governades mitjançant un Consell d'administració. En el primer Consell (1941) es pot descobrir la forta presència de membres de les Forces Armades: d'un total de quinze vocals set n'eren militars. Aquesta proporció es va mantenir pràcticament igual fins a finals dels anys cinquanta. La presència de personal castrense també apareix en els consells d'administració de les diferents societats que l'INI anava creant per gestionar la inversió industrial¹⁸, però els alts oficials desplaçats no deixaven de formar part de les Forces Armades, tal com ho demostren els seus expedients militars, ja que continuaven pujant de grau, i per tant, seguien sotmesos a la disciplina militar¹⁹. Entre altres, el cas més paradigmàtic el

¹⁴ SAN ROMAN, E. *Ejército e Industria*. Crítica. Barcelona 1999 p.p. 72-76 “El Nuevo Estado”.

¹⁵TUSELL, J. *Carrero. La eminencia gris del régimen de Franco*. Temas de Hoy. Madrid 1993. p.53.

¹⁶ Íbid, TUSELL, J. *Carrero...*, p.58-59. No obstant, l'informe a Franco de Carrero, d'agost de 1941, coincidia amb el diagnòstic que en el mateix moment feia Arrese –ben poc sospitós d'anti-falangisme- de la situació de FET-JONS. Veure RIDRUEJO, D., *Casi unas memorias*, Planeta, Barcelona, 1976, p.236-245.

¹⁷BOE 273 30/09/1941 Llei fundacional INI.

¹⁸Archivo INI. Consejos de Administración.

¹⁹ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell

podem trobar en el tinent coronel Planell²⁰: el 1941 fou designat vocal d'INI, el 1942 President d'ENCASO, el 1945 Vicepresident de l'INI i el 1951 Ministre d'Indústria. Paral·lelament la seva carrera militar continuava: 1940 tinent coronel d'artilleria, 1943 tinent coronel d'enginyers d'armament, 1950 coronel d'enginyers, 1955 general d'enginyer d'armament. En el seu expedient s'especifica el cobrament de les medalles pensionades (per exemple la *Placa de la Real y Militar Orden de San Hermenegildo* o la *Laureada de San Fernando*) i el sou (*haberes pasivos*) fins la seva mort el 1969. Significativament l'Exèrcit espanyol estava al corrent dels desplaçaments a l'estranger que realitzava Planell, especificant el destí i el motiu del viatge, malgrat que els seus objectius fossin *civils*.

Les fàbriques d'armament estaven sota control directe de l'Exèrcit i no van formar part de l'INI fins el 1959²¹, és a dir, que la cúpula del règim estava segura de l'eficàcia de la gestió castrense i ordenava a determinats militars l'ocupació d'espais econòmics que els hi haurien resultat, potser, *naturals* (fabricació d'armaments), però al mateix temps els facultava per a l'ocupació de molts altres càrrecs que de *naturals* no en tenien res i permetia que la direcció militar n'estàs tothora assabentada. La manca d'experiència (o de competència) en la gestió d'empreses que pogués tenir el personal militar, mai no fou un problema donats els mecanismes de l'autarquia.

Les empreses privades tenien els preus de venda fixats per l'Estat, cosa que es convertia en una limitació, però el marge d'explotació s'assegurava mitjançant el control dels sous, que exercí directament el govern fins 1957/58. Naturalment, aquest control de sous representava una disminució del seu poder adquisitiu. Per tant, la dificultat en aconseguir les divises imprescindibles per tal de garantir la millora tècnica (una altra de les limitacions imposades per l'autarquia), no es convertia en un obstacle per als resultats de l'explotació, ja que no feia falta innovar el material de les fàbriques, ni les instal·lacions, ni millorar els sistemes productius. D'alguna manera l'autarquia garantia uns bons resultats econòmics a les classes dominats i, en el cas concret dels militars, els deslliurava de tenir massa complicacions comptables, encara que tot plegat significava una caiguda de la Renda Nacional²². Com a conseqüència d'aquesta situació

Riera.

²⁰ SEPI Archivo. La E.N. Santa Bárbara (100% INI) no es va constituir fins el 1959.

²¹ SEPI Archivo. La E.N. Santa Bárbara (100% INI) no es va constituir fins el 1959.

²² MAYAYO, A. LO CASCIO, P. RÚA, J.M. *Economía franquista y corrupción*. Flor del Viento ediciones. Barcelona 2010 p. 27 "...los indicadores económicos no recuperarían los niveles de

intervencionista, es va generar a l'Estat espanyol un mercat negre on es desviaven els productes fora del control dels preus de taxa i aquells que no eren legalment accessibles, la qual cosa va distorsionar encara més l'economia, i no fou fins el Pla d'Estabilització del 1959 quan parcialment es va resoldre la situació. Aquesta disfunció empresarial i industrial, dins un sistema de producció en què predominen les relacions mercantils va superar la vida del Dictador, de manera que fou necessària una reconversió industrial durant els anys vuitanta i una part dels noranta amb un alt cost social i econòmic. Malgrat el Pla d'Estabilització, pilotat pels tecnòcrates de l'Opus Dei, i el creixement industrial dels anys seixanta, els problemes polítics inherents al franquisme, tant interns com de plena acceptació exterior, complicaren la situació econòmica, així, durant la crisi del petroli de 1973, originada per un augment molt considerable del seu cost (trencant una trajectòria de preus que s'havia mantingut estable des d'abans de la guerra²³), el govern franquista, a la defensiva davant l'oposició democràtica, no va ser capaç de prendre cap iniciativa, generant-se a l'Estat espanyol una forta inflació, la qual encara va desestabilitzar més l'economia. Recordem que en el mes de juny el *Caudillo* havia designat President del govern a l'Almirall Carrero Blanco, que sis mesos més tard moria assassinat per un escamot d'ETA, i el nou President, Arias Navarro tampoc pogué adreçar el moment econòmic: els espetecs del final del franquisme impedièren qualsevol proposta seriosa per reconduir la situació, evidentment la complicació política del règim era molt més important. Finalment el novembre de 1975, després de signar les últimes penes de mort, moria al llit d'un hospital de Madrid el dictador Franco. Per tant, no fou fins els primers governs democràtics quan es va a començar a prendre mesures per

la mitad de la década de los 30 hasta los años 50, destacando los retrocesos en aspectos tan significativos como la renta nacional que hasta el año 1952 no equipararía con el nivel de 1935) y la renta per cápita (que en 1958 sólo superaba en un 5.8% el nivel de antes de la guerra)". BARCIELA, C. ed. *Autarquía y Mercado Negro. El fracaso económico del primer franquismo 1939-1959*. Crítica 2003. TORRES VILLANUEVA, E. "La Empresa en la autarquía 1939-1959. Iniciativa pública versus iniciativa privada" p. 214 "Lo cierto es que hasta la década de 1960 no se recuperó el tamaño financiero medio de las sociedades creadas en los años previos a la guerra civil. Este minifundismo empresarial, en el que cada vez ocupaba un lugar más destacado la sociedad anónima, contrasta con la creación de unas pocas empresas de gran tamaño en sectores básicos para la industrialización del país, promovidas por el INI".

²³ MALUQUER, J. *La economía española en perspectiva histórica*. Ediciones de Pasado & Presente. Barcelona 2014. p. 357. Des del final de la II Guerra Mundial, el preu del barril de petroli "Brent" havia mantingut un cost estable inferior als 5 dòlars/barril, el setembre de 1973, amb motiu de la guerra entre els Àrabs i els Jueus va pujar a més de 10 dòlars, i el 1980 va superar els 20 dòlars (guerra Iran Irak). L'increment del preu del petroli va provocar a curt termini una greu espiral inflacionista en els països no productors de petroli. Pràcticament totes les economies avançades van aplicar mesures d'estalvi per reduir la dependència del petroli, diversificant les fonts d'energia.

intentar reconvertir els importants desajustos industrials del franquisme i poder-los pair, i com ja he dit, amb un alt preu²⁴.

Així doncs, el procés autàrquic casernari franquista fou un sistema ideat i ordenat per una cúpula militar intel·lectualment mediocre i mal preparada per a una gestió empresarial eficient i desenvolupat per uns oficials enardits (trastocats?) per *la Victòria*, que no veien més enllà de les ordres que rebien, però que originà un empobriment, i alhora un patiment molt considerable per a la majoria de la població espanyola, amb una durada de més de vint anys. Davant el trencament de la línia econòmica de pre-guerra, i la presència de nombrosos militars desplaçats a ministeris i empreses “civils”, sorgeix la pregunta, resposta de la qual ja hem anticipat la resposta final en la hipòtesi de la manca de capacitació ¿Quins mèrits professionals tenien aquests membres de les forces armades per dirigir i orientar el nou sistema industrial espanyol? O potser, formulat de manera més clara, ¿De quina mena de militars estem parlant? ¿Quins criteris se seguiren per a seleccionar-los per a ocupar càrrecs de gestió d'empreses? Pregunta que efectuem en el ben entès que no considerem vàlida la resposta simplista de que foren seleccionats pel mer fet de ser militars: al final de la Guerra Civil de militars professionals n'hi havia molts més dels que raonablement podien assumir les plantilles de les Forces Armades en temps de pau i, com sempre, resultaven de perfils prou variats, de metges a enginyers, de pilots a juristes o de, posem per cas, d'intendents i interventors a legionaris bregats a primera línia.

La veritable resposta es pot buscar mitjançant l'anàlisi de l'expedient militar d'aquests gestors franquistes. D'entrada podrem veure que quasi tots havien participat activament en la guerra d'Àfrica, que després van tenir una decidida acció en la Guerra Civil i que la gran majoria eren oficials d'artilleria o d'enginyers. Una altre reflexió, ens porta a valorar els seus coneixements i experiència en economia que, en el millor dels casos, no

²⁴ MALUQUER, J. *La economía española en perspectiva histórica*. Ediciones de Pasado & Presente. Barcelona 2014. La Crisis del petróleo y la transición a la democracia p.p. 353-409. El govern socialista de Felipe Gonzalez (1982) va donar prioritat a un programa de sanejament d'orientació monetarista per lluitar contra la inflació, organitzà una nova devaluació de la pesseta respecte al dolar, alhora que incrementava del preu del diner i augmentava la pressió fiscal. Tanmateix el govern va iniciar la reestructuració de la siderúrgia integral, la construcció naval i el tancament d'Empreses no viables (INI), amb un impacte mol negatiu per l'ocupació. La reconversió industrial va fer impossible la promesa socialista de generar 800.000 llocs de treball. El paper de l'INI va consistir en transformar-se en un hospital d'empreses sense viabilitat, per a mantenir una activitat i ocupació, i així amortitzar pèrdues d'empreses i sectors en crisi. El sector públic industrial, poc eficaç no podia enfrontar-se al mercat exterior, i per tant, va quedar condemnat a la seva desaparició.

deuria anar més lluny del d'haver administrat una unitat militar o com a màxim haver treballat com a tècnics en alguna indústria d'armament. Per a l'anàlisi efectuat he identificat al voltant de quaranta membres de les forces armades relacionats amb el Ministeri d'Indústria i Comerç, l'INI i empreses productores de carburants. He escollit el sector industrial dels combustibles per la seva importància econòmica: hi ha un paral·lelisme entre la disponibilitat de carburants i l'índex de producció industrial.

Per analitzar la dinàmica *casernària* del sistema autàrquic franquista serà necessari veure l'organització de les Forces Armades espanyoles al final de la Guerra civil, perquè ambdues qüestions estan -com veurem- íntimament relacionades. El Nou Estat, havia modificat l'estructura de les Forces Armades, fragmentant l'organigrama de manera que cap alt comandament pogués aglutinar un poder excessiu, i fer ombra al dictador. Al mateix temps desplegava l'Exèrcit de Terra per tot el territori espanyol en termes d'ocupació -d'entrada totes les unitats rebien el contradictori nom de *Ejército de ocupación* tal i com anaven *alliberant* territoris- i així demostrava "qui" havia guanyat la guerra. Per altre costat, el *Caudillo* va crear noves estructures militars com el *Alto Estado Mayor*, que fou la instància des de la que s'organitzà la presència militar en l'economia, de manera que un nombre important dels seus caps jugarien un paper clau en el nou sistema econòmic espanyol, formant part dels quadres directius de societats impulsades per l'INI (presència militar que es va mantenir durant més de dues dècades). Un aspecte important a considerar per acabar d'entendre la implicació de les Forces Armades en l'autarquia, va ser l'embogiment d'*ardor guerrero* que s'instal·là en les més altes instàncies franquistes després de l'abril de 1939, i sobretot a començaments de 1940: un fort desig d'estar al costat de les potències totalitàries en el conflicte europeu i aprofitar-se de les seves victòries; embogiment que alhora va generar deliris imperials de conquesta territorial al Nord d'Àfrica. Només cal recordar el pamflet imperialista de Fernando Maria Castiella i José María de Areilza, *Reivindicaciones de España*²⁵, per comprendre l'estat d'ànim de bona part del franquisme respecte a la seva política exterior. Política exterior clarament bel·licista que compartia el quadre de comandament militar i la plana major del partit únic FET y de las JONS, ja que Castiella i Areilza -per seguir amb el mateix exemple- no eren militars sinó falangistes. Cal no deixar-se emportar per les suposades conviccions aliadòfiles o neutralistes d'alguns militars d'alta graduació: Paul Preston ja advertí en el seu moment que havien estat subornats pel

²⁵ AREILZA, J.M. CASTIELLA, F.M. *Reivindicaciones de España*. Instituto de Estudios Políticos. Madrid 1941.

Foreign Office i comptem ja amb una llista gràcies a Xavier Moreno i Enrique Moradiellos²⁶. El projecte era, doncs, comú a militars i falangistes i deixa en mal lloc qualsevol pretensió de “males relacions” o “desacords” entre uns i altres -tenint en compte que alguns individus compartien ambdues condicions. L'alt comandament militar i els màxims responsables de Falange podien discrepar en el com -segurament- però no en el què: autarquia i imperi. A més a més s'ha d'afegir el fet de que la majoria dels comandaments revoltats contra la República el juliol del 1936, havia combatut en una guerra colonial al Marroc, cosa que ja els caracteritzava en sí com a probables bel·licistes. En altres paraules, per materialitzar les intencions expansionistes del règim s'havia d'engegar una política de rearmament i la cúpula militar nomenada per Franco estava decidida a dirigir-la amb criteris “professionals” i sense interferències “civils”, encara que els objectius fossin comuns. Aquesta política hauria de tenir una influència molt important en l'estructuració de la indústria a l'hora de marcar-ne els objectius principals i marginalitzar les branques no estratègiques de la producció, i en aquest procés determinats caps i oficials en serien peons necessaris.

Passem a examinar, doncs, aquesta peça de nova creació de l'aparell militar franquista que fou *El Alto Estado Mayor*—com ja hem anticipat— el grau de coincidència entre gestors econòmics i membres d'aquest organisme fou molt elevat. I perquè les línies mestres dels objectius als que havia de supeditar-se l'economia, per a garantir l'adequada mobilització industrial, foren discutides en el seu interior i no en cap

²⁶ MORENO JULIÁ, X. *La División Azul. Sangre española en Rusia 1941-1945*. Crítica 2004. p.p. 37-38 “Y, por iniciativa del agregado naval en Madrid y aquiescencia de Hoare y Churchill, la anglofilia fue reforzada desde Londres con substanciales emolumentos: hasta 13 millones de dólares entre mediados de 1940 y finales de 1941 (Ros Aguado). Tras los pertinentes ingresos en la Swiss Bank Corporation de Nueva York y la Société de Banque Suisse de Ginebra, llegaban a manos del banquero Juan March y eran distribuidos, entre generales y algunos jefes, sin dejar rastro de su origen”, “Aunque salvo los casos de Aranda y Orgaz, persisten las dudas sobre la identidad de los sobornados, supuestamente unos 30. En todo caso, la anglofilia de Aranda, Kindelan y Martínez Campos fue paradigmática, hasta el punto de que mantuvieron repetidos contactos con la diplomacia británica en España, a la que informaron del desarrollo de algunos aspectos candentes de política interior y exterior ”; Moreno recull informació de: Stanley Payne, *Los militares y la política en la España contemporánea*. Paris Ruedo Ibérico 1968. P374/ una aproximación al tema de los sobornos, en Javier Tusell, *Franco España y la II Guerra Mundial. Entre el Eje y la neutralidad*. Madrid 1995 pp178-179; y el estado de la cuestión, en Manuel Ros Agudo, *La guerra secreta de Franco (1939-1945)*, Barcelona 2002 pp 146-152 y 358; Denys Smyth ya había hecho una vaga referencia a la cuestión (Diplomacy and Strategy of Survival: British Policy and Franco's Spain, 1940-1941, Cambridge, 1986, pp 35-36), años más tarde la prensa española lo refirió ampliamente (véase entre otros: ABC, de 4-8-1997; Levante, de 11-8-1997, y el País, de 14-9-1997). MORADIELOS, E. *Franco frente a Churchill*. Grup Editorial 62. Barcelona 2005 p. 147. La llista de noms es la mateixa que la de Moreno, però hi afegeix el coronel Beigbeder i el general Varela.

organisme planificador de l'economia, en una prova fefaent de per on passaven els canals de decisió en aquesta matèria.

PART PRIMERA

Capítol I

El Alto Estado Mayor. Nou Organisme militar organitzat directament per Franco.

En aquest capítol analitzarem l'estructura de les Forces Armades franquistes a partir de la *Victoria*, i la creació d'un nou òrgan de comandament, *el Alto Estado Mayor*, el qual tindrà una influència determinant en la materialització i execució del procés autàrquic. Analitzarem el període 1939-1956, i veurem el perfil professional dels seus caps i d'altres comandaments també relacionats amb el sistema econòmic, mitjançant els expedients militars²⁷, on la guerra d'Àfrica, amb l'exercici d'una gran violència, va conformar una casta militar dita *africanista*, la qual fou presentada com a exemple d'eficàcia davant tot l'estament militar. En realitat fou exemple de tot el contrari: l'Exèrcit espanyol va tardar més de divuit anys en ocupar el Nord del Marroc, en una lluita contra un enemic irregular, mal organitzat i amb un pobre armament. Aquests comandaments, en principi monàrquics, socialment conservadors, creixentment antidemocràtics i, a la fi, amb idees filo feixistes, no volgueren acceptar el nou sistema democràtic republicà, i una vegada consumat el cop militar del 1936, van fer servir, altre vegada, els mètodes brutals del conflicte colonial per guanyar la Guerra Civil. Mentre durà la contesa foren uns personatges que van col·laborar estretament amb el seu *Caudillo* en el desenvolupament de les operacions militars i, després de la *Victoria* foren un dels "centres d'extracció"²⁸ bàsics, com veurem, a l'hora de conformar l'estructura d'alguns dels llocs clau del Nou Estat.

-L'Exèrcit després de la Guerra Civil.

La creació d'un nou organisme militar com el *Alto Estado Mayor* -com ja veurem- tingué implicacions molt notables en l'organització de les Forces Armades. Però també les tingué en la marxa del model econòmic autàrquic: part de la seva tasca fou de política militar, en sentit estricte, però una altra part fou de política econòmica i, en definitiva, *política* en tota l'extensió del terme. Cal que presentem primer la situació d'aquestes Forces Armades cap a 1939 per veure quines eren les seves *necessitats* i

²⁷ Archivo General Militar de Segovia.

²⁸ L'expressió correspon al títol clàssic de JEREZ MIR, M., *Élites políticas y centros de extracción en España, 1938-1957*, CIS, Madrid, 1982.

quines les raons objectives d'aquestes necessitats. Al final de la Guerra civil les Forces Armades franquistes mantenien sota les armes a quasi un milió d'homes, dels quals l'exèrcit de terra enquadrava a la majoria dels soldats, organitzats en 61 divisions²⁹. El contingent militar de Franco era una força relativament important que disposava d'uns efectius foguejats per tres anys de guerra i comandats per un conjunt de caps i d'oficials fidels al seu *Generalísimo*. El 1939, una vegada acabades definitivament les hostilitats, es van dissoldre moltes unitats militars: entre maig i juliol es llicenciaren les quintes del 1927 al 1936 i durant la resta de l'any la de 1937 (només aquells soldats que havien combatut a l' *Ejército Nacional*). Com a conseqüència, el nombre de grans unitats de l'Exèrcit de Terra va quedar reduït a menys de la meitat, és a dir, van mantenir-se en peu de guerra unes 24 divisions, equipades amb armament lleuger, una artilleria insuficient i uns mitjans cuirassats escassos³⁰. La marina de guerra disposava d'una força operativa corresponent a la d'una potència de segon ordre, on el nucli central estava format per una agrupació de sis creuers, algun d'ells moderns com el *Canarias*, i un conjunt de vint destructors procedents de la llei Miranda de 1915; l'arma submarina era obsoleta, llevat de les poques unitats cedides per Alemanya i Itàlia durant la guerra. Respecte a l'aviació, la gran majoria d'aparells eren de procedència alemanya i italiana, es tractava de màquines modernes en aquell moment, però que en poc temps es van transformar en ferralla, degut al seu desgast després de tres anys de guerra i també al ser superades per l'evolució tecnològica compulsiva generada per la Segona Guerra Mundial³¹. En resum podem dir que la maquinària militar franquista a la primavera de 1939 tenia aptitud pel combat però estava al límit de la seva capacitat tècnica i segons les decisions polítiques que es prenguessin, en poc temps l'Exèrcit podria entrar en un procés d'ineficàcia, endemés, els militars professionals no tenien els coneixements de com fer una guerra veritablement moderna, com per exemple organitzar operacions combinades³², és a dir,

²⁹ AGUILAR, M. *El Ejército español durante el franquismo*. Ediciones Akal 1999 p.46.

³⁰ CARDONA, G. El poder militar en el franquismo. Flor de Viento Ediciones. 2008. p. 56 "Peor panorama presentaba el material blindado. Los carros italianos Fiat-Ansaldo CV 33 no podían soportar un combate moderno, los alemanes Panzer I carecían de cañón. Mientras que los soviéticos T-36 y BT-5 de gran resultado en la guerra civil, ya habían sido superados técnicamente". Per veure el material de guerra que van subministrar les potències feixistes a Franco i l'ajuda soviètica a la República: VIÑAS, A. *Las armas y el oro, palancas de la guerra, mitos del franquismo*. Pasado & Presente. Barcelona 2013.

³¹ CARDONA, G. SALAS, J. FERNÁNDEZ BASTARRECHE, F. TUÑÓN DE LARA, M. España 1936-1939 La guerra militar. Historia 16 Madrid 1996. Jesús Salas Larrazábal "La aviación en la guerra" p.p. 25-40.

³² AGUILAR OLIVENZA, M. *El Ejército español durante el franquismo*. Ediciones Akal 1999 p. 47. "el Ejército de Tierra contaba con una estimable experiencia adquirida en la reciente

accions militars en que podien participar-hi unitats de diferents exèrcits, però amb una finalitat tàctica comuna, perquè no els havia estat necessari per a guanyar la Guerra Civil.

El component humà de les forces armades estava format per tropa de lleva, ja que el servei militar era obligatori, però entre ells també hi havia soldats que havien fet la guerra amb la República i que eren obligats a servir en l'Exèrcit franquista, en alguns casos enquadrats en batallons disciplinaris on es realitzaven treballs forçats³³. Una part important del contingent, per tant, es trobava en situació *de càstic* i no resultava operatiu. Les úniques unitats professionals eren les tropes colonials constituïdes per la legió i els regulars, nucli del que procedien una gran part dels comandaments de la revolta de 1936. També al final de la guerra hi havia agrupacions de milícies falangistes i de *carlistes*, totes sota el comandament d'oficials de l'exèrcit regular i sotmeses a la disciplina militar. Malgrat la reducció en el nombre d'efectius els exèrcits eren un pes enorme pel conjunt de l'economia espanyola: durant el període 1939-1945 van absorbir entre el 35.20% i el 45.60% del pressupost del Nou Estat, recursos que majoritàriament estaven destinats al pagament de la gran massa d'oficials i sotsocials (sous de misèria, tanmateix), i tot plegat tenint en compte que els soldats rasos no cobraven³⁴. Recordem una vegada més, que Espanya no acabaria entrant plenament, precisament per aquestes consideracions tècniques, en la Segona Guerra Mundial i que, per tant, la magnitud de la despesa militar bàsicament estava destinada a reforçar el poder de la Dictadura respecte als ciutadans, mentre que es deixaven de costat necessitats socials urgents o de reconstrucció dels estralls de la guerra. Una altre conseqüència fou que, malgrat l'elevat cost de les Forces Armades, pràcticament no hi havia un sobrant dinerari el qual permetés modernitzar-les i augmentar la seva eficàcia, perquè, en general, els pressupostos de l'Estat eren misèrrims, centrada la recaptació -una vegada més- en els impostos indirectes en una societat abocada al sub-consum³⁵. Recapitulant, doncs,

contienda civil, que por otra parte, no le hubiera servido en absoluto para la lucha que se desarrollaba en Europa. Los militares españoles no sabían nada de operaciones combinadas, del nuevo concepto de la utilización de las unidades acorazadas, apoyo aéreo, ni de desembarcos...". En la mateixa línia: BLANCO ESCOLÁ, C. La incompetencia militar de Franco. Alianza Editorial Madrid 2000.

³³ MONFORT, A. Barcelona 1939. El camp de concentració d'Horta. L'Avenç 2008.

³⁴ CARDONA, G. *Franco y sus generales*. Ediciones temas de hoy. 2001 p. 42. MALUQUER, J. La economía española en perspectiva histórica. Ediciones de Pasado & Presente. Barcelona 2014 p. 199 La despesa de defensa de l'any 1935 representava el 16 % dels pressupostos generals de l'Estat, deu anys més tard (1945) representaven el 52.30% i el 1951 el 32.50%.

³⁵ BARCIELA, C. ed. *Autarquía y mercado negro. El fracaso del primer franquismo 1939-1959*.

podem dir que el 1939 l'exèrcit de Franco estava sobradament dotat per a l'ocupació del territori i les tasques repressives associades, però no per a una guerra exterior d'exigència elevada: qualsevol reforma que es volgués emprendre, en aquell ambient enardit, tindria en compte específicament aquesta segona qüestió. El fet que, com hem dit, al final no hi hagués plena participació en la guerra ha obscurit aquesta circumstància, talment com si no s'haguessin fet els preparatius necessaris per a prendre-hi part. Com veurem, és una idea equivocada.

D'altra banda, l'exèrcit que va participar de forma tan destacada en les tasques repressives, no era el resultat de les guerres d'Àfrica únicament. De fet, pel que fa als rengles de la oficialitat, era un exèrcit considerablement renovat i en bona mesura penetrat ideològicament i, àdhuc, físicament, per la nova FET-JONS de Franco. Aquesta osmosi, que ara examinarem, entre exèrcit i falangisme, fou més que suficient per a actuar de manera eficient en el control social, sense necessitat de grans reformes. Les reformes tingueren, insistim, un altre caràcter.

Al final de la Segona Guerra Mundial (1945) el nombre d'efectius de l'Exèrcit de Terra era de 250.000 soldats manats per 25.000 oficials i 25.000 sots oficials³⁶. Aquest gruix de militars va ser un dels suports més importants del règim: veien al seu *Generalísimo* com l'artífex providencial de la *Victòria*, i li mantenien una fidelitat absoluta. Precisament, entre aquests comandaments de rang mitjà (de capità a coronel) el règim n'escollí alguns per destinar-los a determinades feines fora dels ministeris militars, ja que havien patit un procés d'ideologització molt notable. Cal recordar que, en els anys quaranta la major part dels comandaments provenien de la Guerra civil, però no tots tenien els mateixos orígens. Els generals eren comandants o coronels el 1936, promocionats en l'escalafó per mèrits de guerra, però també per la *desaparició* de la part de l'Exèrcit que havia pres part per la República derrotada. Els oficials superiors –de capità a coronel– eren, majoritàriament, els oficials subalterns de 1936 i els oficials subalterns, alferes i tinents –i alguns capitans...– s'havien regenerat durant el conflicte d'una manera provisional. La majoria d'aquests darrers, el 1939, procedien de la FET-JONS unificada durant la guerra, i eren estudiants universitaris mobilitzats i ara regularitzats per decrets i normatives que afavorien el seu ingrés permanent a la

Crítica 2003. Francisco Comín “La Hacienda Pública en el franquismo autárquico” p.p.247-271

³⁶ AGUILAR OLIVENZA, M. *El Ejército español durante el franquismo* (un juicio desde dentro) Akal 1999 p. 48

milícia³⁷.

Els *alféreces provisionales* havien tingut un paper fonamental en l'exèrcit franquista durant la Guerra civil: segons Juli Busquets van aconseguir l'estrella d'alferes 29.023 joves, dels quals 4.000 moriren durant la guerra³⁸, 15.000 van tornar a la vida civil i 9.758 es van quedar a l'exèrcit, on van ser convertits en oficials de l'escala activa (el 1969 encara hi havia dins el grup d'armes de l'exèrcit un total de 3.710 comandaments d'aquesta procedència³⁹). El gran nombre d'antics oficials provisionals, va saturar l'escala d'ascensos, sobretot a l'Exèrcit de Terra, on per pujar de grau s'havia d'esperar anys en la mateixa ocupació i amb un sou pobre que obligava a realitzar treballs fora de les casernes per poder mantenir la posició social que s'esperava d'un membre de les Forces Armades. La guerra amb un esperit de *Cruzada* els hi havia donat una formació ideològica bàsica: estaven amarats de nacionalisme, d'anticomunisme i d'antiliberalisme. La continuïtat d'aquesta forta ideologització es va estimular quan, amb el pas del temps, el govern va valorar que podia començar a desdibuixar-se. Per això es va crear el 1958 la *Hermandad de Alféreces Provisionales* i, per a fer-la efectiva, es va triar un lloc on s'havien produït sagnants combats durant la Guerra civil: *El Cerro de Garabitas* a prop de Madrid. L'organització tingué, des del primer moment, un fort accent governamental i va defensar el règim d'una manera decidida davant de qualsevol intent democratitzador de la societat espanyola, és a dir, va funcionar com un *lobby* militar i l'Exèrcit va donar-li un recolzament total, tant econòmic com polític (a finals dels anys cinquanta tenia 16.000 afiliats⁴⁰). Els membres de la *Hermandad*, com a antics combatents fidels a Franco, varen ocupar càrrecs dins la xarxa del règim, contribuint a mantenir l'esperit de la *Victoria* molt més enllà del que podia resultar cronològicament raonable. Tot i que el mèrit de pertinença a la *Hermandad* no era necessàriament el motiu de la seva promoció política, no hi ha cap dubte que era un mèrit a tenir en compte en determinades circumstàncies.

L'Exèrcit, per tant, més enllà de garantir l'ordre públic amb la neutralització de

³⁷ AGUILAR OLIVENZA, M. *El Ejército español durante el franquismo* (un juicio desde dentro) Akal 1999. Capitulo II. "El Ejército de la posguerra". p. p. 115-162. Veure també ALCALDE, A., *Los excombatientes franquistas (1936-1965)*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza, 2014.

³⁸ BURGOS, P. "Reconquista" dins BUSQUEST (1971), p.148

³⁹ BUSQUEST, J. *El militar de carrera en España*. Ariel (1971), p.p.149-153. Veure també ALCALDE, A., *Los excombatientes franquistas (1936-1965)*

⁴⁰BUSQUETS, J. *El militar de carrera en España*. Ariel (1971), p.153. Veure també ALCALDE, A., *Los excombatientes franquistas (1936-1965)*

qualsevol amenaça contra el règim i contra Franco, era una font de candidats per nodrir les estructures burocràtiques del propi règim, i així evitar qualsevol desviació política, no només per l'origen africanista que hem destacat, sinó per l'empelt falangista. Això no obstant, els estudis prosopogràfics a llarg termini ens mostren que aquest paper de garant de l'ordre públic es va anar desdibuixant amb el temps i es va mantenir incòmode només en l'espai judicial: arribats als anys seixanta, per exemple, eren ja un petita minoria dins dels rengles del *Ministerio de la Gobernación*⁴¹. Si els *Alfereces Provisionales* foren un exemple de les funcions d'ordre públic i de manteniment de la cohesió ideològica dels vencedors, determinats oficials professionals que havien fet la guerra d'Àfrica i la Guerra civil en el nucli del *Cuartel General del Generalísimo* (Estat Major) i que el 1939 no havien arribat encara al generalat -com els que hem començat a examinar-, van jugar un paper molt important en el sistema industrial i econòmic del Nou Estat. Un paper estratègic que va permetre al franquisme desenvolupar durant dues dècades els seus somnis autàrquics i imperialistes, fins que la realitat de la fallida econòmica va acabar per imposar-se i varen haver de cedir pas a l'impuls del *desarrollo*. Dit d'una altra manera, l'exèrcit de Franco contenia en el seu interior sectors diversos, que compliren funcions diverses però complementàries per a la bona marxa del Règim: no un exèrcit homogeni amb *unes* funcions comunes per a les quals els seus components resultaven intercanviables.

Des del primer moment, la implicació de les Forces Armades en el Nou Estat resultà decisiva i per aquest motiu s'ha valorat el seu paper com a determinant per establir a la naturalesa del franquisme. Xavier Tusell considerà que es podria diferenciar la Dictadura franquista d'un règim feixista o nazi, ja que en aquest va existir una policia política o de partit dedicada a la repressió, mentre que en la dictadura de Franco, les Forces Armades es van ocupar d'aquesta feina

Como ha señalado Ballbé, el papel atribuido al Ejército en el orden público durante el franquismo permite distinguir este tipo de dictadura de un régimen fascista o nazi. En él lo habitual hubiera sido la existencia de una policía política o de partido dedicada a la represión, mientras que la dictadura de Franco, desde un principio y hasta el final, fue el Ejército a quien le

⁴¹ MARÍN, M. «Los gobernadores civiles del franquismo, 1936-1963: seis personajes en busca de autor», *Historia y Política*, núm.29, 2013, p.269-299. TEBAR, J. RISQUES, M. MARIN, M. CASANELLAS, P. *Gobernadores. Barcelona en la España franquista (1939-1977)*, Ed. Comares. 2015, MARÍN, M. (2000) *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*. Pagès Editors.

*correspondió esta misión de una manera eminente o fundamental*⁴².

L'afirmació de Ballbé, quaranta anys després d'haver estat escrita, resulta avui molt discutible i ja era discutida quan escrigué Tusell, ja que l'investigador citat va treballar durant els anys setanta amb una notable manca d'accés als arxius, com tothom a l'època, i molt poc acompanyat per altres recerques sectorials. Considerar que el franquisme no va tenir una policia política, quan va fundar el *Cuerpo Nacional de Policía* per a reemplaçar a la Guàrdia d'Assalt de la República i el va omplir de falangistes i *excombatientes* -com avui ja sabem-, sembla poc encertat. A tot això cal afegir que l'Exèrcit franquista no era la totalitat de l'Exèrcit espanyol de 1936 i, per tant, no podia ser entès com una corporació. L'exèrcit sollevat el 1936 no era sinó una fracció altament polititzada per la dreta i, encara, quedà profundament transformada en tots els sentits en arribar el final de la guerra, com hem explicat.

En realitat, feixisme i militarisme- a partir del final de la Primera Guerra Mundial- poden anar agafats de la mà. Les Forces Armades en elles mateixes estan organitzades en una estructura vertical- no democràtica- on els seus membres no són iguals, i les ordres dels comandaments s'han d'executar sense cap vacil·lació. A més, no cal explicar el protagonisme dels militars dels que estem parlant en l'ús de la violència política quan, per conquerir l'Estat, donen un cop contra un règim legalment constituït. A l'inici de la vulneració de la legalitat, els exèrcits es poden moure en una direcció autoritària teòricament apolítica, però davant el seu buit ideològic (fora de conceptes més o menys patriòtics) pot haver-hi un desplaçament cap a un ideari feixista. Un sistema polític, on precisament la desigualtat, la violència, el nacionalisme i l'obediència a la jerarquia constitueixen uns dels seus puntals.

Els primers moviments feixistes ja experimentaven una atracció per les organitzacions militars. El seu objectiu era la conquesta de l'Estat, i crear un nou marc polític. El feixisme, a grans trets, rebutjava frontalment el sistema liberal democràtic, els partits-dretes o esquerres- s'havien d'eliminar, finalitzar amb els sindicats de classe i les organitzacions patronals, i l'economia havia de supeditar-se als interessos de l'Estat. Per tant, davant dels importants canvis estructurals, els grups feixistes contemplaven la utilització de la força com a fórmula d'acció política, i l'estructura de les Forces Armades podia representar un exemple. A Espanya, la Guerra del Marroc havia generat

⁴² TUSELL, J. *La dictadura de Franco*. Alianza Editorial. Madrid (1996), p.178.

una casta militar ultranacionalista, sobretot en les unitats de xoc, i en particular a la *Legión*, amb un codi de valors on s'exaltava la violència fins el deliri (recordem el *viva la muerte* del seu fundador el general Millán Astray). L'historiador Angel Alcalde en l'estudi del paper del excombatents franquistes dins l'entramat del règim, considera l'existència de vincles d'admiració entre determinats militars i els grups feixistes: *la Legión aparecería en los años veinte vinculada a las corrientes políticas más inclinadas al fascismo, que la admiraban como posible fuerza de choque contra un enemigo interior*⁴³.

En l'Europa de la postguerra, partits polítics, tant de dretes com d'esquerres (socialistes i comunistes), s'organitzaven segons una estructura paramilitar, buscant una estètica d'eficàcia fonamentada en la disciplina de les Forces Armades. Els moviments feixistes no havien estat els únics en crear milícies o utilitzar uniformes, però sí que van portar la militarització més lluny, sobretot en els moments d'executar el seus objectius polítics. Joan Maria Thomàs explicant què va ser el feixisme, assenyala:

*Para los fascistas la política era un dominio masculino, y la virilidad y la violencia, sus valores fundamentales. Ahí reside ni más ni menos la explicación de la adopción por parte de los partidos fascistas de una forma de organización paramilitar, con mandos disciplina, uniformes, insignias y entrenamiento en combate. En ellos se glorificaba la violencia y se pretendía militarizar la política*⁴⁴.

En aquest sentit, els militants falangistes durant l'etapa republicana havien adoptat l'estil "militar" amb la imitació de símbols i rituals clarament castrenses⁴⁵. Així, quan va esclatar la Guerra civil fou relativament fàcil organitzar nombroses unitats de *Falange Española*, les quals, en un primer moment, havien d'obeir als seus comandaments "naturals", vinculats directament a la jerarquia política del partit. Franco va considerar que, per una qüestió d'eficàcia i experiència la conducció de la guerra era una feina que només havia d'estar en mans dels militars, però alguns d'aquests militars foren - precisament- *alféreces provisionales*. Les milícies de *Falange* – i les unitats de *Requetés*- van ser utilitzades abastament en els combats a les trinxeres, i en la repressió

⁴³ ALCALDE, A. *Los excombatientes franquistas (1936-1968)*. Prensas de la Universidad de Zaragoza. 2014. Orígenes sociales y culturales de la experiencia de guerra: africanismo, falangismo y carlismo. p.p. 25-35.

⁴⁴ THOMAS, J.M. *Los fascismos españoles*. Planeta 2011. P.18.

⁴⁵ ALCALDE, A. 2014 p.p.27-28.

a la rereguarda, sempre amb comandaments militars, però uns militars que no es podien identificar simplement amb *l'Exèrcit* perquè el Cop d'Estat del 18 de juliol n'havia modificat substancialment la natura original. Separar *professionalitat d'ideologia* d'una forma taxativa seria, en aquell context completament artificiosos.

-La contrareforma militar i la creació del *Alto Estado Mayor*

Amb la Victòria franquista, les reformes militars que havia materialitzat Manuel Azaña durant l'època republicana van ser suprimides i es van tornar a organitzar les forces armades segons el sistema tradicional, de manera que l'Exèrcit de Terra es desplegava per tot l'Estat: la Península quedava dividida en vuit *Regiones Militares*, els arxipèlags de Balears i Canàries el comandament s'efectuava a través de dues *Comandancias Generales* i el Protectorat marroquí mitjançant la figura del *Alto Comisario de España en Marruecos*, on estaven desplegats dos *Cuerpos de Ejército*, (l'un a Ceuta i l'altre a Melilla)⁴⁶. Al davant de cada regió hi havia un tinent general (la República havia suprimit aquest càrrec)⁴⁷ que tenia les funcions de Capità General, i que representava la màxima autoritat (organització militar des del 1705, amb reformes successives). Franco tornava a donar a les diferents capitànies una forta personalitat pròpia de perfils mal definits i l'única coordinació entre elles era el Ministeri de l'Exèrcit. Alhora, a l'agost de 1939, s'havia creat el Ministeri de l'Aire, per separar el servei d'aviació de l'Exèrcit de Terra i el Ministeri de Marina que controlava totes les forces navals. D'aquesta manera s'enterrava l'antic Ministeri de la Guerra de la República que havia aglutinat tota la política de defensa nacional. Per tant, les forces armades franquistes van estar organitzades⁴⁸ sota els Ministeris de l'Exèrcit, de Marina i de l'Aire, i així el comandament únic era, en la pràctica, Franco. Aquesta fragmentació orgànica de l'aparell militar espanyol, en teoria, podia significar una pèrdua d'eficàcia tècnica, però per sobre de tot obeïa a una decisió del dictador: no permetre que hi hagués un general amb capacitat d'aglutinar una força suficient per plantejar una alternativa al seu poder. L'alternativa a Franco, segurament era un moviment difícil de materialitzar-se, ja que la immensa majoria dels comandaments eren totalment fidels al seu *Generalísimo*, però ell

⁴⁶ BOE 206, 25/07/1939. "El Ejército de la Península estará constituido por ocho Cuerpos de Ejército: I Madrid, II Sevilla, III Valencia, IV Barcelona, V Zaragoza, VI Burgos, VII Valladolid, VIII La Coruña. Las Fuerzas Militares en Marruecos estarán constituidas por dos Cuerpos de Ejército: IX Ceuta, X Melilla. Baleares y Canarias dos Comandancias Generales"

⁴⁷ BOE 103, 13/04/1939. Ley que restablece el empleo de teniente general y el de almirante

⁴⁸ BOE 221, 09/08/1939 Ley de 08 de agosto modificando la Administración Central del Estado

mateix tenia experiència personal en com fer-se amb el “poder”, i per tant, en aquest terreny totes les precaucions eren poques. En realitat per dur terme aquestes reestructuracions, Franco havia modificat la *Ley de Organización del Estado* (trenta de gener i vuit de desembre de 1938). En primer lloc s’ha de subratllar que el canvi significava encara més poder personal per Franco, així en l’article setè quedava clara la nova situació: el *Generalísimo* podia dictar normes sense comptar amb la deliberació del Consell de Ministres, és a dir, assolia tots els poders d’un Dictador absolut⁴⁹. En el mateix Decret també es creava el *Alto Estado Mayor*, instrument destinat a coordinar (teòricament) les forces armades, les quals, com hem vist, havien resultat dividides en tres ministeris militars separats. Paral·lelament el Decret contemplava l’organització de la *Junta de Defensa Nacional*, organisme consultiu sota la presidència directa de Franco, i constituïda pels tres ministres militars, els seus caps d’Estat Major i actuant de Secretari el general cap del *Alto Estado Mayor*. En resum, poques setmanes abans de l’esclat de la Segona Guerra Mundial, Franco mitjançant una llei havia augmentat el seu poder personal més que mai, les forces armades estaven dividides en tres ministeris, s’havia creat el *Alto Estado Mayor* i alhora el *Caudillo* disposava d’un instrument militar, *Junta de Defensa Nacional*, que l’aconsellava però que no decidia. En aquells dies d’agost de 1939, ja ningú podia dubtar del camí absolutament totalitari del *Caudillo*, en matèria de política militar -i, de fet, per moltes altres raons, en tota la resta. Tot seguit, Franco va dissoldre el seu *Cuartel General* dels temps de guerra⁵⁰ i fou aleshores que concretà l’organització del *Alto Estado Mayor*⁵¹. El decret demostra el poder absolut esmentat de Franco respecte als exèrcits. L’Article primer ja ho deixa clar: *bajo la inmediata dependencia del Generalísimo y Jefe del Estado, se constituye el Alto Estado Mayor*; i més endavant en l’article tercer es precisa que el personal serà designat “directament” pel propi Franco, és a dir, els components del nou òrgan militar havien de ser de la seva absoluta confiança. Però el decret anava més lluny, també preveia una altre funció molt significativa per al que es pretén analitzar en aquest treball: el *Alto Estado Mayor* havia d’ordenar les “energies nacionals en cas de guerra”,

⁴⁹ BOE 221. Artículo séptimo: Correspondiendo al Jefe del Estado la suprema potestad de dictar normas jurídicas de carácter general, conforme al artículo decimoséptimo de la Ley de 30 de enero de 1938, y radicando en él de modo permanente las funciones de gobierno, sus disposiciones y resoluciones adopten la forma de Leyes o Decretos, podrán dictarse aunque no vayan precedidas de la deliberación del Consejo de Ministros, cuando razones de urgencia así lo aconsejen, si bien en tales casos el Jefe Del Estado dará después conocimiento a aquel de tales disposiciones o resoluciones

⁵⁰ AGUILAR, M. 1999. P. 250

⁵¹ BOE 243 30/08/1939

per assegurar la seva evolució i funcionament en “règim autàrquic”. En aquest sentit, el preàmbul de la Llei explica les intencions polítiques i alhora econòmiques d’aquestes funcions del *Alto Estado Mayor*:

*Es por ello indispensable, promover el armónico desarrollo de las energías militares y económicas de nuestra nación, de tal suerte que a un tiempo puedan alcanzarse la independencia económica y el bienestar en la paz, y el más alto potencial bélico garantía de nuestra libertad de decisión*⁵².

Aquesta directriu política es va portar a terme de manera que membres del *Alto Estado Mayor* van estar presents en organismes industrials creats per instaurar el procés autàrquic, dels quals, el més emblemàtic de tots va ser l’INI⁵³, però també van intervenir directament en altres sectors econòmics com el de la mineria, a través del *Comité Ordenador de Minerales Especiales de Interés Militar*⁵⁴. Per tant, Franco implicava directament i per llei l’*Alto Estado Mayor* en el procés autàrquic. Així materialitzaria la seva visió casernària de l’economia, però també introduiria en el sistema de govern espanyol un règim de mobilització militar-industrial que ja existia als països que es trobaven en portes de provocar la Segona Guerra Mundial, en particular a l’Alemanya de Hitler. No podem ignorar, per tant, el paper del *Alto Estado Mayor* a l’hora d’avaluar la tasca de l’entramat autàrquic, perquè indefectiblement hi introduí consideracions alienes a una política d’industrialització *normal*.

És per això que tot plegat s’ha de relacionar amb la situació política i militar d’Europa el 1939. El nou règim espanyol estava ideològicament al costat d’Alemanya i Itàlia, potències totalitàries que s’havien implicat al seu costat en la Guerra civil i que no tardarien en enfrontar-se militarment amb França i la Gran Bretanya. Davant d’aquesta situació de tensió, Franco a mitjans d’any ja havia ordenat començar obres de fortificació de la frontera entre Espanya i França; el pla contemplava defensar tot el límit pirinenc, des del Cantàbric al Mediterrani, per intentar evitar una hipotètica invasió de l’Exèrcit Francès⁵⁵ (uns dels treballs va consistir en la construcció de defenses a la

⁵² BOE 243 30/08/1939

⁵³ SEPI. Archivos INI. Consejos de Administración Instituto Nacional de Industria.

⁵⁴ SEPI. Archivos INI. Consejos de Administración COMEIM. Por ley de 10 de abril de 1942 se determinaron las relaciones entre el INI y el COMEIM, para concordar la acción de ambas entidades en la esfera de sus actividades comunes y delimitar sus respectivas atribuciones.

⁵⁵ A.G.M.Av. “Organización defensiva de la frontera pirenaica”. Organización Defensiva del Pirineo, caja 3653, carp. 1. MORCILLO, E. “Planes Militares frente al exterior durante el primer franquismo”. IV Congreso de Historia de la Defensa. Madrid 3/11/2009.

Collada de Toses⁵⁶). En altres paraules, la Guerra civil s'havia acabat i el nombre d'efectius militars franquistes s'havia reduït, però contemplant el moment polític internacional el règim havia de continuar aguantant una despesa militar important perquè Espanya podria entrar en el conflicte europeu al costat dels alemanys, per tant, i segons aquesta lògica, els exèrcits espanyols necessitaven preparar-se, i d'alguna manera renovar el material bèl·lic que estava gastat després de quasi tres anys de guerra. Aquests arguments convergeixen en la manera d'actuar del règim: lligar l'economia a les decisions polítiques i la creació del *Alto Estado Mayor* en podria resultar un instrument decisiu.

Aprofundint en aquesta línia, el *Alto Estado Mayor* anà elaborant diferents plans militars d'acord amb el context polític i bèl·lic de cada moment. Si la tardor-hivern de 1939 calia conjurar una amenaça francesa, que només podia tenir lloc en cas de prèvia agressió espanyola, amb la *caiguda* de França el focus d'atenció s'aniria desplaçant cap a la Gran Bretanya i els seus aliats propers. Les intencions bèl·liques del govern franquista eren evidents, així en el mes de maig, Espanya va canviar la seva situació internacional de neutralitat per la “no bel·ligerància”, una fórmula jurídica que podia significar l'avantsala d'una entrada en la guerra al costat de l'Eix. El primer acte fou l'ocupació de Tànger, ciutat enclavada en un punt estratègic a l'Estret de Gibraltar, al Nord del Protectorat espanyol, la qual disposava d'un estatus d'internacionalitat. Alhora el *Alto Estado Mayor* preparava projectes per ocupar el Marroc francès (juny 1940); un estudi per conquerir Gibraltar (Octubre de 1940 amb la utilització d'armes químiques⁵⁷); un pla d'invasió de Portugal (desembre 1940) en el cas que el Regne Unit efectues un desembarcament al territori portuguès. Més endavant, quan la guerra comencés a canviar de signe, el *Alto Estado Mayor* tornaria a canviar d'enfocament i estudiaria els moviments de tropes necessaris per contrarestar una hipotètica intervenció (1942) dels Aliats al Nord d'Àfrica espanyol⁵⁸. En tot aquest procés de presa de decisions militars, aquest mateixos individus intervenien en la presa de decisions econòmiques: ambdós contextos no podien no interferir-se sense desdoblaments de

⁵⁶ IBAÑEZ, A. *Franco i la Línia P. La Fortificació dels Pirineus (1940-1957)* Ferrell Editors. Barcelona 2011. P. 67.

⁵⁷ Vegeu: IZQUIERDO, J. *Manual del Arma Química*. Espasa Calpe Madrid 1940. Juan Izquierdo era general d'artilleria. Com veurem més endavant, l'Exèrcit espanyol havia utilitzat armes químiques en el conflicte colonial al Marroc i el 1940 el Ministeri de l'Exèrcit havia declarat d'interès militar el llibre d'Izquierdo.

⁵⁸ MORCILLO, E. “Los planes militares frente al exterior durante el primer franquismo” IV Congreso Historia de la Defensa. Fuerzas Armadas y políticas de Defensa durante el Franquismo. Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado. Madrid 5 Noviembre 2009.

personalitat.

En una primera fase, segurament els militars espanyols no dubtaven de la victòria de les potències de l'Eix en la guerra europea i, en conseqüència, el règim buscava fórmules per seure en una hipotètica conferència de pau o de capitulació al costat dels guanyadors per tal d'aconseguir rèdits de guerra amb un cost mínim. Davant tots aquests projectes militars ofensius (delirants, si no es comptava amb suport alemany per al rearmament) de començaments de 1940, i tenint en compte l'estat material de les forces armades, resultava fonamental el control de la indústria espanyola per encaminar-la cap a la producció bèl·lica, i com hem vist, el *Alto Estado Mayor* tenia específicament aquesta missió. Cal que totes aquestes circumstàncies polítiques i militars siguin tingudes en compte –com així ho farem més endavant– si es vol valorar correctament la política presumptament industrialitzadora de l'INI i no descartar de forma descontextualitzada el caràcter de mobilització industrial que el règim conferí a la seva política econòmica. Les decisions econòmiques no es poden analitzar separatament de les militars, vistes les funcions atribuïdes a l'*Alto Estado Mayor*.

Al davant de l'*Alto Estado Mayor* hi hauria sempre un tinent general o un almirall i dins la seva estructura orgànica, amb la finalitat d'efectuar una doctrina militar única entre els tres exèrcits⁵⁹, s'organitzà el *Estado Mayor Conjunto*⁶⁰, dirigit per un general de divisió o un vicealmirall. De totes maneres, l'intent de coordinar els Estats Majors dels tres Exèrcits va resultar un treball difícil ja que mai va haver-hi a l'*Alto Estado Mayor* l'estructura necessària per poder-se relacionar en peu d'igualtat, amb uns òrgans que depenien d'autoritats amb categoria de Ministre⁶¹. Cal recordar que el Ministre de l'Exèrcit entre 1939 i 1942 fou el general José Enrique Varela, com a Ministre de l'Aire havia estat nomenat el general Juan Yagüe i la Marina de Guerra estava sota el comandament del vicealmirall Moreno. Tots aquests personatges havien estat protagonistes destacats durant la Guerra civil i en el Nou Estat cada un d'ells mantenia un pes específic important, també per la seva significació política (Varela proper al carlisme des del seu casament amb Casilda Ampuero Gandarias, de l'alta burgesia

⁵⁹ Ministerio de Defensa. url: www.mde.es/ooee/emad/Conoce

⁶⁰ JAYME BIONDI, D. "El Alto Estado Mayor" IV Congreso Historia de la Defensa. Fuerzas Armadas y políticas de defensa durante el Franquismo. Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado. Madrid 5 Noviembre 2009. Jefatura del Estado Mayor Conjunto (EMACOM): 1ª División (Personal) 2ª División (Inteligencia) 3ª División (Militar) 4ª División (Logística) 5ª División (Telecomunicaciones)

⁶¹ JAYME BIONDI, D. "El Alto Estado Mayor" IV Congreso Historia de la Defensa. Fuerzas Armadas y políticas de defensa durante el Franquismo. Madrid 5 Noviembre 2009. P.

biscaïna, Yagüe falangista...), per tant, el paper del *Alto Estado Mayor* com a coordinador de les forces armades podia resultar com a mínim complicat, més enllà de les decisions arbitrals de Franco.

El problema de la coordinació no únicament existia entre els tres exèrcits, sinó inclús en l'Exèrcit de Terra. A mitjans dels anys seixanta, i amb un moment econòmic diferent, s'intentà modernitzar l'estructura operativa de l'Exèrcit de Terra: es van crear les anomenades *Fuerzas de Intervención Inmediata* i *Las Fuerzas de Defensa del Territorio*. Les primeres estaven pràcticament al complert, respecte al contingent de soldats i disposaven del material més modern, bàsicament procedent dels Estats Units, i les segones eren unitats amb un equip inferior⁶². *Las Fuerzas de Intervención Inmediata* constituïen un Cos d'Exèrcit, que sobre el paper podia actuar en qualsevol lloc del territori espanyol o inclús a l'estranger. L'*Alto Estado Mayor* va promoure el seu comandament directe i així organitzar un únic criteri d'acció, però el *Generalísimo* no va permetre que existís una concentració de poder militar en una sola mà, per tant, es va continuar amb l'antic sistema de que totes les unitats de l'Exèrcit de Terra es mantinguessin sota el comandament directe dels Capitans Generals, és a dir, en la Regió Militar on estigués ubicat cada Regiment⁶³. En altres paraules, malgrat la nova estructura militar i els acords amb els Estats Units, en la pràctica continuava la fragmentació orgànica de les Forces Armades espanyoles de la que ni les unitats d'elit podien escapar-se. Resulta evident que en cap moment Franco va permetre la unificació d'una doctrina militar a través del *Alto Estado Mayor*, en tenia prou escoltant als tres ministres militars per separat en el Consell de Ministres, per després prendre les decisions oportunes. En resum, tanmateix haver-se organitzat una certa estructura orgànica a base de tres Seccions (Militar, Econòmica i d'Informació), el *Alto Estado Mayor* mai va realitzar la funció de coordinació entre els exèrcits, cosa que reforça molt més el seu caràcter de supervisor dels projectes industrials en l'etapa d'autarquia. El general Díez Alegria molts anys després (1971) va elaborar diferents projectes de llei per establir un comandament únic, però cap d'ells s'aprovà, i no fou fins el 1977 en que es va crear el Ministeri de Defensa, quan va tornar a haver-hi un comandament unificat⁶⁴, però llavors el dictador ja estava mort.

⁶² EJERCITO. Revista ilustrada de las Armas y Servicios. Ministerio del Ejército. Nº 341 Junio 1968 p.p.3-9

⁶³ AGUILAR, M. 1999. P. 250

⁶⁴ PUELL de la VILLA, F. Gutiérrez Mellado. Un militar del siglo XX (1912-1995). Biblioteca Nueva, Madrid 1997. p.p. 165-166 Dins MUÑOZ BOLAÑOS, R. "La Institución Militar en la

Des del primer moment, no obstant, la figura del *Jefe del Alto Estado Mayor* tingué un pes específic rellevant en el nou organigrama, amb independència de quines fossin les funcions que se li assignessin. Explicarem i analitzarem el seu perfil professional, i les seves vinculacions dins l'entramat autàrquic, amb la intenció d'establir algun tipus de perfil coherent dels caps d'aquesta curiosa institució econòmic-militar que se'ns va dibuixant. Com veurem, la tesi de que es tracta d'una opció econòmica lligada a les intencions imperials del règim, és a dir, que estem parlant de mobilització industrial per preparar-se per a la guerra i no de simple industrialització, sortirà reforçada.

Capítol II

Buscant les arrels professionals dels principals personatges militars relacionats amb l'autarquia i la política: l'Exèrcit espanyol al Marroc un exemple d'ineficàcia i corrupció.

Tots els Caps del *Alto Estado Mayor*, Ministres d'Indústria, d'Exterior, d'Obres Públiques, alts càrrecs de la *Comisaría General de Abastecimientos y Transportes*, el *Delegado del Gobierno en CAMPSA*, membres destacats del *Comité Ordenador de Minerales Especiales de Interés Militar*, alts responsables del *Instituto Nacional de Industria*, Vocals i Presidents de Societats en les que l'INI hi participava, havien lluitat en la guerra d'Àfrica.

Per tant, tenint en compte que un dels objectius del treball consisteix en analitzar el paper dels militars amb responsabilitats en el sistema autàrquic, resulta d'interès, veure el conflicte colonial des del fil conductor de la seva trajectòria professional. Fil que ens ensenyarà el pes de la guerra, i-molt important- les relacions que van establir-se entre ells, les quals es van arrossegar fins el començament dels anys seixanta i que expliquen una part de la teranyina de poder del franquisme. En conseqüència, cal considerar els orígens de la guerra colonial i la configuració de les Forces Armades espanyoles al Nord d'Àfrica en el primer terç del segle XX.

En els últims anys, la Guerra d'Àfrica ha estat estudiada, entre altres historiadors, per Rosa Mª de Madariaga, Sebastian Balfour, o Luis Miguel Francisco, els quals han explicat abastament la tragèdia que va significar el conflicte marroquí, tant pels habitants del Protectorat com pels militars espanyols mobilitzats. Autors literaris com

Post guerra (1939-1975)" p.20 IV Congreso Historia de la Defensa. Fuerzas Armadas y políticas de defensa durante el Franquismo. Madrid 5 Noviembre 2009.

Ramón J. Sender ja havien retratat en les seves obres els esdeveniments funestos que van patir molts soldats obligats a combatre en nom d'Espanya. El Rif ha estat present en la consciència col·lectiva espanyola durant moltes dècades, primer en una lluita de conquesta colonial, i uns anys després per l'actuació de tropes mercenàries marroquines en la Guerra Civil, al costat dels generals sediciosos.

A finals de segle XIX. Espanya havia perdut les colònies d'ultramar, era una potència de segon ordre i tenia molt poc pes en l'escena internacional. Els Estats dominants, el Regne Unit, França i Alemanya mantenien una carrera per aconseguir posicions colonials, sobretot en el continent africà i això provocava tensions internacionals, es tractava d'una lluita entre imperis. En aquest context es van teixir diferents aliances, les quals desembocaren en la sagnat crisi del 1914. En els repartiments de territoris africans previs a l'esclat de la Primera Guerra Mundial, a Espanya se li havia adjudicat un petit espai al Nord d'Àfrica. La Gran Bretanya s'oposava a que França, que en segle XIX havia ocupat Algèria i que a començaments del segle XX estava conquerint el Marroc, estigués present en el costat africà de l'estret de Gibraltar. És a dir, en cap moment Espanya havia jugat un paper de primer ordre en les negociacions colonials, en realitat el Protectorat espanyol (1912) era com un subcontracte del "Protectorat" francès al Marroc, però per aconseguir la plena condició de potència "colonitzadora", s'havia d'ocupar militarment el territori i això representaria un greu problema.

La guerra havia començat el 1909, Espanya intentava refer la seva imatge en el context internacional, buscant una influència econòmica al Nord d'Àfrica, influència que es va canalitzar mitjançant unes concessions mineres al Rif Oriental⁶⁵. En el moment de començar les explotacions industrials van produir-se tensions amb determinades cabiles locals que no estaven d'acord amb la presència estrangera. Tensions que generaren enfrontaments armats amb l'Exèrcit espanyol: havia començat una nova guerra colonial que duraria fins el 1927 amb conseqüències tràgiques, tant per la població marroquí, com pels milers de soldats espanyols obligats a combatre en nom d'una anomenada "civilització europea".

Davant l'increment de la tensió i per continuar defensant les concessions mineres (origen del conflicte) el govern Maura havia preparat una força expedicionària per recuperar la iniciativa militar. Aquestes tropes, reclutades en diferents parts de l'Estat espanyol, estaven organitzades en brigades formades per reservistes: és a dir, soldats que

⁶⁵ Compañía Española de Minas del Rif S.A. Principals accionistes: El Conde de Romanones, la Casa Guell, Clemente Fernández i Enrique McPherson. DE MADARIAGA, M.R. 2009 p. 47.

ja havien fet el servei militar. Es tractava d'unes unitats militars amb una preparació tècnica molt deficient (no s'havia efectuat una mínima instrucció militar), equipades defectuosament i dirigides per uns oficials incompetents. Una vegada la força expedicionària desembarcà a Melilla, van tenir lloc els primers enfrontaments amb els grups armats de les cabiles a les rodalies de Melilla. Tot plegat va conduir el 27 de juliol de 1909 a la tragèdia del Barranco del Lobo⁶⁶, on va haver-hi 752 baixes espanyoles entre morts i ferits ⁶⁷.

Per ordre del govern de torn i amb el recolzament del Rei, Espanya iniciava unes desastroses operacions militars, amb un elevat cost en vides de soldats espanyols. Cal recordar la injustícia social que representava la guerra: en el moment de mobilitzar soldats, s'incorporaven a files aquells nois que no podien pagar una redempció en metàl·lic, és a dir, les classes pobres eren les que havien d'anar a Àfrica a lluitar i possiblement a morir. Però, pels militars professionals espanyols, sacsejats per la desfeta del 1898, i educats en les velles glòries imperials, el Protectorat significava, altre vegada, la possibilitat d'ascensos i honors. El 1910, el Ministre de la Guerra, general Luque, va restaurar els ascensos per mèrits de guerra com a fórmula per incentivar als comandaments a participar en el conflicte colonial. Aquesta decisió, d'alguna manera, va dividir els membres de les Forces Armades: una part dels oficials- artillers i enginyers, principalment, però no només- volien limitar els ascensos per mèrits de guerra i així eliminar decisions arbitràries per part dels alts comandaments; i l'altre representava uns comandaments – sobretot a la omnipresent infanteria- que només volien pujar de grau i aconseguir recompenses immediates. El primer grup, oficials destinats bàsicament a la Península, i fustigats per l'augment del cost de la vida en el període de la Primera Guerra Mundial, donarien lloc, el 1917, a les denominades *Juntas de Defensa*, mentre que el segon grup estaria constituït pels militars anomenats africanistes⁶⁸. Aquesta divisió tampoc significava un sentit de més o menys progressisme davant la situació política i social en que estava immersa Espanya. Rosa de Madariaga escriu.

Las Juntas habían suscitado al principio simpatía en los sectores de izquierda, en la medida en que su objetivo declarado era el de imponer en el ejército “la

⁶⁶ BALFOUR, S. *Abrazo mortal*. Ediciones Península. 2002 p. p. 56,57.

⁶⁷ Comisión de Responsabilidades p. 34 “las bajas de las tropas españolas en la campaña del Kert habían ascendido a 1.538 de las que 414 fueron muertos”. Dins DE MADARIAGA, M.R. *En el Barranco del Lobo. Las Guerras de Marruecos*. 2005 p. 79.

⁶⁸ De MADARIAGA, M.R. *Los moros que tajo Franco...* Ediciones Martínez Roca. 2002 p. 24.

*justicia y la equidad” frente al favoritismo y la corrupción, pero la actitud que adoptaron durante la huelga revolucionaria de agosto de 197 no tardó en convencer a los partidos y sindicatos de izquierda de que, cuando se producía el enfrentamiento entre la clase obrera y el poder civil, el ejército, pese a las quejas de que éstos lo utilizaran para reprimir las revueltas populares, volvía una vez más a cumplir su función de guardián del orden establecido*⁶⁹.

En realitat, malgrat la guerra colonial, la divisió entre militars partidaris d'una escala tancada i els que volien una promoció professional per mèrits de guerra, les Forces Armades continuaven garantint la propietat de les oligarquies i classes dominants espanyoles, un dels objectius de la Restauració borbònica del 1875.

Els militars, sobretot els africanistes, tampoc entenien que una gran part de la població no veies amb bons ulls el conflicte al Marroc, extrems que els allunyaven de la realitat social espanyola. Consideraven que formaven part d'una minoria de comandaments que es jugava la vida cada dia en nom de la Pàtria, per tant, els sectors socials d'Espanya -sobretot les forces d'esquerra-, que s'oposaven al conflicte estaven equivocats. Aquest allunyament generà un esperit d'intransigència davant d'opinions diferents a les seves, i un sentit agressiu per combatre-les, en altres paraules, les llavors del feixisme feien acte de presència. Precisament, aquest militars africanistes, en els anys vint, es presentarien com a model per tot l'Exèrcit espanyol, així quan finalitzà la guerra colonial, el ja general Franco fou nomenat *Director de la Academia General Militar* a Zaragoza.

El 1909, inici de la guerra colonial, Espanya mantenia una estructura militar ineficaç, la qual, i malgrat la Guerra Civil, continuaria igualment d'ineficaç durant tot el segle XX. Comparant dades amb altres exèrcits europeus podem veure la magnitud de l'anquilosament de les Forces Armades espanyoles: durant la primera dècada del segle XX, la meitat del pressupost de defensa espanyol es dedicava a pagar sous, mentre que a l'Exèrcit francès representava tant sols una sisena part; l'Exèrcit tenia una plantilla de 60 generals de divisió respecte a un contingent de 111.435 soldats, a la mateixa època a l'Exèrcit Britànic hi havia 34 generals de divisió per 374.000 soldats⁷⁰. Per altre costat la despesa militar anava augmentant any darrera any, així, el cost militar espanyol el 1909 era de 218 milions de pessetes i el 1921 s'havia enfilat fins a 627 milions, dels quals l'Exèrcit estacionat a la Península havia consumit el 76.55%, però en realitat l'estat

⁶⁹ De MADARIAGA, M.R. *Los moros que tajo Franco...* Ediciones Martínez Roca. 2002 p. 30.

⁷⁰ BALFOUR, S. *Abrazo mortal*. 2002 p. 35.

d'aquestes unitats era tant deficient que quan va produir-se el desastre de l'Annual, no hi havia una sola Divisió preparada per actuar de forma immediata⁷¹. Blanco Escolá considera que el cost de la guerra entre 1909 i 1928 fou de 4.200 milions de pessetes i continua <para darnos una idea de lo que este gasto significaba, apuntaremos que el presupuesto total del Estado para cada uno de estos años oscilaba entorno a los 3.000 millones de pesetas, reservándose para educación, por ejemplo, 20 millones de pesetas> (el 1928 el cost de la guerra al Marroc havia estat de 305 milions de pessetes)⁷². Les comparacions i les xifres parlen per elles soles, demostren la manca d'eficàcia i el pou econòmic sense fons que significaven per Espanya les seves forces armades, però, com ja s'ha explicat, per determinats militars el conflicte representava una oportunitat "professional" per pujar de grau i alhora obtenir uns millors ingressos personals. Segons Gabriel Cardona

“els comandaments es sentien còmodes en aquell Protectorat organitzat com un gran campament, sense oposició política ni opció civil, on la màxima autoritat administrativa sempre era un general, el *Alto Comisario*, i es sentien traïts quan al altre costat de l'Estret, augmentava l'oposició a la guerra i al servei militar a l'Àfrica”⁷³.

Una sortida a l'estancament del conflicte i per evitar morts i ferits entre uns nois desmotivats que es veien obligats a realitzar el servei militar al Rif, les autoritats van procedir a l'organització d'unitats de tropes mercenàries, copiant el model francès. El 1910 el govern espanyol autoritzava la creació d'una força de xoc formada per soldats marroquins i comandada per oficials espanyols. Era el naixement dels anomenats *Regulares*, unitats que l'Exèrcit espanyol va utilitzar profusament en la guerra colonial i que els militars colpistes van fer servir durant la Guerra Civil com una de les forces que actuaven en primera línia. Deu anys més tard fou necessari organitzar una altra unitat de mercenaris: *La Legión*. El coronel Millan Astray fou el seu organitzador, personatge fanàtic i possiblement amb algun trastorn mental, havia viatjat a Algèria per estudiar i imitar la Legió Estrangera francesa. Amb la creació de la nova unitat es pretenia reclutar a estrangers, sobretot, antics soldats que havien lluitat en la Primera Guerra Mundial i

⁷¹ PANDO, J. *Historia secreta del Annual*, Madrid, Temas de Hoy, 1999. p.p. 77-80. Dins BALFOUR, S. 2002. p. 36.

⁷² BLANCO ESCOLÁ, C. *La incompetencia militar de Franco*. Alianza Editorial. 2000. p. 33.

⁷³ CARDONA, G. “El desastre del 98 y militarismo”. p. 277. Instituto de Estudios Almerienses. 2004

que no s'havien reintegrat en la vida civil o que tinguessin un passat dubtós, als quals se'ls hi garantia l'anonimat, és a dir, segons Sebastian Balfour, es tractava de soldats amb cicatrius emocionals o amb problemes psicològics⁷⁴. Tanmateix resulta significatiu que el primer nom amb que es va designar *La Legión* fou *Tercio de Extranjeros*, en record dels *Tercios de Flandes*, els quals evocaven el passat imperial d'Espanya. Segurament els militars africanistes, entre ells Franco que havia estat un dels primers comandaments de *La Legión*, estaven convençuts de que conquerint el territori marroquí, significava recuperar altre vegada l'imperi espanyol perdut. Com veurem més tard, la implantació del sistema autàrquic té molt a veure amb aquesta manera de pensar: el 1939 després de la *Victoria*, s'havia de crear un nou imperi colonial al Nord d'Àfrica i per tant, la indústria havia d'estar al servei de l'Estat en aquesta missió. El resultat fou un fracàs de càlcul i d'intel·ligència política i econòmica. Tampoc els militars africanistes havien considerat que el territori que intentaven ocupar, en les primeres dècades del segle XX, en una guerra d'extermini, no era res més que un subcontracte amb França. Espanya i els seus militars tenien molt poc pes en la política internacional de l'època.

Un altre aspecte de la guerra d'Àfrica fou la corrupció, la qual afectava plenament a les Forces Armades. Com és lògic, en l'anàlisi dels expedients dels militars estudiats en el treball, i que veurem més endavant, no hi ha constància del malbaratament de fons públics; és el Ministeri de l'Exèrcit el que descriu i detalla la vida dels seus comandaments, i tenint en compte que la totalitat dels fulls de servei analitzats foren revisats durant l'etapa franquista, i es refereixen a alts comandaments, resultaria impensable trobar-hi proves de corrupció (alguns expedients foren reescrits després de la guerra, ja que s'havia perdut l'original i un alt comandament franquista certificava la veritat de l'expedient⁷⁵). Una vegada dit això, autors com Sebastian Balfour⁷⁶ i María Rosa de Madariaga que han estudiat a fons el conflicte marroquí, expliquen els moviments foscos de capitals públics i la corrupció dels propis militars. Madariaga

⁷⁴ BALFOUR, S. 2002. *Abrazo mortal*. p. 121.

⁷⁵ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de servicio del Teniente General Juan Vigón y Suerodíaz. Don Camilo Alonso Vega, General Subsecretario del Ministerio del Ejército. Certifico. Que la antecedente hoja de servicios corresponde al General de División Don Juan Vigón y Suerodíaz y ha sido reconstituida por haber desaparecido durante el período rojo las hojas matrices y copia, con datos expresados por el citado General.

⁷⁶ BALFOUR, S. *El abrazo mortal*. Ediciones Península 2002. La brutalización de la vida colonial 4. Culturas, condiciones de vida y corrupción p.p. 381-435. MADARIAGA, M^a. R. En el Barranco del Lobo. Las guerras de Marruecos. Alianza Editorial 2005. El Ejército de África p.p. 250-291

descriu com els soldats de lleva sabien que, els comandaments que tenien relació amb la intendència i el subministrament de queviures els robaven, deixant a la tropa en unes condicions mínimes de subsistència en els campaments. En el mateix sentit exposa, com alguns caps militars havien realitzat vendes d'armament espanyol als rifenys, i les autoritats militars miraven de no airejar l'escàndol expulsant al militar sense fer gaire soroll⁷⁷. D'alguna manera, la guerra al Marroc representava per a determinats comandaments un gran negoci, el qual els permetia viure en un nivell molt superior al de les guarnicions de la Península. Les ciutats de Ceuta i Melilla vivien gràcies al conflicte, en les quals, imperava la prostitució, el joc i la beguda, per tant, la guerra podia continuar, sobretot pels sectors que es lucraven de la situació. La corrupció més o menys tolerada dels comandaments espanyols al Nord d'Àfrica acompanyada de les brutalitats de la guerra conformaren una classe "especial" de funcionaris que va perdurar en el temps. Anys després i quan el règim franquista "netejava" Espanya de *rojos*, paral·lelament es produïen situacions semblants de corrupció, on l'ordre jeràrquic s'havia de respectar per damunt de tot. Per tant, no ens ha d'estranyar, per posar un exemple, l'actuació de determinats Caps de la *Comisaría General de Abastecimientos* (CAT)- extrems que analitzarem amb més detall en el capítol II. En aquest sentit, el professor Viñas ha explicat com el general Franco, a l'octubre de 1939, havia entregat a la CAT unes partides de cafè procedents d'unes donacions del Brasil (el *Comisario* era el general Fernando Moreno Calderón i el coronel Alarcón de la Lastra ocupava el càrrec de Ministre d'Indústria i Comerç), de manera que l'import de la venda va anar al seu compte

*7.536.140,88 pesetas del total exactamente el importe que figura en la relación de cuentas del Caudillo cerrada a 31 de agosto de 1940. Es decir, el producto de las presuntas ventas de café brasileño fue a parar a una de las cuentas de franco. Ni más ni menos.*⁷⁸

O com veurem més endavant, el general Rufino Beltrán Vivar (antic combatent a l'Àfrica, amb el capità Planell), que s'encarregava del subministrament de materials per la construcció del *Valle de los Caídos*. En realitat, la corrupció constituïria una de les columnes en que s'aguantava el franquisme.

⁷⁷ MADARIAGA, M^a. R. *En el Barranco del Lobo. Las guerras de Marruecos*. Alianza Editorial 2005. El Ejército de África p. 254

⁷⁸ CARDONA, G. "El desastre del 98 y militarismo". Instituto de Estudios Almerienses. 2004 .

- Coincidències a Melilla i Tetuán (1909-1921). Francisco Martín Moreno (futur Jefe del Alto Estado Mayor) un fil conductor.

La guerra colonial fou el camp abonat on van créixer la majoria dels personatges estudiats en aquest treball. Per exemple, analitzar la trajectòria africana del Cap del *Alto Estado Mayor* el tinent general Francisco Martín, que substituï a Juan Vigòn el juliol de 1940, és útil per veure com es produïen les coincidències i s'obrien les oportunitats per a les relacions de confiança, dependència, etc. Martín estigué molt poc temps al davant del *Alto Estado Mayor* va morir l'abril de 1941, en conseqüència no va tenir temps de gestionar gran cosa respecte dels temes relacionats amb l'autarquia, objecte del present treball, però sí que els seus moviments pel Protectorat ens permet veure les esmentades "coincidències" i relacions amb altres militars africanistes responsables de la política franquista de la postguerra i també del procés industrial autàrquic. En altres paraules, comprovar com en els anys quaranta els màxims responsables militars de la política franquista es coneixien molt bé des de feia temps.

Francisco Martín cursà estudis en la *Escuela Superior de Guerra* on obtingué la qualificació d'oficial d'Estat Major (1905), i com a capità va arribar al Nord d'Àfrica (1909) on participà en nombrosos combats entre els quals s'ha de destacar, per la ressonància mediàtica que va tenir a l'època, l'ocupació del Gurugú, muntanyeta a prop de Melilla amb una cert valor estratègic. El 1913 va ascendir a comandant i sempre com a cap d'Estat Major va prendre part en nombroses accions militars, entre les que s'ha de ressaltar l'ofensiva per creuar el riu Kert el maig del 1915, ocupant la riba esquerra i procedint a fortificar les noves posicions⁷⁹ (recordem que el 1912 el govern espanyol havia signat el tractat de Fez, pel qual s'adjudicava a Espanya el Protectorat de la zona Nord del Marroc, per tant, era necessari el sotmetiment de tot el territori a l'autoritat espanyola, i el Kert havia estat un dels límits que no s'havia pogut passar).

El Kert és un riu situat a l'Oest de Melilla, on entre 1909 i 1912 ja s'havien lliurat sagnants combats per creuar-lo⁸⁰. Tanmateix, l'Exèrcit espanyol, per garantir la seguretat de les explotacions mineres, havia forçat els rifenys contraris a la presència espanyola a creuar el Kert i confinar-los en el costat esquerra. Sebastian Balfour⁸¹

⁷⁹ A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de servicios del general Francisco Martín Moreno. El capità Martín fou el cap de l'Estat Major de la 1ª Brigada (una de les unitats expedicionàries). Per les accions militars va rebre diferents condecoracions, algunes d'elles pensionades.

⁸⁰ DE MADARIAGA, M.R. 2009.

⁸¹ BALFOUR, S. 2002 p. 85.

explica que en les guerres colonials promogudes per les potències europees, en els segle XIX i començaments del XX, matar civils no constituïa un problema moral i Espanya no va ser una excepció: en aquestes operacions de càstig realitzades per Exèrcit no es tenia en compte la població, l'artilleria obria foc contra els poblats i no importava el nombre de víctimes, i, per ser més efectius en el càstig, la Marina de Guerra també havia apostat vaixells, a la desembocadura del riu, bombardejant les poblacions que estaven a la vora del mar. El govern havia donat tot el seu recolzament a les accions contra civils, per tant, els comandaments d'Estat Major, havien de preparar i organitzar aquestes accions de “neteja”, amb tota probabilitat aquesta era una de les feines encomanades a Martín.

Coincidint amb Francisco Martín a Melilla (1909), podem trobar-hi oficials que, després en el franquisme tindran un protagonisme en l'economia i la política, en la línia del que ja s'ha comentat. Un d'aquest comandaments va ser el tinent d'artilleria Juan Izquierdo Croselles que va ser condecorat per la seva actuació en diferents combats⁸². Aquest oficial tingué una actuació destacada en la fabricació d'armes químiques i la seva utilització en el territori del Rif a començament dels anys vint; posteriorment, en la postguerra va ocupar càrrecs en Societats de l'INI. També, el tinent d'enginyers i futur Ministre d'Exteriors Juan Beigbeder Atienza havia embarcat cap a Melilla, des del port de Barcelona⁸³ amb la 3ª Brigada (soldats que havien fet el servei militar el 1903⁸⁴); precisament, amb la sortida d'aquestes tropes de reservistes començaren a la Ciutat Comtal els aldarulls que van desembocar en la revolta dels “Fets de Juliol de 1909”, més coneguts com la *Setmana Tràgica*. Un altre oficial destinat a Melilla fou el capità d'artilleria Fernando Roldán y Díaz de Arcaya que participà en els combats del *Barranco del Lobo* el 27 de juliol; Fernando Roldán després de la guerra civil ocupà càrrecs en el Ministeri d'Hisenda i fou nomenat *Delegado del Gobierno en CAMPSA* (fins el 1956)⁸⁵. Coincidències, les quals ens permeten començar a explicar la xarxa de membres de les forces armades que es va organitzar en la postguerra per imposar els designis polítics i econòmics del dictador. Els militars es coneixien entre ells, i anys després el règim franquista sabia perfectament a qui confiar-li determinats càrrecs,

⁸² A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Juan Izquierdo Croselles.

⁸³ A.G.M.S. Subinspección de la 1ª Región. Estado Mayor. Hoja de Servicios de Juan Beigbeder Atienza.

⁸⁴ CONNELLY, J. *La Semana Trágica*. Ariel 1972 p.281.

⁸⁵ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios de Fernando Roldán y Díaz de Arcaya. En el combat del Barranco del Lobo va morir el seu cap general Pintos. També va participar en nombrosos combats al voltant de Melilla.

evidentment faltava el garbell definitiu de la guerra civil, però a Melilla el 1909 ja es començaven a perfilar biografies.

En la mateixa línia de coincidències, entre el 1912 i 1915, el coronel Francisco Gómez-Jordana Souza va estar destinat a la *Comandancia General* de Melilla, on el 1915 arribà a segon cap d'Estat Major de les forces espanyoles al Rif Oriental⁸⁶, per tant, deuria ser un dels superiors directes de l'aleshores comandant Martín (Gómez-Jordana va ser, entre altres càrrecs, Vocal del Directori Militar, *Alto Comisario*, i durant el franquisme Ministre d'Exteriors). El 1915 el comandant Martín fou traslladat a l'Estat Major de l'Exèrcit espanyol a l'Àfrica (Tetuan) on precisament Gómez-Jordana havia estat nomenat cap de l'Estat Major⁸⁷. Martín (Secció d'Operacions) va participar en nombrosos combats en la zona Occidental del Protectorat espanyol fins el 1918, en que va tornar a la Península, destinat al *Estado Mayor Central*. El 1924 es va llicenciar en Dret, i posteriorment fou assignat a la plantilla del *Consejo Supremo del Ejército y Marina*⁸⁸.

Per altre costat, el coronel Gómez-Jordana Souza va seguir al Nord d'Àfrica, així el juliol de 1921 (desastre de l'Annual) continuava com a *Jefe de Estado Mayor del Ejército de Operaciones*⁸⁹, per tant, alguns coneixements i responsabilitats hauria de tenir, respecte a les accions militars que el general Silvestre havia engegat a començaments d'any, les quals van desembocar en la desfeta de les posicions espanyoles del Rif Oriental, la quasi caiguda de Melilla i, sobretot la mort milers de soldats. De totes maneres, i fora del terreny de l'especulació, les dades objectives que tenim després del desastre de l'Annual són: el coronel Gómez-Jordana Souza el 1922 va ser ascendit a general de brigada i continuà al Marroc com a Cap de l'Estat Major fins el 1923 en què tornà a la Península, el juliol fou cridat a intervenir en la *Comisión de Responsabilidades*, comissió parlamentaria creada per esbrinar les causes de la desfeta militar de l'estiu de 1921⁹⁰. Però aquesta feina es va acabar aviat, el 13 de setembre el general Primo de Rivera donava un Cop d'Estat amb el consentiment del Rei, i dos dies després el general Gómez-Jordana era nomenat Vocal del *Directorio Militar*, càrrec que

⁸⁶ A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. Francisco Gómez-Jordana Souza.

⁸⁷ A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. Francisco Gómez-Jordana Souza. A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de servicios del general Francisco Martín Moreno.

⁸⁸ A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de servicios del general Francisco Martín Moreno.

⁸⁹ A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. Francisco Gómez-Jordana Souza.

⁹⁰ El juliol de 1923 s'havia creat una segona comissió constituïda per 21 diputats per formular unes conclusions respecte al desastre de l'Annual MADARIAGA, M^a.R.2013 p. 143.

va mantenir fins el 1925, en que se li encomanà l'organització, i la presidència per part espanyola, d'una conferència amb França per decidir una acció militar conjunta al Nord del Marroc, és a dir, aquelles operacions que van constituir el desembarcament d'Alhucemas. Finalment, el 1928 el ja "general de divisió" Gómez-Jordana fou nomenat *Alto Comisario de España en Marruecos*, responsabilitat que mantingué fins la proclamació de la República el 1931⁹¹. Sembla clar que els recels entre Jordana i la República degueren de ser mutus i que la seva hostilitat al sistema democràtic degué d'anar més enllà de la seva filiació monàrquica...

També a Tetuán, el comandant Martín tornà a coincidir amb el capità Beigbeder, que havia deixat Melilla (1910) per cursar estudis a la *Escuela Superior de Guerra* a Madrid. Beigbeder, una vegada acabats els cursos fou destinat a l'Estat Major de l'Exèrcit espanyol a l'Àfrica (Tetuán), on participà en diferents accions militars; ascendit a comandant fou nomenat (1918) *Ayudante de Campo del Alto Comisario* (general Dámaso Berenguer), i va estar en el càrrec fins el 1922, per tant, i per la seva posició dins l'Estat Major, podia estar perfectament al corrent dels preparatius militars de l'Exèrcit espanyol el 1921 (que conduïren a Annual). Després de la desfeta, Beigbeder seguint les instruccions del general Berenguer, va desplaçar-se a Melilla, el setembre, on prengué part en diversos combats, entre els quals s'ha de destacar l'ocupació de Nador. A continuació Beigbeder, el 1922, cessà com *Ayudante de Campo del Alto Comisario* i autoritzat pel l'Exèrcit realitzà un viatge d'estudis a Síria per perfeccionar l'àrab⁹², un any després de la tornada de Beirut va ser comissionat per efectuar uns cursos a l'Escola Superior de Guerra de París, estudis que van durar fins el 1925, tot seguit el govern de Primo de Rivera el designà agregat militar a l'ambaixada espanyola a Berlin⁹³. Aquest periple -Síria, França, Alemanya- i el domini d'idiomes que portà aparellat, sumat al seu perfil africanista -però no l'habitual d'infanteria, sinó d'enginyers i estat major-, probablement explicarien millor la seva arribada al Ministeri d'Exteriors, que no descripcions purament personalistes que se n'han fet per oposar-lo a personatges *forts* que també ocuparen el ministeri, com Jordana o Serrano⁹⁴.

Per entendre aquest joc de coincidències d'oficials al Marroc, resulta aclaridor veure el

⁹¹ A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. Francisco Gómez-Jordana Souza.

⁹² Colegio de los Padres Marianistas de Beirut. A.G.M.S. Subinspección de la 1ª Región. Estado Mayor. Hoja de Servicios de Juan Beigbeder Atienza.

⁹³ A.G.M.S. Subinspección de la 1ª Región. Estado Mayor. Hoja de Servicios de Juan Beigbeder Atienza.

⁹⁴ Veure, per exemple, TUSELL, J.; *Franco en la Guerra civil...*

nombre de militars assignats al *Servicio de Estado Mayor*. A l'any 1923 l'Exèrcit espanyol tenia una plantilla de 15.428 caps i oficials, dels quals només una minoria de 341 comandaments havien aconseguit el diploma d'Estat Major⁹⁵, xifres que corresponen a militars destinats a la Península i al Protectorat. Per tant, els oficials d'Estat Major significaven una "elit", la qual era imprescindible per assegurar (al menys tècnicament), el funcionament de l'estament militar com a tal (en el terreny de les coincidències cal afegir que, al Rif Occidental el 1916 també estava destinat com a oficial d'Estat Major, el capità Juan Vigón, futur primer cap del *Alto Estado Mayor*).

-Fidel Dávila Arrondo. Annual i la dictadura. La discutible competència militar d'alguns herois de la Guerra Civil.

Continuant amb el fil de les coincidències a l'Àfrica val la pena examinar l'expedient d'un altre futur *Jefe del Alto Estado Mayor*, per tal de no deixar-se impressionar amb històries d'alta competència militar i d'heroisme publicitari. El tercer *Jefe del Alto Estado Mayor* el general Fidel Dávila Arrondo⁹⁶, havia estat designat, el 1919 com a tinent coronel, al Protectorat, concretament a la *Comandancia General de Melilla* (2º Cap d'Estat Major)⁹⁷. El moment a Melilla era complicat, l'Exèrcit espanyol continuava enfangat en una lluita colonial per ocupar i dominar la totalitat del Protectorat. La Primera Guerra Mundial havia finalitzat amb la capitulació dels imperis centrals, per tant, al Marroc ja no hi havia el perill de que França, la potència colonitzadora, resultés vençuda i es modifiqués l'equilibri polític a la zona. La nova situació donava les mans lliures a Espanya per intentar obtenir definitivament el domini del Nord d'Àfrica. A tal efecte, des de començaments de 1919, el govern havia donat ordres al *Alto Comisario*, general Dámaso Berenguer, per iniciar una vegada més les ofensives militars necessàries, i així sotmetre les zones rebels. L'objectiu immediat consistia en efectuar dos moviments. Des de Melilla ocupar el territori a l'Oest del riu Kert i controlar les tribus insurrectes; per aquest motiu, a començaments de l'any 1920 el govern havia nomenat al general Fernández Silvestre⁹⁸ *Comandante General* de les forces espanyoles

⁹⁵ BUSQUETS, J. 1971 p.37.

⁹⁶ BOE 132 05/05/1941.

⁹⁷ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

⁹⁸ PRESTON, P. 1993 p. 45 "Una de las dificultades que Berenguer debió afrontar fue la ambición y recelo del Comandante General de Ceuta, el general Manuel Fernández Silvestre. Aunque se apreciaban y se respetaban mutuamente, y ambos eran favoritos de Alfonso XIII, su relación se complicaba por el hecho de que Silvestre era dos años mayor que Berenguer, había sido su comandante en jefe y lo superaba, aunque solo por un número, en el escalafón de

a Melilla. Les intencions de Silvestre, eren la pacificació de les tribus insurrectes, iniciant una ofensiva terrestre cap a la zona d'Alhucemas (no mitjançant un desembarcament com ja s'havia insinuat). L'altre moviment estratègic es realitzaria des del costat Occidental del Protectorat (Tetuan) i consistiria en el sotmetiment total del Raisuni, personatge amb una gran influència política en la zona, i que havia col·laborat amb els espanyols en el moment de l'ocupació del territori (el 1912 amb l'aleshores tinent coronel Fernández Silvestre), però al final els resultats no foren els esperats i es constatà una dubtosa fidelitat del Cabdill marroquí a Espanya. El control del Raisuni també significava posar sota domini espanyol les tribus associades amb ell⁹⁹. Amb aquesta iniciativa bèl·lica l'Alt Comandament esperava comunicar per terra tot el territori, des de l'Atlàntic fins Melilla, i també la zona internacional de Tànger¹⁰⁰.

En aquest context, a la part Oriental del Protectorat, Abd-el-Krim, de la cabila dels Beni Urriaguel, estava agafant un fort protagonisme. El seu pare havia col·laborat amb els espanyols a començaments de segle, i fins i tot se'l considerà com a un aliat. Quan va esclatar la Primera Guerra Mundial, el pare de Abd-el-Krim es decantà a favor d'Alemanya i contra França, la gran potència colonitzadora de tot el Nord d'Àfrica; a demés, Turquia estava en guerra contra França, bona part dels musulmans consideraven que l'havien de recolzar, àdhuc per motius religiosos, alhora que també creien que, si França perdia la guerra, hi hauria dubtes respecte a la continuïtat de la presència espanyola al Rif. Per aquest suport a les potències centrals, les autoritats espanyoles havien empresonat (1915) el seu fill Abd-el-Krim, que, tanmateix, havia cooperat amb el poder colonial espanyol. De totes maneres, l'autèntica raó d'aquesta privació de llibertat havien estat unes declaracions respecte a la independència del Rif, i la voluntat de resistir a l'ocupació de Beni Urriaguel, territori situat al Rif central, la ciutat més important del qual és Axdir¹⁰¹. El 1920 Abd-el-Krim va decidir enfrontar-se definitivament a Espanya, quan va tenir coneixements de que el govern espanyol acceptava la petició francesa d'entregar els marroquins que haguessin efectuat actes a favor d'Alemanya durant la Gran Guerra (malgrat no haver-hi una petició directa contra ell). En conseqüència, Abd-el-Krim organitzà una important força militar, la qual pocs mesos després xocaria amb les tropes espanyoles del general Fernández Silvestre, amb

antigüedad”.

⁹⁹ BALFOUR, S. 2002 p. p. 75-82.

¹⁰⁰ BALFOUR, S. 2002 p.113.

¹⁰¹ MADARIAGA, R.M^a. 2013 p.131. El territori de Beni Urriaguel està situat al Rif central, la ciutat més important és Axdir i el llima Nord és la Badia d'Alhucemas.

els resultats que tots coneixem¹⁰².

Des del moment d'arribar a Melilla, el tinent coronel Fidel Dávila participà activament en les ofensives dirigides a la subjugació del Rif central. Dávila actuant com a *Jefe de la Sección de Campaña* de l'Estat Major, acompanyava a Fernández Silvestre en les operacions militars de conquesta de territori, per tant, va prendre part en nombrosos combats i en l'ocupació de nuclis de població (en el seu full de servei s'explica de manera detallada els noms dels poblats),¹⁰³. Aquest oficial, pel seu càrrec, era un dels màxims responsables dels preparatius i disseny de les accions de guerra espanyoles, així com de les visites d'inspecció a les diferents posicions que realitzaven el *Alto Comisario* (Berenguer) i el *Comandante General* (Fernández Silvestre) Dávila <en funciones de su cometido>, hi era sempre present. El seu coneixement directe de la oficialitat i dels comandaments a cada lloc l'havia de convertir per força, amb el temps, en un bon *cap de personal* per als propòsits de l'autarquia.

A començaments de gener de 1921, l'Exèrcit espanyol estava a punt d'arribar a les posicions més llunyanes en les accions a la zona Oriental del Protectorat: el dia 15 el tinent coronel Dávila va acompanyar al general Fernández Silvestre en les operacions militars referents a l'ocupació del poblat d'Annual, tanmateix va participar en la conquesta de Sidi Dris, poblat situat a la costa i important punt estratègic. En aquells moments, la línia de màxima ocupació espanyola estava pràcticament definida, l'Exèrcit ja no aniria més lluny en el Rif central. En el transcurs de l'any, Dávila i Fernández Silvestre efectuaren diferents visites a l'Annual i a altres posicions avançades, controlant els moviments de les tropes, com les que el 6 de juny ocuparen Iriguiben. A continuació, i quan faltava un mes per produir-se un dels majors desastres de l'Exèrcit espanyol, el tinent coronel Dávila abandonà el Marroc amb una llicència de tres mesos per malaltia¹⁰⁴.

Dávila es va salvar de viure en primera persona l'enfonsament de l'Exèrcit a finals de juliol. Durant aquells tràgics dies van perdre la vida milers de soldats espanyols (també el general Fernández Silvestre), la majoria dels quals era tropa de reclutament forçós.

¹⁰² BALFOUR, S. 2002 p.131 "A mediados de 1920 los españoles averiguaron a través de su servicio de espionaje que Abd-el-Krim estaba reuniendo tropas. Pero lo que parecían ignorar era la cantidad de dinero que la familia había obtenido de fondos alemanes durante la Primera Guerra Mundial y de la venta de derechos de extracciones mineras a empresas tales como la firma española Setolázar. Sin esta información el Ejército español subestimó de manera peligrosa el potencial de Abd-el-Krim".

¹⁰³ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

¹⁰⁴ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

Les posicions espanyoles consistien en una sèrie de punts fortificats, que intentaven fixar el territori, però que al final es van transformar en unes trampes mortals per als seus defensors, doncs existia el greu problema de l'abastiment d'aigua, queviures i municions. El subministrament, quan es podia realitzar, només s'aconseguia mitjançant quantioses pèrdues dels soldats que intentaven fer-ho; en conseqüència les guarnicions assetjades estaven en una situació desesperada. Tot plegat va comportar una desmoralització de la tropa i dels oficials, provocant una fugida generalitzada de les posicions, i per tant, l'ensorrament de tota l'estructura militar espanyola a l'Orient del Protectorat, de manera que fins hi tot Melilla va estar a punt de caure en mans dels marroquins. En 18 dies hi havia un balanç de quasi 10.000 soldats morts, milers de ferits, molts desapareguts i nombrosos presoners en mans dels rifenys¹⁰⁵, és a dir, la desfeta era total. La causa més immediata del desastre s'ha de buscar en la incompetència militar, Berenguer havia proposat dues ofensives amb unes forces escasses i mal equipades, i Fernández Silvestre, responsable de les accions del sector oriental del Protectorat, va allunyar massa les seves unitats de combat dels llocs d'aprovisionament, i sobretot va subestimar la capacitat militar d'Abd-el-Krim, i tot plegat amb una tropa poc preparada, amb un material bèl·lic deficient i uns oficials incapaços. L'informe Picasso va demostrar que molts oficials que teòricament haurien d'haver estat en les seves posicions, en realitat estaven a Melilla amb el vistiplau de Fernández Silvestre, per tant, la tropa coneixedora d'aquesta situació tenia poca confiança en els seus comandaments, i això va comportar una forta desmoralització en el moment dels combats¹⁰⁶. El tinent coronel Dávila malgrat no haver estat a l'Àfrica durant els mesos de juliol i agost, havia format part de la maquinària militar que va provocar la tragèdia; tanmateix sense finalitzar el permís per malaltia, s'incorporà a la *Comandancia General* de Melilla el 5 de setembre, però per poc temps, el gener de 1922 fou destinat altre vegada a la guarnició de Burgos, concretament al *Gobierno Militar*.

El nombre molt elevat de víctimes entre morts i ferits, havia despertat una forta commoció a la l'opinió pública, el govern es va veure obligat a dimitir, i el Rei encarregà a Antonio Maura la formació d'un govern de concentració nacional. El nou Ministre de Defensa havia designat al general Juan Picasso l'obertura d'un expedient per dirimir les responsabilitats militars de la desfeta. Una vegada iniciat l'examen dels

¹⁰⁵ BALFOUR,S. 2002. P.155.

¹⁰⁶ BALFOUR,S. 2002. P.165.

fets, diversos decrets emesos a l'agost i setembre van eximir al *Alto Mando de Marruecos* de tota investigació, i el general Picasso no va tenir accés a la documentació relativa a les operacions del general Silvestre (Berenguer tampoc va entregar els documents)¹⁰⁷; malgrat tot, el malestar polític va continuar, així el Govern Maura va caure el 1922, i també els governs de Sánchez Guerra i Garcia Prieto. En aquest clima d'inestabilitat política, a començaments d'agost de 1923, Dávila va ser cridat a declarar a la *Comisión Parlamentaria* encarregada d'esbrinar les causes de la derrota de l'Annual¹⁰⁸, però no van haver-hi resultats esclaridors, com ja he dit, abans que l'expedient Picasso fos debatut en el Parlament, el general Primo de Rivera va donar un Cop d'Estat. Una vegada assentada la Dictadura, el tinent coronel Dávila continuà destinat a Burgos, de manera que, el 1926 fou ascendit a coronel i finalment el 1929 arribà a general de brigada i Cap d'Estat Major de la *7ª Región Militar*¹⁰⁹. Quan es va proclamar la República el 1931, el general Dávila va demanar passar a la situació de *2ª Reserva*¹¹⁰, per tant, va quedar separat del servei actiu de l'Exèrcit i continuà residint a Burgos. Els paral·lelismes entre Jordana i Dávila semblen prou clars, respecte del recel que degueren de sentir pel nou sistema democràtic, més enllà de les seves preferències polítiques, aparentment monàrquiques però lligades de manera evident a una dictadura - la de Primo de Rivera- que els va facilitar l'exoneració i la continuació com si res de les seves carreres militars. Significativament, Dávila fou dels primers en sortir d'escena amb els decrets d'Azaña, encara en temps del govern provisional.

-Luis Orgaz Yoldi. Un oficial colonial. La violència una “fórmula” civilitzadora.

El futur Cap *del Alto Estado Mayor* havia ingressat en l'Acadèmia d'Infanteria el 1898; amb el grau de tinent va formar part del cos expedicionari (1ª Brigada) enviat pel govern Maura a Melilla el 1909, participant en els combats del Barranco del Lobo, pels quals fou condecorat¹¹¹. El 1912, ja com a capità, va ser destinat a la zona Occidental

¹⁰⁷ BALFOURT. S. 2002 p.156.

¹⁰⁸ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

¹⁰⁹ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

¹¹⁰ Gaceta de Madrid 117, 27/04/1931 Decreto concediendo el pase a la segunda reserva, con el mismo sueldo que disfruten en su empleo de la escala activa, a todos los Oficiales del Estado Mayor general, a los de la Guardia civil y Carabineros y a los de los Cuerpos de Alabarderos, Jurídico militar, Intendencia, Intervención y Sanidad, en sus secciones de Medicina y Farmacia, que lo soliciten del Ministerio de la Guerra. El Govern Provisional de la República havia aprovat un decret, proposat per Manuel Azaña, per reorganitzar l'estructura de les forces armades i reduir el nombre d'oficials.

¹¹¹ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

del Protectorat a una unitat de Regulars, a les ordres del coronel Fernández Silvestre, on durant quasi tres anys va prendre part en moltes accions de “pacificació”. Les unitats de Regulars s’utilitzaven com a força de xoc, i sempre estaven en primera línia en les accions militars, ocupaven i destruïen poblats no sotmesos a la autoritat espanyola. En les operacions de càstig generalment confiscaven la ramaderia per provocar la fam, i així afeblir la capacitat de resistència dels opositors “rebels”. En els combats efectuaven sagnants accions a la baioneta, sempre procurant causar el major nombre de baixes a “l’enemic” (enemic que defensava el seu territori); un exemple el podem veure en els combats del 7 de juliol

tomó parte (Orgaz) en la defensa de Alcazarquivir que fue atacada por numeroso contingente de enemigos, que fueron rechazados causándoles muchas bajas. El 14 asistió a la operación efectuada por los adueros de Bedor. Debarien y Ulah, siguiendo por la línea de alturas, hostilizado el enemigo avanzó sobre él entrando a la bayoneta con su compañía haciéndoles huir y persiguiéndoles hasta la línea del bosque de Sidi-Buquer, donde se estableció, ordenada la retirada, regresó con su columna a Alcazarquivir, donde continuó hasta el 16 de agosto formando parte de la columna mandada por el Comandante General del Territorio D. Manuel Fernández Silvestre.

Segons la lògica militar, Orgaz fou felicitat i condecorat per la feina feta, amb el resultat final de que el 1913 va ser ascendit a comandant d’infanteria «per mèrits de guerra»¹¹².

Les campanyes militars de sotmetiment de la població foren una conseqüència del conveni hispanofrancès de novembre de 1912, pel qual s’adjudicava a Espanya el Protectorat de la zona Nord del Marroc, però, en aquells moments l’autoritat espanyola només estava sobre el paper, per tant, s’havia d’ocupar el territori. L’acció violenta contra les cabiles que s’oposaven a les forces espanyoles era una norma d’actuació de l’Exèrcit. En una comunicació telegràfica entre el *Alto Comisario* general Alfau i el Ministre de la Guerra (1913) ha quedat enregistrat un comentari que posa de relleu la brutalitat dels comandaments colonials: amb la intenció de generar por a la població no

¹¹² A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

sotmesa, Alfau havia decidit la decapitació de presoners (S. Balfour). El *Alto Comisario* assenyalava:

*Es de gran conveniencia decapitar a los moros por el efecto moral que produce en las masas, pero no conviene que se diga que nosotros lo consentimos. La contesta del Ministro no pot ser més explícita: a mí me parece todo el rigor poco, así que podéis decapitar a todos los moros que podáis, pero nuestra civilización no permite hacerlo público, así puedes decírmelo a mí que en este punto disfrazaré la verdad*¹¹³,

D'alguna manera, per les autoritats espanyoles, el concepte d'introduir la "civilització" al Nord d'Àfrica justificava qualsevol comportament incivilitzat. Espanya com a potència colonial estava en possessió de la "veritat" civilitzadora i la violència era el camí per imposar-la. La gran majoria dels militars desplaçats al Nord d'Àfrica, imbuïts d'un profund nacionalisme, inculcat des de les Acadèmies, estaven convençuts que s'havia de realitzar el projecte de conquesta, i molt pocs qüestionaven la legitimitat d'aquestes accions violentes.

Les tropes del general Alfau havia entrat a la ciutat de Tetuan (1913), i les autoritats colonials contaven amb la col·laboració de Raisuni, personatge controvertit que ja hem esmentat, que tenia la consideració de Xerif, estatus ètic i institucional de gran rellevància al territori magrebí, el qual podia ordenar a les tribus sota la seva influència, pactar o fer la guerra als espanyols¹¹⁴. En un començament les relacions entre Raisuni i els espanyols havien estat cordials -com ja s'ha dit-, però en poc temps es van deteriorar provocant forts enfrontaments armats. El ja comandat Orgaz havia estat destinat a las *Fuerzas de Policía Indígena de Larache*, on continuà participant en nombrosos combats i represàlies a la població que no acceptava el domini espanyol¹¹⁵. Estava assumit que era necessari eliminar els indígenes que s'oposaven a la penetració espanyola, en benefici del propi Marroc. Orgaz formava part dels militars que estaven en contacte directe amb les tribus del Protectorat: la tropa que comandava era indígena, la qual combatia a altres grups marroquins, per tant, participava en les negociacions entre les

¹¹³ AR, Legajo 17, carpeta 4 (1), dins BALFOUR, S. 2002 p.94.

¹¹⁴ PANDO DESPIERTO, J. "El Rausini: siete vidas para una sola muerte". www.lahistoriatrascendida.es/.../El_Raisuni.pdf

¹¹⁵ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi "El día 14 (Enero 1915) visitó la oficina Indígena de Sidi Anuar el Gaitán, siendo a su regreso tiroteado por gentes no sometidas, repeliendo la agresión. El día 16 regresó a dicha oficina para castigar a los autores de la agresión, obligando la entrega de rehenes..."

diferents faccions del Protectorat Així va acompanyar al *Alto Comisario* general Gómez Jordana (pare) a Tzelatza a una *reunión de notables* de la zona (el 1915 Gómez Jordana havia estat nomenat *Alto Comisario*, en substitució del general Marina, i ocupà el càrrec fins el 1918 en que va morir¹¹⁶). Es dona la circumstància que entre 1916 i 1918 el seu fill coronel Gómez-Jordana Souza (futur Ministre d'Exteriors de Franco, al que ja ens hem referit) era el Cap de l'Estat Major de la zona Occidental del Protectorat¹¹⁷. Aquesta experiència ja s'havia repetit: pare i fill havien compartit feina a Melilla uns anys abans, el general Francisco Gómez Jordana era Cap de l'Estat Major de Melilla¹¹⁸ i el comandant Francisco Gómez-Jordana Souza estava destinat precisament a l'Estat Major. Com podem veure, Orgaz havia coincidit i combatut amb la família Gómez Jordana, primer a Melilla i després a Tetuán (cal recordar les "coincidències" del general Martín Moreno explicades abans). Tal com s'està comprovant, en la trajectòria dels diferents *Jefes del Alto Estado Mayor* les relacions entre comandaments colonials, vehiculades a través de la cadena de comandament, s'anirien arrossegant en el temps, i durant el franquisme, malgrat algunes divergències cristal·litzarien en l'ocupació d'importants càrrecs del règim. Tanmateix, és molt important de tenir en compte que en la guerra del Nord d'Àfrica començava la carrera militar de Francisco Franco. En els mateixos anys, el futur dictador havia estat destinat al Protectorat Occidental a una unitat de *Regulares*, on fou ascendit a capità per mèrits de guerra, posteriorment el 1916 resultà ferit i recompensat amb el grau de comandant (el mateix *Alto Comisario*, Gómez Jordana- pare- havia recolzat l'ascens¹¹⁹).

Orgaz, després de quatre anys de professor a l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo, va tornar a Tetuán destinat altra vegada a les tropes de *Policia Indígena*, a les ordres del general Dámaso Berenguer, nou *Alto Comisario*. La disciplina de les forces colonials era estricta, les infraccions es corregien severament, una agressió contra un superior es castigava amb la mort, així el febrer de 1921,

¹¹⁶ Gaceta de Madrid 191 10/07/1915. Real Decreto nombrando Alto Comisario de España en Marruecos. El tinent general Francisco Gómez Jordana. Va morir a Tetuán el 18 de novembre de 1918.

¹¹⁷ A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. Francisco Gómez-Jordana Souza.

¹¹⁸ Gaceta de Madrid. 160 09/06/1910 R.D. nombrando Jefe Estado Mayor C.G. Melilla.

¹¹⁹ PRESTON, P. 1994 p.p. 36-38 "Los consejeros militares del Ministerio de la Guerra citaron la edad de Franco, veintitrés años, para negarle el ascenso. Franco reaccionó enérgicamente y apeló contra la decisión, buscando el apoyo del Alto Comisario en el recurso reglamentario ante el comandante en jefe del Ejército, el Rey Alfonso XIII".

*ordenó la formación de un juicio sumarísimo contra un policía de la Mia nº 6 agresor del teniente D. Enrique Malagón Pardo y previo los requisitos reglamentarios dispuso el fusilamiento del policía indicado*¹²⁰.

En altres paraules, la brutalitat també s'aplicava en els propis soldats; per combatre amb eficàcia, els subordinats havien de percebre el terror que provocaven els oficials i la pena de mort sempre resultava exemplar. En la mateixa zona Occidental del Protectorat, el comandant Franco, obsessionat per la disciplina, també havia aplicat la pena de mort a un legionari que s'havia enfrontat a un oficial; el futur *Generalísimo* comentava el 1956 al seu cosí Pacón: *Entonces ordené que un pelotón de legionarios fusilase al compañero rebelde, y desfiló la Legión delante del cadáver*¹²¹; acció que es va repetir en diferents ocasions, com, per exemple, afusellant a varis legionaris per intent de desertió. Blanco Escolá explica que en aquells moments la *Legión* estava acantonada en el camp d'instrucció de Uad-Lau i encara no havia entrat en combat, i això significà l'absoluta falta de garanties jurídiques dels soldats, l'arbitrarietat, la fredor i crueltat del seu comandant, que utilitzava tàctiques extremadament violentes per imposar-se¹²². Tàctiques de terror que, multiplicades i augmentades, el ja *Caudillo* farà servir durant la guerra civil, i en tota l'etapa del seu govern (pocs dies abans de morir, el setembre de 1975, Franco encara va signar penes de mort).

El general Antonio Cerdón, testimoni i participà en accions militars al Protectorat, descriu com actuaven els legionaris en els combats: hi havia pocs presoners, els desgraciats que no havien mort eren torturats, mutilats i executats, mentre que els oficials miraven cap a un altre costat, i continua explicant que amb aquesta forma d'acció, Franco anava guanyant prestigi en el *Tercio*¹²³. Prestigi que els apologetes del franquisme i biògrafs oficials del *Generalísimo*, com Luis de Galinsoga¹²⁴, van elevar a la categoria de mite uns pretesos actes heroics, els quals en realitat era l'exercici d'una brutalitat casernària i una mostra d'una total deshumanització. En aquest sentit, Manuel

¹²⁰ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

¹²¹ FRANCO SALGADO-ARAUJO, F. 1976 p.184.

¹²² BLANCO ESCOLA, C. *La incompetencia militar de Franco*. Alianza Editorial. 2000 p. 123.

¹²³ CORDON, Antonio. Trayectoria, París. Ebro 1971 p. 86. Dins BLANCO ESCOLA, C. 2000 p. 124. Antonio Cerdón fou un militar lleial a la República i membre destacat del Partit Comunista Espanyol.

¹²⁴ GALINSOGA, L. *El Centinela de Occidente (Semblanza biográfica de Francisco Franco)* Ed. AHR Barcelona 1956. Galinsoga va comptar amb la col·laboració de Francisco Franco Sagado Araujo, cosí del Dictador.

Vázquez Montalbán en *Autobiografía del general Franco* i sobre la base del llibre escrit pel propi Franco *Diario de una Bandera*, descriu:

Usted mismo antes de ser caudillo, en la primera edición de Diario de una Bandera, cuenta como práctica habitual que los legionarios le corten la oreja al moro al que han matado. Es un trofeo taurino. En las ediciones posteriores, cuando usted ya era Caudillo por la gracia de Dios, desapareció el corte de orejas. ¿Es de usted este fragmento de Diario de una Bandera, edición de 1922?< Poco después llegan a la posición las otras unidades, el pequeño Charlot, cornetín de órdenes trae una oreja de un moro, “lo he matado yo”, dice enseñándola a sus compañeros. Al pasar el barranco vio un moro escondido, entre las peñas y enseñándole la carabina, le subió al camino junto a las tropas, el moro le suplicaba:” ¡paisa no matar!, ¡paisa no matar!. No matar eh, marchar a sentar en esa piedra”, y apuntándole descarga sobre él su carabina y le corta la oreja, que sube como trofeo. No es esta la primera hazaña del joven legionario”¹²⁵.

Pocs comentaris cal afegir al suposat comportament “heroic” del soldat de la *Legión*, descrit pel futur *Caudillo*, però si destacar la conducta criminal dels oficials (Franco era un d’ells), que amb aquests mètodes buscaven el progrés personal dins les forces armades espanyoles. Preston explica que malgrat la forta disciplina que imposaven Franco i Millán Astray a la tropa, no hi havia límit contra els poblats que atacaven: resultava freqüent la decapitació dels presoners i l’exhibició dels caps com a trofeus, pràctica que anys despès, es va repetir durant la guerra civil (Franco va autoritzar la mort i mutilació de nombrosos presoners¹²⁶). Malgrat aquestes accions i la manca de pietat, la ineficàcia de l’Exèrcit espanyol resultava esperpèntica, així quan va arribar a Tetuán la notícia de la desfeta d’Annual, la campanya al Rif Occidental s’aturà: no hi havia capacitat d’ofensiva, l’ensorrament a Melilla ho havia trastocat tot. En la nova situació militar, Orgaz fou nomenat *Jefe de las Fuerzas Regulares Indígenas de Larache*, i a les ordres del general José Sanjurjo va tornar a combatre de forma ininterrompuda. Per mèrits de guerra, Orgaz fou ascendit a coronel.

En les Forces Armades espanyoles, el sistema d’ascensos i salaris continuava representant un punt problemàtic. El desastre de l’Annual havia reactivat el conflicte

¹²⁵ VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. *Autobiografía del general Franco*. Planeta. 1992 p. 128.

¹²⁶ PRESTON, P. 1994 p. 49.

entre els comandaments d'infanteria, especialment en les unitats de xoc (*la Legión i Regulares*) partidaris de l'ascens per mèrits de guerra (escala oberta) i els oficials de la *Juntas de Defensa*¹²⁷, partidaris de què s'havia de pujar de grau per rigorós torn segons l'escalafó (escala tancada); en aquest segon grup de militars hi havia la pràctica totalitat dels artillers i enginyers, els quals havien realitzat una carrera més tècnica i de més durada que els oficials d'infanteria, i que, d'alguna manera, es consideraven una elit dins les forces armades. Tanmateix els oficials africanistes culpaven als *junteros* de les derrotes que acabava de patir l'Exèrcit espanyol, amb l'argument que davant l'impossibilitat d'aconseguir recompenses en el camp de batalla, havia caigut la moral de lluita de molts comandaments¹²⁸. Al Protectorat hi havia un nombre relativament important de militars partidaris de las *Juntas*; es tractava d'oficials destinats obligatòriament per un període reglamentari de dos anys i per tant, convivien intensament les dues formes de veure el sistema d'ascensos. En aquest clima de tensió i de culpabilització, caps i oficials de les forces de xoc, entre els quals hi havia el tinent coronel Orgaz (també Varela i Millán Astray), organitzaren una protesta per la imposició de l'escala tancada, protesta tant escandalosa que la *Junta de Infantería* (Madrid) es va veure forçada a enviar una comissió d'investigació a Tetuán per intentar calmar els ànims en una zona tan sensible com era el Nord d'Àfrica¹²⁹. Malgrat les acusacions entre les dues faccions, la realitat demostrava que Espanya era incapaç d'estabilitzar l'ocupació, però que alhora al Protectorat s'havia generat una casta de caps i oficials "diferents" (entre ells el propi Franco), pels quals la guerra d'Àfrica constituïa una escola "pràctica" a imitar per tots els militars espanyols¹³⁰. El conflicte dels ascensos, com veurem més endavant, va causar molts problemes al dictador Primo de Rivera, els quals van durar fins pràcticament la seva caiguda.

Las causes de la derrota militar del 1921 eren òbviament més profundes que la pugna pel sistema d'ascensos. Les Forces Armades espanyoles, tal com estem veient, estaven

¹²⁷ TUÑÓN DE LARA, M. *La España del siglo XX*. Ed. Laia. Barcelona 1974. p.p. 53-59.

¹²⁸ MADARIAGA, M^a. R. 2005 p.300.

¹²⁹ BALFOUR, S. 2002 p.317 "Ciertamente, ni uno solo de los miembros de la Junta Regional de Melilla murió o resultó herido durante el Desastre; en cuanto a la Artillería muy involucrada en las Juntas, solo perdió un oficial veterano y dejó abandonadas docenas de piezas de artillería".

¹³⁰ BLANCO ESCOLÁ, C. *La incompetencia militar de Franco*. Alianza Editorial. 2000 p. p. 127-128 Las Juntas de Defensa proclamaven: "Los jefes y oficiales que mandasen voluntariamente fuerzas coloniales, unidades asalariadas, figurasen en escalafón aparte, y no en los del Ejército regular español", La resposta del futur *Caudillo* en la seva obra *Diario de una Bandera* fou la següent: "Franco se pronunciaba en contra de la creación del Ejército Colonial; sostenía que la campaña de África era la mejor escuela práctica para los oficiales hispanos, y que quienes participaban en ella habrían de ser el nervio y el alma del Ejército peninsular".

pèssimament organitzades, la sensació de fracàs i l'immens desprestigi les submergí en una profunda frustració. Fou aleshores quan alguns dels seus membres es plantejaren, per primera vegada en dècades, de fer-se amb el control polític d'Espanya.

El joc polític de la Restauració es va destruir el setembre de 1923 amb l'aixecament a Barcelona del general Primo de Rivera, el qual va ser ràpidament acceptat pel propi Monarca. Una vegada consumat el Cop d'Estat el coronel Orgaz fou destinat *al Servicio de la Presidencia del Directorio Militar en la Sección de asuntos militares de la oficina de Marruecos*,¹³¹. Aquest nomenament deixa clar que les simpaties colpistes de l'aleshores coronel Orgaz no varen néixer amb la II República. Orgaz no necessità el xoc de la democràcia per arribar a la conclusió de que les fórmules militars podien ser una alternativa viable al sistema liberal. Com s'ha dit, en els cercles militars hi havia un fort sentiment de revenja pels successos de l'Annual i la guerra va continuar amb tota brutalitat, es varen continuar efectuant ràtzies a aduars¹³² rebels, i com explicarem més endavant es feu un salt endavant utilitzant armes químiques.

Respecte al conflicte en el Marroc, en un primer moment, Primo de Rivera tenia la intenció de realitzar una retirada militar, abandonant les posicions que l'Exèrcit mantenia a l'interior del Protectorat i situar-les a determinats punts de la costa, però davant l'oposició frontal del comandaments de les forces de xoc, es va veure obligat a implicar-se personalment en la guerra, assumint el càrrec de *Alto Comisario* (1924)¹³³, i mobilitzant un nombre elevat d'efectius i recursos. En aquest nou escenari, Orgaz va col·laborar de molt a prop amb el Dictador, prenent part en accions militars i també en les iniciatives polítiques que s'impulsaven, tant a la zona de Tetuán com a Melilla. En el seu expedient militar s'explica amb tota classe de detalls les operacions en les que va participar, així com les diferents unitats que estaven a les seves ordres i les converses amb determinades tribus, per tal de persuadir-les que treballessin en comú amb les autoritats espanyoles, i ahora intentar que entreguessin l'armament¹³⁴.

Com hem vist, el punt d'inflexió de la guerra colonial fou un pacte de col·laboració militar amb el govern francès (1925), el qual donà com a resultat el desembarcament de

¹³¹A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

¹³² Entre els pastors del nord d'Àfrica, conjunt de famílies governades per un caid que posseeixen uns costums i uns interessos comuns. DICCIONARI.CAT. A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

¹³³ Gaceta de Madrid 291 17/10/1924 Real decreto nombrando Alto Comisario del Protectorado de España en Marruecos y General en Jefe del Ejército de operaciones en África al Teniente general D. Miguel Primo de Rivera y Orbaneja, Marqués de Estella, Jefe del Gobierno y Presidente del Directorio Militar.

¹³⁴ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

les tropes espanyoles a la badia d'Alhucemas, per tal de derrotar a Abd del Krim en el seu propi territori. Uns mesos després fou nomenat *Alto Comisario* el tinent general José Sanjurjo¹³⁵, cap de les operacions engegades per ocupar el Rif central. El coronel Orgaz va continuar col·laborant estretament amb el nou *General en jefe del Ejército en operaciones en África*, el va acompanyar a Rabat en una entrevista-se amb el Resident General del Protectorat francès i amb el Sultan Muley Jusef on es celebrà una conferència amb generals francesos per analitzar la marxa de la guerra,

*puntualizando y concretando detalles en relación a las operaciones militares acordadas en Madrid entre los generales Petain y Primo de Rivera -acuerdo del 16 de febrero 1926*¹³⁶ (per part espanyola també va assistir-hi el general Goded, Cap de l'Estat Major).

El mateix any, Orgaz va tornar a Madrid com a *Secretario de la Dirección General de Marruecos y Colonias*. En el nou càrrec es donava la circumstància i la “coincidència” que el President de la *Dirección General* era el general Gómez-Jordana, allora *Vocal del Consejo de la Economía Nacional*, i que havia presidit el 1925 les conferències Hispano franceses de col·laboració militar¹³⁷. Orgaz i Gómez-Jordana van viatjar a París per entrevistar-se amb el President de la República Francesa per tractar <*sobre diversas cuestiones relacionadas con la actuación de los dos países en Marruecos*¹³⁸>. Una vegada més es posa de manifest l'estreta relació entre comandaments de les forces armades espanyoles que havien lluitat de manera decidida al Nord d'Àfrica. En aquests alts comandaments l'estil colonial anava acompanyat d'un cert sentiment monàrquic que la corona alimentà amb el seu suport a la guerra, amb la seva complicitat amb el cop de Primo de Rivera i amb la concessió de títols: Gómez-Jordana havia entrat en la noblesa amb el títol de *Conde de Jordana* i Orgaz fou nomenat per Alfonso XIII *Gentil –Hombre de Cámara* (1923). Més endavant, el general Gómez-Jordana (1928) va ser designat *Alto Comisario* i es va mantenir en el lloc fins l'abril de 1931 (la República el

¹³⁵ Gaceta de Madrid 307 03/11/1925 Real decreto nombrando Alto Comisario del Protectorado de España en Marruecos y General en Jefe del Ejército de operaciones en África al Teniente general D. José Sanjurjo Sacanell, que desempeña actualmente en comisión, el cargo de Comandantes general de Melilla.

¹³⁶ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

¹³⁷ A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. Francisco Gómez-Jordana Souza.

¹³⁸ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

va processar i condemnar a sis anys d'inhabilitació, <sin pérdida de haberes ni derechos>¹³⁹).

Per la forta implicació en la guerra d'Àfrica, Primo de Rivera va concedir a Orgaz honors, felicitacions i condecoracions, de manera que finalment fou ascendit a general de brigada el juny de 1927. De tinent a general en divuit anys (1909-1927) «per mèrits de guerra» resulta veritablement una carrera militar exemplar segons els canons africanistes i un model paradigmàtic de les generacions -pròpia, anterior i posterior- que acompanyarien al *Caudillo* en la seva conquesta del poder polític. Enterrant el seu monarquisme pel camí, naturalment...

Després dels pactes militars entre França i Espanya la guerra al Protectorat s'havia decantat a favor d'Espanya, però el problema entre els comandaments de les Forces Armades pel sistema d'ascensos es mantenia: l'Artilleria i els Enginyers continuaven sent partidaris de l'escala tancada i es negaven a pujar de grau per mèrits de guerra, fórmula que defensaven els militars d'infanteria. Per resoldre el problema, Primo de Rivera havia decidit unificar el mètode per pujar de grau deixant-lo a la consideració governamental en darrera instància, és a dir, quedava suprimida l'escala tancada. La resolució va provocar una confrontació del dictador amb els artillers, els quals van arribar a organitzar una revolta, que a efectes pràctics va quedar en poca cosa, però va enterbolir l'ambient a les casernes. Primo de Rivera per demostrar la seva autoritat, el setembre de 1926, havia decretat la supressió temporal l'Arma d'Artilleria¹⁴⁰; decisió ridícula que generà encara més mal estar dins l'Exèrcit, i que tindria conseqüències polítiques per al Dictador el 1930 i per a la pròpia Monarquia el 1931.

Mentrestant el 1927 l'oposició a la Dictadura s'anava engrandint: partits obrers, sindicats i estudiants manifestaven el seu rebuig al sistema, alhora que el republicanisme augmentava. A les forces armades hi havia oficials que no estaven d'acord amb la gestió de Primo de Rivera, i l'Arma d'Artilleria es mantenia en una actitud tensa amb el dictador. En aquest clima d'oposició a la Dictadura, dos anys després, el gener de 1929 havien de aixecar-se més de vint regiments recolzats per obrers en vaga; el projecte polític consistia en enderrocar a *Alfonso XIII* i convocar unes Corts Constituents, però tot va quedar en poca cosa, només els artillers de la guarnició

¹³⁹ A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. Francisco Gómez-Jordana Souza.

¹⁴⁰ Gaceta de Madrid 248 05/09/1926 Real decreto suspendiendo de empleo, fuero, atribuciones, uso de uniforme y sueldo a todos los Jefes y Oficiales de la escala activa del Arma de Artillería, con destino o residencia, aunque sea eventual, en la Península, islas Baleares y Canarias.

de Ciudad Real van treure els canons al carrer¹⁴¹. El govern va reaccionar i l'encarregat de reprimir l'aixecament a la capital manxega fou, precisament, el general Orgaz que va sortir de Madrid amb una columna militar i va sufocar ràpidament als rebels¹⁴²; a continuació el govern el nomenà *Gobernador Militar de esta Plaza*¹⁴³. Un any més tard va dimitir el dictador, i en mig d'un creixent clima contrari al Rei, el problema militar s'agreuja: el desembre de 1930 la guarnició de Jaca es va aixecar a favor de la instauració de la República. La resposta del govern Berenguer fou contundent: els capitans Galán i García Hernández van ser executats. Tot plegat va encendre els ànims d'alguns militars, i a l'aeròdrom de *Cuatro Vientos* (Madrid) va haver-hi un altre revolta militar a favor de la República, capitanejada pel general Queipo de Llano i els comandants Ramón Franco i Hidalgo de los Cisneros. El govern va desplaçar altre vegada al general Orgaz (governador militar de Madrid) al davant d'una força militar per sufocar la revolta republicana¹⁴⁴. Quatre mesos més tard es proclamava la República i el Rei havia d'abandonar Espanya. Començava un nou temps que cinc anys després acabaria en tragèdia; amb la paradoxa de que Orgaz, Queipo de Llano i Ramón Franco lluitarien, aquesta vegada plegats, contra l'intent de modernitzar la societat espanyola que havia engegat la II República

Capítol III

El Alto Estado Mayor 1939-1946,

Passem, doncs, a examinar amb més detall l'organisme al que ens hem estat referint repetidament: aquesta creació franquista anomenada *Alto Estado Mayor*, al que acabarien dirigint -més o menys temps- alguns dels individus fins aquí caracteritzats com a *africanistes* no necessàriament eficaços com a «conqueridors», alts responsables de la fracassada ocupació -fins Alhucemas- i simpatitzants i col·laboradors del cop d'estat de setembre de 1923.

Per començar, un aspecte important a tenir en compte és el sentit elitista dels oficials i

¹⁴¹ TUÑÓN DE LARA, M. 1974 p. p. 210-212.

¹⁴² Primo de Rivera va tornar a dissoldre provisionalment l'arma d'Artilleria. Gaceta de Madrid 51 20/02/1929 Real decreto disponiendo que, mientras no sean de nuevo reintegrados al Ejército, todos los Jefes y Oficiales de la Escala activa del Arma de Artillería, se consideren, provisionalmente, paisanos, sin derecho a haber, activo ni pasivo alguno, al uso del uniforme ni carnet militar, excepción hecha del personal destinado en Marruecos, Baleares y las dos provincias canarias.

¹⁴³ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

¹⁴⁴ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

comandaments d'Estat Major, que ja s'ha apuntat: constituïen una minoria respecte del conjunt de les forces armades, minoria que havia efectuat una preparació específica posterior a la seva conversió en oficials de carrera de l'arma corresponent, i formaven part de l'alt funcionariat estatal. A l'Exèrcit espanyol, el 1936, amb una plantilla de 10.537 oficials, només 279 pertanyien al *Servicio de Estado Mayor*¹⁴⁵, proporció que més o menys s'havia mantingut des de començaments de segle. L'Estat Major és un “servei” dins l'Exèrcit creat (finals segle del XVIII) per assessorar els alts comandaments en el moment de planificar i conduir accions militars, el personal era escollit mitjançant una rigorosa selecció per garantir-ne la capacitat i eficàcia. A Espanya, des del 1893 els aspirants a la diplomatura d'Estat Major, havien de superar tres cursos en la *Escuela Superior de Guerra*, amb un programa que va continuar pràcticament igual fins el 1936. Una vegada acabada la Guerra civil es reorganitzaren els estudis i es va crear la *Escuela de Estado Mayor* per ordre del quatre de novembre de 1939¹⁴⁶. Per la seva funció, els oficials d'Estat Major estan en permanent contacte amb els principals comandaments dels Exèrcits i, per tant, disposen d'una gran influència i informació militar i política, coneixements que els situen al damunt de la piràmide castrense. Aquest és el perfil que podrem contemplar en els oficials que van estar destinats als Estats Majors de les grans unitats de l'Exèrcit franquista, com no podia ser d'una altra manera. La gran majoria després de la guerra van tenir càrrecs importants en les diverses instàncies del règim, no necessàriament militars -i això és justament el menys lògic-, sobretot si a més havien treballat en el *Cuartel General de Generalísimo*, punt culminant de la carrera d'aquells que se sumaren a la rebel·lió de 1936.

Juan Vigón Suero-Díaz

El 30 d'agost de 1939 fou nomenat el general de brigada Juan Vigón Suero-Díaz primer *Jefe del Alto Estado Mayor*¹⁴⁷. Vigón era un oficial d'enginyers -pertinença que ja hem vist repetida amb la de l'arma d'artilleria-, que el 1906, com a capità, ingressa en la *Escuela Superior de Guerra*, i el 1916 va ser destinat a Ceuta on participà en diferents combats en el conflicte colonial del Nord d'Àfrica (*Cruz de 1ª Clase del Mérito Militar*); posteriorment tornà a la Península al *Estado Mayor Central del Ejército*. A

¹⁴⁵ BUSQUETS, J. *El Militar de carrera en España*. Ediciones Ariel. 1971 p. 37.

¹⁴⁶ BUSQUETS, J. *El Militar de carrera en España*. Ediciones Ariel. 1971 p. 235.

¹⁴⁷ BOE nº 243 31/08/1939 Decreto. Nombrando Jefe del Alto Estado Mayor, al general de brigada D. Juan Vigón Suero-Díaz.

començaments dels anys vint va ser nomenat *Ayudante de Ordenes de S.M. el Rey* i des del 1925 fins el 1931 fou professor del Príncep d'Astúries i dels Infants¹⁴⁸. En conseqüència el tinent coronel Vigón era un militar de conviccions monàrquiques -tot i que resulta difícil d'establir si el monarquisme precedia als honors rebuts o si era al revés-, que disposava de la confiança del propi Rei, quan a l'abril de 1931 va caure la Monarquia i es proclamà la República: com a lògica reacció es retirà de l'Exèrcit. Tres anys després, i malgrat la seva condició de "retirat" de les Forces Armades, Vigón a l'octubre del 1934 s'incorporà a la columna *que mandaba el coronel Solchaga, y se dirigía sobre la Cuenca minera de Asturias se hizo cargo de las funciones de Jefe de Estado Mayor de la misma, tomando parte con ella en las operaciones realizadas hasta la total pacificación de Asturias*¹⁴⁹. És a dir, de forma voluntària va formar part de les unitats militars que el govern del Partit Republicà Radical (els tres ministres de la CEDA s'havien incorporat tot just el dia 4 d'octubre) i, més en concret, el ministre de la Guerra, el radical Diego Hidalgo, havia organitzat per reprimir la revolta de les esquerres a Astúries. El seu full de servei no indica quin mecanisme legal li va permetre altre vegada formar part de l'Exèrcit (si és que en necessità algun...), però sí explica que participà en les operacions militars de "pacificació" i que després va tornar a la seva residència a Caravia. Més enllà del fet que fos asturià (de Colunga) i que residís al Principat (Caravia), tot plegat assenyala que estem davant d'un militar profundament ideologitzat en l'àmbit genèricament conservador, com ho tornaria a demostrar el fet que se'l vinculés –com ja comentarem- a la secreta *Unión Militar Española* fundada el 1933 i que el 1936 se sollevés contra la República.

Juan Vigón formava part d'una família *d'ordre* molt vinculada a l'exèrcit, en les seves vessants més tècniques. El seu germà Jorge (futur Ministre d'Obres Públiques de 1957 a 1965) havia ingressat a l'Acadèmia d'Artilleria el 1909. Amb el grau de tinent fou destinat al Protectorat, a la *Comandancia de Artillería* de Ceuta, on participà en nombrosos combats (1914-1916). La seva bateria bombardejà, en diferents ocasions, poblats per imposar la presència espanyola al Nord d'Àfrica

a las 9 se recibió orden de avanzar entrando nuevamente en posición la batería en la loma siguiente a la de las trincheras siendo hostilizada constantemente por el enemigo, rompiendo fuego sobre él, causándoles grandes destrozos en sus chozas y casas, pernoctando en esta posición. El día 30 al disiparse la niebla se

¹⁴⁸ A.G.M.S. Ministerio de Ejército. Hoja de Servicios de Juan Vigón y Suero-Díaz.

¹⁴⁹ A.G.M.S. Ministerio de Ejército. Hoja de Servicios de Juan Vigón y Suero-Díaz.

rompe el fuego sobre enemigo que hostilizaba los trabajos de fortificación prosiguiéndoles hasta el poblado de Aun Xisca. El día 1º de julio hizo fuego sobre el enemigo reunido en el poblado “Aun Yir”¹⁵⁰

Tot un clàssic en la guerra del Marroc: l'Exèrcit espanyol s'enfrontava a unes forces armades irregulars les quals sorgien de les cabiles, per tant, i per tal de minvar la seva capacitat operativa, s'engegaven accions bèl·liques contra els nuclis de població, amb la intenció de provocar desolació i empobriment als seus habitants, d'alguna manera s'utilitzava una tàctica propera a l'extermini per ocupar el territori.

Jorge, també monàrquic, el 1931 quan es va proclamar la Segona República deixà igualment les forces armades acollint-se a la Llei de Reforma Militar de l'Exèrcit Espanyol de 1931, segons *<decreto del 25 de abril último y posteriores disposiciones complementarias en cuya situación percibirá el haber definitivo que le corresponda y que oportunamente se le señalará, causando baja en el Ejército¹⁵¹>*. Amb aquesta Llei, el govern de la República pretenia reduir l'excessiu nombre de comandaments de l'Exèrcit, i intentar modernitzar la seva estructura. Segons Busquets el 1930 hi havia un total de 250 generals i 17.199 oficials, i el 1932 es mantenien en l'escala activa 87 generals i 9.417 oficials¹⁵², per tant, deixaren la feina un total de 7.945 militars. La normativa promoguda per Azaña contemplava que als oficials que abandonaven les forces armades, l'Estat els continuava pagant un sou, i així es suposava que es mantindrien al marge de la política, però en realitat molts d'aquest militars “retirats” començarien a conspirar contra l'intent renovador de la República.

Les Reformes d'Azaña i el protagonisme d'organitzacions sindicals i polítiques d'esquerra, irritaven profundament a aquests militars ultraconservadors, i no va fer falta molt temps perquè explotés el malestar: a l'agost de 1932 va haver-hi un intent de cop d'Estat a Madrid i Sevilla, al davant del qual hi havia el general Sanjurjo. La revolta va fracassar, però no els desitjos d'una part de l'Exèrcit de fer caure el nou règim republicà, de manera que, a començaments de l'any següent, va néixer la *Unión Militar Española* (UME), organització clandestina d'oficials monàrquics fundada pel tinent coronel Rodríguez Tarduchy i el capità Barba Hernández, amb la voluntat de crear un

¹⁵⁰ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Jorge Vigón Suerodíaz. Segons descriu el seu Full de Servei, Jorge Vigón va participà en diferents accions, obrint foc d'artilleria contra poblats indígenes en els anys 1914, 1915 i 1916.

¹⁵¹ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Jorge Vigón Suerodíaz.

¹⁵² BUSQUESTS, J. 1971 p.37 Cuadro 1.2.

clima antirepublicà a les casernes, en aquest context de conspiració els germans Vigón es van vincular a l'organització¹⁵³. La proclamació de la República significava un trencament polític i social de primera magnitud, Espanya podria entrar en un camí democràtic d'imprevisibles derivacions en termes de reformisme social, i això xocava amb els valors tradicionals d'una part de la societat, de manera que sectors monàrquics, organitzacions d'extrema dreta, l'Església, i una part de les forces armades es van oposar frontalment al nou règim. Finalment, com és ben sabut, a aquesta lluita van afegir-se els moviments feixistes que en serien els principals beneficiaris

Els germans Vigón, doncs, com nombrosos oficials, havien realitzat una part important de la seva carrera en una guerra colonial contra un exèrcit irregular que s'exercia amb una forta brutalitat en les accions de sotmetiment de la població civil del Nord d'Àfrica. Aquests militars *africanistes* eren considerats un exemple pels poders de l'Estat, així quan el Dictador Primo de Rivera reorganitzà l'ensenyament militar va nomenar al general Franco (1928), *Director de la Academia General*, el qual es va rodejar de professors africanistes procedents de les unitats de xoc de l'Exèrcit d'Àfrica. Busquets (en els anys cinquanta va estudiar-hi) explica que *<la formación pasó a ser fundamentalmente acrítica memorística y repetitiva. Las materias humanísticas, las ciencias sociales, eran escasas y la bibliografía pobre>*. Com a resultat, la majoria dels militars africanistes i dels cadets formats en la *Academia General*, el 18 de juliol estaven al costat de Franco¹⁵⁴. Orgullosos de la seva carrera, els germans Vigón, que formaven part de les generacions veteranes d'aquest sub-món, hagueren de veure amb hostilitat una República que, a banda de liquidar la fórmula monàrquica en la que s'havien trobat sempre còmodes, reduïa el pes de l'exèrcit –encara que fos per solucionar-ne la macrocefàlia- i anunciava de cara al futur una reconsideració de la política colonial-militar

Jorge Vigón, retirat de l'Exèrcit i membre de l'UME –com ja hem vist-, col·laborava també amb *Acción Española*, revista monàrquica i contrarevolucionària, fundada per Ramiro de Maeztu el 1931. La publicació propugnava una línia editorial contrària a les idees republicanes i democràtiques, segons recordaria una dècada més tard:

Comenta Vigón: Seis años hace ya que -en plena República- Acción Española podía acertadamente decir: Desde hace más de un siglo, es decir, desde que

¹⁵³ PRESTON, P. 1994 p. 121.

¹⁵⁴ BUSQUEST, J. "Conservadurismo, republicanismo y anti republicanismo en las Fuerzas Armadas". *Anales de Historia Contemporanea* nº 7. 1989.

*empezaron a estar boga las ideas filosóficas del siglo XVIII y los monarcas dejaron de gobernar; la política fue el palenque de la lucha de partidos, de la guerra civil a golpe de plomo de balas o de plomo de imprenta, a golpe de traidor las más de las veces, en mezquinos episodios de pendencia banderiza, cuando no de encuentro personal; y no por la justicia ni por el bien común, sino por el predominio de los monstruosos engendros del nuevo sistema: los partidos políticos*¹⁵⁵.

El reaccionarisme de bona part del discurs franquista, com es pot veure, anava molt lluny, d'alguna manera es remuntava –retòricament, de cara a entroncar amb el discurs tradicionalista- a l'absolutisme del segle XVIII, tal i com fa anys que va escriure el professor Josep Fontana¹⁵⁶. Jorge Vigón va escriure nombrosos articles a *Acción Española*, durant els anys de la República, alguns dels quals els va recollir en un llibre publicat el 1947 titulat *Milicia y Política*, on un dels arguments centrals consistia en ressaltar els “valors” militars, així considerava que *<descubrir la vena militar que atraviesa el cuerpo político de los pueblos, puede llegar a ser un seguro de salvación*¹⁵⁷>. El comentari, fruit del més pur militarisme casernari -valgui la redundància-, il·lustra el “gran” paper que havien de jugar els militars per vertebrar la nació, per tant, la República amb un ideal democràtic, el qual podria ser l'eix estructural de la comunitat, no podia ser acceptada. Jorge amb la *Victoria* franquista estava satisfet: els esdeveniments bèl·lics li havien donat la raó, així el 1939 escrivia *<el antimilitarismo es coetáneo de la sensación de fracaso*¹⁵⁸>, és a dir, pel militar la República representava el fracàs, ja que havia inclòs en les seves idees una important càrrega d'antimilitarisme.

Deixant ara de banda al seu germà, Juan Vigón, una vegada consumat el Cop d'Estat i iniciats els primers moviments de la Guerra civil, participà en l'ocupació d'Irún i fou

¹⁵⁵ VIGON, J. *Milicia y política*. Instituto de estudios políticos Madrid 1947. p. 11. El Full de Servei de Jorge Vigón descriu l'autorització del llibre: “El 1947, el Estado Mayor Central de Ejército, en su escrito de fecha 26 de marzo, ha resuelto acceder a la publicación de la obra *Milicia y Política* de la que es autor”. El text, pel que es pot deduir, devia haver estat escrit el 1942 si no abans. El 1947 –aprovada la Ley de Sucesión- la vindicació tímida monàrquica que fa ja no devia ser un problema...

¹⁵⁶ FONTANA, J. “Introducción. Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo” dins FONTANA, J. (ed.), *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 1986. P.9-38.

¹⁵⁷ VIGON, J. *Milicia y política*. Instituto de estudios políticos Madrid 1947. P. 8.

¹⁵⁸ VIGON, J. *Milicia y política*. Instituto de estudios políticos Madrid 1947. p. 288.

nomenat governador militar de San Sebastián. A la primavera del 1937 les ofensives per conquerir Madrid havien fracassat, en conseqüència Franco va decidir encetar la conquesta de les zones industrials del Nord d'Espanya, la guerra podia ser llarga i els revoltats necessitaven el control de les fàbriques per organitzar una indústria de guerra. En aquest context el tinent coronel Juan Vigón fou nomenat Cap d'Estat Major de les *Brigadas Navarras*, formant part de les forces que van sotmetre Bilbao, amb el seguit de combats que va ser necessaris per aconseguir-ho, entre els quals s'ha de destacar la destrucció de la ciutat de Gernika. Tanmateix, Jorge descriu, en una biografia del general Mola (1957), la conquesta de Gernika per part de les forces revoltades d'una forma «peculiar»¹⁵⁹. La ciutat basca havia estat bombardejada per l'aviació franquista (Legió Còndor) els dies 25 i 26 d'abril, amb els sagnats resultats que tots coneixem¹⁶⁰. Com s'ha explicat, en les operacions el cap de l'Estat Major de Mola era el seu germà Juan, per tant, Jorge havia de conèixer de primera mà els detalls i la tàctica utilitzada en l'ofensiva contra Biscaia; alhora cal explicar que Jorge Vigón també havia participat en les operacions d'ocupació de Behobia, Irún i San Sebastian, finalitzant la campanya com a cap d'artilleria de la 1ª Brigada de Navarra¹⁶¹. En l'hagiografia de Mola, Jorge descriu l'ocupació de Gernika de la següent manera

*Las fuerzas que han llegado a Elorrio, emprenden ahora la marcha en dirección a Durango; el coronel Alonso Vega reconstituye su brigada IV y se dirige a Guernica que ha ocupado el día 28 la Brigada "Flechas Negras" en un estado de desolación del que es preciso culpar a la criminal vesania de los que se decían sus defensores*¹⁶².

No és l'objectiu d'aquest treball analitzar la producció literària de Jorge Vigón, però sí descriure quin era el tarannà ideològic, moral i segurament criminal dels salvadors de la Pàtria revoltats el 1936 (el franquisme acabaria per declarar d'utilitat per a l'Exèrcit la lectura d'algunes de les obres de Jorge Vigón¹⁶³)

En el transcurs de la Guerra civil, Juan Vigón continuà ocupant càrrecs d'una especial

¹⁵⁹ VIGON, J. *General Mola (el conspirador)*. Editorial AHR Barcelona 1957. El militar escriptor (oxímoron) en els anys del franquisme va generar diferents obres relacionades amb la política i història espanyola, així escriví una biografia del General Mola. L'obra de Vigón representa una descarada falsificació de la realitat.

¹⁶⁰ GORDON THOMAS, MAX MORGAN-WITTS. *El día en que murió Guernica*. Plaza & Janés 1976.

¹⁶¹ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Jorge Vigón Suerodíaz.

¹⁶² VIGON, J. *General Mola (el conspirador)*. Editorial AHR Barcelona 1957 p. 316.

¹⁶³ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Jorge Vigón Suerodíaz.

importància, ja com a coronel, intervingué en les operacions de la conquesta d'Astúries i posteriorment, el 1938 va ser designat Cap d'Estat Major de l'Exèrcit del Nord, per tant, mantingué una relació molt estreta amb Franco a través del seu *Cuartel General del Generalísimo*. Vigón a l'any 1937 havia arribat al generalat per mèrits de guerra i allora li va ser concedida la *Medalla Militar*, i com ja he dit, a l'agost del 1939, pocs dies abans de l'esclat de la Segona Guerra Mundial, el *Generalísimo* el va designar *Jefe del Alto Estado Mayor*¹⁶⁴. Paral·lelament, el seu germà Jorge ascendia a tinent coronel, i en el mes de novembre fou nomenat *Ayudante de Campo del Excelentísimo Jefe del Alto Estado Mayor*, per tant el futur Ministre d'Obres Públiques també participà d'una forma directa en les decisions de la nova institució militar.

El general Juan Vigón va començar a donar forma al nou organisme militar mitjançant la creació de tres seccions: Secció Primera (operacions i mobilització), Secció Segona (preparació econòmica per a la guerra) i Secció Tercera (informació)¹⁶⁵. Organització clàssica dels Estats Majors dels exèrcits, ja que per projectar les operacions militars s'han de calcular les forces pròpies disponibles, els mitjans econòmics per dur a terme una determinada acció militar i finalment la informació més completa possible dels contraris. En el cas del *Alto Estado Mayor* i respecte a la Secció d'Informació, cal dir que, durant els anys de la Segona Guerra Mundial va col·laborar de forma molt estreta amb els serveis militars alemanys i italians¹⁶⁶, però també es va utilitzar per controlar els moviments d'oposició al règim. En aquest sentit resulten molt aclaridores les memòries del coronel San Martín (colpista el 23 F), oficial del *Alto Estado Mayor*, destinat al negociat d'informació¹⁶⁷. El coronel explica les operacions de "lluita" contra les organitzacions d'estudiants i obrers que durant els anys seixanta buscaven un canvi democràtic per la societat espanyola. La Dictadura havia d'investigar tots aquells grups que podien fer trontollar els seus fonaments inamovibles i que anomenava "la subversió". Les feines d'investigació per identificar els elements subversius eren realitzades, entre altres funcionaris de l'Estat, per militars del *Alto Estado Mayor*, algunes d'aquestes accions, segons San Martín, estaven ordenades directament pel *Caudillo*.

Tenint en compte que l'objectiu de la tesi és la vinculació de les forces armades amb la materialització del sistema autàrquic espanyol, focalitzarem el tema en tot allò

¹⁶⁴ A.G.M.S. Ministerio de Ejército. Hoja de Servicios de Juan Vigón y Suero-Díaz.

¹⁶⁵ HEIBERG, M. ROS, M. *La trama oculta de la guerra civil*. Crítica 2006 p. 214.

¹⁶⁶ HEIBERG, M. ROS, M. *La trama oculta de la guerra civil*. Crítica 2006.

¹⁶⁷ SAN MARTÍN, J.I. *Servicio Especial*. Planeta 1983.

relacionat amb el procés econòmic i industrial, però pensant que aquestes decisions són resultat d'una voluntat política, la qual mai procurarem perdre-la de vista. Una prova més, del paper decisiu dels militars en el sistema econòmic del règim, la podem veure quan es va reunir per primera vegada, a l'octubre de 1939, la *Junta de Defensa Nacional* presidida pel *Generalísimo*, per estudiar i analitzar la situació que vivia Europa després de l'esclat de la guerra. En la sessió, el general Vigón¹⁶⁸, *Jefe del Alto Estado Mayor* i secretari la *Junta de Defensa Nacional*, considerava

en el fondo pugnan (la guerra) dos concepciones opuestas de la vida social y económica, se debaten dos ideologías, y en tal sentido nos afecta la guerra más que en orden material.

però alhora explicava, que el conflicte també *podrá, quizás, brindar coyunturas propicias a nuestra reconstrucción económica*, encara que podia haver-hi perills, per tant, Espanya havia d'establir "serenament" el seu propi camí. En el discurs, Vigon preveia realitzar un esforç industrial de rearmament

*proponemos un programa general de armamento, paralelo al de reconstrucción nacional, y a desarrollar en diez años*¹⁶⁹.

El *Jefe del Alto Estado Mayor* argumentava que per mantenir una política exterior ferma s'havia de disposar d'un exèrcit poderós, tanmateix considerava que la culpa de la decadència colonial espanyola del segle XIX havia estat provocada per una aliança entre França i la Gran Bretanya (la Maçoneria) contra Espanya, per tant, continuava exposant que

no podrá prescindir de despertar un íntimo sentido de recelo en aquellos que nos han sido históricamente hostiles, que doctrinalmente nos son desafectos, y que geográficamente tienen con nosotros mayores ocasiones de fricción.

així, davant d'un possible desmembrament d'imperis colonials (França podia perdre la guerra) Espanya s'havia de preparar per aconseguir territoris; en el discurs de Vigón hi

¹⁶⁸ Alto Estado Mayor División Operaciones, 210-1,54/4 Dins; ROS,M. La gran tentación. Styria. Barcelona 2008. p. 353 Palabras del general Juan Vigón en la primera Sesión de la Junta de Defensa Nacional, 31 de octubre de 1939.

¹⁶⁹ Los planes de rearme y la planificación militar referida se basan en el "Orden del día para la reunión de la Junta de Defensa Nacional", anexa al escrito de Vigón a Yague, 27 de octubre de 1939, Archivo Histórico del Aire, AHA, leg. A-13.015. Dins ROS, M, 2008 .p 136.

ha el propòsit de crear altre vegada un imperi per Espanya, i per tant s'havia d'estar atent ja que

supone no perder la ocasión, si se presenta, de realizar con los luceros imperiales de nuestra reina Isabel el imperio soñado por nuestras juventudes y digno de nuestra raza i advertia que el atraso en nuestra preparación militar no quiere decir no existe una posibilidad, aunque lejana, de que pueda alcanzarnos el actual conflicto, pues si bien nos guardan, el disponer de más de un millón de soldados aguerridos, nuestros depósitos de material y nuestra situación geográfica avalada a las veinticuatro horas por submarinos y aviones de naturales aliados, no debemos desconocer el peligro.

En conseqüència, era necessari crear dipòsits de combustibles, de matèries primeres i queviures, d'alguna manera Vigón indicava als membres de la *Junta de Defensa Nacional* que Espanya s'havia de preparar per la guerra. Considerant els càrrecs de responsabilitat militar que havia ocupat Vigón durant la Guerra civil, i el fet de ser designat en la immediata postguerra, primer Cap del recent *Alto Estado Mayor*, es pot deduir que la sintonia política amb el *Generalísimo* deuria de ser completa, per tant, l'informe presentat a la *Junta de Defensa Nacional* el podem considerar com una part important del full de ruta polític del règim a començaments dels anys quaranta, sobretot en la vessant exterior, que tanmateix significava la implantació d'un model econòmic autàrquic, on el rearmament hauria de representar un dels principals projectes industrials del Nou Estat.

A la reunió de la *Junta de Defensa Nacional* el 30 d'octubre, hi havien assistit els Ministres de l'Exèrcit, Marina i Aire, i els respectius caps d'Estat Major dels tres exèrcits. Moradiellos explica que en la sessió es van definir les directrius militars del règim al costat de l'Eix en una futura conjuntura bèl·lica, les quals es concretaven en el tancament de l'Estret de Gibraltar, preparar una ofensiva contra el Marroc francès amb una mobilització de forces indígenes, i el bloqueig de la costa del Nord d'Àfrica amb la col·laboració de les Marines de guerra d'Alemanya i Itàlia (encara que, de moment les potències de l'Eix no havien demanat la col·laboració espanyola en el conflicte)¹⁷⁰. Per

¹⁷⁰ Documentació procedent del Archivo Histórico del Aire, que va reproduir M. Ros Agudo, *La Guerra secreta de Franco*, p. XXIV i pp. 44-49. L'autor finalitza "Franco en esta época, por más que lo nieguen sus apologetas, volcó toda su influencia y medios disponibles (y aun los no disponibles) para estar en disposición de poder propinar, llegado el momento oportuno, dos verdaderos golpes de gracia a los apurados aliados: uno en Marruecos y otro. en Gibraltar" .

materialitzar aquest programa militar, el *Caudillo* havia aprovat el setembre de 1939 una Llei Reservada on es disposava la construcció d'una gran flota naval. El projecte va rebre el nom de *Programa Imperial*¹⁷¹, proposta casernària delirant, amb un cost econòmic elevadíssim per una Espanya que acabava de patir una cruenta guerra civil. El “projecte” naval no deixava de ser un embogiment més de la *Victoria* d'abril, per executar-lo feia falta tècnica, és a dir, el recolzament d'Alemanya i Itàlia i recursos industrials importants. Anant una mica més lluny, la distorsió de la realitat política del *Caudillo* resultava patètica: malgrat l'orientació autàrquica propugnada des de les més altes instàncies del règim, com a solució dels problemes industrials i econòmics d'Espanya, el sistema franquista ja havia començat a entrar en un procés de satel·lització amb l'alemanya nazi, i això només significaria empobriment i patiment per la població espanyola. Per tant, el grandios projecte de construcció d'una Esquadra amb quatre cuirassats, catorze creuers, cinquanta quatre destructors i cinquanta submarins, no seria més que fum¹⁷². Preston descriu a Franco, sobretot a partir d'abril, com a un personatge amb una ambició que no coneixia límits, que subestimava les feines polítiques a les que s'havia d'enfrontar i les debilitats econòmiques del Nou Estat, en altres paraules, continuava actuant com un governador militar colonial, que menyspreava cruelment als vençuts, i les famílies polítiques que l'havien ajudat en la revolta eren “manipulades com cabiles amigues, implicant-les en la corrupció i la repressió”, en el fons eren els coneixements que havia après al Nord d'Àfrica¹⁷³. L'eufòrica distorsió de la realitat que havia produït la *Victòria* militar, i la pobresa mental dels nous dirigents els feia somiar en la creació d'un nou imperi. Consideraven que, per damunt de tot, Espanya havia de sortir del racó de la Història en que l'havien col·locat els seus eters enemics (Anglaterra i França segons Vigón), i tornar a guanyar protagonisme internacional, però ara de la mà dels Estats feixistes.

Seguint el fil del conflicte a Europa, uns mesos més tard, a la primavera del 1940 la guerra era favorable als nazis, els exèrcits britànic i francès havien estat derrotats i les tropes alemanyes entrarien a París. Els militars espanyols estaven fascinats davant el poder ofensiu de les forces armades alemanyes, i observaven atentament la nova situació. Franco va enviar una carta de felicitació a Hitler per les victòries dels seus

Dins MORADIELOS ,E. 2005 p.91.

¹⁷¹ DIAZ BENITEZ, J. “El anteproyecto de flota de 1938 y la no beligerancia española durante la Segunda Guerra Mundial” *Ayer* nº 49, 2003.

¹⁷² DIAZ BENITEZ, J. *Ayer* nº 49 2003 p. 285 Cuadro 5 Programa Imperial.

¹⁷³ PRESTON, P. 1993 p. 408.

exèrcits, i l'encarregat d'entregar-la personalment va ser el *Jefe del Alto Estado Mayor*, general Vigón, que es va desplaçar a Alemanya¹⁷⁴. Segons Paul Preston el propòsit de la carta era assegurar una mínima participació espanyola en la guerra i així seure en la taula d'una hipotètica conferència de pau, però Hitler no va fer cas, ja que no volia pagar cap preu per uns serveis que no creia necessaris, doncs esperava la capitulació britànica en qualsevol moment¹⁷⁵. De totes maneres, el 10 de juny el govern franquista va donar un pas a favor de les potències totalitàries: Espanya va passar de la neutralitat a la no bel·ligerància, i tropes espanyoles van ocupar Tánger. A continuació el general Vigón, va comunicar al Ministre Ribbentrop el desig d'Espanya d'apoderar-se d'una part del Marroc francès¹⁷⁶. A continuació i per ordre de Franco, el Ministre Beigbeder (que, com hem vist, també havia lluitat al Marroc¹⁷⁷) va enviar a Berlín un telegrama on s'especificava les aspiracions territorials espanyoles¹⁷⁸. Espanya entraria a la guerra a canvi de material militar i territoris africans, però tots aquests moviments no van tenir resposta per part dels alemanys.

França, malgrat la desfeta del seu Exèrcit en els camps de batalla europeus, conservava un important imperi colonial i la seva Marina estava intacta. Hitler no va voler enfrontar-se a les noves autoritats col·laboracionistes franceses, en conseqüència de moment les "aspiracions" africanes de Franco havien d'esperar. Crida l'atenció que el primer encarregat de transmetre les inquietuds espanyoles a Hitler no fos el Ministre d'Exterior, el coronel Beigbeder. Segurament el *Jefe del Alto Estado Mayor* estava plenament convençut de la victòria i superioritat dels exèrcits alemanys davant els britànics, extrems compartits per la immensa majoria dels comandaments franquistes, per tant, deuria existir una "harmonia" política i militar molt alta entre Franco i Vigón, situació que va continuar durant molts anys. Com veurem més endavant el ja general de divisió Juan Vigón, després de finalitzada la Segona Guerra Mundial (1946) va tornar a ser designat per segona vegada Cap del *Alto Estado Mayor*¹⁷⁹, en unes condicions

¹⁷⁴ PRESTON, P. 1993 p. 444 "Querido Führer: En el momento en que los ejércitos alemanes bajo su dirección están conduciendo la mayor batalla de la historia a un final victorioso, me gustaría expresarle mi admiración y entusiasmo y el de mi pueblo, que observa con profunda emoción el glorioso curso de una lucha que ellos consideran propia".

¹⁷⁵ PRESTON, P. 1993 p. 444.

¹⁷⁶ Memorando de la conversación entre Vigón y Ribbentrop, Chateau Ciergnon, 15 de Mayo de 1940, entre los documentos alemanes capturados, FO371/60332, Z2727/8/41. Dins PRESTON, P. 1993 p. 450.

¹⁷⁷ A.G.M.S. Hoja de Servicios de Juan Beigbeder Atienza.

¹⁷⁸ TUSELL, X. QUEIPO DE LLANO, G. 1985 p.85.

¹⁷⁹ A.G.M.S. Ministerio de Ejército. Hoja de Servicios de Juan Vigón y Suero-Díaz.

polítiques internacionals completament diferents a les de 1940, i fou un dels protagonistes principals dels acords militars amb els Estats Units del 1953¹⁸⁰.

Franco, en els mesos de setembre i octubre de 1939, va destinar al *Alto Estado Mayor* caps i oficials dels tres exèrcits¹⁸¹ per omplir les estructures de comandament. Analitzant els disset membres de les forces armades designats, de comandant a coronel (capità de corbeta a capità de navili a l'Armada), podem veure com alguns d'ells van jugar un paper important en el procés autàrquic. Així el coronel Eduardo Fuentes i el comandant José Maria Peñaranda els trobarem dins el COMEIN (*Consejo Ordenador de Minerales de Interés Militar*)¹⁸², el tinent coronel d'intendència Julio Maset serà vocal del COMEIN i d'ENCASO, per altre costat el capità de navili Francisco Regalado Rodríguez presidirà la *E.N. EICANO de la Marina Mercante*¹⁸³ i el tinent coronel José Lacalle Larraga serà un dels representants de l'INI en el Consell d'Administració de *Construcciones Aeronáuticas SA*¹⁸⁴, per tant, una part dels primers militars destinats al *Alto Estado Mayor*, en el transcurs dels tres anys següents, van formar part dels consells d'administració de societats estatals, sobretot en aquells sectors que el règim considerava estratègics. Tot plegat sense tenir en compte que el mateix Cap de *Alto Estado Mayor* també era vocal del Consell d'Administració de l'INI. D'alguna manera s'anava realitzant el programa de mobilització industrial amb una mes que notable identificació entre l'*Alto Estado Mayor* -no l'exèrcit, en genèric, ni cap dels tres ministres del ram- i els organismes rectors de la «reindustrialització» del país.

El mes de juny de 1940, Franco va nomenar inopinadament al general Vigón Ministre de l'Aire en substitució del general Yague¹⁸⁵. Desapareixia així de la institució que estem analitzant, però no de la presa de decisions sobre la mobilització industrial, com veurem. És per això que el seu nomenament pogué tenir un caràcter molt més *tècnic* que no polític i no tenir res a veure amb els motius de la destitució de Yague, que se solen vincular a la narració de la tesi de les «males relacions» entre «la Falange» i

¹⁸⁰ El general Vigón, el 1946 va tornar a ser Jefe del Alto Estado Mayor. A.G.M.S. Ministerio de Ejército.

¹⁸¹ BOE 270 25/09/1939 i BOE 285 10/10/1939

¹⁸² SEPI. Archivo INI. Consejos de Administración COMEIN.

¹⁸³ BOE 193 12/07/1943.

¹⁸⁴ SAN ROMAN, E. *Ejército e Industria: El nacimiento del INI*. Crítica 1999 p.293.

¹⁸⁵ TUSELL, X. GARCIA QUEIPO DE LLANO, G. 1985 p. 87 Yague va ser confinat al seu poble natal de San Leonardo (Soria). Segons Tusell Yague estava en contacte amb la Falange més radical i era partidari de l'entrada immediata d'Espanya a favor de l'Eix, havia arribat a ministre per la intervenció de Serrano Suñer, però va acabar per enfrontar-se amb el Ministre de la Governació i amb el General Varela (Ministre de l'Exèrcit). Serrano en aquells moments era el màxim conseller de Franco.

«l'Exèrcit».¹⁸⁶ Des del primer moment, i segons es desprèn del seu full de servei, l'activitat de Vigón al davant del Ministeri va ser frenètica, realitzant un seguit de viatges d'inspecció a les diferents instal·lacions militars relacionades amb l'aviació¹⁸⁷. De totes, i raonant en termes autàrquics, un dels principals problemes que tenia plantejat el Ministeri de l'Aire era com incrementar la capacitat industrial aeronàutica espanyola, sobretot tenint en compte l'esforç armamentista en que s'havia instal·lat el règim. A mitjans de 1940, l'Exèrcit de l'Aire disposava del material, fonamentalment alemany i italià, que havia sobreviscut a la Guerra Civil, per tant, es tractava d'unes màquines amb moltes hores de vol, les quals començaven a quedar obsoletes. Per altre costat, la indústria aeronàutica nacional estava en mans privades, situació que, d'alguna manera, representava una contradicció amb les idees autàrquiques del règim. Idees que, cal no oblidar, no només reclamaven la plena capacitat d'auto-abastament *nacional* sinó el control per part de l'estat de l'abastament estratègic.

Elena San Román¹⁸⁸ explica l'evolució de la indústria aeronàutica espanyola des dels començaments de la Guerra Civil, en què les fàbriques havien quedat majoritàriament en la zona republicana, i l'esforç dels accionistes, partidaris de l'aixecament militar, en reconstruir les seves empreses en el costat franquista; alhora també posa de relleu les tensions entre els accionistes privats (fonamentalment bancs) i les autoritats franquistes, amb la intenció d'estatitzar les instal·lacions (durant la guerra i sobretot en la immediata postguerra). En aquest context, Vigón va nomenar al coronel Vicente Roa Miranda cap de la *Direcció General de Material* del Ministeri, que, en virtut d'aquest càrrec també formaria part del Consell d'Administració de l'INI¹⁸⁹. Roa va idear la creació d'empreses mixtes en el sector aeronàutic: podien continuar els accionistes privats en les societats industrials, i l'Estat entraria en el capital de forma minoritària, però el control que exerciria sobre el Consell d'Administració resultaria tant important que, en la pràctica, mantindria el domini empresarial. Finalment, entre les diferents societats aeronàutiques espanyoles, *Construcciones Aeronáuticas S.A. (CASA)* es va transformar en la primera indústria privada que participaria en una empresa mixta¹⁹⁰. S'ha de tenir en

¹⁸⁶ Hi ha altres versions encara del cessament de Yagüe, a més de la de Tusell, com la de Paul Preston, en relació a una pèrdua de confiança de Franco per les iniciatives -fins i tot conspiratives- de Yagüe. PRESTON, P. 1994 p.453-454. Però, tot i que cada destitució implica un nomenament, els motius d'una i altre no tenen per què ser idèntics.

¹⁸⁷ A.G.M.S. Ministerio de Ejército. Hoja de Servicios de Juan Vigón y Suero-Díaz.

¹⁸⁸ SAN ROMAN, E. 1999 p.p. 261-298. La intervención del INI en la Industria Aeronáutica.

¹⁸⁹ SEPI. Archivo INI. Consejos de Administración.

¹⁹⁰ SEPI. Archivo INI. Construcciones Aeronáuticas Consejos. "La empresa Construcciones

compte que, el principal i pràcticament únic client de CASA era el propi Estat a través del Ministeri de l'Aire, per tant, els accionistes privats poca cosa podien fer en el conjunt de les operacions econòmiques, tret de percebre els guanys corresponents a les seves accions, en el cas que el compte de resultats fos positiu. En el transcurs dels anys, el control de l'Estat (INI) respecte a CASA aniria augmentant fins a convertir-se en el soci majoritari (1971) i alhora absorbint a altres empreses del sector. Com a resum podem dir, que la mobilització industrial aeronàutica organitzada pels militars, sobretot a partir de Vigón, va continuar durant tot el franquisme, i inclús el va sobrepassar¹⁹¹.

Durant l'etapa de Juan Vigón al davant del Ministeri de l'Aire, el seu germà Jorge, també el va acompanyar en el nou càrrec, com *Ayudante Secretario del Ministro*, fins el 1944 en que fou promogut a coronel d'artilleria, posteriorment (1953) ja com a general fou nomenat *Gobernador Militar* del Ferrol -en una mostra més de la proximitat al *Caudillo*- i el 1957 va entrar en el govern ocupant el càrrec de Ministre d'Obres Públiques fins el 1965¹⁹².

Mancats d'una investigació més a fons del Ministeri de l'Aire i dels seus avatars, el que sembla rellevant en la mini-crisi ministerial de juny de 1940 que portà a Vigón a la titularitat de la cartera, no és tant el relleu de Yagüe -del que s'han efectuat prou i prou contradictòries lectures- sinó precisament el nomenament de Vigón. No es pot ignorar que Vigón -més enllà de les lògiques consideracions sobre afinitats i lleialtats personals- venia d'haver estat el primer cap de l'*Alto Estado Mayor* i que, donades les competències assumides per aquest i per la *Junta de Defensa Nacional* -i en especial en referència a la reunió comentada d'aquesta de 30 d'octubre de 1939-, el més complex dels objectius del rearmament era, sens dubte, el que feia referència a l'arma d'Aviació. Al menys si acceptem el que sembla evident: que hi havia una intenció àmpliament compartida entre els principals càrrecs militars nomenats per Franco – i no només entre quatre falangistes fanàtics- de participar en una guerra on la tecnologia aeronàutica havia de ser crucial. Vigón no deixaria aquest ministeri fins juliol de 1945, amb la Segona Guerra Mundial pràcticament acabada, i el seu següent càrrec d'importància -pel febrer de 1946- fou, precisament, l'assumpció per segona vegada de la direcció de l'*Alto Estado Mayor*. El ministeri de l'Aire, com el de Marina, han estat considerats tradicionalment -per motius evidents- com a ministeris de segona fila: d'haver entrat

Aeronáuticas. se creó en 1923 y en 1943 el INI obtiene una participación en el capital del 33%". El 1945 el Vicepresident i representant de l'INI era el general José Lacalle Larraga.

¹⁹¹ SAN ROMAN, E. *Ejército e Industria: El nacimiento del INI*. Crítica 1999 p. p. 281-294.

¹⁹² A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Jorge Vigón Suerodíaz.

Espanya plenament en la Segona Guerra Mundial, probablement hauríem de rectificar-ne aquest judici, al menys mentre fossin actius els fronts de combat: no per casualitat el cap màxim de la Luftwaffe fou Hermann Göring...

-Consejo de Economía Nacional

El govern franquista per donar més impuls a la seva política intervencionista, és a dir, realitzar una gestió econòmica teòricament fora de les lleis de mercat, va crear el juny de 1940 el *Consejo de Economía Nacional*¹⁹³, un organisme consultiu, el qual depenia directament de la *Presidencia del Gobierno*. La missió de la nova entitat era la de donar solucions als problemes que el Cap del Govern o el Consell de Ministres plantejessin en matèria econòmica. Segons el decret, *<la obra económica de un Estado, al igual que su política, a cuyas directrices ha de estar subordinada, afecta a la totalidad de los Departamentos ministeriales, aunque gravite con distinta intensidad sobre cada uno de ellos>*. En altres paraules, el règim buscava per decret una unificació de criteris i alhora una disciplina entre el diferents ministeris en el moment d'aplicar normes econòmiques. Disciplina i unitat són els patrons bàsics en els sistemes feixistes, on executar allò que algú mana és una de les regles més importants. La lògica jeràrquica estava plenament naturalitzada per aquests nous gestors de la política econòmica, però en el terreny concret d'encetar decisions econòmiques, les quals portessin al país a un progrés industrial efectiu, eren uns perfectes ignorants: el 1940, embogits per la seva *Victoria*, es deixaven arrossegar per l'eufòria bèl·lica de nazis i feixistes, i es limitaven a intentar copiar el seu model econòmic.

El *Consejo* estava organitzat per un President, un secretari General i diversos Vocals, entre els quals (el decret especificava) un d'ells havia de ser el *Jefe del Alto Estado Mayor* i un altre el *Delegado Nacional de Sindicatos*, per tant, el general Vigón i el falangista Gerardo Salvador Merino¹⁹⁴, van ser nomenats Vocals del *Consejo de Economía Nacional*¹⁹⁵. El President fou el catedràtic i Rector de la Universitat de València José Mª Zumalacárregui (carlí), en el *Consejo* hi havia personatges que després

¹⁹³ BOE 160 08/06/1940 Ley por la que se crea el Consejo de Economía Nacional.

¹⁹⁴ ELLWOOD, S. Crítica 2001. p.125 “Merino colaboró con el vicesecretario del partido, Gamero, en la elaboración de una ley que determinó la “forma de incorporar a la nueva organización las actuales asociaciones económicas y profesionales”. Merino havia estat nomenat el primer Delegado Nacional de la Organización Sindical (setembre 1939). CARDONA, G. 2008 p.p. 92,93 El 1941, Merino va ser acusat de Maçó, processat i condemnat pel Tribunal de Represión del Comunismo y la Masonería; el President del qual era el general Saliquet.

¹⁹⁵ BOE 164 12/06/1940.

tindran pes en el sistema econòmic del primer franquisme com per exemple els futurs ministres, Manuel Arburua, Demetrio Carceller, Pedro Gual Villalbí o altres figures com José Mª de Areilza, la carrera política del qual arribarà fins a la transició dels anys setanta. Segurament, en el *Consejo* existia una representació de les anomenades *famílies* polítiques del règim, però -diferències al marge- totes elles compartien l'objectiu de la destrucció del liberalisme econòmic i el seu reemplaçament per una forma de gestió econòmica dirigista en extrem. La presència del general *Jefe del Alto Estado Mayor* ens demostra, una vegada més, l'interès de Franco en implicar a les forces armades en la gestió del procés econòmic espanyol. L'altra presència destacada fou, clarament, la falangista (Salvador Merino, Carceller, Areilza), per més que fos un falangisme amb fortes connexions al món econòmic: també Hitler o Mussolini utilitzaven militants nazis i feixistes *diferents* segons la responsabilitat que haguessin d'exercir.

Malgrat el protagonisme militar en la creació d'organismes de gestió i control, la situació econòmica espanyola de després de la guerra resultava molt delicada, i l'increment del gir autàrquic casernari que donava el règim encara dificultaria més el restabliment de la producció industrial i agrícola del 1935. Espanya necessitava de les potències "democràtiques" fonamentalment petroli, cotó i ferralla (per produir acer), i gran quantitat de cereals per poder alimentar a la població. Materials i aliments imprescindibles per la reconstrucció de l'economia, però per la compra dels mateixos feien falta divises. Divises que només es podien adquirir mitjançant exportacions de productes espanyols o aconseguint crèdits, els quals també s'havien de tornar.

La Guerra Civil i en conseqüència el franquisme havien modificat el perfil de les exportacions espanyoles. El 1935 les vendes a Alemanya representaven un 13% i el 1938 s'havien incrementat fins el 40%; respecte a la Gran Bretanya el procés havia estat a la inversa, el 1935 significaven un 16.65% i tres anys més tard s'havien reduït fins el 11.7%¹⁹⁶. En la mateixa línia, abans de la guerra, la diferència entre importacions i exportacions entre Espanya i la Gran Bretanya donava un saldo a favor d'Espanya de més de 6 milions de Lliures Esterlines¹⁹⁷, superàvit que permetia poder importar d'altres Estats aquelles matèries i productes manufacturats necessàries per l'activitat econòmica, per tant, les relacions amb la Gran Bretanya havien estat fonamentals per mantenir el sistema econòmic espanyol, però la posició del règim havia canviat els papers al decantar-se clarament a favor de l'Eix, i la situació hegemònica britànica estava

¹⁹⁶ GARCIA PEREZ, R. 1994 p. 60.

¹⁹⁷ MORADIELLOS, E. 2005 p.36.

amenaçada; per contrapartida els països de l'Eix també eren deficitaris de les mateixes matèries bàsiques que la indústria espanyola (petroli, cotó) necessitava i això complicaria molt la recuperació econòmica (malgrat els esforços autàrquics casernaris de produir carburants sintètics- com veurem). En conseqüència la diplomàcia franquista, durant tota la Segona Guerra Mundial, es veurà obligada a fer un doble joc contradictori entre les potències antidemocràtiques, afins ideològicament al franquisme, i les democràcies, contraries al règim, les quals disposaven de matèries imprescindibles per mantenir un mínim de caliu econòmic. Per tant, Espanya, a començaments de 1940 cas d'entrar a la guerra, tal com havia insinuat Vigón a Hitler i aconseguir el somni imperial, ho hauria de fer en un període molt curt de temps, ja que els seus exèrcits no podrien mantenir, per manca de recursos propis, tant industrials com agrícoles, una lluita de llarga durada, i a més a més Alemanya també hauria d'haver guanyat la guerra i crear-se una nova situació internacional d'hegemonia totalitària.

Francisco Martín Moreno.

Per les circumstàncies explicades, tanmateix, no fou Vigón l'encarregat de representar a l'*Alto Estado Mayor* en el *Consejo de Economía Nacional*. Durant el seu primer lustre de la seva existència, l'encàrrec va ser responsabilitat dels seus successors, dels que val la pena copsar-ne el perfil. De l'un i de l'altre, Francisco Martín Moreno i Fidel Dávila Arrondo- ja en sabem algunes coses que ara caldrà completar. Començarem pel primer. El nou Cap de l'*Alto Estado Mayor*, Francisco Martín Moreno havia ingressat a les forces armades el 1895, a l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo, i amb el grau de capità d'Estat Major¹⁹⁸ fou destinat el 1909 a Melilla, per tant, va viure pràcticament des dels inicis el conflicte colonial del Rif. Experiència que hem vist abastament en l'apartat B del present capítol I (Experiències a Melilla i Tetuán. General Martín un fil conductor). Destronat *Alfonso XIII* a l'abril de 1931, el coronel Martín –a diferència d'altres comandaments esmentats- va prometre fidelitat a la República i continuà formant part de les forces armades espanyoles, així el març de 1935 fou nomenat cap del *Estado Mayor de las Fuerzas Militares de Marruecos* (Tetuan). Entre els dies 10 i 13 de juliol de 1936 Martín va participar en unes maniobres que l'Exèrcit d'Àfrica havia organitzat en la vall de Ketama, paratge conegut com *Llano Amarillo*, i que es poden considerar

¹⁹⁸ A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de servicios del general Francisco Martín Moreno.

con uns moviments de tropes previs a l'aixecament militar, de manera que, una vegada iniciat el *Movimiento Nacional* el dia 18, va adherir-se a la revolta.

Martin, al Protectorat, havia tornat a coincidir amb el tinent coronel d'Estat Major Beigbeder que també va sumar-se a la revolta contra la República. Franco nomenà a Beigbeder *Delegado de Asuntos Africanos*, càrrec de gran importància, ja que articulava la incorporació d'efectius a les unitats de *Regulares*, és a dir tropa, bàsicament d'infanteria, formada per personal marroquí i comandada per oficials espanyols. Els *Regulares* i la *Legión*, úniques unitats professionals de l'Exèrcit espanyol, foren la columna vertebral de l'Exèrcit d'Àfrica, el qual desembarcà a la Península a començaments d'agost. El terror que acompanyava les ofensives de les columnes africanes constituïa una arma molt poderosa pels militars revoltats en el seu camí cap a la capital espanyola. Després de l'ocupació de cada poble es produïa una gran nombre d'execucions¹⁹⁹, hi havia pocs presoners a la rereguarda de l'Exèrcit d'Àfrica; aquesta forma d'actuar era la mateixa que les forces armades espanyoles havia utilitzat al Marroc per sotmetre a la població.

Els últims dies de juliol el coronel Martín per ordre de Franco s'havia traslladat a Sevilla, per organitzar l'arribada de les tropes procedents del Protectorat i a continuació fou nomenat cap de l'Estat Major de l'Exèrcit expedicionari d'Àfrica. Quan el general Franco, a finals de setembre, assumí els màxims poders civils i militars del Nou Estat, Martín fou designat cap de l'Estat Major del *Cuartel General del Generalísimo*²⁰⁰. En el mateix càrrec, de gran atribució militar i alhora política, es va mantenir fins el final de la guerra (el gener de 1937 havia ascendit a general de brigada). Martín formava part del nucli d'oficials que dirigien la guerra al costat del *Caudillo*, l'acompanyava en els desplaçaments als fronts de combat per planificar les accions bèl·liques i també en diferents actes, com per exemple la desfilada militar que es va efectuar a Barcelona el febrer de 1939 per celebrar l'ocupació de la capital catalana o la revista de les forces aèries a l'aeròdrom de Barajas. Tanmateix el general Martín va formar part de la representació espanyola, presidida per Serrano Suñer, en el viatge de repatriament a les forces expedicionàries italianes. La delegació militar franquista va ser rebuda per Mussolini, el Rei d'Itàlia i el Papa, després d'haver presenciada una desfilada pels carrers

¹⁹⁹ PRESTON, P. 1993 p. 208. ESPINOSA, FRANCISCO. *La columna de la muerte*. Avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz. Crítica 2011.

²⁰⁰ A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de servicios del general Francisco Martín Moreno.

de Roma de les tropes feixistes que havien lluitat a Espanya²⁰¹.

El general Francisco Martín Moreno des del *Cuartel General del Generalísimo* redactava i signava els *Partes de Guerra*²⁰², comunicats oficials diaris emesos a través de la ràdio, generalment des de Salamanca, on es donaven a conèixer les victòries i els esforços que realitzava l'Exèrcit franquista per “alliberar” Espanya, l'únic *parte* que no va signar fou l'últim (1 d'abril de 1939), que va ser-ho el propi Franco per anunciar el final de la guerra. Per aquets mèrits “d'informació”, el diari ABC el va proclamar *periodista honorario*, amb l'argument que Espanya esperava cada dia el *parte oficial de guerra* i ell era el redactor²⁰³. El *parte de guerra* emès durant la guerra civil va ser substituït durant el franquisme per un informatiu oficial, el qual per la població mantenia l'antic nom. A una hora determinada totes les emissores espanyoles tenien l'obligació de connectar-se amb *Radio Nacional de España* per emetre el *parte*, així tothom podia estar informat del moment nacional i internacional; informació feta a mida pel règim, com si es tractés d'un “uniforme” militar.

Una vegada acabada la guerra civil, en el mes d'agost de 1939 el *Generalísimo* va nomenar al general Martín *Gobernador Militar del Campo de Gibraltar* i cap de totes les forces militars de la zona²⁰⁴. Franco va moure un dels seus col·laboradors més propers durant la guerra civil a un lloc que podia ser calent en aquells moments. La Segona Guerra Mundial estava a punt de començar i França i la Gran Bretanya tenien por d'una intervenció italiana o alemanya a l'Estret de Gibraltar, i Franco era el seu aliat. Per altre costat, l'Estat Major francès també havia elaborat plans militars per envair el Protectorat espanyol al Nord d'Àfrica com a mesura preventiva, si Espanya finalment entrava en la guerra. Per tant, les autoritats franquistes havien reforçat el seu contingent militar al voltant de l'Estret²⁰⁵. L'adveniment de tensions territorials entre el Sud de la Península i el Nord d'Àfrica ja s'havien començat a insinuar amb l'eufòria de la victòria militar franquista: en el viatge que havia efectuat el general Martín a Roma

²⁰¹ A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de servicios del general Francisco Martín Moreno.

²⁰² www.generalisimofranco.com

²⁰³ ABC 30 de Mayo de 1939. Homenaje al general Martín Moreno. Periodista honorario.

²⁰⁴ A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de servicios del general Francisco Martín Moreno.

²⁰⁵ ROS, M. *La gran tentación*. Styria Barcelona 2007. p. 76 “ A principios de mayo de 1939 Jordana informó a Alva, de que Inglaterra y Francia, dada la agresividad y audacia germano-italiana y en previsión de acontecimientos en el Mediterráneo , habían tomado medidas militares precautorias en Gibraltar y Marruecos, pero también en Tánger. Como reacción meramente defensiva el Gobierno español había decidido reforzar el Campo de Gibraltar con un Cuerpo de Ejército y fortificando la zona.

acompanyant a les tropes italianes que retornaven al seu país, el cap de la delegació espanyola, Serrano Súñer, s'havia entrevistat amb el Ministre d'Exterior italià Comte Ciano. Serrano en la reunió expressà clarament a les autoritats feixistes les intencions d'annexions territorials espanyoles al Marroc (recordem la idea imperial de la Falange). Ciano va recollir el concepte d'expansió territorial i això ho explica en el seu diari (14 de juny) < *el Duce quiere que con España comencemos a definir el programa futuro en el Mediterráneo Occidental: Marruecos íntegramente para España; Túnez y Argelia para nosotros*²⁰⁶>, per tant, el *Campo de Gibraltar* havia de ser un punt estratègic de primera magnitud davant els esdeveniments que es produïrien a Europa a començaments de setembre de 1939. En el mes de juny de 1940, el general Vigón fou designat Ministre de l'Aire, i per decret del 12 de juliol el general Martín va ser nomenat *Jefe del Alto Estado Mayor* i alhora vocal del *Consejo de Economía Nacional*. Encara no s'havia creat l'INI, però les instruccions autàrquiques continuaven més que mai dins els plans del règim. El general Martín va estar poc temps de *Jefe del Alto Estado Mayor*, a l'abril del 1941 va morir²⁰⁷, però com s'ha explicat abans, la seva trajectòria professional ens mostra, una vegada més, la manera d'actuar del dictador a l'hora de reclutar personal polític entre els militars, quan es tractava no de dirigir ministeris o capitanies generals sinó de formar part de l'elit rectora de les decisions militars estratègiques i de les seves resultes inherents de política econòmica: individus personalment fidels -naturalment-, formats a les guerres d'Àfrica -com a he estat destacat en estudis sobre altres temàtiques-, però preferentment amb un perfil «tècnic» en el cos d'Enginyers, l'arma d'Artilleria i, sobretot, la capacitat de planificació que se suposava als membres de l'elit que significava l'Estat major, tenint en compte que -com veurem- no tots anaven destinats a labors pròpies d'un estat major -ni l'INI ni el Ministeri d'Indústria i Comerç, ni els organismes associats hi tenien res a veure- . D'alguna manera, la recluta s'efectuà entre *la intel·lectualitat* del món casernari -valgui la paradoxa- a la que Franco, per cert, no pertanyia. El nostre següent biografat, no resulta tampoc una excepció.

Fidel Dávila Arrondo.

El 5 de maig del 1941 fou nomenat *Jefe del Alto Estado Mayor* el general Fidel Dávila

²⁰⁶ CIANO, G. Diarios 1937-1943, Crítica, Barcelona 2004 p. 315.

²⁰⁷ A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de servicios del general Francisco Martín Moreno.

Arrondo²⁰⁸. Dávila havia nascut a Barcelona el 1878, ingressà a l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo el 1894, i dos anys més tard formà part d'un batalló expedicionari que el govern espanyol havia enviat a Cuba per combatre la insurgència. Durant la seva estança a l'illa va participar en diferents combats, pels quals fou condecorat. Amb aquesta experiència bèl·lica al tornar a la Península ingressà a la *Escuela Superior de Guerra*; una vegada nomenat capità d'Estat Major (1903) fou destinat a la *Capitania General del Norte*, on ocupà diferents càrrecs com a oficial d'Estat Major fins el 1919, on ja com a tinent coronel, va ser designat per anar al Protectorat espanyol al Nord d'Àfrica, concretament a la *Comandancia General de Melilla* (2º Cap d'Estat Major)²⁰⁹. Dávila havia arribat al generalat amb la dictadura i quan es va proclamar la República deixà les Forces Armades i es retirà a Burgos.

Una vegada aixecat l'Exèrcit al Marroc, el 18 de juliol de 1936, el general Dávila es va fer càrrec del *Gobierno Militar* de la capital castellana, i tot seguit fou designat vocal de la *Junta de Defensa Nacional*²¹⁰, presidida pel general Cabanellas. Pocs mesos més tard, quan Franco assumí tots els poders de l'Estat a l'octubre de 1936, Dávila va ser designat *Jefe del Estado Mayor del Ejército*, a continuació es va fer càrrec de la *Presidencia de la Junta Técnica del Estado*, i en el mes de desembre Franco el va ascendir a general de divisió, el grau màxim que es podia arribar a les forces armades franquistes en aquells moments. La carrera militar i política de Dávila havia estat meteòrica, arribant en pocs mesos a les més altes instàncies del Nou Estat, per tant, tenia la confiança del general Franco. Crèdit que va quedar confirmat quan a finals de gener de 1938, *el Generalísimo* va organitzar el seu primer govern, i el general Dávila va ser nomenat Ministre de Defensa²¹¹. Ministeri que aglutinava encara tota la política militar del Nou Estat (a Espanya no tornarà a haver-hi un Ministre de Defensa fins després de la mort de Franco). Poc abans de finalitzar la guerra civil, Dávila va ser promogut a tinent general i designat *Capitán General de la 2ª Región Militar* (Sevilla).

Per substituir al desaparegut general Martín, el 5 de maig de 1941, Franco designà, com a *Jefe del Alto Estado Mayor*, el tinent general Fidel Dávila. Alhora, el càrrec comportava automàticament -com hem vist- la secretaria de la *Junta de Defensa Nacional* i vocal del *Consejo de Economía Nacional*, és a dir, les mateixes estructures

²⁰⁸ BOE 132 05/05/1941.

²⁰⁹ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

²¹⁰ BO Junta Defensa Nacional de España nº 1.

²¹¹ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

que ja s'han vist amb el general Vigón. També Dávila era vocal (eventual)²¹² del *Consejo Superior del Ejército*, òrgan consultiu del Ministeri de l'Exèrcit²¹³, del qual formaven part el Ministre, els Capitans Generals de les diferents regions militars, els tinentes generals amb comandament de grans unitats (Cos d'Exèrcit) i eventualment altres alts càrrecs en actiu, com per exemple el *Presidente de Consejo Supremo de Justicia Militar* o el *Director General de la Guardia Civil*. El *Consejo* informava al ministre sobre temes relacionats amb l'organització general de l'Exèrcit i sobretot respecte als ascensos dels coronels i general, també segons el decret de *Represión de la Masonería y el Comunismo* el *Consejo Superior del Ejército* jugava un paper en el moment que els inculpats eren membres de les forces armades, los *Tribunales de Honor* havien d'enviar les resolucions per a la seva aprovació definitiva. En altres paraules, estem davant d'un cercle exclusiu organitzat per la màxima cúpula militar, el qual vigilava atentament qui podia arribar al generalat.

En el període en que Fidel Dávila va estar la davant del Alto Estado Mayor, crec que s'ha subratllar la constitució del *Comité Ordenador de Minerales Especiales de Interés Militar* (COMEIM), per la seva transcendència en les exportacions espanyoles durant la Segona Guerra Mundial, i alhora el nomenaments dels militars encarregats de la gestió. Un altre aspecte important durant aquest període fou la gestió en la política industrial militar i l'intent en el rearmament de les Forces Armades franquistes en els anys 1943-44. Com a punt final veurem el pes del petroli en la política espanyola durant la primera meitat dels anys quaranta.

-Comité Ordenador de Minerales Especiales de Interés Militar (COMEIM)

En el procés autàrquic en que estava submergit l'Estat franquista, el camp de la mineria va tenir una acció especial: es considerava necessari pels interessos militars el control estricte de determinats minerals; a tal efecte, el juliol de 1941, es va crear el *Comité Ordenador de Minerales Especiales de Interés Militar* (COMEIM)²¹⁴. En el preàmbul de la Llei, s'explicava que “en temps de guerra» -notis la qualificació donada als temps que corrien a juliol de 1941, en un estat que mai no passaria oficialment de «no bel·ligerant»-:

el Estado ha de velar porque, aún a costa de sacrificios, la puesta en práctica de

²¹² “El cargo se le asegura por su empleo como Teniente General con destino en activo” A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

²¹³ BOE 321 17/11/1939, BOE 116 25/04/1940.

²¹⁴ BOE 197 16/07/1941.

una autarquía en orden a esta clase de minerales especiales, pueda ser una realidad en el tiempo de guerra, y para ello debe proveer al descubrimiento, ordenación y explotación de los recursos nacionales de esta clase, reservando o utilizando los productos de los mismos con arreglo a las necesidades militares.

Per tant, l'Estat intervenia d'una manera decidida una part important dels actius industrials espanyols, així l'article octau de la Llei especificava

una vez declarados de interés para la defensa nacional cualquier clase de yacimiento o coto minero, quedará prohibido el registro de los mismos en favor de particulares dentro de las zonas que el Consejo designe.

El COMEIM depenia de la *Presidencia del Gobierno*, i l'estructura de funcionament s'organitzava mitjançant un Consell d'Administració, presidit pel Cap del *Alto Estado Mayor*, és a dir, el general Dávila en aquest cas ²¹⁵; d'un total de vuit vocals, tres corresponien oficials a del *Alto Estado Mayor*²¹⁶, i els altres representaven els ministeris de l'Exèrcit, Marina, Aire, Hisenda i Indústria²¹⁷.

Decreto por el que se nombran Vocales Representantes de los Ministerios del Aire, Hacienda, Industria y Comercio y de Marina a: Antonio Núñez Rodríguez (Teniente Coronel). Ultano Kindelan y Duany (Ingeniero de Minas), Eduardo Carvajal Acuña (Director General de Minas y Combustibles) y Lorenzo Pallarés Cachá (Teniente Coronel de Artillería de la Armada).

Decreto por el que se nombra Vocal Representante del Ministerio del Ejército a: Juan González-Anleo (Coronel de Artillería).

Els vocals eren nomenats pel govern a proposta de la *Presidencia del Gobierno*, però els representants ministerials eren escollits pel propi Ministre. Com veurem, els personatges que tindran més pes seran precisament els comandaments que representaven el *Alto Estado Mayor*, així a partir del 1945 quan es va transferir a l'INI les activitats del COMEIM²¹⁸, alguns d'aquests militars van continuar formant part dels

²¹⁵ BOE 199 18/07/1941.

²¹⁶ BOE 211 30/07/1941 José Mª Peñaranda (Comandante de Estado Mayor). Arsenio Martínez de Campos (general), Julio Maset Torres (Coronel de Intendencia).

²¹⁷ BOE 218 06/08/1941. BOE. 264 21/09/1941.

²¹⁸ SEPI. Archivo INI COMEIM. "Por ley de 10 de abril de 1942 (BOE 107 17/04/1942) se determinan las relaciones entre el INI y el COMEIM, para concordar la acción de ambas

òrgans de direcció fins la liquidació definitiva del *Consejo* el 1959²¹⁹. Durant tot aquest període el Consell d'Administració del COMEIM tenia les més àmplies facultats en la direcció, estudi, explotació i comerç de tots els jaciments i indústries complementàries que estigueren sota la seva jurisdicció²²⁰. La forta intervenció estatal en la mineria, és a dir en matèries primeres, podríem considerar-ho com una conseqüència “lògica” del programa exposat pel general Vigón davant la *Junta de Defensa Nacional* a l'octubre de 1939, en el sentit de preparar un programa de rearmament, i així aconseguir una “política exterior ferma”, per tant, lògicament tots els recursos de la nació havien de sotmetre's a les decisions polítiques del govern. Rafael Garcia Pérez considera que la noció d'autarquia del franquisme va superar, en els primers anys quaranta, el concepte de condició de política econòmica, per convertir-se en un model d'Estat, en una nova fórmula d'integració internacional, en un enunciat de política exterior de les potències en expansió. Estem parlant d'un Estat antidemocràtic, ultranacionalista i amb aspiracions expansionistes²²¹.

Com estem explicant, un dels objectius del règim franquista en política exterior consistia en crear un imperi colonial al Nord d'Àfrica, per tant, era necessari preparar-se per una participació, encara que fos mínima, en el conflicte europeu. De totes maneres i malgrat les idees imperials, el moment no era fàcil pel govern espanyol: l'Alemanya nazi soci polític i ideològic del règim, havia presentat, (maig 1940) al govern espanyol el cost dels subministraments militars efectuats durant la guerra civil, la quantitat total era d'aproximadament 371 milions de R.M., en aquesta xifra els alemanys havien calculat uns interessos de 14 milions de R.M. (període 1.06.1939 a 31.05.1940)²²². El càrrec d'interessos es pot considerar com una pressió del govern alemany a l'espanyol

entidades en la esfera de sus actividades comunes y delimitar sus respectivas atribuciones” “Por decreto de la Presidencia del Gobierno de 13 de diciembre de 1945 (BOE 351 17/12/1945) fueron transferidas al INI todas las actividades que venía ejerciendo el COMEIM y por decreto de Presidencia del Gobierno de 10 de diciembre de 1959, se encomendó a este instituto la liquidación del Consejo”.

²¹⁹ SEPI. Archivo INI. Comité Ordenador de Minerales de Interés Militar. Consejos de Administración.

²²⁰ BOE 295 22/10/1941 Decreto por el que se aprueba el Reglamento por el que debe regirse el Consejo Ordenador de Minerales de Interés Militar.

²²¹ GARCIA PÉREZ, R. 1994 p. 34.

²²² Listado sumario de los créditos concedidos por el Gobierno alemán al Gobierno español (estado a 31.05.40), documento sin identificar. PP/AA. Ha.Pol. Spanien. Finanzwesen Bd. 3 y AMAE leg. R 2065.13. Dins GARCIA PÉREZ, R. 1994 p. 136 CCuadro II-4. Segons Àngel Viñas dels 371 milions de R.M. presentats per Alemanya, les autoritats franquistes havien reconegut només 99 milions, però al febrer de 1941 van reconèixer la quantitat inicial de 371 milions de R.M. VIÑAS, A. Las Armas y el oro. Ediciones Pasado y Presente. 2013 p.p. 345-350.

per resoldre el contenciós econòmic, però amb matisos: davant l'elevat cost que significaria per Alemanya l'ajut material a l'Exèrcit espanyol per entrar en la guerra, podria donar-se el cas que resultés més avantatjós pel III Reich mantenir a Espanya en un estat de més o menys neutralitat, i procurar aconseguir matèries primeres necessàries per una Alemanya en guerra; d'alguna manera s'intentaria satel·litzar l'economia espanyola. Tanmateix una part del deute de guerra s'aniria eixugant mitjançant l'important balanç comercial favorable a Espanya²²³. En aquells moments, el III Reich havia incrementat les seva demanda de productes estratègics, però precisament per les necessitats de la guerra havia caigut la seva capacitat exportadora. Des de començaments de 1940 les autoritats alemanyes procuraven que el govern espanyol acceptés un desequilibri comercial, de manera que a mitjans de maig de 1941 el descobert del balanç comercial s'havia situat a 70 milions de R.M. i el setembre arribava a 240 milions de R.M.²²⁴ (la decantació majoritària de les exportacions espanyoles a l'Alemanya nazi, va representar conseqüències econòmiques per Espanya, al impedir que en altres mercats-països neutrals o Aliats- s'aconseguissin uns pagament en forma d'aliments i altres articles de primera necessitat).

El govern franquista havia decretat el control militar dels minerals estratègics través del COMEIM, teòricament s'unificaven criteris per materialitzar un programa de rearmament (segons el projecte que havia exposat Vigón a la *Junta de Defensa Nacional*, a l'octubre del 1939), però en realitat i tenint en compte les dificultats econòmiques espanyoles, el domini de determinades matèries primeres s'utilitzaria com a fórmula de política exterior amb Alemanya i també amb els Aliats. Des del primer moment el COMEIM, controlava i intervenia l'extracció i producció dels següents minerals: estany, coure, alumini, manganès, wolframi, molibdè; níquel, crom, vanadi, titani, glucini, magnesi, cobalt, bismut, grafit, amiant i mica, posteriorment el 1942 es va afegir a la llista el ferrosilici, el carbur de calç, l'antimoni i el liti²²⁵. De tots, mereix especial atenció el wolframi, element escàs a la naturalesa i d'unes propietats físiques especials (el punt de fusió és el més alt de tots els metalls). Element que es fa servir com a filament en les bombetes incandescentes i, per tant, té un notable pes en la vida quotidiana de les societats modernes, però alhora és un metall estratègic en usos militars, ja que resulta fonamental per la manufactura d'acer de gran duresa, el qual

²²³ VIÑAS, A. 2013 p. 352.

²²⁴ GARCIA PÉREZ, R. 1994 p. 273.

²²⁵ PRESIDENCIA DEL GOBIERNO. Consejo Ordenador de Minerales de Interés Militar. Memoria 1941-1945.

s'utilitza en la fabricació de tancs (blindatge) i determinats projectils d'artilleria (perforació), per tant, la seva possessió és imprescindible per a projectar ofensives militars de l'abast de les que es dugueren a terme en la Segona Guerra Mundial de forma sovintejada.

A la Península Ibèrica una part important dels jaciments de wolframi estan situats a l'Oest (Portugal i Galícia) i la guerra a Europa havia intensificat la producció i l'exportació de mineral, sobretot cap a Alemanya, de manera que agents nazis controlaven els moviments del material cap a les fàbriques situades en el III Reich. El COMEIM, en la Memòria realitzada el 1945, considerava que, abans de la seva constitució el 1941, hi havia a Espanya un tràfic no legalitzat de wolframi, com a resultat de l'augment de les demandes generades per la guerra; per aquest motiu, la primera feina encomanada al organisme regulador va consistir en l'eliminació del comerç clandestí. Tanmateix, les xifres d'exportació en el període 1939-1944, donades pel COMEIM estan al voltant de les 6.332 tones, i segons la mateixa font varen aportar una riquesa a l'Economia nacional de més de 1.500 milions de pessetes de l'època²²⁶ (el Ministeri d'Hisenda havia gravat el producte amb un impost especial²²⁷). En realitat tot plegat s'ha de matisar en funció dels esdeveniments que el conflicte mundial generava, i alhora de la pròpia dinàmica interna del règim franquista. Així, Jordi Catalán explica que el govern portuguès a diferència de l'espanyol no havia fixat un preu obligatori pel wolframi fins el 1942; en els anys anteriors, la gran desproporció entre el preu lliure a Portugal i l'espanyol havia provocat un important comerç il·legal entre Galícia i Portugal, de tal manera que les estimacions portugueses d'exportació el 1941 d'aproximadament 5.000 tones, només 3.500 tones corresponien a mineral d'origen pròpiament portuguès²²⁸.

Tanmateix a finals de 1941, els Estats Units havien entrat en la Segona Guerra Mundial i el preu del wolframi va canviar, els angloamericans a més a més de jugar amb el subministrament de petroli com a estratègia per evitar l'entrada d'Espanya a la guerra, van iniciar una política de compres preventives, és a dir, operacions de guerra econòmica per privar a Alemanya de materials estratègics com el wolframi, en conseqüència com que el règim també estava obligat a arribar a acords amb els Aliats (sobretot pel subministrament de carburants), en realitat wolframi i petroli anirien en el

²²⁶ PRESIDENCIA DEL GOBIERNO. Consejo Ordenador de Minerales de Interés Militar. Memoria 1941-1945 p. 119.

²²⁷ BOE 20 20/01/1943.

²²⁸ CATALAN, J.1995 p.185.

mateix paquet en el moment de negociar amb americans i britànics. Aquest joc va generar tensions en el govern franquista, concretament entre Gómez-Jordana gestor de la política exterior espanyola, i el Ministre d'Indústria i Comerç Demetrio Carceller, que era partidari de mantenir les exportacions a Alemanya, malgrat les converses amb els Estats Units²²⁹. Res no hi havia de purament ideològic en aquesta discrepància, malgrat la coneguda militància feixista de Carceller i la presumpta *aliadofilia de Gómez-Jordana* (més pròpiament *anglofilia* ja que a Gómez-Jordana se li han atribuït simpaties per Gran Bretanya -Tusell-, però no pels EE.UU. i donat que els Aliats integraren la URSS, a la que no hi ha notícies que cap franquista tingués cap mena de simpatia). En realitat cada ministeri estava jugant el seu paper: a Gómez-Jordana li corresponia mantenir els difícils equilibris diplomàtics internacionals, mentre que a Carceller -més enllà d'altres consideracions que aviat veurem- li corresponia equilibrar el deute de guerra esmentat amb Alemanya per a facilitar el rearmament.

Joan Mª Thomàs explica que en un Consell de Ministres celebrat a començaments de febrer de 1944, Gómez-Jordana promogué un acord per paraitzar les exportacions de Wolfram a Alemanya (semblava que els Aliats buscaven un pretext per envair Espanya i per aquelles dates la guerra estava sentenciada a mig termini). En realitat l'acord no es va acomplir i es va produir una important exportació il·legal a Alemanya, en la qual estava relacionat el mateix Ministre Carceller que, desobeint la resolució del Consell de Ministres, havia aprovat personalment l'exportació (el wolfram fou camuflat com a plom²³⁰). Carceller havia estimulat mitjançant procediments il·legals les compres de wolfram realitzades per Alemanya a Espanya, de manera que els alemanys adquirien el mineral a petites explotacions i així eludien la vigilància del COMEIM, però segons García Pérez també grans productors com *Minas Reunidas*, propietat de la família Fierro, participaven en les exportacions clandestines aconseguint uns importantíssims guanys²³¹. En realitat el Ministre d'Indústria i Comerç intentava acaparar uns resultats extraordinaris davant una situació excepcional, i alhora liquidar definitivament el deute de la guerra civil amb Alemanya -com s'ha comentat-, segurament també afavorint determinats interessos privats. Finalment Franco va claudicar davant les pressions dels Aliats i el pacte amb els nazis no va tenir continuïtat, malgrat haver exportat

²²⁹ THOMÀS, J.M. *La Batalla del Wolframio*. Estados Unidos de Pearl Harbor a la Guerra Fría (1941-1947). Ediciones Cátedra, 2010.

²³⁰ THOMÀS, J.M. 2010 p.p. 132-134.

²³¹ GARCÍA PÉREZ, R. 1994 p. 466.

clandestinament a Alemanya 471 tones de wolframi en dos mesos²³². El COMEIM descriu que l'acceleració en l'increment d'extracció de wolframi s'havia produït a partir de finals de 1942, quan va establir-se la forta competència entre els Aliats i Alemanya que hem esmentat per comprar unes grans quantitats de mineral i això es va traduir en un creixement de la producció, que a començaments de 1943 era de 301 tones al mes i que va arribar a la xifra màxima el març de 1944 de 477 tones. A continuació va caure la competència entre els compradors, el preu es va desplomar i els productors va reduir dràsticament la producció. Finalment al 1945 el final de les operacions militars a Europa va significar que els importadors deixessin de tenir cap interès en el wolframi²³³. El control militar del COMEIM, pensat per a la política de rearmament, en realitat havia estat sobrepassat, les decisions polítiques del dictador i els importants guanys econòmics d'uns quants personatges del propi règim estaven pel damunt de les normes autàrquiques engegades pel franquisme casernari i, en qualsevol cas, entre les presses i els escenaris internacionals mai prou favorables, el somni d'una indústria militar autàrquica es va anar esvaint. De totes maneres i, malgrat haver canviat el perfil comercial del wolframi a partir de 1945, el COMEIM mantingué intervingut el comerç d'aquest mineral fins l'any 1955²³⁴. Això, probablement, perquè era més fàcil mantenir certes ficcions megalomàniques que no renunciar als somnis.

-Principals gestors del COMEIM.

Tal i com hem fet amb els caps de l'Alto Estado Mayor, procedim a fer una aproximació biogràfica al personal encarregat de gestionar el COMEIM. El general Franco havia destinat el 1939 al comandant d'enginyers **José Mª Peñaranda Barea** al recentment creat *Alto Estado Mayor*. El 1941 Peñaranda fou nomenat secretari del Consell d'Administració del COMEIM, presidit pel general Dàvila²³⁵ i quan el 1945 l'activitat del COMEIM es va traspasar a l'INI, va continuar com a Vicepresident del nou Consell d'Administració²³⁶. José Mª Peñaranda formava part d'aquesta mena de militars

²³² GARCÍA PÉREZ, R. 1994 463-473 La cooperación clandestina de Carceller: wolframio y deuda de guerra.

²³³ PRESIDENCIA DEL GOBIERNO. Consejo Ordenador de Minerales de Interés Militar. Memoria 1941-1945 p. 119.

²³⁴ SEPI. Archivo INI. Expediente 247. Propuesta COMEIN de cese en la intervención de los minerales de wolframio.

²³⁵ PRESIDENCIA DEL GOBIERNO. Consejo Ordenador de Minerales de Interés Militar. Memoria 1941-1945.

²³⁶ SEPI. Archivo INI. Consejos de Administración COMEIM. Decreto de la Presidencia del Gobierno de 13 de Diciembre de 1945 fueron transferidas al INI todas las actividades que venía

intel·lectuals i africanistes. Havia ingressat a l'Acadèmia d'enginyers l'any 1917; ja com a tinent va ser destinat al Marroc Occidental (Larache 1924) on participà en diferents combats pels quals fou condecorat. A l'any següent tornà a la Península i ingressà en la *Escuela Superior de Guerra* de manera que el 1931 formava part del Servei d'Estat Major, i alhora era destinat al *Instituto Geográfico* ²³⁷. El 18 de juliol de 1936 va incorporar-se a l'Estat Major del *Gobierno Militar de Palencia*, reclutant voluntaris per diferents pobles de la província per tal de poder consumir el Cop d'Estat (participà personalment en l'ocupació d'Aguilar de Campoó, vila agro-industrial de farines i galetes). Sempre com a oficial d'Estat Major prengué part en nombroses operacions del front Nord i d'Aragó, col·laborant directament amb els generals Dávila i Vigón²³⁸. Una vegada acabada la guerra, el comandant Peñaranda va ser nomenat conseller de la Societat ferroviària M.Z.A. i representant de l'Estat per fer-se càrrec del material militar italià que havia de quedar-se l'Exèrcit espanyol. A continuació va ser destinat al *Alto Estado Mayor*, en la Secció econòmica i en el negociat de ferrocarrils, alhora que adscrit en el *Instituto Geográfico*.

Com ja he explicat, el 1940 el *Alto Estado Mayor* estudiava la situació de les matèries primeres espanyoles, concretament els minerals que es poguessin utilitzar en “ferroaliatges”, és a dir, materials destinats a la fabricació d'acers especials, i Peñaranda treballava en aquesta feina amb un equip d'enginyers de mines, efectuant diferents viatges de caràcter reservat pel territori de l'Estat; tenint en compte l'esperit intervencionista del Nou Estat, també va ser nomenat com a representant del <*Alto Estado Mayor* en la *Comisión Reguladora para la distribución del carbón nacional y de importación, Delegado del Gobierno para la Ordenación de Transportes*> i alhora vocal, en representació de la *Presidencia del Gobierno*, en el Consell d'Administració de RENFE. A continuació Peñaranda va ser designat vocal en representació del *Alto Estado Mayor* en el COMEIM, responsabilitzant-se de les qüestions econòmiques i financeres, de manera que, poc temps més tard, ocupà el càrrec de *Secretario General*. El 1942 el tinent coronel Peñaranda efectuà diferents viatges a Portugal com a membre del COMEIM (a Portugal també hi havia jaciments de wolframi) i a Alemanya com a

ejerciendo el COMEIM y por Decreto de la Presidencia del Gobierno de 10 de Diciembre de 1959, se encomendó a este Instituto la liquidación del Consejo.

²³⁷ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Estado Mayor. Hoja de Servicios José Mª Peñaranda Barea

²³⁸ Personalment va efectuar les operacions necessàries per obrir les comportes dels embassaments del Nord Lleida i així provocar una crescuda de l'Ebre i emportar-se els ponts que l'Exèrcit de la República havia instal·lat per creuar-lo. A.G.M.S. Ejército de Tierra. Estado Mayor. Hoja de Servicios José Mª Peñaranda Barea.

vocal del Consell d'Administració de RENFE, per estudiar els transports alemanys als diferents fronts de guerra. El mateix any, Peñaranda, per designació del *Alto Estado Mayor*, havia estat nomenat membre de la *Comisión Interministerial de Tratados y Comercio Exterior*. Cal afegir que havia acompanyat al Ministre d'Exterior Gómez-Jordana en els viatges a Portugal²³⁹ i que, per tant, sembla evident que formà part del nucli de presa de decisions, no només pel mer fet de l'ocupació del càrrec.

El 1944 el Ministeri de l'Exèrcit autoritzava al tinent coronel Peñaranda a <continuar desempeñando el cargo de Consejero de la Sociedad Hidro-Nitro Española S.A.> Empresa creada el 1940, dins el *Plan Nitrógeno*, projecte engegat pel règim amb la intenció de solucionar el problema endèmic espanyol de producció adobs nitrogenats per l'agricultura, productes que, no obstant, eren també susceptibles de ser utilitzats per la indústria bèl·lica en la fabricació d'explosius²⁴⁰- altrament, el nomenament hauria estat o bé absurd i bé una simple sinecura. En altres paraules, militars desplaçats a organismes estatals que havien de controlar i gestionar la implantació de l'autarquia, alhora estaven implicats en projectes industrials "privats" que el propi règim també fixava; d'alguna manera circulava una informació privilegiada que sempre afavoria a personatges al voltant del sistema franquista. Tanmateix Hidro-Nitro, aprofitant l'energia hidràulica del Nord de la província d'Oscà, a més a més de produir amoníac, es va dedicar a la fabricació de ferrosilici i carbur càlcic, precisament productes teòricament intervinguts pel COMEIM. El caràcter «mixte» de Peñaranda -era membre del COMEIM i del consell d'administració- devia de «convalidar» les necessitats de control d'Hidro-Nitro... Peñaranda, al marge de desenvolupar una "intensa" feina en organismes estatals i privats, era professor en la *Escuela Superior del Ejército*, on impartia cursos a comandaments superiors. Cal remarcar que, durant aquest període també deuria mantenir unes bones relacions amb l'Alemanya nazi, doncs, tan tard com el 1944 el III Reich es va prendre la molèstia de condecorar-lo²⁴¹.

El 1945 Peñaranda deixà el *Alto Estado Mayor*, però va continuar lligat a les forces armades, així el 1953 fou promogut a coronel d'Estat Major. També va participar en les conferències dels Estats Majors d'Espanya i Portugal, per "estudiar una política comuna de defensa" o en les reunions per "analitzar" els problemes de transport entre els dos

²³⁹ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Estado Mayor. Hoja de Servicios José Mª Peñaranda Barea.

²⁴⁰ A. GÓMEZ DE MENDOZA "El Plan Nitrógeno (1939-61)" Documento de trabajo de la Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales. N° 9 Universidad Complutense.

²⁴¹ Cruz del Mérito de la Orden del Águila Alemana con estrella. A.G.M.S. Ejército de Tierra. Estado Mayor. Hoja de Servicios José Mª Peñaranda Barea.

estats peninsulars, i com ja he explicat, es mantingué en el càrrec de vicepresident del COMEIM fins el 1958 (formava part de l'INI des del 1945). En aquest garbuix de “comitès” estatals encarregats de controlar una economia que feia aigües, resulta curiós veure com, a mitjans dels anys cinquanta, l'Exèrcit encara estava interessat en vigilar certs aspectes industrials: el coronel Peñaranda va formar part d'una “comissió” per estudiar les possibilitats de produir cautxú sintètic a Espanya, comissió que es desplaçà als Estats Units (1956) en busca de tecnologia²⁴². Com s'ha vist, la fabricació de cautxú sintètic havia estat una de les prioritats estratègiques del pla quadriennal del III Reich (1936) i, de retop, del *Nuevo Estado* espanyol a través de l'INI va intentar produir-lo, primer amb tecnologia alemanya a les instal·lacions d'ENCASO, però segurament no va haver-hi una solució tècnica satisfactòria, de manera que a finals de 1944 Espanya l'importava dels Estats Units. Després de finalitzada la II Guerra Mundial el règim, buscant una autosuficiència productiva, intentà organitzar una plantació de cautxú a la Guinea Ecuatorial²⁴³, no tinc dades respecte al resultat, però tot fa pensar que no van ser gaire satisfactoris. Aquesta seqüència de negociació és una constant en el franquisme: a començaments dels anys quaranta, determinats militars relacionats amb el món industrial buscaven ajut tecnològic al III Reich, però deu o dotze anys després els mateixos membres de les forces armades (amb condecoracions nazis) havien d'anar als Estats Units o a Gran Bretanya a cercar novament la *ciència* necessària per intentar resoldre els mateixos problemes industrials plantejats el 1940.

El coronel **Eduardo Fuentes Cervera**, també fou un dels primers oficials designats per Franco el setembre i l'octubre de 1939 per nodrir els quadres de comandament del *Alto Estado Mayor*. Eduardo Fuentes, fill de militar, ingressà a l'Acadèmia d'Infanteria, ja amb el grau de tinent, el 1909 cursà estudis en la *Escuela Superior de Guerra*; com a capità d'Estat Major fou destinat a València, posteriorment es va llicenciar en Dret i la seva vida militar sempre es va moure per les guarnicions de la Península, és a dir, no va participar en la guerra del Nord d'Àfrica, a diferència de la majoria dels personatges analitzats. Però cal recordar el factor que hem anomenat *intel·lectual*: a més d'oficial d'Estat Major, Fuentes era llicenciat en Dret i la seva carrera professional esdevingué curiosament «mixta». Fou nomenat professor en la *Escuela Superior de Guerra* i alhora

²⁴² A.G.M.S. Ejército de Tierra. Estado Mayor. Hoja de Servicios José Mª Peñaranda Barea.

²⁴³ SEPI Archivo INI 274-5 Notas sobre caucho por el Sr. Gottfrid Baer Barel (Berlín). 274-11 Fabricación de BUNA para obtención de caucho sintético. INI Expediente n° 10 importación de 600 tm de caucho sintético norteamericano. 272-1 Importación de caucho sintético norteamericano Archivo Altos Cargos Joaquín Planell (Vicepresidente) Caucho en Guinea.

va guanyar unes oposicions de Registrador de la Propietat²⁴⁴, en un país on les incompatibilitats ni tant sols es concebien, de manera que va formar part d'una comissió d'enllaç entre el Cadastre i el Registre de la Propietat. El ja tinent coronel d'Estat Major Eduardo Fuentes va jurar fidelitat a la República a l'abril de 1931, però dos anys més tard es va retirar de l'Exèrcit; quan va esclatar la revolta militar del 1936 residia a Madrid, on es mantingué amagat fins el 1937 en què pogué passar a la zona revoltada, incorporant-se a l'Estat Major de l'Exèrcit del Centre, i participant en nombroses operacions militars, com la Batalla de Brunete. El coronel Fuentes el 1938 va ser nomenat cap de l'Estat Major del *Ejército de Levante* i amb aquest càrrec va participar en l'ocupació de València i Madrid²⁴⁵

El setembre de 1939, Eduardo Fuentes havia estat nomenat *Jefe de la Sección 1ª del Alto Estado Mayor*, però pocs mesos després ocupà el càrrec de *Secretario General del Ministerio del Ejército* i alhora secretari del *Consejo Superior del Ejército*; a l'abril de 1940 va ser promogut a general de brigada d'Estat Major i se'l autoritzà a "lluir" les condecoracions que havia obtingut del III Reich. Arribats aquest punt, l'intens intercanvi de condecoracions entre els dos exèrcits ressenyada ens hauria de posar en guàrdia sobre el valor que hauria d'atorgar-se a tanta presumpta *aliadofilia* militar com s'ha descrit en ocasions... El general Fuentes fou nomenat, el 1941, *Subdirector y Jefe de Estudios de la Escuela Superior del Ejército*, càrrec en què realitzà nombrosos viatges amb els alumnes del centre militar a diferents instal·lacions de les forces armades i centres industrials. El 1948 deixà el càrrec per motius d'edat i entrà en situació de *Reserva*²⁴⁶. Una vegada més veiem a membres de les forces armades que compaginaven feines "civils" amb la seva condició de militars, és a dir, podia ser Registrador de la Propietat de la Bisbal d'Empordà i alhora general de divisió amb càrrecs que obligaven a residir a la capital de l'Estat o, si més no, a fer-hi llargues estades, per no parlar dels viatges esmentats per la geografia castrense. Eduardo Fuentes havia estat professor d'Història militar a la *Escuela Superior de Guerra* i fou comissionat per visitar els camps de batalla de la Primera Guerra Mundial, també va formar part de la *Comisión Histórica de las Campañas de Marruecos*, i després de la Guerra civil s'encarregà d'organitzar el *Archivo Histórico de la Campaña*, tanmateix escriví llibres d'història

²⁴⁴ Gaceta de Madrid 136 16/05/1921. Real orden declarando en situación de excedencia a D. Eduardo Fuentes Cervera, Registrador de la Propiedad de Medinaceli.

²⁴⁵ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Eduardo Fuentes Cervera.

²⁴⁶ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Eduardo Fuentes Cervera.

sobre la Segona Guerra Mundial²⁴⁷ (havia participat en les ponències per crear el *Cuerpo Técnico del Ejército*²⁴⁸). Sembla que de feina mai no n'hi va faltar.

El general Eduardo Fuentes fou un militar que va exercir poc comandament directe de tropa; segurament per haver estat Registrador de la Propietat²⁴⁹ i advocat, i tenint en compte el caràcter fonamentalment administratiu del COMEIM, el 1945 en va ser designat President (integrat dins l'estructura de l'INI) càrrec que va mantenir fins la seva dissolució el 1959, quan ja feia anys que estava jubilat militarment i civil. En el primer Consell el coronel José Mª Peñaranda figurava com a Vicepresident, acompanyat per un conjunt de deu vocals, dels quals cinc eren militars i la resta enginyers²⁵⁰.

Entre els membres de les forces armades que constituïen aquell Consell d'Administració s'ha d'assenyalar el coronel d'Estat Major Valentín Galarza Morante, antic Ministre de la Governació. Galarza havia estat membre de la UME (1933), conspirador contra la República. Una vegada acabada la guerra va ser designat *Subsecretario de la Presidencia* (1939), i un any i mig després Franco el va nomenar Ministre de la Governació (1941); posteriorment i després dels successos de Begoña a l'agost de 1942 el *Generalísimo* el va cessar²⁵¹, per tant, es tractava d'un personatge que havia estat molt a prop de Franco, però que va resultar apartat de l'activitat política. Segurament mantenir-lo com a vocal del COMEIM era una forma de pagar-li els serveis prestats. Tanmateix, i vistos els judicis emesos sobre el *monarquisme* del personatge i les activitats desplegades pel COMEIM -i per la *Presidencia del Gobierno*-, hom no pot sinó interrogar-se sobre el significat que cal donar a les etiquetes ideològico-polítiques anteriors a juliol de 1936 a partir de la construcció del *Nuevo Estado*.

Un altre membre del Consell d'Administració que s'ha de remarcar és el coronel d'intendència **Julio Maset Torres**, que alhora era vocal d'ENCASO²⁵². Maset havia ingressat a l'Acadèmia d'Intendència on obtingué el grau d'oficial d'administració

²⁴⁷ Historia de la Segunda Guerra Mundial. Tomo 3. La batalla Nórdica. Finlandia Noruega (1943).

²⁴⁸ BOE 34 19/10/1940.

²⁴⁹ BOE 51 20/02/1953 Se declara jubilado por edad a D. Eduardo Fuentes Cervera. Registrador de la Propiedad de la Bisbal.

²⁵⁰ SEPI. Archivo INI Consejos de Administración COMEIM.

²⁵¹ BOE 224 12/08/1939 Subsecretario de la Presidencia. BOE 126 06/05/1941 Ministro de la Gobernación. BOE 247 04/09/1942 Cese como Ministro de la Gobernación. Valentín Galarza va ser substituït a la Subsecretaria de la Presidencia pel capità de navili Luis Carrero Blanco PRESTON, P. 1993 p.540. Després de l'atemptat de Begoña a l'agost de 1942, Franco va cessar al Ministre d'Exterior Serrano Suñer, al Ministre de l'Exèrcit el general Varela i al Ministre de la Governació coronel Galarza. PRESTON, P. 1993 p.p. 581-583.

²⁵² SEPI. Archivo INI Consejos de Administración ENCASO.

militar -una procedència que encara no havia aparegut, però que tampoc no és, precisament, la d'oficial de la *Legión*-, el 1911 va ser destinat a Melilla on va combatre, per la qual cosa fou condecorat; dos anys després tornà a la Península (guarnició de Pamplona). El 1931 el capità d'intendència Maset amb la situació de *supernumerario sin sueldo* prometé fidelitat a la República, però deixà l'Exèrcit. El 18 de juliol del 1936 residia a Pamplona i es va situar al costat del general Mola, organitzant els transports de tropes que des de Navarra anaven als diferents fronts, i paral·lelament va preparar la mobilització industrial i agrícola per fer front a les necessitats dels exèrcits revoltats. Durant la guerra participà en els combats per la conquesta de la Vall d'Aran (condecorat), posteriorment va prendre part en les operacions d'ocupació de Barcelona i Girona (pel seu comportament durant la Guerra civil el III Reich Alemany també el va condecorar). Una vegada acabades les hostilitats, Franco el va destinar a l'*Alto Estado Mayor* (setembre 1939), on fou nomenat vocal representant en la *Comisión Ordenadora de la Industria de Explosivos*, i també vocal en el COMEIM com a responsable de les finances. El 1942 va estar comissionat (*comisión reservada de servicio*) per efectuar viatges a Portugal, França i Suïssa. El tinent coronel Maset, per disposició de la *Presidencia de las Cortes Españolas*, va ser designat (1945) *Procurador por la Delegación Nacional de Sindicatos*, exercint el càrrec de *Subjefe provincial de la Delegación de Sindicatos textiles de Navarra* i alhora President de la *Mutualidad de Accidentes del Norte de España* i vocal de la *Cámara de Comercio de Navarra*. Per altre costat l'Exèrcit <le autorizaba mientras permanezca en el actual destino, y sin perjuicio del Servicio, para ejercer la dirección técnica de tres fábricas establecidas en Pamplona, Motrico y Zumárraga, sin que para ello mantenga relaciones con el público>²⁵³. Tenint en compte que no s'especifiquen els noms de les indústries, ni el ram d'activitat, cal suposar que les tres instal·lacions fabrils eren de propietat privada, i exercir la direcció tècnica de tres empreses diferents només es pot entendre si hi havia “favors”, segurament relacionats amb el subministrament de matèries primeres. En aquest entramat de càrrecs, Maset continuava en actiu dins les forces armades, així a l'abril de 1945 va ser promogut a coronel d'intendència (*disponible forzoso en la 6ª Región Militar*). Com ja he explicat, Maset era vocal d'ENCASO, des de la constitució de la societat estatal (1942)²⁵⁴, per tant, i com veurem després amb més detall, deuria participar en les relacions entre el III Reich alemany i el tinent coronel Planell,

²⁵³ A.G.M.S. Cuerpo de Intendencia Militar. Hoja de Servicios Coronel Julio Maset Torres.

²⁵⁴ SEPI. Archivo INI. Consejos de Administración Empresa Nacional Calvo Sotelo S.A.

President d'ENCASO i Vicepresident de l'INI, per aconseguir tecnologia alemanya per fabricar a Espanya combustibles sintètics, i així assolir l'autarquia en el camp dels carburats. El coronel Maset va continuar de vocal en el COMEIM fins el 1954, any en que va morir.

-Consideracions finals sobre el COMEIM

El COMEIN s'havia organitzat per administrar l'explotació de jaciments minerals d'utilitat militar i, per llei, el 1945 es van transferir a l'INI. Durant aquesta segona etapa, el COMEIM participava com accionista en explotacions mineres i industrials mitjançant la creació de societats filials²⁵⁵, però la gestió fonamental consistia en controlar els moviments de minerals (preu ?) entre els jaciments miners i les indústries consumidores, alhora que autoritzava l'estudi de noves prospeccions mineres, i estudiava la importació de determinades mercaderies, com, per exemple, les que a partir de 1950 es produïen de la República Federal Alemanya, mitjançant uns nous acords comercials²⁵⁶. Tanmateix és difícil d'entendre el paper del COMEIM a partir de 1945, donat el seu context de sorgiment. El possible interès en controlar unes matèries primeres que podien tenir un ús militar havia desaparegut, doncs la guerra a Europa havia finalitzat amb la caiguda dels socis totalitaris, i l'idea del règim de construir un imperi al Nord d'Àfrica estava completament descartada, per tant, la intervenció en el moviment de determinats minerals només es pot entendre com un acte de "ficció" per mantenir i justificar les estructures franquistes en el nou temps posterior a la II Guerra Mundial, on la Guerra Freda dominava el moment polític mundial.

Una conseqüència de la intervenció de l'Estat en el sistema productiu espanyol fou que s'havia produït el fenomen de convertir a determinats militars (funcionaris de l'estat) en membres de la classe econòmica dominant per la via d'introduir-los o bé *tolerar* la seva introducció en societats privades. Tampoc el règim s'amagava d'aquest fet i fins hi tot ho veia amb bons ulls: Amando de Miguel en un llibre escrit durant els últims anys de la Dictadura explica la vinculació de les elits franquistes amb el món empresarial, així com a exemple d'alts comandaments implicats en el món econòmic i dibuixa la situació del tinent general Antonio Barroso, antic cap de l'Estat Major del *Caudillo* durant la Guerra civil i Ministre de l'Exèrcit (1957-1962), que ocupava càrrecs en nou empreses privades

²⁵⁵ SEPI. Archivo INI COMEIM. Instituto Nacional de Industria Expediente 221. Adquisición por COMEIM de 1.000 acciones de FYESA.

²⁵⁶ SEPI. Archivo INI. COMEIM 3389 Pedidos, Índice 1.

i dues de públiques²⁵⁷. Cal considerar que durant els anys quaranta i una bona part dels cinquanta, les indústries tenien necessitat de determinades matèries primeres i també de béns d'equip, els quals no es podien aconseguir en el mercat interior, i la importació era difícil ja que les divises estaven fortament controlades, segurament la presència d'alts comandaments en els consells d'administració de societats privades podia facilitar l'obtenció d'allò que necessitaven. Precisament, la trajectòria professional dels gestors militars dona llum respecte a aquestes consideracions: podien formar part de organismes de control estatals, però alhora defensaven interessos privats, d'aquesta manera el règim s'assegurava uns suports incondicionals.

-El Alto Estado Mayor, l'INI i la indústria militar

El Tercer Govern franquista havia creat el *Instituto Nacional de Industria*, segons llei de de 25 de setembre de 1941²⁵⁸, i en el Consell d'Administració figurava com a vocal, representant del *Alto Estado Mayor*, el general Fidel Dávila. El primer President va ser l'antic ministre d'Indústria i Comerç Juan Antonio Suanzes que durant la Guerra civil s'havia destacat en la intervenció de les indústries de la zona revoltada: primer mitjançant les *Comisiones de Incorporación Industrial y Mercantil*²⁵⁹, i després amb la promulgació de diferents lleis que estableixen un règim d'autorització prèvia per a les noves inversions industrials, al mateix temps que es diferenciaven les indústries pròpiament militars d'aquelles que eren d'ús civil però que podien ser "mobilitzables" de cara a guanyar la guerra. D'alguna manera i tenint en compte l'experiència de la Gran Guerra, els dirigents del *Nuevo Estado* s'havien adonat que el control industrial era condició necessària per a donar la victòria a les seves armes. Amb la Victòria militar la voluntat intervencionista del règim havia continuat i com veurem més endavant les relacions entre l'INI i el *Alto Estado Mayor* van resultar molt intenses des del primer dia.

Com ja he explicat, segons el decret fundacional²⁶⁰ l'institut militar havia d'ordenar les "energies nacionals en cas de guerra", per assegurar la seva evolució i funcionament en

²⁵⁷ DE MIGUEL, A. (1975), p.126. Empresas: Productos Capilares SA, Telefunken Ibérica SA, Standard Eléctrica SA, Banco de España, Menfis SA, CAF SA, Tabacalera SA, Canales y Túneles SA, Vías y Construcciones SA, Ibérica de Autopistas SA, Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles SA.

²⁵⁸ BOE 273 30/09/1941.

²⁵⁹ BOE 452 06/05/1938. En substitució de les Comisiones de Incorporación y Movilización Industrial, controlades directament per l'exèrcit BOE 245 22/06/1937.

²⁶⁰ BOE 243 30/08/1939.

“règim autàrquic”; a tal efecte nombrosos oficials van estar “destinats” a les empreses que l’INI anava organitzant. El primer Consell d’Administració, d’un total de quinze membres, set formaven part de les forces armades²⁶¹, nombre de militars que més o menys es va mantenir durant vint anys. L’INI depenia orgànicament de la *Presidencia del Gobierno* i els temes relacionats amb la defensa nacional era el *Alto Estado Mayor* l’encarregat d’assenyalar les necessitats industrials que s’havien de assolir; d’un total de vint-i-una empreses creades per l’INI durant els anys quaranta, nou tenien, o un objectiu directament militar, o hi havia en la seva finalitat un doble propòsit: civil i militar²⁶².

E.N. Bazán Construcciones Navales Militares S.A. (militar), Construcciones Aeronáuticas S.A. (militar), E.N. Motores de Aviación S.A. (militar), La Hispano Aviación S.A.(militar), E.N. de Hélices para Aeronaves S.A.(militar), Centro de Estudios Técnicos de Materiales Especiales S.A. (militar), Torres Quevedo S.A. (comunicacions civil/militar), Marconi Española S.A. (civil/militar), Consejo Ordenador de Minerales Especiales de Interés Militar (civil/militar).

Tanmateix, per coordinar les indústries militars que depenien directament de l’Exèrcit (no de l’INI), el 1944 el govern franquista va crear el *Consejo Superior de Industrias Militares*, presidit pel Cap del *Alto Estado Mayor*, és a dir, el general Dávila²⁶³. Això vol dir que hi havia una intenció clara d’obtenir finançament específic -no militar- per a les empreses militars que romanien a l’INI per comptes de passar al nou *Consejo Superior de Industrias Militares*, que hauria estat el més lògic si l’INI hagués estat pensat en termes d’industrialització o re-industrialització exclusivament. La nova Llei encarregada de posar en funcionament el *Consejo*²⁶⁴ considerava i repetia la fórmula de que el *Alto Estado Mayor* havia de procedir a la *ordenación de las energías nacionales en caso de guerra*, per tant, hi havia la missió d’aglutinar una possible “mobilització industrial”. Així l’Article Tercer contemplava que el President de l’INI, també formés part del *Consejo Superior de Industrias Militares* (a continuació alts comandaments del

²⁶¹ SEPI. Archivo INI. Consejos de Administración.

²⁶² SEPI, Centro de documentación y archivo histórico. Sección 3, Empresas.

²⁶³ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios. General Fidel Dávila Arrondo.

²⁶⁴ BOE 70 18/03/1944 Ley por la que se crea el Consejo Superior de Industrias Militares. Artículo tercero, El Consejo Superior de Industrias Militares estará constituido por el general Jefe del Alto Estado Mayor, como Presidente. El Presidente del Instituto Nacional de Industria. Los tres Directores Generales de Industria o cargos similares de los Ejércitos de Tierra, Mar y Aire. Un representante de cada uno de los Estados Mayores. El Director General de Industria del Ministerio de Industria y Comercio.

Alto Estado Mayor van ser nomenats *Consejeros Permanentes*²⁶⁵). Des del final de la Guerra civil, el franquisme manifestà repetidament el concepte de “controlar les energies nacionals” com a fórmula per generar solucions industrials, però aquest control va portar a un camí sense sortida, ja que a finals dels anys quaranta, la tecnologia de les indústries espanyoles s’havia quedat obsoleta. Una part dels procediments industrials havia estat subministrada per l’Alemanya nazi, però a partir de 1945 va haver-hi dificultats en aconseguir coneixements moderns, i no serà fins la signatura dels acords entre el govern espanyol i els Estats Units (1953) quan hi haurà nous plantejaments. A partir de 1945, la finalitat última d’aquests moviments de control estava més relacionada amb la supervivència del franquisme, que en augmentar l’eficàcia industrial. El règim procurava, com a mecanisme de defensa, travar les institucions mitjançant un joc de personatges considerats totalment addictes al seu *Generalísimo*, els quals podien ocupar diferents càrrecs, i així blindar el sistema.

En la mateixa línia de reforçament de les xarxes institucionals, Dávila havia estat nomenat *Procurador en Cortes (como Jefe del Alto Estado Mayor)*, alhora que el règim l’afalagava amb la *Gran Cruz de la Orden del Mérito Militar* (la qual representava una pensió del 10% del seu sou i no era, per tant, un mer afalac²⁶⁶). Finalment, en el canvi de govern de juliol de 1945 el general Dávila fou cessat com a *Jefe del Alto Estado Mayor*, però a la vegada va ser nomenat Ministre de l’Exèrcit, càrrec que va mantenir fins el juliol de 1951. Dávila tenia tota la confiança del Dictador, i això es demostra quan Franco va realitzar un viatge al país veí a l’octubre de 1949 < *el general Dávila, durante la ausencia del Jefe del Estado, por viaje a Portugal, desempeñe las funciones de la Jefatura del Gobierno*>. El mateix any Franco li va atorgar el títol de Marqués Dávila i el va nomenar *Consejero del Reino*²⁶⁷.

No podem tancar aquest apartat sense cridar l’atenció una vegada més sobre les característiques professionals dels militars que estem analitzant. L’autarquia *casernària* no va estar en mans de militars especialment *casernaris* segons els tòpics habituals. Trobem caps i oficials d’Estat Major, membres dels cossos tècnics (enginyers, intendència, etc.) i artillers: compareixen ben poc els membres de l’arma d’infanteria que no formessin part de cossos tècnics i pràcticament no apareix l’arma de cavalleria (la més monàrquica per tradició), gairebé ningú no havia tingut responsabilitats policials en

²⁶⁵ BOE 330 26/11/1945.

²⁶⁶ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios. General Fidel Dávila Arrondo.

²⁶⁷ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios. General Fidel Dávila Arrondo.

el passat (ni al Ministeri de la Governació en general ni a la Guàrdia Civil en concret), ni tenim notícia d'*herois romàntics* de l'Aviació o de membres de la Marina. L'autarquia casernària va estar en mans de tècnics, fonamentalment. Això sí, tècnics que no eren precisament economistes ni tenien cap mena de veritable experiència empresarial...

Capítol IV

Unes conseqüències de la política autàrquica. Els Aliats estan guanyant.

-El règim busca el rearmament. Gómez-Jordana segona vegada Ministre

A l'abril del 1939 oficialment s'havia aturat el foc al territori espanyol, però el règim sorgit de la victòria militar pensava que era necessari continuar en guàrdia, en conseqüència les Forces Armades -tal i com hem anat repetint- necessitaven una renovació en l'equipament; deixant de costat els deliris colonials de la immediata postguerra, pel franquisme l'adquisició de material bèl·lic nou representava estar segur davant dels seus enemics, sobretot els de l'interior. La cooperació entre el *Nuevo Estado* i la indústria militar alemanya i italiana va continuar en la immediata postguerra, així el tinent coronel Joaquín Planell (futur Ministre d'Indústria) estant destinat a la *Dirección General de Industria y Material*, realitzà diferents viatges a fàbriques d'armament d'Alemanya i Itàlia. Mereix especial atenció la visita efectuada a l'estiu de 1941 al III Reich, on l'Exèrcit va comprar patents per produir explosius. A continuació, Planell des de Berlín es desplaçà a Suècia per veure els "últims models" de peces d'artilleria produïdes per la societat Bofors²⁶⁸. Suècia es mantingué neutral durant la guerra -en una neutralitat molt favorable a Alemanya, cal dir-ho-, però en els anys trenta, havia desenvolupat, per encàrrec de l'Exèrcit alemany, acers especials i material d'artilleria prohibits a Alemanya pel tractat de Versalles; de manera que durant la II Guerra Mundial, les autoritats nazis deuriem continuar mantenint una estreta col·laboració amb les fàbriques d'armament sueques (es dona la significativa circumstància de que quan Planell va ser Ministre d'Indústria, en els anys cinquanta ja, l'Exèrcit espanyol va comprar a Bofors nombroses peces d'artilleria). A la tornada del viatge a Alemanya, Planell fou nomenat vocal de l'INI i President d'ENCASO. Altres oficials relacionats amb la producció d'armament durant la Guerra civil, com el comandant d'artilleria José

²⁶⁸ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Joaquín Planell Riera.

Sirvent Dargent, futur Gerent i President de l'INI, també visitaren Alemanya per estudiar la fabricació de material bèl·lic a instal·lacions espanyoles (*Fábrica Nacional de Trubia*)²⁶⁹.

El *Nuevo Estado* no tenia fàcil el rearmament dels seus exèrcits, Espanya no va participar directament en la Segona Guerra Mundial, i malgrat que el règim estava ideològicament al costat de les potències totalitàries no va rebre un ajut militar massiu d'Alemanya (el 1940 Hitler no havia recolzat l'idea imperial del franquisme), tanmateix la indústria espanyola tampoc estava en condicions de produir un equip modern, doncs no hi havia ni mitjans ni tecnologia. En el mateix fil, la fórmula utilitzada per resoldre el deute de la Guerra civil amb Alemanya havia satel·litzat l'economia espanyola: l'especial relació bilateral amb el govern nazi provocava que gran quantitat de matèries primeres i aliments s'exportessin per eixugar el deute, però aquesta pràctica va conduir a uns descoberts en el balanç a favor d'Espanya, és a dir, les matèries entregades als alemanys eren superiors als terminis establerts pel pagament del deute²⁷⁰, i això encara debilitava més la malmesa economia espanyola perquè mantenia un superàvit en un lloc on no podia aprofitar-lo per a les necessitats socials més peremptòries (aliments, matèries primeres per a productes bàsics de consum popular, etc.).

Tres anys després del final de la Guerra civil, en la remodelació del govern que va realitzar Franco el setembre de 1942, el general Gómez-Jordana tornà al Ministeri d'Exteriors en substitució del defenestrat Serrano Súñer. La nota de premsa del Consell de Ministres del 21 de setembre expressava les intencions del nou govern en política exterior: s'havia de ser conseqüent amb l'esperit de la *Cruzada*, amb el sentit anticomunista del *Movimiento* i amb els imperatius del nou ordre europeu, alhora feia falta augmentar les relacions amb Portugal i l'Amèrica Llatina, la declaració finalitzava afirmant que era necessari intensificar i millorar la preparació bèl·lica de les forces armades²⁷¹. Millorar la preparació dels exèrcits, volia dir que s'havia de pactar amb l'Alemanya nazi un nou acord bilateral i aquesta n'era una de les directrius encomanades al nou Ministre d'Exteriors.

Francisco Gómez-Jordana y Souza era fill de militars, havia lluitat al Marroc, vocal del *Directorio Militar*, ennoblit per la Monarquia, processat i empresonat per la República. El 1936 s'incorporà a la revolta militar i fou nomenar *Presidente del Alto Tribunal de*

²⁶⁹ A.G.M.S. Artillería. Hoja Matriz de Servicios. José Sirvent Dargent.

²⁷⁰ GARCIA PEREZ, R. 1994 p.p. 319-341.

²⁷¹ LA VANGUARDIA ESPAÑOLA. 22 de septiembre 1942. Referencia oficial Consejo de Ministros, celebrado los días 17,18, 19 y 21 de septiembre.

Justicia Militar en Valladolid. El juny de l'any següent fou designat *Presidente de la Junta Técnica del Estado*, en Burgos i l'octubre va jurar en el *Monasterio de las Huelgas*, el càrrec de *Consejero del Primer Consejo Nacional de F.E.T. y las J.O.N.S.* Al gener de 1938 al constituir-se el primer govern franquista fou designat Vicepresident i Ministre d'Exteriors, alhora tenia a les seves ordres directes la *Jefatura Nacional de Adquisiciones*, organisme creat especialment per l'aprovisionament de material de guerra, al davant del qual hi havia el general Francisco Moreno Calderón²⁷². Una vegada finalitzada la Guerra civil, negocià amb el govern francès la recuperació del dipòsit d'or republicà a Mont de Marsan. A l'agost de 1939, Franco el va apartar del govern i fou nomenat *Presidente del Consejo de Estado*, càrrec que ocupà fins el setembre de 1942 en que va a tornar ser designat Ministre d'Exteriors²⁷³. Segons Tusell, l'arribada de Gómez Jordana al ministeri va significar un canvi en la manera de gestionar la política exterior, el Ministre, a diferència del seu predecessor, volia caminar cap a la neutralitat, però amb una certa prudència: s'havia de demostrar, a aquells Estats partidaris de que Espanya fos bel·ligerant, que la posició espanyola no havia canviat res en el substancial²⁷⁴. La diplomàcia espanyola estava forçada a jugar un doble joc per mantenir viu al règim, ja que per altre costat, els Aliats pressionaven al govern franquista perquè es mantingues neutral, controlant l'essencial subministrament de petroli, així a l'any 1942 Espanya únicament havia pogut importar una quantitat mínima de carburants, quantitat molt insuficient per fer funcionar el sistema productiu.

Les vivències professionals del general Gómez-Jordana en ensenyen un militar africanista, monàrquic, conservador, contrari a fórmules liberals i democràtiques, que havia tingut responsabilitats polítiques i repressives durant la Guerra civil, per tant, el *Nuevo Estado* sorgit el 18 de juliol s'havia de defensar. Defensa difícil, tenint en compte que a la segona meitat de 1942, Espanya participava indirectament en la Segona Guerra Mundial amb una gran unitat militar al front de Rússia, on els seus components havien jurat fidelitat a Hitler i vestien l'uniforme alemany; tanmateix, el novembre els Aliats havien desembarcat al Nord d'Àfrica, és a dir, a prop del Protectorat i podien emprendre accions militars contra territori espanyol, alhora que l'exèrcit alemany podria iniciar una ofensiva cap a l'Estret de Gibraltar a través de la Península Ibèrica per

²⁷² A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón. Per decret reservat i de caràcter secret" (1938) va ser designat *Jefe del Servicio Nacional de Adquisiciones de material de guerra en el extranjero*.

²⁷³ A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. D. Francisco Gómez-Jordana y Souza.

²⁷⁴ TUSELL, T. GARCIA QUEIPO DE LLANO, G. 1985. P.171.

intentar neutralitzar les accions dels Aliats²⁷⁵. Davant la complexitat del moment el govern franquista va decretar una mobilització parcial de les forces armades espanyoles²⁷⁶, però el règim necessitava renovar la seva capacitat militar, si més no, com a fórmula d'autodefensa.

Amb l'idea d'aconseguir material bèl·lic per Espanya, Gómez-Jordana, en el mateix mes de setembre, havia començat a negociar amb les autoritats nazis un nou acord comercial, de manera que, a primers de desembre amb, l'autorització de Hitler cristal·litzà la proposta espanyola. Al marge de les lectures polítiques, no molt favorables a cap forma evident de neutralitat, que es poden despendre del caràcter militar de la missió de Gomez-Jordana, l'acord contemplava l'equilibri en el conjunt de l'intercanvi entre les exportacions espanyoles i les alemanyes, encara que s'acceptava un descobert de 70 M R.M., i el subministrament d'armament alemany constituïa el principal producte de compensació. A l'endemà de la signatura del nou tractat, Hitler donava llum verda per l'entrega de material bèl·lic a Espanya. García Pérez explica que el pacte especificava les exportacions espanyoles, que entre altres, cal destacar el mineral de ferro (1milió de tones), pirites (matèria primera per fabricar àcid sulfúric, 100.000 tones), i diferents minerals no fèrrics com el plom (5.000 tones), blenda de zenc (50.000 tones), respecte al wolframi no es concretava la quantitat, però s'acceptava tot allò que Alemanya pogués adquirir; en resum, una llista de matèries primeres de vital importància per mantenir la producció de guerra nazi. Tanmateix en la transacció comercial hi havia aliments que s'exportaven a Alemanya, entre els que destaquen les taronges (200.000 tones), i el vi (200.000 HI)²⁷⁷.

A començaments de gener de 1943 una delegació militar, presidida pel capità de navili Santiago Antón Rosas -Almirall (1949), *Comandante General de la Flota*, Vocal REPESA en representació de l'INI (1952)- es va desplaçar a Berlín, per començar a decidir la llista del material bèl·lic (també hi participava, significativament, el Vicepresident de l'INI, tinent coronel Planell). Després de nombroses reunions i diferents negociadors, el general Martínez Campos²⁷⁸ acceptava l'oferta alemanya, i es determinava el cost de

²⁷⁵ MARQUINA BARRIO, A. *España en la política de seguridad Occidental*. Servicio de Publicaciones del E.M.E. 1986 p.p.62-94.

²⁷⁶ BOE 322 18/11/1942 LEY por la que se autoriza a los Ministros del Ejército, Marina y Aire para ordenar la movilización de los contingentes necesarios para reforzar las Unidades de sus jurisdicciones.

²⁷⁷ GARCIA PEREZ, R. 1994 p. p. 340-341.

²⁷⁸ Tras realizar un recorrido de diez días por las industrias nazis, a Martínez Campos le sedujeron los relatos que aseguraban la existencia de nuevas y maravillosas armas con las que

l'armament, el qual es va fitxar en 216.508,803 R.M.²⁷⁹. Cal remarcar que Alemanya estava retrocedint en tots els fronts de guerra, i per tant, el material que van rebre els exèrcits espanyols no havia de ser res de l'altre mon: dues dotzenes de tancs moderns, vint-i-cinc avions de combat, diverses peces d'artilleria (una part de les quals eren canons capturats al russos) i una certa quantitat d'armament lleuger, munició i peces de recanvi²⁸⁰. Per descomptat, el material militar rebut no hagués aturat una ofensiva dels Aliats sobre el territori espanyol -ni tampoc un improbable atac alemany, naturalment-, tant a la Península com al Protectorat; en realitat, la compra d'armament a Alemanya només podia servir per afermar el règim davant l'enemic intern i poca cosa més. L'aparell franquista havia de sobreviure a qualsevol preu. Un preu molt alt per la població espanyola, ja que s'havien invertit recursos de la nació per ajudar la maquinària militar nazi a canvi d'importar una "maquinària" bèl·lica que només generava despesa i que no tenia cap raó de ser en un plantejament neutralista. El malbaratament dels recursos nacionals va representar un retrocés en la generació de riquesa, en un país que necessitava una reconstrucció després de tres anys de guerra civil.

Paral·lelament, els Aliats forçaven a Franco a posicionar-se en una estricta neutralitat, per tant, els soldats "voluntaris" espanyols que lluitaven en el front de Rússia amb l'Exèrcit alemany havien de tornar a Espanya. Però no fou completament així, en una mostra més de que no tothom -començant per Franco- veia la guerra perduda per a Alemanya, ni havia perdut l'esperança de seure a la taula del vencedor. En aquest context, el dia 1 d'octubre de 1943 -vuit mesos després de la capitulació alemanya a Stalingrad!- Franco va pronunciar un discurs davant el *Consejo Nacional de Falange*, en el que es pot veure un cert canvi en l'orientació de la política exterior del règim. El *Caudillo* en referència a la situació internacional explica que Espanya es mantindrà en una *neutralidad vigilante, apartando a nuestro pueblo de los horrores de la contienda*²⁸¹, és a dir, es deixava endarrere el concepte de "no bel·ligerància", engegat el maig de 1940. Paral·lelament l'ambaixador espanyol a Berlin, comunicava oficialment

el III Reich destruiría ciudades i ejércitos aliados y ganaría la guerra con facilidad. A su regreso a Madrid informó al Caudillo de que la maquinaria de guerra alemana seguía siendo invencible. PRESTON, P. 1994 p.610.

²⁷⁹ GARCIA PEREZ, R. 1994 p. 398.

²⁸⁰ GARCIA PEREZ, R. 1994 p. 401 . Cuadro V-2 Programa Bär (agosto 1943).

²⁸¹ LA VANGUARDIA ESPAÑOLA. 2 octubre 1943. Discurso de S.E. el Jefe del Estado ante el Consejo Nacional de Falange.

al govern alemany la decisió de repatriar la *División Azul*²⁸² tot i que acceptava de mantenir efectius al Front Oriental sota el comandament directe de la Wehrmacht. De totes maneres, els Aliats no estaven convençuts en l'autèntica voluntat de canvi. Cal recordar que el 1943 les exportacions espanyoles a Alemanya havien suposat quasi el doble de les realitzades a la Gran Bretanya²⁸³, i aquest volum de matèries primeres significava que el govern franquista ajudava a seguir mantenint la indústria militar del III Reich. Així a començaments del 1944, britànics i nord-americans van continuar pressionat a Franco amb el propòsit de frenar les exportacions de wolframi a Alemanya, la retirada completa dels últims soldats espanyols dins l'Exèrcit alemany (en aquells moments la *Legión Azul*), i acabar amb les facilitats als serveis secrets alemanys. Per aconseguir aquest propòsit, els Aliats estaven disposats a suspendre el subministrament de petroli i ofegar encara més l'economia espanyola, en conseqüència el govern franquista es va veure obligat a negociar, de manera que, Gómez-Jordana a començaments de juny -coincidint pràcticament amb el desembarcament de Normandia- arribà a un acord on Espanya es comprometia a reduir les exportacions de Wolframi, tancar el consolat alemany a Tànger, i retirar la unitat militar espanyola que encara estava en el Front Oriental. Churchill en un discurs a la Cambra dels Comuns, en el mes de maig, reconeixia la victòria diplomàtica sobre el franquisme, i posava de relleu la importància de que Espanya es mantingués fora de la guerra, alhora afirmava que els problemes polítics espanyols eren un tema intern, i per tant, el govern britànic no havia d'entrar-hi²⁸⁴. D'alguna manera el franquisme, havia aconseguit mantenir als britànics al seu costat de la mateixa manera ambivalent que durant la Guerra civil: condemnes en públic, si molt calia, però preservació dels interessos britànics a Espanya i evitació d'una petita guerra paral·lela per liquidar al govern de Franco -argument aquest darrer que fou el de més pes per als EE.UU: que no fos necessari haver de distreure recursos de l'objectiu principal. Moradiellos explica que les autoritats republicanes espanyoles a l'exili van veure l'acord amb amargura, ja que s'havia escapat una ocasió per fer caure el règim²⁸⁵. Probablement la darrera, vist que la fi de la Segona Guerra Mundial deixà la qüestió espanyola en la irrellevància...

²⁸² MORENO JULIA, X. 2004 p. p. 388-403 El final de la División Azul.

²⁸³ Exportacions espanyoles 1943 (mils de pessetes or): Gran Bretanya 121.929, Alemanya 226.610, Estats Units 77.147. Ángel Viñas y otros, Política comercial de España, Madrid, Fundación Banco Exterior, 1979 vol. 1, p.427. Dins MORADIELLOS, E. 2009 p.344 cuadro 7.

²⁸⁴ MORADIELLOS, E. 2005 p.p. 361-363.

²⁸⁵ MORADIELLOS, E. 2005 p.p. 362.

De totes maneres, una part del règim encara creia en la capacitat industrial i militar d'Alemanya, i com veurem més endavant el tinent coronel Planell, Vocal de l'INI i President d'ENCASO va tornar a viatjar a Alemanya, el març del 1944 i el febrer de 1945 (!!!), buscant recolzament tècnic per la producció de carburants sintètics²⁸⁶. Perquè tot i que els Aliats havien desembarcat a Normandia, Franco encara mantenia esperances en la victòria de les armes alemanyes, influït pels informes de l'agregat militar espanyol a Berlin i l'ambaixador a Vichy José Félix de Lequerica: el III Reich disposava de noves armes secretes que canviarien la direcció de la guerra, així la propaganda oficial descrivia la retirada de l'Exèrcit alemany al Nord de França com si només fos un moviment tàctic (Manuel Aznar)²⁸⁷. El general Gómez-Jordana va morir de sobte a l'agost de 1944 i Franco va designar Ministre d'Exteriors a José Félix de Lequerica, que durant la seva estada a França com a cap de la diplomàcia franquista havia treballat amb la Gestapo per impulsar la repressió dels republicans exiliats; molt en conseqüència amb les idees que havia acceptat sobre com evolucionaria encara la guerra. Lequerica era un convençut partidari de no liberalitzar el règim en absolut i contrari la figura de Juan de Borbón com a solució de futur per Espanya²⁸⁸. Quan les tropes alemanyes estaven perdent la guerra en tots els fronts, i estava a punt de alliberar-se París (amb republicans espanyols), Franco mantenia en el seu govern, ministres que havien demostrat una forta inclinació a l'Eix: Asensio (Exèrcit), Girón (Treball), Blas Pérez (Governació), Arrese (Movimiento), Carceller (Indústria i Comerç), Primo de Rivera (Agricultura), Ibáñez Martín (Educació) i a l'agost s'afegia Lequerica en substitució de Gómez-Jordana. Vuit de tretze en total, per bé que no podia considerar-se pas que la resta (Jorge Vigón o Esteban Bilbao, per exemple) fossin precisament aliadòfils... En realitat tots aquests personatges depenien del *Caudillo* per la seva supervivència política i li mantenien una lleialtat incondicional²⁸⁹. Dependència i lleialtat deuriem ser els valors pels que Franco es va decantar per mantenir-los, de moment en el govern, encara que per pocs mesos.

-l'Eix ha perdut la guerra

Al maig del 1945 els Estats totalitaris europeus havien perdut la guerra, Hitler i Mussolini havien mort de forma violenta, i Franco es preparava per resistir la nova

²⁸⁶ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Joaquín Planell Riera.

²⁸⁷ PRESTON, P. 1994 p. 640.

²⁸⁸ CARDONA, G. 2001. P. 111.

²⁸⁹ PRESTON, P. 1994 p.642.

situació internacional, on ja es podien perfilar algunes de les tensions que s'establirien entre els Estats Units i la Gran Bretanya per una banda i per l'altre l'URSS. El règim franquista, davant la solitud política que representava la caiguda dels nazis i feixistes, no va donar mostres d'espantar-se i continuà presentant-se com l'única alternativa a les “caduques democràcies” davant l'enemic comunista. A més a més, els dirigents franquistes sabien que en el terreny internacional la dictadura sempre havia tingut un notable suport per part del catolicisme i de determinats sectors conservadors, per tant, Franco es mostraria al nou món com un avançat en la lluita contra el comunisme, ja que -segons deia la seva pròpia propaganda- l'havia derrotat en el camp de batalla, i alhora un decidit defensor dels valors del catolicisme. En aquells moments complicats, cal destacar, la figura del Sotssecretari de la Presidència que havia estat molt influent en l'adopció d'una actitud intransigent com a fórmula defensiva. Carrero Blanco considerava que el règim disposava de tres armes: el catolicisme, l'anticomunisme i la posició geogràfica espanyola, però que s'havien de jugar amb molta habilitat, i com a fórmula d'acció proposava: *orden, unidad y aguantar*²⁹⁰.

Per començar, Franco el 18 de juliol va remodelar el seu govern, de manera que entre altres canvis, havia apartat a personatges com el Ministre d'Exterior Lequerica, que va ser substituït per Martín Artajo, destacat membre de la *Asociación Católica Nacional de Propagandistas*, i figura clau en el nou context hostil internacional o el notori partidari de l'Eix el general Carlos Asensio Cabanillas²⁹¹, que va ser reemplaçat pel lleial Dávila al davant del Ministeri de l'Exèrcit. Per altre costat, també va haver-hi moviments amb els falangistes, que continuaven en el govern però de forma diferent, així Arrese fou cessat i no va ser reemplaçat el càrrec de Ministre *Secretario General de Movimiento*; de totes maneres, Franco necessitava el discurs nacionalsindicalista de la Falange i les institucions del Nou Estat per evitar una possible restauració monàrquica, així van prosseguir falangistes en els ministeris de Justícia, Treball i Agricultura²⁹². Com diuen

²⁹⁰ MOLINERO, C. YSÀS, P. 2008 p.11 TUSELL, X. Carrero. *La eminencia gris del franquismo*. Temas de Hoy 1993. Pp. 107-176.

²⁹¹ PRESTON, P. 1993 p.583. El general Asensio havia substituït al general Varela al davant del Ministeri de l'Exèrcit després de la crisi promoguda pels successos de Begoña a l'estiu de 1942.

²⁹² PRESTON, P. 1993 p. 671. “Raimundo Fernández Cuesta Ministro de Justicia, José Antonio Girón Ministro de Trabajo, Carlos Rein Segura Ministro de Agricultura. Estos tres constituían la demostración pública de compromiso con la retórica social de la Falange”. L'autor oblida consignar al no menys falangista Ibáñez Martín, titular des de 1939 d'*Educación Nacional*.

Molinero i Ysàs, Franco era la garantia de la continuïtat del règim del 18 de juliol, per tant, la sort del *Caudillo* i els falangistes estava indissolublement unida²⁹³.

Els canvis ministerials, també van arribar al Ministeri d'Indústria i Comerç que va ser ocupat, altre vegada, per l'amic de la família Franco, Juan Antonio Suanzes, en substitució de Demetrio Carceller. Suanzes també mantenia la presidència de l'INI, i això significava que continuaria la política autàrquica, encara que com veurem més endavant, amb alguns petits matisos. En el fons, el nou govern estava constituït per un conjunt de personatges que professaven una total lleialtat al seu *Caudillo* i estaven disposat a mantenir i no deixar caure el *Nuevo Estado* franquista.

Tanmateix, cal explicar breument una altre complicació que el 1945 podia patir Franco, complicació que ja es venia arrossegant quasi des del final de la Guerra civil, em refereixo al paper dels anomenats «generals monàrquics». La pràctica totalitat dels alts comandaments de l'Exèrcit franquista havia començat i desenvolupat la seva carrera militar durant el regnat de *Alfonso XIII*. Com hem pogut veure, els Caps del *Alto Estado Mayor* n'eren un exemple, el mateix Vigón fou professor dels fills del Rei i deixà la milícia al proclamar-se la República, un cas semblant l'hem vist amb el general Dávila que també es va retirar de l'Exèrcit el 1931, per tant, dins les forces armades franquistes podia haver-hi un conjunt generals, que malgrat haver lluitat contra la República al costat de Franco, o inclús, l'haver-lo proposat com a *Generalísimo* i Cap del *Nuevo Estado* (Kindelan), en els anys quaranta continuaven mantenint unes idees monàrquiques i podien especular en una restauració de la corona en la figura de Juan de Borbón. Tal com ja he explicat al començament, després de l'esclat de la Segona Guerra Mundial el govern britànic havia estat interessat en alimentar la posició ambigua d'alguns d'aquests generals, respecte al conflicte europeu (la Gran Bretanya a través del seu ambaixador a Madrid, va entregar diners a determinats militars per mantenir dins les forces armades espanyoles-majoritàriament partidàries dels alemanys-un cert caliu a favor dels Aliats²⁹⁴).

A partir de finals de 1942 la guerra ja no anava bé per les potències de l'Eix i els exèrcits alemany i italià començaven a recollir derrotes militars; quan al setembre de l'any següent es va conèixer la caiguda de Mussolini, en els cercles militars espanyols

²⁹³ MOLINERO, C. YSÀS, P. 2008 p.12.

²⁹⁴Denis Smyth, "les Chevaliers de Sain-George: la Grande Bretagne et la corruption des généraux espagnols (1940-1942)", *Guerres mondiales et conflits contemporains*, N° 162, abril de 1991, pp.29-54; Anthony Cave Brown, *The Last Hero: Wild Hill Donovan*, Londres, 1982, pp.225-26. Dins PRESTON, P. (1994).

va produir-se una forta commoció, de manera que alts comandaments, partidaris de restaurar la monarquia, van decidir enviar un missatge a Franco. La iniciativa l'havien portat a terme els generals Kindelan, Varela i Orgaz; en el text es demanava el restabliment d'una monarquia catòlica i tradicional²⁹⁵. El general Varela va ser l'encarregat d'entregar a Franco el manifest signat per vuit tinentes generals²⁹⁶. La reacció del *Caudillo* va ser d'una absoluta fredor, va tractar a Varela com a un subordinat i de moment no va fer cas de l'escrit. A Franco l'havia tranquil·litzar el fet de que altres generals com Vigón, Garcia Valiño, Jordana, Muñoz Grandes, Yagüe, Serrador i Moscardó no haguessin subscrit el document²⁹⁷. Tanmateix cal considerar que l'advertiment que els alts comandaments volien fer a Franco, no s'ha de suposar-hi un sentiment democràtic, tot eren profundament conservadors i partidaris de fórmules autoritàries; només cal recordar els antecedents polítics immediats d'aquests militars, és a dir, el cop d'estat contra la República el 1936.

L'intent de restaurar la Monarquia va tornar a sorgir a començaments de 1945; quan els Aliats penetraven en el cor d'Alemanya, Juan de Borbón va efectuar a Lausana (mes de març) un manifest polític, en el qual expressava l'idea de que a Espanya només la forma de govern encarnada per la Corona podia ser un instrument de pau, ja que el règim polític instaurat pel general Franco s'havia inspirat en els sistemes totalitaris de les potències de l'Eix, per tant, era necessari deixar pas a una Monarquia moderada, democràtica i constitucional (cal recordar que *Don Juan* s'havia presentat com a voluntari a l'exèrcit revoltat el 18 de juliol, però no es va consentir la seva incorporació a una unitat militar). El pretendent a la Corona demanà als monàrquics que col·laboraven amb el règim que deixessin els seus càrrecs per intentar aïllar a Franco. D'aquesta manera un grup de partidaris de Juan de Borbón, entre els quals hi havia el Duc d'Alba i varis generals com Aranda, Alfonso de Orleans o Kindelan van organitzar-

²⁹⁵ “Parece llegada la ocasión de no demorar más el retorno a aquellos modos de gobierno genuinamente españoles que hicieron la grandeza de nuestra Patria, de los que se desvió para imitar modas extranjeras”. Fragment de la carta signada per: Orgaz, Dávila, Varela, Solchaga, Kindelán, Saliquet, Monasterio i Ponte. Dins LÓPEZ RODO, L. *La larga marcha hacia la Monarquía*. Ed. Noguer Madrid 1977 p. 44.

²⁹⁶ TUSELL, X. GARCIA QUEIPO DE LLANO, G. (1985) p.223 X. Tusell i G. García Queipo de Llano van tenir accés a documentació inèdita del general Varela. SUAREZ FERNANDEZ, Franco III. p.431, dins PRESTON,P. (1994) p.620 Els tinentes generals: Kindelán, Varela, Orgaz, Ponte, Dávila, Solchaga, Saliquet i Monasterio. CARDONA, G. 2001 p. 103 “Juan Vigón y Queipo de Llano se mostraron de acuerdo con el escrito, pero no llegaron a firmar, y parece que Moscardó también aceptó inicialmente, aunque se negó en el último momento. Tampoco firmaron Jordana, Asensio, García Valiño, Muñoz Grandes y Yague”.

²⁹⁷ PRESTON, P. 1994 p.620.

se per encaminar una possible transició. Aquest nucli monàrquic va arribar a preparar un esborrall de decret llei on es promulgava la Monarquia i es constituïa un govern provisional²⁹⁸. El Duc d'Alba va deixar l'ambaixada espanyola a Londres i Alfonso d'Orleans abandonà l'Exèrcit de l'Aire, però poca cosa més, la gran majoria d'alts comandaments monàrquics no van fer res, en el fons tenien por de perdre els privilegis que gaudien amb el règim, també creien que Juan de Borbón podia pactar amb els perdedors de la Guerra civil, extrems que no podien admetre. La immensa majoria del personal professional de les forces armades espanyoles no podia tolerar una altre fórmula política per Espanya que la del règim del 18 de juliol, opció per la que havien lluitat durant quasi tres anys i la *Victoria* els hi havia donat un estatus social i uns privilegis per damunt d'una gran part de la població, malgrat que els sous no n'eren res de l'altre món. A més, hi havia el tema de la violència exercida en forma d'execucions massives, les incautacions de propietats, la depuració de funcionaris, etc. Tot plegat, material més que sensible en cas de «reconciliació». En resum, la pràctica totalitat d'oficials i sotsoficials de les forces armades eren absolutament fidels al *Generalísimo* que els havia conduït a la Victòria, i resultava molt poc probable una desobediència militar per fer-lo caure del poder; en altres paraules, a Espanya era impossible l'aparició d'un “general Badoglio”, com havia passat a Itàlia el setembre del 1943. Després de finalitzada la Segona Guerra Mundial, pràcticament tots els comandaments de l'Exèrcit espanyol ja eren franquistes, actitud col·lectiva que sobrepassaria la mort del Dictador. Per entendre encara més la consistència del sistema militar, s'ha de considerar l'important paper dels seus caps i oficials en la repressió política i en el manteniment de l'ordre públic -la violència més amunt esmentada-, on els consells de guerra havien dictat milers de penes de mort i de presó, per tant, no era possible un pas en darrera en el terreny polític, a més a més l'Exèrcit i sobretot la Guàrdia Civil estaven compromesos en la lluita contra el maquis; tanmateix nombrosos militars estaven implicats com a gestors en el teixit autàrquic (continuaven vinculats a la cúpula de l'Exèrcit) i això els lligava amb el món industrial i econòmic. Tot plegat, deixava molt travades les xarxes del poder polític econòmic del franquisme, les quals podien anar acompanyades de corrupció i de cadenes de “favors”, per tant, a mitjans dels anys quaranta, pels jerarques del règim tot havia de continuar igual, i s'havia de defensar el règim amb el mateix esperit del 1936.

²⁹⁸ KINDELAN, La verdad.p.89 dins PRESTON 1994 p.655. Kindelán seria president, Aranda ministre de Defensa, Varela ministre de l'Aire i Sánchez Gonzalez ministre de l'Exèrcit.

-El pes del petroli durant la Segona Guerra Mundial.

Com estem veient, els Aliats havien pressionat al govern franquista per que no entrés a la guerra a favor de l'Eix, i també que no subministrés a Alemanya matèries primeres d'interès militar, i el petroli, producte bàsic per engegar l'economia, era la moneda de canvi. El franquisme volia solucionar el problema dels combustibles mitjançant fórmules autàrquiques utilitzant tecnologia de l'Alemanya nazi, però el projecte va resultar un absolut fracàs, en conseqüència, i per sobreviure en unes condicions molt precàries, el règim hagué de continuar comprant petroli als Aliats, és a dir, als enemics d'Alemanya, i això comportava tensions polítiques i diplomàtiques constants. Tenint en compte que la finalitat del treball és veure la implicació dels militars en l'economia espanyola de la postguerra, és necessari analitzar la història de la gestió en l'aprovisionament del petroli.

Espanya no és un Estat amb reserves d'hidrocarburs, per tant, sempre ha necessitat importar productes petrolífers. Des de començaments del segle XX els diferents governs havien intentat controlar el procés d'obtenció i comercialització dels derivats petrolífers, però no fou fins l'any 1927, quan la Dictadura de Primo de Rivera, a través del seu ministre d'Hisenda José Calvo Sotelo, va nacionalitzar el món de petroli (Península) amb la creació d'un Monopoli públic. El Decret Llei fundacional²⁹⁹ explica la doble finalitat del nou instrument governamental: el primer objectiu era de caràcter industrial, adquirint jaciments d'hidrocarburs a l'estranger, construint una flota de vaixells tancs i generar a Espanya unes instal·lacions per a refinar el cru, a la vegada que el govern, prèvia proposta del ministeri d'Hisenda, fixava els preus de venda dels diferents productes petrolífers; en segon lloc, i molt important, l'Estat s'assegurava el cobrament d'impostos sobre els combustibles. El Monopoli de Petrolis fou una organització de l'Estat que estava administrada per una Companya Arrendatària, que funcionava com a una Societat Anònima (CAMPSA), en la qual la figura del *Delegado del Gobierno* en CAMPSA (ministeri d'Hisenda) podia vetar les decisions del consell d'administració³⁰⁰.

²⁹⁹ Real Decreto Ley 1142 de 28/06/1927.

³⁰⁰ Real Decreto Ley 1142 de 28/06/1927. Artículo 12. "Cerca de la Compañía habrá un Delegado del Gobierno, que intervendrá todos los actos de explotación del Monopolio; podrá promover las reformas que redunden a favor del Estado y asistirá a las deliberaciones del Consejo de Administración sin voto deliberativo, si bien en casos en que la compañía se adopten acuerdos perjudiciales al interés Del Estado o contrarios al contrato, suspenderá su ejecución, dando cuenta al Ministerio de Hacienda para la resolución que estime pertinente. Queda obligado el Delegado a intervenir directamente la contabilidad y la cuenta de caja, siendo precisa su previa aprobación para todos los gastos que beban figurar en las liquidaciones anuales de la Renta, ateniéndose al contrato y a las autorizaciones que se concedan o disposiciones

El capital social havia de ser necessàriament espanyol, un 30% corresponia a accions de l'Estat, i la resta estava en mans privades, vehiculades fonamentalment a través de bancs³⁰¹.

Després de l'aixecament militar de juliol de 1936, una vegada consolidada la guerra civil, el subministrament de carburants va ser un dels principals problemes a resoldre, tant pel govern republicà, com pels militars revoltats. Al costat franquista, la solució va venir de la mà de la companyia petroliera nord-americana TEXACO³⁰², la qual proporcionà a crèdit el carburant necessari per a mantenir l'esforç bèl·lic³⁰³. En els primers moments del conflicte TEXACO havia entregat als militars sediciosos els compromisos de subministrament de petroli signats amb la CAMPSA republicana³⁰⁴; a tal efecte, *La Junta de Defensa Nacional*, el 14 d'agost de 1936, creà a Burgos una “nova oficina” de CAMPSA³⁰⁵, que començà a treballar per organitzar la distribució de carburants, sobretot a les unitats militars. El *Nuevo Estado* ràpidament donà facilitats logístiques a TEXACO³⁰⁶ i autoritzà la instal·lació de dipòsits a Canàries per rebre els hidrocarburs procedents d'Amèrica³⁰⁷. Per augmentar el control sobre la distribució de carburants, es va militaritzar el personal de CAMPSA³⁰⁸.

Una vegada acabada la guerra, el govern franquista no va nacionalitzar CAMPSA, que continuava funcionant com a una companyia mixta: per un costat hi havia la rigidesa del domini estatal, bàsicament per recaptar impostos i controlar la distribució, però per altra banda els accionistes privats (70% del capital) gaudien del negoci sense competència

especialmente dictadas para su aplicación”.

³⁰¹ CAMPSA 1958 XXX años. Bancs: Banesto, Vizcaya, Hispano Americano, Bilbao, Urquijo, Herrero, Cataluña, Hispano Colonial, Marsans.

³⁰² PRESTON, P. (1994) p. 453. El president de TEXACO era partidari de l'Eix.

³⁰³ SAN ROMÁN, E. (1999) Ejército e Industria. El nacimiento del INI. Crítica Barcelona p.192 “La República importó millón y medio de toneladas de crudo de la URSS, mientras que los insurgentes contaron con casi tres millones de toneladas procedentes de dos compañías americanas, la TEXACO y en menor medida la Standard Oil of New Jersey”.

³⁰⁴ MARTÍN ACEÑA, P. MARTÍNEZ, E. (2006) La economía de la guerra civil Marcial Pons Historia p.317.

³⁰⁵ BOE JUNTA DE DEFENSA NACIONAL nº 6 14/08/2011.

³⁰⁶ CAMPSA XXX Años. (1958) p. 91 “ No podríamos terminar las líneas referentes a este periodo de nuestra Guerra de Liberación de las garras del comunismo, sin hacer constar nuestro perpetuo agradecimiento a la ayuda prestada durante este período por la Texas Co. En el suministro de productos, haciéndolos llegar a nuestro poder, incluso con transportes propios; anticipándose con tal actitud y visión de la realidad o motivo de nuestra lucha, a quienes tardaron en hacernos justicia, cesando en una campaña de injusta ofensa y aislamiento hacia España. Una vez más nuestra gratitud, Sres. Presidente y Representante en Europa de la firma Texas Co.”

³⁰⁷ BOE 616 30/06/1938.

³⁰⁸ BOE 250 27/06/1937.

dels carburants, el qual generava un excedent econòmic³⁰⁹. El negoci estava canalitzat a través dels principals bancs espanyols, així el president de CAMPSA entre 1933 i 1946 va ser Pablo Garnica y Echevarría³¹⁰, personatge lligat a Banesto³¹¹. Respecte al 30% de capital públic, el govern designà membres de les forces armades com a representants de l'Estat en el Consell d'Administració: Joaquin Planell Riera (tinent coronel d'artilleria, vocal de l'INI, futur president de ENCASO i futur ministre d'Indústria, del qual ja hem assenyalat algunes activitats), Juan Petrirena Aurrecochea³¹² (coronel d'enginyers), Francisco Barba Badosa³¹³ (coronel d'infanteria)³¹⁴ i Luís Alarcón de la Lastra (exministre d'Indústria i Comerç i general d'artilleria)³¹⁵. Tal com ja he explicat, el càrrec més important era el *Delegado del Gobierno* en CAMPSA, que per llei estava per damunt del Consell d'Administració i depenia directament del ministeri d'Hisenda. El 1939, el Ministre d'Hisenda José Larraz López designà *Delegado del Gobierno*³¹⁶ el coronel d'artilleria Fernando Roldán y Díaz de Aracaya³¹⁷ que estigué en el càrrec fins el 1956³¹⁸ (substituït per l'advocat de l'Estat Pedro Iradier y Elias³¹⁹). En total, tres artillers i un enginyer, de cinc, seguint amb la tònica ja apuntada.

Roldán, com a tinent d'artilleria, havia lluitat en la guerra colonial del Nord d'Àfrica el 1909 (Barranco del Lobo) i anys després, des del 1921 fins el 1929 amb el grau de comandant participà en nombroses accions militars, entre les quals s'ha de destacar el desembarcament d'Alhucemas³²⁰. El 1927 va ser designat *Ayudante de Campo* del

³⁰⁹ COMPAÑÍA ARRENDATARIA DEL MONOPOLIO DE PETROLEOS S.A. Memoria y Balances correspondiente a los ejercicios 1938,1939, 1940 y 1941.

³¹⁰CAMPSA 1958 p.61.

³¹¹ CABRERA, M. DEL REY, F.(2002) *El poder de los empresarios*. Santillana Ediciones Generales. Madrid. p. 274.

³¹² BOE 74 15/03/1951. Cese como vocal CAMPSA y pase a la reserva como general de división BOE 164 13/06/1951.

³¹³ BOE 330 25/11/1952 Cese como vocal CAMPSA. Francisco Barba era mutilat de guerra i Medalla Militar Individual.

³¹⁴ BOE 49 18/02/1940.

³¹⁵ JEREZ, M. (1982) *Elites políticas y centros de extracción en España, 1938-1957*. Centro de investigaciones sociológicas. Madrid, p. 279.

³¹⁶ CAMPSA 1958.

³¹⁷ BOE 322 18/11/1939 Orden destinando al ministerio de Hacienda al coronel de artillería Fernando Roldán y Díaz de Aracaya.

³¹⁸ CAMPSA 1958.

³¹⁹ BOE 337 02/12/1956.

³²⁰ El 1926 va ser ascendit a tinent coronel per mèrits de guerra, però com que l'Arma de Artilleria només permetria als seus membres pujar de grau per antiguitat, Roldán va estar obligat a renunciar al nou càrrec; en l'expedient militar s'explica que por R. O. de 23 de Marzo se le concede la Cruz de 2ª clase de María Cristina en permuta de su actual empleo obtenido por méritos de campaña ... No he pogut confirmar si la condecoració estava pensionada. Archivo General Militar Hoja de Servicios. La Dictadura va tenir greus problemes amb els artillers -com

general José Sanjurjo Sacanell, cap de les forces espanyoles al Protectorat. Quan el 1929, Sanjurjo va ser nomenat *Director General de la Guardia Civil*, Roldan continuà al seu costat i en aquest càrrec va prometre lleialtat a la República; finalment el 1932 fou empresonat i separat de l'exèrcit per haver seguit a Sanjurjo en el intent de cop d'estat del mes d'agost. Durant la Guerra civil, arribà a coronel i fou designat *Jefe de Municionamiento del Ejército del Norte*. El 1939, segons decret del 15 de novembre, Roldán fou nomenat *Director General del Timbre y Monopolios* depenent del ministeri d'Hisenda. Però aquest nomenament no volia dir que abandonés la seva vinculació amb les forces armades, ja que la seva carrera militar continuava. Així, encara que Roldán estigués “treballant” en el ministeri d'Hisenda, el seu expedient militar demostra que el 1943 fou ascendit a general de brigada i el 1945 a general de divisió³²¹, per tant, funcionaris que ocupaven càrrecs “civils”, continuaven sotmesos a la disciplina militar. Tanmateix l'estructura empresarial de CAMPSA explica la circumstància del moment: per un costat l'Estat afavoria uns determinats interessos privats (bancs) mitjançant l'explotació d'un mercat en règim de monopoli, però per altre banda, el càrrec executiu més important, situat per damunt del consell d'administració, estava en mans d'un militar africanista, que com a “soldat” no discutiria les ordres d'un govern totalitari que gestionava la *Victoria*, i tot plegat emmarcat en una Europa en guerra en la qual les potències feixistes eren els seus aliats.

A partir de 1939, TEXACO va continuar proveint hidrocarburs a l'Estat espanyol, però quan va esclatar la guerra a Europa, els vaixells de CAMPSA necessitaven un permís especial del govern britànic (NAVY-CERT) per a cada viatge. L'entrada dels Estats Units a la Segona Guerra Mundial, el desembre de 1941, augmentà les dificultats en el subministrament. Com a fórmula de pressió al règim franquista, abans d'autoritzar noves importacions de petroli, el govern Nord americà a través de la seva ambaixada a Madrid (Oil Mission) controlava les existències espanyoles d'hidrocarburs³²², és a dir, van ser uns anys d'una gran problemàtica per aconseguir carburants i lubricants, fins el punt que el govern dels Estats Units va suspendre totalment el tràfic de petroli entre el febrer i el maig de 1942, i això va significar més restriccions en la ja pobre economia

ja s'ha comentat- i un dels motius van ser la política d'ascensos. PRESTON, P. (1994) pp. 78-79.

³²¹ Archivo General Militar de Segovia. Hoja de Servicios del Excelentísimo Señor Fernando Roldan y Díaz de Arcaya. Legajo R.233.

³²² PRESTON, P. (1994) p. 453 “a petición británica se restringieron las exportaciones de petróleo de los Estados Unidos a España para evitar el almacenamiento de reservas en interés del Eje”.

espanyola. CAMPSA barrejava alcohol a la benzina per augmentar una mica les existències de carburants i fomentava l'ús de gasògens per no parilitzar el transport, per altre costat el règim havia intentat obtenir productes petrolífers en alguns Estats aliats del nazis, però sense èxit ³²³. En conseqüència, el nombre de tones de petroli que arribaven a l'Estat espanyol és un molt bon indicador del grau de pressió que els Aliats efectuaven al govern franquista³²⁴. El quadre reflecteix aquesta evolució en tones per any:

1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
900.000	950.000	600.000	220.000	600.000	400.000	650.000

S'ha de tenir en compte que, en els anys anteriors a la guerra civil CAMPSA, per cobrir les necessitats espanyoles, havia distribuït aproximadament 1.000.000 tones de carburants cada any. Com es pot veure, una vegada engegat el conflicte a Europa, a partir de 1941, comença una reducció en el nombre de tones importades, i el 1942 és l'any més baix de tot el període; cal considerar que en plena guerra civil (1938), el govern de Burgos havia importat 800.000 tones, és a dir, quasi quatre vegades més que el 1942. La seqüència de les xifres indiquen la contracció que va experimentar l'economia espanyola durant la primera meitat dels anys quaranta, ja que en cap cas les importacions d'hidrocarburs van arribar als nivells d'abans de la guerra. Per altre costat, com a represàlia per les exportacions espanyoles de wolframi a l'Alemanya nazi, el govern dels Estats Units, a partir de febrer de 1943, va fixar un impost que duplicava el valor dels productes, en altres paraules, el govern necessitava multiplicar per dos la quantitat de divises necessàries per efectuar les importacions (evidentment el pagament s'efectuava per anticipat), complicant encara més la situació d'un Estat que no estava sobrat en divises³²⁵. Les xifres parlen per elles mateixes: demostren la força dels Aliats per obligar al règim franquista a mantenir-se neutral, i alhora la feblesa en les solucions autàrquiques, implantades des d'una visió casernària, que mai serien un instrument vàlid per guanyar la independència industrial i solucionar el problema econòmic i social espanyol. Tornarem, més endavant, sobre la qüestió energètica en general i sobre el

³²³ CAMPSA 1958 p. 101 "...la importación de productos del área europea, aunque controlados por el gobierno alemán, nos permitió hacer algunos contratos con el gobierno rumano y húngaro para la importación de considerables partidas de parafina..."

³²⁴ CAMPSA 1958 p. 122.

³²⁵ CAMPSA 1958 p. 102.

petroli en particular, perquè és un punt crucial i perquè mostra el nivell de sacrifici que la política autàrquica va estar disposada a assumir per a l'economia espanyola per tal de mantenir la il·lusió imperial.

Capítol V

El Alto Estado Mayor (1945-1954)

En aquest apartat analitzarem els generals que van dirigir *El Alto Estado Mayor*, una vegada acabada la Segona Guerra Mundial, amb el canvi de context internacional que va suposar. Ens trobarem a dos personatges: Luis Orgaz i altre vegada a Juan Vigón. El primer va estar al davant de l'alt organisme militar, molt poc temps, va morir el gener de 1946. L'estudi la seva figura resulta d'interès ja que ens permet veure, altre vegada, la importància que va tenir la guerra del Rif en la formació (o deformació) de personatges que van estar al davant de les màximes institucions franquistes. Podrem veure el comportament d'un comandament colonial en estat quasi pur -és un dels pocs casos en els que es trenca la pauta d'artillers, enginyers i caps de l'Estat Major-, aplicant una violència extrema contra la població del Nord d'Àfrica, al davant d'unes tropes mercenàries reclutades en el mateix territori, és a dir els Regulares. Podrem veure també com una de les seves característiques personals fou la venalitat: enfrontant-se (sense exagerar) i reconciliant-se amb Franco cada vegada que li va convenir. Orgaz fou un militar monàrquic, conservador, sublevat contra la República *per patriotisme* i que el 1940 estigué a sou del govern de Londres, per tal de mantenir una "influència" pro britànica en l'Espanya franquista de començaments dels quaranta, on pràcticament tothom, militars i falangistes estaven a favor de l'Eix. Franco, una vegada acabada la Segona Guerra Mundial, el designà *Jefe del Alto Estado Mayor*, per poder-lo controlar de molt a prop i evitar determinades "vel·leïtats" de caire monàrquic, segons la interpretació més estesa. Probablement hi hagué alguna cosa més en el nomenament, perquè sembla més un premi que no un càstig: potser no només a Londres hi hagué qui va tenir en algun moment la idea de *comprar-lo*.

Juan Vigón, al que ja coneixem, representa el militar fidel al seu *Caudillo*, així fou nomenat *Jefe del Alto Estado Mayor* per segona vegada. Vigón va ser un dels principals protagonistes en l'elaboració dels pactes amb els Estats Units el 1953, els quals van significar -dins el context de la Guerra Freda- la tolerància (no l'acceptació completa)

del règim i la figura de Franco per part del món occidental. Els acords representarien l'inici del trencament de l'autarquia. Autarquia que, com ha estat explicat, el propi Vigón havia impulsat el 1939 com a fórmula "inqüestionable" per treure Espanya de la decadència històrica en que havia estat immersa en els dos-cents anys anteriors.

A començament dels anys cinquanta la creació d'un imperi colonial al Nord d'Àfrica era aigua passada i la nova realitat política obligava als gestors franquistes a obrir esclotxes en el sistema industrial autàrquic, les quals eren unes de les exigències econòmiques dels Estats Units per recolzar el règim. La contradicció política -quasi patètica- és que el mateix personatge que el maig de 1940 intentava negociar amb Hitler una possible entrada d'Espanya en la Segona Guerra Mundial, i conquerir una part de les possessions franceses al Nord d'Àfrica, deu anys després contribuís als pactes amb els que havien derrotat l'Alemanya nazi. Com anirem veient, aquesta contradicció s'anirà repetint en diferents personatges.

Un altre aspecte a considerar es el paper de Vigón en la creació de *Junta de Energía Nuclear*, i la possibilitat de construir una bomba atòmica, per part de les forces armades espanyoles. Però aquesta història real amb aparença de ciència ficció, quedarà per al final.

Luis Orgaz Yoldi

A començaments de 1945, el final de la Segona Guerra Mundial es veia a prop, amb l'enfonsament de les potències totalitàries. Franco, davant el nou paisatge internacional, intentava assegurar la pervivència del règim, així, entre altres mesures polítiques, efectuà una remodelació de part de la cúpula de les forces armades, utilitzant la fórmula clàssica de que cap alt comandament tingués el poder suficient per fer-li ombra i tanmateix impedir, encara que fos poc probable, un "complot" monàrquic. El *Caudillo* va moure de lloc a cinc tinentes generals³²⁶. En els canvis, Varela fou apartat de Madrid per evitar possibles conspiracions i enviat al Marroc en el destí que ocupava Orgaz. Així el *Alto Comisario de España en Marruecos*, general Luis Orgaz Yoldi, va ser cessat i alhora nomenat Cap del *Alto Estado Mayor* en substitució del general Dávila.

Orgaz, que a començaments dels anys quaranta havia percebut diners del govern britànic per influir a favor dels Aliats, dintre del govern franquista³²⁷, era un militar

³²⁶ CARDONA, G. 2001 p.114

³²⁷ MORADIELLOS, E. *Franco frente Churchill*. Ediciones Península. Barcelona. 2005 p. 147
"un total de treinta generales y oficiales recibieron así unos trece millones de dólares entre

d'origen monàrquic, i per tant podia estar d'acord amb una tornada de l'hereu d'*Alfonso XIII* al tron de Madrid; segons Preston quan va caure Mussolini a l'estiu del 1943, s'havia negat a encapçalar un cop militar contra Franco, ja que no estava segur de tenir els recolzaments necessaris³²⁸. En el nou càrrec de *Jefe del Alto Estado Mayor*, Orgaz no tenia comandament de tropes, i orgànicament depenia directament de Franco. En altres paraules, malgrat figurar en un lloc de gran rellevància militar, estava controlat i alhora neutralitzat directament pel *Generalísimo*. Respecte els altres moviments de la cúpula militar, el general Moscardó va passar a la *Jefatura de la Casa Militar* i el filocarlí, però fidel -tot i haver signat la famosa carta de 1943- i militarment eficaç, Solchaga es va fer càrrec de la capitania general de Catalunya (on la tasca fonamental era la lluita contra el maquis); finalment el canvi més important fou el del general pro nazi Agustín Muñoz Grandes, primer Cap de la *División Azul*, que va ser nomenat *Capitán General de la 1ª Región* (Madrid), lloc on hi havia una guarnició important i molt propera als centres de poder del règim, per tant, de gran responsabilitat per a la seguretat política del Dictador³²⁹.

-Guerra Civil

Malgrat els seus antecedents, el 1931, el general Orgaz va prometre fidelitat a la República³³⁰, però el Govern Provisional no va confiar en els seus ideals republicans i el desplaçà a les Illes Canàries, posteriorment va ser processat i condemnat a presó per les seves activitats durant la Dictadura. Malgrat tot plegat, Orgaz no es va retirar de l'Exèrcit durant el període republicà i tornà al servei actiu (el 1935 fou condecorat). Quan va arribar al govern el Front Popular fou desplaçat de Madrid i altre vegada destinat a Canàries, amb la missió d'un suposat *estudio del artillado de las Islas Canarias*; una vegada instal·lat a Santa Cruz de Tenerife es va posar en contacte amb el

mediados de 1940 y finales de 1941 en cuentas bancarias extranjeras (abiertas en el Swiss Bank Corporation de Nueva York). Entre los militares afectados estaban con toda probabilidad los generales Antonio Aranda (jefe de la Escuela Superior del Ejército y Luis Orgaz (capitán general de Cataluña entre 1939 y 1940 y Alto Comisario en Marruecos entre 1941 y 1945).

³²⁸ PRESTON, P. *Franco. Caudillo de España*. 1994 p. 620 "A pesar de tener vientos favorables, las reacciones de los generales fueron tímidas en extremo. A la postre Orgaz se negó a encabezar un golpe militar contra Franco, en parte porque no estaba seguro de contar con el apoyo suficiente" com s'ha explicat en el capítol anterior, els generals monàrquics es van limitar a entregar una carta a Franco el setembre de 1943.

³²⁹ PRESTON, P. 1994 p. 655.

³³⁰ Prometió por su honor servir bien y fielmente a la República, obedecer sus leyes y defenderla con las armas. A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

general Franco, participant en la conspiració de juliol de 1936³³¹. Consumat el Cop d'Estat, el general Orgaz va ser nomenat *Alto Comisario de España en Marruecos* (el càrrec va ser confirmat el dos d'octubre)³³², tornant a tenir un paper destacat en el Protectorat. Deixant de costat l'esclafament de qualsevol oposició als militars, les noves autoritats havien de vigilar la frontera amb el Marroc francès (*aliados de los rojos*), però alhora era necessari el reclutament de tropa marroquina que nodrís les unitats de *Regulares* que començaven a desembarcar a la Península per combatre a la República. En el full de servei d'Orgaz es justifica l'increment de soldats marroquins ja que

*la resistencia que oponían los marxistas en los campos de operaciones, que culminó con la entrada en acción de las Brigadas Internacionales, exigía para su prosecución feliz de la campaña un número cada vez mayor de combatientes*³³³.

En realitat, els militars revoltats estaven organitzant un exèrcit de mercenaris, aplicant els mateixos mètodes de la guerra d'Àfrica, és a dir, utilitzant una violència extrema contra els combatents republicans i també contra la població civil. Violència que el mateix 18 de juliol s'havia aplicat a militars³³⁴ i organitzacions polítiques que estaven a favor de la República, de manera que el règim de terror instaurat en tot el territori del Protectorat va impedir qualsevol possibilitat de resistència. Les persones amb idees socialistes, anarquistes, comunistes, maçons o inclús que no demostrassin la suficient simpatia o adhesió a les noves autoritats eren empresonades i moltes afusellades³³⁵. En aquest desplegament de la repressió, l'Exèrcit colonial era el principal protagonista, en conseqüència el *Alto Comisario* tenia la màxima responsabilitat, i, com hem vist, tanmateix, tenia molta experiència repressora.

A mitjans de 1937, el general Orgaz cessà al davant del Protectorat i fou designat responsable de la *Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación*, en altres paraules, la guerra anava per llarg, s'havia d'organitzar un potent exèrcit, i per tant, era

³³¹ FRANCO SALGADO-ARAUJO, F. 1976 p. 526.

³³² BOE 1 02/10/1936 Confirmando en sus cargos de Alto Comisario de España en Marruecos y Jefe Superior de las fuerzas de África, al Excmo. Sr. General de Brigada D. Luis Orgaz y Yoldi. El Caudillo ja tenia tots els poders militars. Tanmateix Orgaz havia estat designat membre de la Junta de Defensa Nacional BOE JDN 24 19/09/1936 i va participar en les reunions a Salamanca, el setembre de 1936, on es va decidir el nomenament de Francisco Franco com a Generalísimo dels exèrcits i Cap de l'Estat. FRANCO SALGADO-ARAUJO, F. 1977 p. 208.

³³³ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

³³⁴ El 1936 a l'Exèrcit colonial hi havia 1.683 oficials (64 marroquins), mentre que a la Península hi havia 8.851 comandaments. BUSQUETS, J. 1971 p. p. 38-39.

³³⁵ MADARIAGA, R. M^a. 2013 p. 273.

necessari crear escoles militars per la formació de nous oficials i sots oficials. D'aquestes acadèmies van sortir els *alféreces provisionales*³³⁶, autèntica columna vertebral en la cadena de comandament de l'Exèrcit franquista, el qual s'estava equipant amb material de les potències totalitàries. Fins a aquelles dates hom podia argumentar que Orgaz s'havia comportant traïdorament amb la República, però no havia fet altra cosa que seguir els impulsos del seu conegut posicionament ideològic en favor de la Monarquia en la seva versió autoritària. Però en el moment de preparar els futurs oficials, la doctrina militar del III Reich era molt important, i a tal efecte Orgaz va viatjar a l'Alemanya nazi per rebre assessorament "tècnic", visitant diferents camps d'instrucció³³⁷. Així doncs, també li arribà a Orgaz el moment de manifestar la seva actitud respecte de les idees *noves* que acompanyaven de ple la mobilització *nacional*. Per substituir a Orgaz en el Protectorat, Franco nomenà al tinent coronel d'Estat Major Juan Beigbeder (veure el capítol anterior) en el càrrec de *Alto Comisario*.

Beigbeder, que com hem vist havia lluitat al Marroc, tenia -com també sabem- coneixements d'àrab, i a més a més fou agregat militar a Berlín des del 1926 fins el 1934, per tant, havia establert contactes amb militars alemanys, alhora que havia presenciat directament l'ascens de Hitler al poder. Coneixements i experiències que resultarien de molt interès per Franco el juliol de 1936. La República havia destinat a Beigbeder al Marroc (*a las órdenes del Alto Comisario y en situación de disponible forzoso*). Compromès amb la conspiració militar, Franco el nomenà *Delegado de Asuntos Indígenas* i *Secretario General de la Alta Comisaría de España en Marruecos*³³⁸, és a dir, des del 18 de juliol, estava a les ordres directes del general Orgaz, en conseqüència deuria tenir informació i responsabilitat en la repressió desencadenada al Nord d'Àfrica. Per altre costat, Beigbeder participaria activament - com ja ha estat assenyalat- en el reclutament de tropes indígenes (mercenaris) per nodrir les unitats de *Regulares* que combatien en la Península³³⁹. Tropes que, per arribar als camps de batalla havien de creuar l'Estret de Gibraltar, el qual estava controlat per l'Esquadra republicana. Les potències totalitàries van ajudar a Franco mitjançant els

³³⁶ Durant tota la guerra van obtenir el grau d'Alferes 29.023 joves (5.132 abans d'Orgaz). BUSQUETS, J. 1971 p. 149.

³³⁷ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

³³⁸ A.G.M.S. Subinspección de la I Región. Estado Mayor. Hoja de servicios Juan Beigbeder Atienza.

³³⁹ GONZALEZ ALCANTUD (Ed.) *Marroquíes en la Guerra Civil española*. Campos equivocados. Anthropos Ed. 2003. Abdelamjid Benjelloum: Las causa de la participación de marroquíes en la guerra civil española.

subministrament d'avions i així es va poder trencar el bloqueig republicà. En el mateix mes de juliol, el recolzament econòmic alemany a Franco s'havia canalitzat a través de la societat mercantil privada HISMA³⁴⁰ (*Compañía Hispano Marroquí de Transportes*), la qual donava curs a les comandes de material bèl·lic. Com indica Viñas:

*Al estallar el golpe militar, Franco -aislado en Marruecos- sólo conocía una persona que tuviera conocimiento de y en Alemania: el teniente coronel Beigbeder, militar de confianza*³⁴¹.

D'alguna manera, el reclutament de mercenaris al Protectorat, el poder transportar-los a la Península i el suport logístic alemany va ser fonamental per situar a Franco al davant de tots els generals revoltats³⁴². Beigbeder va continuar al Marroc com *Alto Comisario* i una vegada acabada la guerra, a l'agost de 1939 fou designat ministre d'Exteriors, tal i com hem vist amb anterioritat.

Franco havia procurat militaritzar ràpidament les unitats armades de les forces polítiques que s'havien aixecat contra la República. Orgaz fou encarregat d'organitzar la formació de nous oficials per l'exèrcit franquista, però les escoles militars de Falange ja s'havien tancat, de manera que els caps de les centúries falangistes havien estat obligats a ingressar en les Acadèmies militars i rebre el despatx d'alferes (els *Tercios de Requetés* mai van disposar d'una escola d'oficials)³⁴³, per tant, tots els comandaments de les milícies de F.E.T. y las J.O.N.S. estaven sotmesos a la jerarquia i disciplina militar. L'Exèrcit s'havia aixecat per salvar la Pàtria, però les forces polítiques que mantenien grups armats i que també lluitaven contra el govern republicà van quedar fagocitades pels militars, amb el resultat de que només hi hauria un Exèrcit. Precisament pel franquisme, aquest Exèrcit constituïa una de les institucions vertebradores de la

³⁴⁰ GARCIA PÉREZ, R. 1994 p. 61 “Como los oficiales sublevados carecían de los recursos monetarios suficientes para hacer frente al pago de los suministros bélicos, estos fueron entregados a crédito utilizando una empresa privada para encubrir la operación. A tal efecto se fundó HISMA el 31 de julio en Tetuán”.

³⁴¹ VIÑAS, A. *Franco, Hitler y el estallido de la guerra civil*. P. 326. Dins MADARIAGA, R. M^a. 2013 p. 289.

³⁴² PAYNE, S. *Falange. Historia del fascismo español*. Ruedo Ibérico 1965 Casi todo el apoyo germano-italiano fue para Franco.

³⁴³ BUSQUETS, J. “Los alféreces provisionales hasta la creación de la Hermandad (1936-1958)” *Historia* 16. N° 119. “La Falange contó con varias escuelas para formar a los oficiales de sus milicias. La más importante, que tenía carácter nacional fue la de San Pedro de Llen, que cerró tras los sucesos acaecidos en Salamanca en abril del 37. Sus cincuenta alumnos, falangistas de Hedilla, se opusieron a la unificación. Fueron desarmados y permanecieron en la cárcel de Ávila unos meses. Como consecuencia se cerraron las academias de los partidos, o sea, las de Falange (pues las academias de Requetés fueron abortadas antes de nacer y Fal Conde tuvo que exiliarse en Lisboa).

nació, ahora que el *Generalísimo*, general victoriós en la guerra, era considerat cap indiscutible de les Forces Armades, per tant, de la Pàtria. Associació de conceptes que el dictador utilitzava per engendrar-se lleialtats incondicionals en el personal militar i, també no militar. Lleialtats amb les que jugava en el moment de renovar o equilibrar les estructures de poder del Nou Estat. Tanmateix, la “comunió en l’esforç de sang” entre els membres dels partits favorables a la “regeneració” d’Espanya, i l’Exèrcit ha estat un mite rememorat constantment durant tot el franquisme, així a començaments dels setanta, quan el règim estava al final del seu recorregut, determinats caps militars encara podien expressar públicament *que la unión entre la Falange y el Ejército hacen invencible España*. Aquests personatges tenien el rellotge aturat el 1939, però per Franco estaven bé les seves declaracions, d’alguna manera feien venir a la memòria la “unitat” política de la *Guerra de Liberación* i els morts que va costar la Victòria. En aquest sentit, Ferran Gallego considera que després de la guerra el recompte dels morts significarà un element simbòlic per a salvaguardar la unitat del guanyadors < *esos millares de muertos que han de pesar sobre nuestras conciencias, españoles todos, para impedirnos una desviación, siquiera ligera, hacia el rumbo y el Horizonte de la España Nacional*³⁴⁴>.

-La postguerra i la II Guerra Mundial

A finals de 1938, el *Generalísimo* havia donat a Orgaz el comandament d’una gran unitat, el *Ejército de Levante*. A diferència de bona part dels individus aquí biografiats, Orgaz no era un enginyer ni un artiller i era, per la seva experiència de comandament directe en tropes, susceptible d’ocupar la direcció d’unitats operatives al front. Després de la Victòria, va ser un dels alts comandaments ascendits a tinent general (grau màxim en l’Exèrcit), ahora que era condecorat pels governs alemany i italià; a continuació ocupà la Capitania de la IV Regió Militar (Catalunya) fins el maig de 1941 en què tornà al Protectorat com a *Alto Comisario*³⁴⁵. La seva etapa com a Capità General de Catalunya resultà molt polèmica.³⁴⁶ Orgaz arribà a Catalunya just quan foren clausurats

³⁴⁴ Ministerio de Educación Nacional, Curso de orientaciones nacionales..., vol. I, p. 30. Los discursos de Romualdo Toledo y el general Orgaz ocupan las páginas 22-30. Dins GALLEGO, F. *El evangelio fascista*. Crítica 2014. p. 489.

³⁴⁵ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

³⁴⁶ Veure RIQUER, B.de, «Un país després d’una guerra» història de Catalunya Vol. 5. MARÍN, M., «Els qui manaven» dins RIQUER, B.de, *La llarga postguerra, 1939-1960*, vol.10 de la Història, Política, Societat i Cultura del Països Catalans, Enciclopèdia Catalana, Barceloia, 1997, p.140-155 i «El nou poder» dins RISQUES, M., VILANOVA, F. i VINYES, R., *Les ruptures de*

els *Servicios de Ocupación* que dirigia el general Eliseo Álvarez Arenas i la seva gestió resultà «excessivament política», amb actuacions autònomes que recordaven les dels capitans generals de la monarquia (especialment Emilio Barrera). Foren sonades les gestions efectuades en favor de la patronal que se saltaren l'ordre jeràrquic de l'administració i perjudicaren la posició del governador civil de Barcelona Wenceslao González Oliveros.³⁴⁷ Igualment acabà enfrontat al *Jefe Provincial de FET y de las JONS* el veterà falangista Mariano Calviño de Sabucedo y Gras -un dels futurs *cuarenta de Ayete* a les Corts «orgàniques»- a causa de diferències d'opinió sobre el tracte degut a l'empresariat català, al que Calviño mes aviat maltractava. L'arribada d'un nou governador civil a Barcelona, l'enginyer militar Antonio Federico de Correa Véglison, que acumularia per primera vegada el càrrec de *Jefe Provincial de FET y de las JONS*, amb la missió específica de «pacificar» les lluites polítiques provincials aconsellaren el seu relleu i el trasllat a un càrrec, com d'*Alto Comisario*, on podia ser molt més útil (i menys inoportú).

En aquest període el tinent general Orgaz assistia a les reunions del *Consejo Superior del Ejército*³⁴⁸ (òrgan consultiu del Ministeri de l'Exèrcit), algunes de les quals tenien una durada de varies setmanes, per exemple, l'efectuada entre el 7 de febrer i el 8 de març de 1940³⁴⁹. Franco reunia la cúpula militar tot sovint, s'havia d'examinar el moment polític i econòmic nacional, i, tanmateix, l'evolució del conflicte a Europa: eren moments que els exèrcits alemanys semblaven invencibles. Davant de nous esdeveniments en els camps de batalla, tots els generals estaven expectants, i el règim creia que al costat dels guanyadors, podia treure'n un rendiment polític en un futur escenari europeu. Com estem repetint, el franquisme a començaments dels anys quaranta, somiava en la creació d'un imperi colonial, per tant, la figura del *Alto Comisario* sempre tenia un pes específic en el moment d'organitzar una determinada política expansiva en el Nord d'Àfrica.

Malgrat les tensions evidents entre militars i falangistes hi havia punts de contacte, ja que tots formaven part de l'entramat feixista i totalitari del règim, i la discussió del mes de maig havia demostrat qui realment donava les ordres i qui les obeïa. El règim en un

l'any 1939, Fundació Carles Pi i Sunyer/Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, p.55-67.

³⁴⁷ Sobre González Oliveros veure TÉBAR, J., “Los años de implantación de la Dictadura en Barcelona”, dins TÉBAR, J., RISQUES, M., MARIN, M. i CASANELLAS, P., *Gobernadores. Barcelona en la España Franquista (1939-1977)*, Comares, Granada, 2015.

³⁴⁸ BOE 321 17/11/1939, BOE 116 25/04/1940.

³⁴⁹ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

procés d'unificació de càrrecs, havia determinat que els governadors civils fossin alhora *Jefes Provinciales del Movimiento*, però al Nord d'Àfrica la màxima autoritat era sempre un militar, així, José Luis Arrese a l'octubre de 1941 (*el Secretario General del Movimiento, en nombre del Caudillo*) va nomenar al tinent general Orgaz *Jefe Territorial de F.E.T. y de las J.O.N.S.* del Protectorat³⁵⁰.

A pesar d'haver estat en "nòmina"³⁵¹ del govern britànic, i mantenir una posició monàrquica, Orgaz era un reaccionari contrari al liberalisme, que compartia el pensament antidemocràtic i contrarevolucionari de la Falange (el desembre de 1937 havia estat designat *Consejero de F.E.T. y de las J.O.N.S.*³⁵²). En un discurs pronunciat a Pamplona (1938) a un *Curso de Orientación* a mestres de primària, Orgaz estava d'acord amb les paraules de José Pemartín (membre destacat de *Acción Española*) el qual manifestava que l'aixecament militar del 1936 no podia relacionar-se amb els *pronunciamientos* liberals del segle XIX, sinó que s'havia produït una mobilització popular contra el vell ordre parlamentari i explicava que els militars professionals havien anat a aquesta crida de regeneració política, la qual precisava el recolzament de les forces armades; més endavant afirmava que els militars no havien vingut a adoptar-la en exclusiva, sinó a sentir-se part d'ella, tanmateix, les *Milicias de Falange* i els *Tercios de Requetés* estaven lluitant per salvar a Espanya, i la guerra, "com espai de penitència", havia creat uns vincles de sang que impedièn traïr els seus ideals. L'única Espanya *nacional* havia realitzat un immens sacrifici³⁵³.

El 4 de setembre de 1942, Orgaz fou convocat urgentment pel govern a Madrid³⁵⁴, cal suposar que Franco havia d'informar als seus generals sobre la solució a la crisi provocada pels incidents a Begonya de finals d'agost. Serrano Súñer havia estat cessat i substituït pel general Gómez-Jordana, però també al Ministre de l'Exercit, tinent general Varela, se li havia acceptat la dimissió, i substituït pel general de divisió Carlos Asensio, partidari de l'Eix, de la mateixa manera el coronel Galarza, Ministre de la Governació, va ser reemplaçat pel falangista Blas Pérez González. Tanmateix Franco va assumir la presidència de la *Junta Política de Falange*, d'alguna manera es tancava la crisi que havia començat el maig de l'any anterior. De moment, els militars monàrquics,

³⁵⁰ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

³⁵¹ MORENO JULIÁ, X. *La División Azul*. Crítica 2006 p. 38.

³⁵² BOE 410 04/12/1937.

³⁵³ GALLEGO, F. *El evangelio fascista*. Crítica 2014. p.p. 487-496 "<Donde la nación se ha hecho ejército> el fascismo, la guerra y la militarización de la política".

³⁵⁴ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi.

amb la destitució de Serrano Suñer van mantenir-se en el seu lloc, i fins la caiguda de Mussolini, el setembre 1943, no es van tornar a moure; és necessari afegir que, molts alts comandaments deuriem tenir por a perdre els càrrecs i privilegis que els donava el règim, i tots van obeir al seu *Generalísimo*.

Mentrestant, la guerra a Europa s'havia transformat en mundial amb l'entrada dels Estats Units i el Japó en el conflicte. En el transcurs de 1942, al front de l'Est i al Mediterrani les coses començaven a no anar gaire bé pels alemanys i italians. En aquest nou escenari bèl·lic, en el mes de març, Franco havia nomenat a Orgaz, cap dels exèrcits de terra, mar i aire del Protectorat³⁵⁵, és a dir, es creava un comandament únic per totes les forces armades espanyoles destinades al Nord d'Àfrica. Cal dir que era una decisió no habitual en el *Caudillo*, doncs mai permetia que un alt comandament tingués un nombre tan elevat d'efectius. Al generalitzar-se el conflicte, la Gran Bretanya havia guanyat un aliat molt poderós, de manera que el mes de novembre americans i britànics van desembarcar al Nord d'Àfrica (operació Torch). Tenint en compte que Espanya ocupava els dos costats de l'estret de Gibraltar, i per evitar-se problemes, els Aliats havien engegat unes accions diplomàtiques prèviament al desembarcament: Franco rebé seguretats dels governs dels Estats Units i de la Gran Bretanya de que l'operació aliada no afectaria als territoris espanyols i no es produiria cap acció hostil. Com es pot comprovar, Orgaz - carta de 1943 al marge- no feu res per aprofitar la seva posició militar al Nord d'Àfrica, a imatge del que el general Henri Giraud feu en els mateixos mesos, passant de les seves tempestuoses relacions amb Vichy a la França Lliure amb armes i bagatges.³⁵⁶

La situació al Marroc havia canviat radicalment respecte al 1940, l'idea de conquerir un imperi colonial aprofitant les victòries dels alemanys s'havia esfumat, i era necessari conviure amb les potències aliades que lluitaven contra els estats totalitaris. Uns mesos més tard, el gener de 1943 Orgaz, com a cap de les forces espanyoles al Protectorat, s'entrevistà amb el general dels Estats Units G. Patton a la ciutat de Larache (zona espanyola) i en el mes de juny es va reunir, en territori francès, amb el general M. Clark, cap del 5è Exèrcit dels Estats Units, presenciant una desfilada de les tropes americanes, tanmateix va mantenir contactes amb el Resident General francès³⁵⁷. Segurament, les

³⁵⁵ BOE 66 07/03/1942. Decreto por el que se nombra Jefe de las fuerzas de Tierra, Mar y Aire, al General Jefe del Ejército de Marruecos don Luis Orgaz Yoldi.

³⁵⁶ Veure PAXTON, R.; *L'Armée de Vichy. Le corps des officiers français 1940-1944*, Paris, éditions Tallandier, 2004, p.365, 377-382 i 387-388.

³⁵⁷ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Luis Orgaz Yoldi. En realitat Orgaz s'havia vist amb el general Clark, dues vegades, una a Melilla i la segona a territori francès.

autoritats militars americanes coneixien el perfil polític del general Orgaz, el seu conservadorisme monàrquic empeltat amb el feixisme, i l'haver estat subornat per la Gran Bretanya entre mitjans de 1940 i finals de 1941. Cardona explica que els serveis secrets americans havien entrat amb contacte amb Orgaz, generant-se la notícia de que estava a punt de revoltar 100.000 soldats del Protectorat per restaurar la Monarquia, rumors que irritaven profundament als generals franquistes, acusant-lo d'ambicions i indecís³⁵⁸. Però aquest moviment sempre representava una maniobra arriscada, malgrat haver estat a sou del govern britànic, passar-se al costat dels Aliats significaria pactar amb els antics enemics republicans, extrems difícils de pair pels generals victoriosos de la Guerra civil, i alhora empastifats de sang en la repressió posterior: per seguir amb el paral·lelisme Giraud, Orgaz no havia passat mai per les presons de Franco com el general francès havia hagut de suportar les de Vichy -cosa que li donava credibilitat com a alternativa a De Gaulle a l'hora del reconeixement Aliat. Tanmateix, Franco tenia notícies de que el *Alto Comisario* estava implicat en negocis bruts al Nord d'Àfrica -i no precisament polítics-; segons Preston, aquesta informació va fer dubtar encara més a Orgaz a conspirar a favor de la monarquia³⁵⁹. En resum, malgrat les "possibles" intencions conspiradores del tinent general, no hi va haver cap moviment al Marroc: hi havia massa a perdre en el terreny personal i pocs companys d'armes estarien disposats a seguir-lo.

En els dos últims anys de la Segona Guerra Mundial, el *Generalísimo* continuava convocant reunions del *Consejo Superior del Ejército*. Orgaz es desplaçava sovint a Madrid mantenint contactes directes amb Franco i amb el Ministre Gómez-Jordana (antic company en la guerra d'Àfrica), situació que va durar fins la primavera del 1945 en què fou nomenat *Jefe del Alto Estado Mayor*. Franco havia de controlar els generals que tinguessin a les seves ordres un nombre important soldats, així el *Alto Comisario* fou traslladat a Madrid, al costat del Caudillo -tal vegada per a no donar-li una segona opció de pensar en conspiracions. En el nou càrrec va durar poc temps, ja que el gener de 1946 va morir.

Poca cosa podem dir d'Orgaz al davant del *Alto Estado Mayor* -al marge de l'interès de repassar el perfil del seu cap més excepcional, per a la tònica general repetidament esmentada-. Només cal comentar que la mort del general va significar la desaparició d'un militar que havia conspirat a favor d'una suposada solució monàrquica per

³⁵⁸ CARDONA, G. 2001 p.102.

³⁵⁹ PRESTON, P. 1994 p. 620.

Espanya. No estic segur de qualificar-lo de realment perillós per a Franco: com ja he explicat, la mateixa Guerra civil, la brutalitat de la repressió i la corrupció de la postguerra feien molt difícil erigir-se com a una figura alternativa al dictador. En el *Nuevo Estado* i sobretot, en les Forces Armades hi havia un pacte de silenci, molt semblant al de les organitzacions mafioses, el qual paralitzava qualsevol moviment contrari al “statu quo”, tots estaven embolicats amb la bandera de las *lealtades inquebrantables*, per tant, la suma aritmètica de les forces enfrontades, per dir-ho d’alguna manera, sempre donava un valor nul, i així res canviava de lloc. Tanmateix, sí que és un exemple d’un militar africanista que va participar en una guerra colonial d’extermini i que en el franquisme de començaments dels anys quaranta ocupà llocs de responsabilitat militar i política. No hi ha constància de que mantingués formalment una relació directa amb el sistema autàrquic, però, com la gran majoria dels comandaments, era partidari d’un nou ordre autoritari i la creació d’un imperi colonial, en realitat, tampoc tenien més coneixements professionals. Aquesta limitació de solucions polítiques, ens ajudarà a entendre un dels objectius d’aquest treball: l’anàlisi de la casta militar que va estar al front d’institucions que van participar activament en la implantació de l’autarquia.

Juan Vigón Suero-Díaz.

El febrer de 1946, Franco va designar per segona vegada a Juan Vigón, *Jefe del Alto Estado Mayor*. Amb el que ja en sabem, era la solució més lògica a un problema sobrevingut amb la mort d’Orgaz -el «problema» que significava Orgaz en ell mateix també quedava «resolt». Vigón havia estat Ministre de l’Aire des del maig del 1940 fins el juliol del 1945 en què se’l nomenà *Director de la Escuela Superior del Ejército* i *Vocal del Consejo Superior del Ejército*, tanmateix el seu perfil polític havia estat reconegut el 1943 quan fou designat *Procurador en Cortes* i el seu pes dins l’exèrcit havia incrementat quan, el mateix any, fou ascendit a tinent general³⁶⁰. Com hem vist en el capítol anterior, havia col·laborat estretament amb Franco durant la Guerra civil, i el setembre de 1943, després de la caiguda de Mussolini, no havia signat la carta subscripta per militars monàrquics demanant la tornada del rei a Espanya, i entregada al *Caudillo* pel general Varela³⁶¹. Tot plegat ens mostra un personatge molt proper i fidel a Franco,

³⁶⁰ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de servicios del teniente general Juan Vigón.

³⁶¹ Van signar la carta: Varela, Orgaz, Dávila, Kindelan, Solchaga, Saliquet, Monasterio i Ponte. CARDONA, G. 2001 p. 103.

malgrat passades fidelitats, de manera que el 1946 quan el règim estava assetjat pels guanyadors de la Segona Guerra Mundial, no és d'estranyar que el Dictador tornés a confiar en el general Vigón al davant de l'*Alto Estado Mayor*.

La seva tasca, com veurem, fou molt menys conjuntural que la seva arribada al càrrec per segona vegada. No només per la llarga durada que acumulà sinó perquè -com s'ha anticipat en alguna mesura- fou una etapa decisiva en el desmantellament de l'estructura autàrquica que havia contribuït a crear, però salvaguardant d'alguna manera els interessos d'un exèrcit *nacional* que, si no autosuficient, continuava tenint somnis megalòmans.

-El moment econòmic espanyol del 1945. Més autarquia

Una vegada finalitzada la Segona Guerra Mundial, la problemàtica industrial franquista era diferent respecte del 1940, les potències totalitàries havien perdut la guerra i els deliris imperials estaven fora de lloc. El retrocés de l'Eix havia significat la paralització de molts dels projectes industrials autàrquics, tant de l'INI com d'empreses declarades d'interès nacional, feien falta bens d'equip per materialitzar les instal·lacions, i les importacions de maquinària s'havien reduït dràsticament a partir de començaments de 1944³⁶² (fonamentalment el gruix de les importacions provenia de l'Alemanya nazi). En aquest sentit, Jordi Catalán, considera que s'ha de qüestionar l'oportunitat de les importacions de bens d'equip realitzades en els primers anys quaranta. Per l'economia en general, i en conseqüència per la població, hagués resultat més rendible la compra de matèries primeres i bens entremitjos com el cotó, fosfats o ferralla, que a curt termini haguessin afavorit la recuperació agrícola i industrial³⁶³. Però l'adquisició d'aquest materials resultava pràcticament impossible de realitzar per les opcions polítiques efectuades. Primer, en gran part per la satel·lització de l'economia espanyola respecte a Alemanya, és a dir i, com ja hem vist, Espanya exportava matèries primeres necessàries per l'economia de guerra del III Reich i la contrapartida eren bens d'equip i una certa quantitat d'armament; segon, les dificultats d'obtenció de carburants, descrits en un apartat anterior, amb el resultat global d'un estrangulament de la producció industrial i

³⁶² CATALAN, J. *La economía española y la II Guerra Mundial*. Ariel 1995. pp. 239 "El peso físico de las importaciones españolas de maquinaria se había triplicado entre 1940 y 1943, pasando de 3.300 Tm. a 10.800 Tm. En cambio, en 1944 1945 se produjeron sendas contracciones del volumen importado. Hacia 1945, el peso de la maquinaria importada era tan solo de 5.700Tm.

³⁶³ CATALAN,J. *La economía española y la II Guerra Mundial*. Ariel 1995. pp. 239-241.

agrícola; tercer, en aquest període el règim havia amortitzat la quasi totalitat del deute amb Alemanya³⁶⁴. Aquesta política va suposar que el passiu exterior espanyol disminuís, decisió il·lògica en un país amb necessitats de divises i amb una pobre utilització de la seva capacitat productiva per manca de matèries primeres. Tot plegat ensenya que les directrius autàrquiques casernàries, d'un règim que el 1940 buscava una "suposada" autosuficiència industrial no estaven fonamentades en raonaments econòmics per generar un major benestar o inclús per acumular riquesa per a un ulterior «salt endavant», sinó en una lògica militar interessada en prendre part en la guerra al costat d'Alemanya. Malgrat intentar-ho, sobretot el 1940 i 1941, no va participar-hi d'una forma directa, però tampoc mai no fou veritablement neutral. Resulta aclaridor l'anàlisi comparat realitzat per Catalan de les economies de països neutrals europeus amb l'Estat franquista, on es demostra que el PIB espanyol durant els anys de la Segona Guerra Mundial mai va arribar al del 1935 i que la recessió registrada el 1945 va ser la de major intensitat entre tots els països neutrals³⁶⁵.

Evolució PIB països neutrals (1935= 100)³⁶⁶

	Portugal	Turquia	Suècia	Suïssa	Espanya
1940	124	136	110	110	74
1944	134	112	120	108	97
1945	129	97	128	?	81
1946	139	125	134	?	86

³⁶⁴ GARCÍA PÉREZ, R. *Franquismo y Tercer Reich*. Centro de Estudios Constitucionales. Madrid 1994. Deuda de Guerra p.p. 502-528. "¿Siguió existiendo deuda de guerra con Alemania a partir de 1945? Ciertamente no, desde el momento en que los representantes políticos y legales de los dos países en la posguerra mundial (el Gobierno español por un lado, y el Consejo de Control Aliado, por parte de Alemania) decidieron la completa extinción de la deuda que fue anulada por el artículo 13 del convenio firmado en 1948. Acuerdo que fue asumido por el Estado heredero del Reich Alemán, la República Federal de Alemania, en un acuerdo suscrito en con el Estado español en 1958".

³⁶⁵ CATALAN, J. Ariel 1995 pp. 77-104 La guerra mundial y las economías de los Estados neutrales de Europa (Portugal, Turquía, Suiza, Suecia).

³⁶⁶ Fuentes: España, GNB: Carreras (1985), "Gasto nacional bruto y formación de capital en España, 1848-1958: primer ensayo de estimación", en Martín Aceña y Prados, La nueva historia económica de España, Madrid. Portugal, PIB a precios de mercado de 1914: Valérico (1983) "O producto nacional de Portugal entre 1913 e 1947. Uma primeira aproximação", Revista de História Económica e Social, 11. Turquía, PIB: Bulutay, Tezel y Yildirim (1947), Türkiye Milli Gelliry (1923-1948), Ankara University, Political Science Faculty, tablas 8.2 C y 8.1. Suecia, PIB: Krantz y Nilson (1975), Swedish National Product 1861-1970. New aspects on methods and measurement, Lund, CWK, Gleerup, p171. Suiza, PIB: Maddison (1982), Phases of Capitalist Development, Nueva York. Dins CATALAN, J. Ariel 1995 p. 80.

La dificultat en l'obtenció de matèries primeres havia generat un important mercat paral·lel, de manera que articles de primera necessitat, com per exemple el pa, on el preu oficial era de 2 pts/Kg mentre que al mercat negre tenia un valor de 12 pts/Kg, és a dir, un increment del 600% ³⁶⁷, cost altíssim per la gran majoria de la població espanyola. Panorama dramàtic al qual, cal afegir-hi el desistiment d'aspectes fonamentals com l'educació o la sanitat, mentre que les Forces Armades continuaven significat una enorme despesa respecte al total de pagaments de l'Estat, que en el període 1941-1951 en cap moment va ser inferior al 32%, i en els anys 1942, 1943 i 1945 inclús va superar el 50% (màxims històrics de despesa militar en el món occidental, sense haver-hi una guerra declarada)³⁶⁸. Quantitats que només es poden entendre per l'afany de Franco en reafirmar el seu propi poder davant la població prevenint qualsevol intent de revolta interna i projectant en futur en termes d'imperi. En resum, al final de la Segona Guerra Mundial, l'Exèrcit continuava ocupant tot el territori, s'havia gestionat l'economia espanyola com la d'un país en guerra, però s'havia perdut qualsevol expectativa d'anar *por rutas imperiales*. Davant aquest desolador panorama econòmic, recordem la reunió a l'octubre de 1939 de la *Junta de Defensa Nacional* en que precisament el general Vigón, *Jefe del Alto Estado Mayor*, secretari de la *Junta de Defensa Nacional*, i com a fidel soldat franquista, explicava el programa autàrquic i militar del règim, el qual havia de significar per Espanya l'esperat ressorgiment. Cinc anys després els resultats eren catastròfics, però el règim per subsistir no podia escollir, de moment, un altre camí: l'autarquia havia de continuar. El 19 de juliol del 1945, Suanzes fou nomenat Ministre d'Indústria i Comerç en substitució del falangista Demetrio Carceller³⁶⁹, alhora que conservava la Presidència de l'INI³⁷⁰. En altres paraules, el franquisme depositava en una sola mà tota la política industrial.

³⁶⁷ Comparación entre los precios al por menor oficiales y clandestinos en Bilbao en el mes de diciembre. Fuente Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Bilbao. Memoria Comercial varios años. CATALAN, J. Ariel 1995 pp. 244.

³⁶⁸ MALUQUER, J. *La economía española en perspectiva histórica*. Ed. de Pasado y Presente. 2014 p 199.

³⁶⁹ SAN ROMAN, E. *Ejército e industria: el nacimiento del INI*. Crítica 1999. p.p. 183-184. Enfrentamiento Suanzes-Carceller. Suanzes, President de l'INI, havia mantingut unes relacions molt conflictives amb el Ministre d'Indústria i Comerç, Demetrio Carceller. Diferències de criteri respecte a projectes industrials, comportaren enfrontaments entre els dos personatges.

³⁷⁰ Archivo SEPI. Consejos de Administración INI. El Consell de l'INI continuava pràcticament igual al de 1941.

-Pactes de Madrid 1953

L'acostament als vencedors de la Segona Guerra Mundial va passar, com és prou sabut, per anar estrenyent relacions amb els EE.UU., primera potència mundial el 1945 i líder de la croada anti-comunista occidental, al menys des de 1947 amb la *Doctrina Truman*. En les negociacions entre el règim franquista i el govern nord americà, les quals van finalitzar en el pacte de Madrid de setembre de 1953, el general Vigón cap del *Alto Estado Mayor* espanyol tingué un paper destacat en els moments de precisar i concretar l'ajuda militar a les forces armades espanyoles³⁷¹; en aquest sentit, el Professor Viñas assenyala l'experiència de Vigón en la col·laboració entre Estats Majors

*en el plano militar la responsabilidad negociadora recayó en el Jefe del Alto Estado Mayor, teniente general Juan Vigón, ligado indeleblemente a la coordinación hispano-alemana*³⁷².

En la segona meitat dels anys quaranta, Juan Vigón tornaria a tenir un pes important dins l'estructura militar i política del franquisme, el general gaudia de la plena confiança del Caudillo. Així a l'octubre de 1949, l'acompanyà en un viatge d'Estat a Portugal³⁷³. Franco fou rebut a Lisboa pel President Carmona i per Salazar amb una gran solemnitat, presenciant una important desfilada de l'Exèrcit portuguès, l'operació fou presentada pel règim com una afirmació de la utilitat de la Península Ibèrica en la defensa occidental³⁷⁴. És necessari recordar que en el mes de març, s'havia constituït l'OTAN sense participació espanyola, però Portugal sí que formava part de l'Aliança Atlàntica, malgrat que al país veí no hi havia un govern democràtic. El moment polític internacional havia canviant, la Unió Soviètica, antic aliat dels Estats Units i Gran Bretanya en la guerra contra l'Eix, s'havia transformat en el "nou" enemic per l'anomenat bloc occidental i això significava un "nou" posicionament militar, sobretot a Europa, de manera que, la Península Ibèrica i les Açores tenien un gran valor estratègic pels Estats Units (encara que continuava una forta hostilitat contra el règim franquista

³⁷¹ MARQUINA, A. (1986) pp. 498-554. Dins Preston (1993) p. 771.

³⁷² VIÑAS, A. "La negociación y renegociación de los acuerdos hispano-norteamericanos, 1953-1988: Una visión estructural" Cuadernos de Historia Contemporánea 2003. pp 83-108.

³⁷³ Archivo General Militar. Expediente D. Juan Vigón Duero Díaz.

³⁷⁴ LA VANGUARDIA 23/10/1949. Luis de Galínsoga escribia. "Tarde inolvidable de esta Península dividida en dos naciones soberanas, dueñas de sus respectivos destinos y confiadas a sus misiones mutuas, pero unidas para siempre desde que sangre portuguesa regó los campos de España el año treinta y seis, desde que el veintiocho de mayo de mil novecientos veintiséis Portugal fue precursor del Movimiento Nacional de nuestro dieciocho de julio en España. Este ha sido el instinto que ha empujado a Lisboa entera a volcarse en sus calles más populosas".

per part de l'opinió pública de la majoria dels països d'Europa, també cal afegir el fet de que Salazar havia manegat la neutralitat portuguesa millor que la de Franco³⁷⁵).

El 1945 Espanya era l'únic Estat d'Europa que havia estat al costat de les potències feixistes durant la Segona Guerra Mundial i que no havia canviat de sistema polític. Els Estats Units, Gran Bretanya, França i la majoria de països europeus condemnaren el franquisme però no van actuar directament per enderrocar-lo, només el govern francès el 1946 va tancar la frontera i suspengué les relacions comercials, tanmateix, Espanya no havia pogut ingressar en l'Organització Atlàntica, tampoc fou afavorida oficialment per l'anomenat Pla Marshall, ni admesa en l'Organització de les Nacions Unides, creada per la Carta de San Francisco el 1945, i no serà fins deu anys més tard, el desembre de 1955, quan finalment va poder entrar en l'alt organisme internacional. En altres paraules, a la segona meitat dels anys quaranta, el règim franquista era mínimament tolerat, però no acceptat. Una de les causes de la "tolerància" es pot atribuir a l'inici de l'anomenada Guerra Freda, és a dir, l'enfrontament entre el Bloc Occidental liderat pels Estats Units i la URSS amb els seus aliats. Una altra és, naturalment, que Espanya no era un perill per als seus veïns, en termes d'aliat i d'agressor potencial feixista tal i com ho havia estat darrera Alemanya, i que estava lluny de constituir un aliat del «perill comunista». En aquest nou terreny de joc, Franco reivindicaria un lloc en l'escena internacional fonamentant-se en el seu "triomf militar pioner" sobre el comunisme.

En un costat del sistema d'aliances sorgia el lideratge de la URSS, la *vella enmiga* segons la propaganda del règim, la *culpable* de la Guerra Civil espanyola segons el crít de guerra de la mobilització de la *División Azul*. Res de bo no se'n podia esperar, ni d'ella ni dels seus nous aliats, com així quedà demostrat en les votacions sobre «l'afer d'Espanya» a la ONU el 1946. A l'altre costat hi havia els Estats Units d'Amèrica, vencedors indiscutibles de la guerra, la qual havia resolt els problemes econòmics dels anys trenta, i que el 1945 mantenien tota la potència industrial intacta, situació en la que no es trobava Europa. Tanmateix havia desmobilitzat un gran part de les seves forces armades, però disposava d'un enorme potencial militar, amb armes nuclears incloses, les quals s'havien utilitzat per fer claudicar el Japó. Nord Amèrica representava el triomf del capitalisme com a sistema econòmic revitalitzat i del liberalisme econòmic com a política econòmica concreta. D'alguna manera, en el debat públic internacional l'element ideològic actuava com a catalitzador en l'enfrontament entre els antics aliats

³⁷⁵ PRESTON, P. 1994 p. 730.

contra el feixisme. Enfrontament entre dues superpotències mundials, el qual comportaria una escalada sense precedents en la producció d'armaments i en la despesa militar, que hauria de durar més de quaranta anys. Això no obstant i dins el concepte de “pobles lliures”, els Estats Units no van tenir escrúpols en recolzar i armar a dictadures de caire molt divers, les quals en cap moment tenien en consideració els drets humans o la democràcia com a fórmula de govern, i, per descomptat trepitjaven la llibertat i la dignitat dels seus súbdits. El cas de Franco és un dels millors exemples.

Els Estats Units, per aïllar el comunisme soviètic va decidir crear un autèntic “cordó sanitari” al voltant de la URSS.³⁷⁶ El plans del Pentàgon consistien en organitzar una xarxa de bases militars en diferents països per encerclar la possible capacitat ofensiva de les forces armades soviètiques. La posició geogràfica de la Península Ibèrica resultava d'un gran interès per els alts comandaments nord-americans: Espanya i Portugal representaven la rereguarda d'un hipotètic camp de batalla europeu, on l'Exèrcit Roig avançés decididament contra els països occidentals. Malgrat el rebuig internacional a Franco, l'apropament entre el règim i els Estats Units ja havia donat alguns fruits al voltant del 1947. Com veurem més endavant, sectors empresarials nord-americans relacionats amb la indústria petrolífera (CALTEX) havien arribat a acords amb societats de l'INI, amb la concessió de préstecs per a construir una refineria. Tanmateix, cal indicar que la diplomàcia franquista havia organitzat des del 1945, un lobby de pressió als Estats Units, desplaçant a l'antic ambaixador a Vichy i exministre José Félix de Lequerica, el qual va treballar sectors conservadors nord-americans per atreure'ls a la causa franquista («conservadors» que, no obstant, podien ser republicans o demòcrates del sud, segons els alineaments parlamentaris de la postguerra).

Les negociacions amb els Estats Units resultarien complicades i llargues. Malgrat l'interès militar dels nord-americans en la Península Ibèrica, el President Truman i una gran part de l'opinió pública sentien una forta antipatia pel règim franquista, consideraven que no tenia legitimitat alhora que mantenia una política econòmica tancada, a més hi havia el rebuig d'altres membres de l'OTAN, com Gran Bretanya i França, que deixant de costat les discrepàncies polítiques amb el franquisme, podien interpretar que un conveni bilateral entre Espanya i els Estats Units significués una

³⁷⁶ Veure el magnífic estudi de LEFFLER, M.P., *A Preponderance of Power. National Security, the Truman Administration and the Cold War*, Stanford University Press, 1992.

retallada en les inversions militars a l'Aliança Atlàntica³⁷⁷. Recordem que l'OTAN s'havia creat a Washington a l'abril de 1949. Els països signants van ser els del Tractat de Brussel·les (Bèlgica, França, Luxemburg, Països Baixos i el Regne Unit), Estats Units i Canadà, així com altres cinc països d'Europa Occidental (Dinamarca, Itàlia, Islàndia, Noruega i Portugal). L'organisme militar fou dissenyat per a ser una garantia de seguretat dels Estats d'Europa Occidental davant la Unió Soviètica i els seus aliats, i com ja s'ha explicat, a l'Estat espanyol no se l'havia convidat. De totes maneres, el triomf de Mao Zedong a la Xina (1949) i l'inici de la guerra de Corea (1950) varen augmentar l'anticomunisme nord-americà, i precipitaren la concreció d'uns acords amb el règim franquista. Truman a partir de 1951 va començar a rebaixar les exigències democratitzadores i a l'abril de 1952 s'iniciaren formalment les converses, les quals resultaren molt dures; l'últim obstacle fou superat quan Eisenhower (Partit Republicà) fou escollit President dels Estats Units³⁷⁸. En els acords, Franco intercanviaria unes bases militars per ajut militar, econòmic i pel damunt de tot pel seu reconeixement internacional.

Franco i Carrero seguien de molt a prop el ritme de les converses; en les negociacions, el Ministre d'Exteriors Alberto Martín Artajo s'ocupava de les relacions diplomàtiques, polítiques i jurídiques, el Ministre de Comerç Arburua dels aspectes econòmics, i com estem veient el general Vigón era el responsable dels temes militars. Tusell considera que la figura del *Jefe del Alto Estado Mayor* va jugar un paper molt important en les negociacions amb els nord-americans, i que Martín Artajo (Ministre d'Exteriors) tingué un perfil menor en les converses, les quals, en última instància, eren supervisades pel propi Franco³⁷⁹. En aquest sentit, Tusell argumenta que Carrero havia mantingut contactes amb militars dels Estats Units, els quals van ser transcendents en la signatura final del pactes; el capità de navili opinava que en el nou escenari les negociacions *<como estas han de ser principalmente de tipo militar y han de requerir dureza y energía, a la vez que habilidad y diplomacia, quizás la persona del actual ministro, pese a sus méritos no sea la indicada>*, per tant, el que podia inspirar respecte als

³⁷⁷ ESCUDÉ, C. “¿Cuánto valen esas bases? El tira y afloja entre Estados Unidos y España, 1951-1953” Cuadernos de Historia Contemporánea 2003. pp 66-69.

³⁷⁸ BARCIELA, C. *La ayuda americana a España 1953-1963*. Universitat d'Alacant. 2000

³⁷⁹ TUSELL, J. *Carrero, la eminencia gris del régimen de Franco*. Temas de Hoy. 1993 p. 207. Carrero, en la crisi de 1951, havia estat nomenat Ministre Sotssecretari de la Presidència.

ambaixadors anglosaxons seria un <un militar prestigioso>, és a dir, el general Vigón³⁸⁰.

El Jefe del Alto Mayor continuava sent una figura clau en l'entramat franquista, però el moment històric era diferent al d'octubre 1939, quan Vigón havia explicat a la *Junta de Defensa Nacional*, les directrius polítiques i econòmiques del règim, i quan a la primavera de 1940, seguint les ordres de Franco, s'havia entrevistat amb Hitler, felicitant-lo per les victòries nazis a l'Europa Occidental a la recerca d'una possible aliança militar amb el III Reich. A començaments dels quaranta el pes militar en les decisions del règim era quasi absolut, però deu anys més tard aquest pes s'ha de matisar: l'interlocutor no era un Estat feixista amb una economia de guerra tancada i intencions agressives immediates. El 1952 els negociadors franquistes estaven davant de la primera potència capitalista i liberal-democràtica del món; en conseqüència el sistema autàrquic casernari ja no era una veritat absoluta i necessitava urgentment algunes modificacions. Quedaven lluny les afirmacions de Vigón (1939).

*supone no perder la ocasión, si se presenta, de realizar con los luceros imperiales de nuestra reina Isabel el imperio soñado por nuestras juventudes y digno de nuestra raza*³⁸¹.

El 1953 la finalitat més important de les negociacions amb els Estats Units era que el règim sobrevisqués; objectiu que s'aconseguí. El 26 de setembre, es firmaven a Madrid tres convenis entre el règim franquista i el Estats Units. El Pacte contenia tres acords bilaterals: de defensa mútua, de cooperació econòmica i d'assistència tècnica. Dels tres acords, el conveni de defensa mútua era el més considerable ja que suposava l'establiment de bases militars nord-americanes en territori espanyol³⁸². El general Vigón s'havia encarregat dels aspectes més importants dels pactes, així el més de juliol havia entregat al Ministre d'Exteriors, Martín Artajo, el projecte del conveni de mútua defensa, ja que les negociacions semblaven acabades. El total de l'ajuda nord-americana fou de 226 milions de dòlars, en els quals s'havia d'incloure 125 milions ja consignats (50 milions s'utilitzarien en equip bèl·lic i els 75 milions restants per enfortir els

³⁸⁰ TUSELL, J. 1993 p. 195.

³⁸¹ Alto Estado Mayor División Operaciones, 210-1,54/4 Dins; ROS, M. *La gran tentación*. Styria. Barcelona 2008. p. 353 Palabras del general Juan Vigón en la primera Sesión de la Junta de Defensa Nacional, 31 de octubre de 1939.

³⁸² PIÑEIRO ALVAREZ, M^o "Los convenios Hispano Norteamericanos de 1953" Universidad de Cádiz. 15 octubre 2006.

programes de cooperació militar), per tant, s'havia d'afegir 91 milions per a nous subministraments militars i 10 milions per ajuda a la defensa³⁸³.

Respecte a la vessant econòmica, Carlos Barciela explica que el recolzament nord-americana a l'Estat espanyol en el període 1953-1962 va significar un total de 1.500 milions de dòlars, en forma de crèdits i d'algunes partides a fons perdut <*Els productes agrícoles, les matèries primeres i la maquinària en van constituir les línies principals. Com a producte individual, cal destacar el cotó, no únicament per la seua importància quantitativa, sinó perquè representava l'èxit de les pressions dels cultivadors cotoners americans favorables a l'entesa amb Franco per a resoldre els seus problemes d'excedents. Representava, igualment, el final de les pretensions autàrquiques en matèria de producció de cotó*³⁸⁴>. Una derivada important del pactes de Madrid doncs, es pot veure precisament en aquesta acció dels productors cotoners nord americans i en com feien girar com un mitjà velles iniciatives de postguerra. Recordem els moviments del Ministre d'Indústria i Comerç, Alarcón de la Lastra, quan el 1940 propugnava la creació d'una indústria integral de cotó a Sevilla, les instal·lacions de la qual, malgrat els desitjos franquistes d'autosuficiència, havien estat portades a un carreró sense sortida. En altres paraules, els acords representaven obrir una escletxa en el sistema autàrquic de la postguerra, ja que obligaven al govern a introduir algunes mesures de liberalització econòmica, malgrat la continuïtat de l'INI com a força industrial. De totes maneres aquesta ajuda, considerada en funció del P.I.B, fou molt inferior a la que varen rebre altres països de l'Europa occidental amb el Pla Marshall -que fou majoritàriament a fons perdut-, però resultà fonamental per una economia tant mancada de divises com la espanyola³⁸⁵. Fou per això que fins el 1959 el règim no es veurà obligat, davant el col·lapse econòmic a encetar el Pla d'Estabilització capitanejat per membres de l'Opus Dei.

El component més important dels Pactes de Madrid fou, per tant, la vessant política i militar. El reconeixement del règim franquista havia suposat estar en primera línia en la Guerra Freda, amb els riscos que això significava: Espanya estaria, d'aleshores ençà, en el punt de mira dels míssils soviètics en el cas d'una confrontació bèl·lica, alhora que existia el perill d'accidents militars amb armament nuclear (recordem el cas de

³⁸³ VIÑAS, A. *Los pactos secretos de Franco con Estados Unidos*. Grijalbo. Barcelona 1981 pp. 179-181.

³⁸⁴ BARCIELA, C. *La ayuda americana a España 1953-1963*. Universitat d'Alacant. 2000.

³⁸⁵ BARCIELA, C. ed. MIRANDA ENCARNACION, A. *El fracaso de la industrialización autárquica*. Crítica 2003 p.118.

Palomares el 1966, quan es va estavellar un avió nord-americà amb bombes termonuclears). Franco i el seu equip negociador tampoc havien tingut miraments en efectuar unes importants cessions de sobirania nacional a favor dels Estats Units. En cas d'un conflicte amb la URSS, el govern nord-americà podria utilitzar les bases en territori espanyol per realitzar operacions militars de represàlia, només comunicant l'inici de les accions al govern franquista, per tant, Espanya es veuria implicada automàticament en una guerra. Tanmateix l'escàs material militar que havien rebut les forces armades espanyoles, només podia ser utilitzat en una guerra contra el comunisme, és a dir, un atac contra territori espanyol (també Protectorat i colònies) no significava l'ajuda automàtica dels Estats Units³⁸⁶. Pocs anys després i dins el procés de descolonització del Marroc, Espanya es va veure implicada en una guerra als territoris d'Ifni i Sahara Occidental; en les operacions militars, l'Exèrcit espanyol no va poder utilitzar el nou material procedent dels Estats Units i hagué de fer servir, encara, els excedents de la Guerra civil. Va de ser França qui, per afinitats colonials del moment, va treure les castanyes dels foc a les Forces Armades espanyoles, enfangades altre vegada en un conflicte colonial. I, tanmateix, el Marroc espanyol va acabar per obtenir la independència.

En resum, el general Vigón, com a *Jefe del Alto Estado Mayor*, en el període de deu anys havia participat en dos processos de satel·lització de l'economia i la política espanyola. El 1940 engrescats amb deliris imperials, els militars franquistes supeditaren l'economia a les expectatives d'un nou ordre feixista, amb una dependència econòmica, tècnica i militar de l'Alemanya nazi, encara que per viure necessitaven els petroli dels Estats Units. El 1950, el mateix Vigón, per intentar sortir del forat en que s'havia instal·lat el règim després de l'enfonsament nazi i feixista, va tornar a participar en un procés de satel·lització a favor d'una altre potència dominant, en aquest cas els Estats Units, que representaven tot allò que el règim rebutjava i que inclús havia estat disposat a combatre amb les armes. Segurament és un cas difícil de repetir.

-Junta de Energia Nuclear

En paral·lel als desitjos d'apuntalar la supervivència del règim en base al rearmament, existeix la possibilitat de que la dictadura no hagués abandonat del tot la seva passada megalomania. L'episodi que ara analitzarem pot oferir una certa llum sobre la qüestió.

³⁸⁶ VIÑAS, A. 1981. La Fundamental cláusula secreta de activación de las bases. p.p.196-202.

La Segona Guerra Mundial finalitzà amb els tràgics esdeveniments d'agost del 1945 al Japó, quan el Estats Units llançaren dues bombes atòmiques a les ciutats d'Hiroshima i Nagasaki. Fou un fet extraordinari i brutal que obria un nou temps en la carrera armamentista, el qual va despertar l'interès de molts governs per l'energia nuclear. A Europa la caiguda violenta dels sistemes autoritaris nazis i feixistes havien deixat Espanya aïllada políticament i, com estem veient, l'única sortida que el franquisme semblava entrellucar per mantenir-se en el poder consistia en continuar buscant l'autosuficiència industrial i alhora militar, per tant, la nova forma d'energia atòmica podia resultar d'interès per a les autoritats del règim. Considerant que en el territori espanyol hi havia minerals d'urani³⁸⁷ i, com a primera mesura, el Ministeri d'Indústria i Comerç (Suanzes) a finals del 1945 decretà la reserva a favor de l'Estat, amb caràcter provisional, dels jaciments³⁸⁸. L'urani, l'element 92 de la Taula Periòdica, es troba a la naturalesa combinat amb altres elements en centenars de minerals, dels quals la uraninita (diòxid d'urani) és el més comú. L'urani resulta feblement radioactiu, ja que tots els seus isòtops són inestables, un d'ells, concretament el U-235 és necessari per iniciar una reacció nuclear.

El règim franquista durant la primera meitat dels anys quaranta no havia tingut cap interès per la física nuclear; cal recordar que, en el camp universitari s'havia produït una fugida a l'exili d'una part del professorat i els que s'havien quedat estaven sotmesos a la disciplina ideològica de la dictadura³⁸⁹: era més important l'adhesió al règim que els mèrits científics. En aquest escenari acadèmic, el 1948 el catedràtic de física Armando Durán Miranda³⁹⁰ explica que, en una conferència del professor italià Francesco Scandone³⁹¹ a Madrid, el conferenciant havia manifestat interès per conèixer les possibles reserves d'urani a l'Estat Espanyol

³⁸⁷ El setembre de 1945 va aparèixer un article a la revista Ibérica signat per Francisco Maldonado: la bomba atòmica. Tal com es recull en Barca Salóm (2000). Dins la tesi doctoral: Sánchez Vázquez, L. *La legitimación de la Energía Nuclear en España: El Fórum Atómico español*. Editorial de la Universidad de Granada (2010) p.46.

³⁸⁸ BOE 278 05/10/1945.

³⁸⁹ López-Ocón (2003) i Barca Salom (2005). Dins SÁNCHEZ VÁZQUEZ, L. *La legitimación de la energía nuclear en España (1961-1979)* Editorial de la Universidad de Granada 2010 p. 41 (tesi doctoral).

³⁹⁰ Armando Durán Miranda, professor d'òptica de la Universidad Complutense de Madrid. CALVO M.L., Gómez Reino, C. "In Memoriam: Armando Duran" *Óptica Pura y Aplicada* vol. 33 año 2000.

³⁹¹ SÁNCHEZ RON, J.M. "Cien años de Física. La Física en España (IV): la era franquista" Julio-Agosto 2003 p. 11. Francesco Scandone, professor Universitat de Florència.

De hecho, está comprobado históricamente, que el uranio de los yacimientos españoles fue empleado por Enrico Fermi y sus colaboradores en el laboratorio de Roma, para realizar sus investigaciones de fisión nuclear y reacción en cadena, ya que Italia no disponía de yacimientos uraníferos³⁹².

Durán recull la pregunta i ho posa en coneixement del general Vigón, cap del *Alto Estado Mayor*, el qual manifesta una disposició favorable en iniciar una col·laboració amb el professor italià: d'aquesta manera -una mica peculiar- va començar l'estudi i la investigació nuclear a Espanya, les bases legislatives en matèria de minerals de la qual s'havien posat, com hem comentat, tres anys abans.

Scandone havia informat (segons J.R. Andrés Martín, directament al general Vigón) de l'existència a Milà d'un grup de científics deixebles de Enrico Fermi

Durán al intuir que el asunto era importante, promovió una entrevista con Scandone con su buen amigo el general Vigón, director de la Escuela Superior del Ejército, y persona culta e influyente. Scandone informó al general de la existencia del grupo de Milán, con el apoyo de alumnos de Fermi, estaba iniciando los estudios iniciales sobre la física atómica. Vigón llegó a la conclusión de que si Italia había iniciado investigaciones para las que precisaban el uranio que no tenían, el servicio que España podría darle proporcionárselo podía facilitar el inicio en España de tales investigaciones, altamente secretas³⁹³.

Aquesta connexió era molt important, ja que el científic italià se'l pot considerar un dels pares de l'energia nuclear. Fermi en els anys trenta treballava als Estats Units i havia acumulat una gran quantitat de coneixements respecte a la desintegració de nuclis atòmics bombardejats amb neutrons, això significava la producció artificial d'elements posteriors a l'urani en la Taula Periòdica. Anys més tard (1939), es va descobrir que en el procés tanmateix apareixien elements en un lloc anterior a l'urani en la Taula Periòdica, per tant, àtoms (urani) s'havien dividit en altres més petits. Aquest descobriment transcendental fou anomenat fissió nuclear: la partició d'un nucli atòmic

³⁹² Manual de Tecnología Nuclear para Periodistas. Foro de la Industria Nuclear Española. Universidad de Salamanca. 2004. P. 19.

³⁹³ ANDRES MARTIN, J.R. *José Mª Otero Navascués Enríquez de la Sota, Marqués de Hermosilla. La baza nuclear y científica del mundo hispánico, durante la guerra fría.* Plaza y Valdés. México 2005. p.66.

en dos altres de masses comparables seguit de l'alliberament d'una gran quantitat d'energia, alhora que s'engendraven nous neutrons, els quals trencaven altres àtoms, en conseqüència es produïa una reacció en cadena. Per encàrrec del govern dels Estats Units, Fermi el 1942 va construir a Chicago el primer reactor nuclear, el qual generava energia per la fissió dels nuclis d'urani en una reacció en cadena controlada³⁹⁴, reactor que fou un dels fonaments tecnològics necessaris per construir bombes atòmiques l'any 1945. Per tant, pel general Vigón i en conseqüència pel govern franquista, la possibilitat de mantenir contactes amb personal de l'equip de Fermi resultava una oportunitat política de primera magnitud: l'Estat espanyol podia iniciar un procés científic i industrial relacionat amb el nou camp de l'energia nuclear i, a més, hi hauria la possibilitat d'aconseguir la tècnica necessària per la construcció d'un artefacte nuclear. El *Jefe del Alto Estado Mayor* volia que la gestió depengués directament de la Presidència del Govern i, per tant, de Franco i del seu Sots-Secretari, l'aleshores capità de navili Carrero, i la persona que en la seva etapa inicial se n'encarregués, fos un militar per garantir el secret. Alhora també va decidir que el centre de la recerca no s'ubiqués en instal·lacions militars. Un Decret reservat, signat el sis de setembre, va ser l'inici de la investigació de la física nuclear espanyola; en la part dispositiva del mateix es creava la *Junta de Investigaciones Atómicas* amb dependència directa de la Presidència del Govern; una de les seves missions era la de determinar la situació i gruix dels jaciments d'urani a Espanya i altres minerals radioactius susceptibles de produir energia nuclear, i alhora l'organització d'un equip científic especialitzat en els coneixements de la física de partícules³⁹⁵. Per presidir la *Junta de Investigaciones Atómicas*, el general Vigón va escollir a José Maria Otero Navascués, oficial d'artilleria de l'Armada i cap del Laboratori d'Òptica de la Marina (LTIEMA)³⁹⁶, van ser designats vocals de la *Junta*, Armando Durán Miranda (catedràtic d'òptica) i Manuel Lora Tamayo (catedràtic de química orgànica i futur Ministre d'Educació) i finalment com a secretari fou nomenat José Ramón Sobredo Riobóo (oficial d'intendència de l'Armada).

³⁹⁴ SEMAT, H. *Física atómica y nuclear*. Aguilar SA 1966. Fisión y fusión nucleares. p.p.427-429.

³⁹⁵ DURAN MIRANDA, A. "Revista SNE CIEMAT" junio 1998.

³⁹⁶ Archivo Central del C.G.A. Ministerio de Marina. "Se nombra Director del Laboratorio y Taller de Investigación del Estado Mayor de la Armada al Teniente Coronel de Armas Navales Don José María Otero Navascués".

Per donar a la *Junta* una estructura pràctica en el seu funcionament es va crear una societat mercantil: *Estudios y Proyectos de Aleaciones Espaciales* (EPALE)³⁹⁷.

El President de la *Junta de Investigaciones Atómicas*, José Mª Otero Navascués Enríquez de la Sota, Marqués de Hermosilla, havia nascut a Madrid el 1907, ingressà a l'Acadèmia d'Artilleria de l'Armada on es graduà com a oficial, tanmateix participà en la guerra d'Àfrica, en els bombardejos efectuats per la Marina de Guerra a la badia d'Alhucemas a l'agost del 1925 (cuirassat Alfonso XIII). El 1929 viatjà a Zurich, Jena i Berlín, per realitzar estudis d'òptica. En època republicana, el setembre de 1931 fou autoritzat per viatjar altre vegada a Berlin i continuar la seva formació científica³⁹⁸, tres anys més tard fou professor d'òptica, i durant la guerra civil va romandre *en zona roja sin prestar servicios*; el 1939, una vegada acabades les hostilitats *estaba pendiente de depuración*. La depuració política fou favorable a Otero ja que el 1940 se'l nomenà *Jefe del negociado de Armas Navales y Jefe del Laboratorio de Óptica (LTIEMA)*, (com a comandant d'artilleria de *Armas Navales*)³⁹⁹.

Personatge profundament catòlic⁴⁰⁰ relacionat amb el mon científic i militar, el 1946 fundà i dirigí el *Instituto de Óptica "Daza de Valdés"* dins del C.S.I.C. (Vocal del Comitè Executiu), on efectuà treballs relacionats amb la visió nocturna, els quals eren d'aplicació en la guerra naval; pels seus estudis, diverses Universitats el varen nomenar Doctor "Honoris Causa"⁴⁰¹. Tanmateix, en la primera meitat dels anys quaranta, José Mª Otero com a Director del LTIEMA organitzava investigacions de caràcter militar, així la Marina de Guerra concedia beques a llicenciats en física, química i matemàtiques, per tal de que desenvolupessin activitats científiques relacionades amb el mon de la defensa, cal afegir que molts d'ells van guanyar oposicions a càtedres universitàries i en organismes oficials⁴⁰². Aquest extrems demostren l'interès del primer franquisme en promoure un món científic al voltant de les Forces Armades i per tal de buscar l'autosuficiència militar somiada. Però tot plegat deuria ser de curta volada, ja que les

³⁹⁷ Manual de Tecnología Nuclear para Periodistas. Foro de la Industria Nuclear Española. Universidad de Salamanca. 2004. P. 18.

³⁹⁸ Archivo central del C.G.A. El Viso del Marqués. Pasaporte Madrid Berlín 25.09.1931.

³⁹⁹ Archivo Central del C.G.A. Hoja de Servicios de D. José Mª Otero Navascués.

⁴⁰⁰ De ANDRES MARTIN, J.R. *José Mª Otero de Navascués Enríquez de la Sota*. Plaza y Valdés 2005 México D.F. p. 70. Otero era un home de fortes conviccions religioses "Sin embargo la providencia de Dios daba una nueva fuente de energía: el núcleo atómico" p. 69.

⁴⁰¹ Archivo Central del C.G.A. Nota sobre los Honores y Distinciones recibidos por el capitán de navío D. José Mª Otero Navascués.

⁴⁰² Archivo Central del C.G.A. Ministerio de Marina. Becas sufragadas por la Marina en los institutos de Física del Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

fonts de ciència i tècnica provenien fonamentalment de l'Alemanya nazi que havia perdut la guerra, com veurem més endavant en el cas d'ENCASO, el govern i les societats industrials alemanyes podien transferir una informació científica molt limitada. Tot plegat, acompanyat d'una economia de subsistència feia difícil la feina d'investigar. En resum, els exèrcits espanyols, com ja havia passat en els anys vint al Marroc, no estaven en condicions d'aguantar la més mínima agressió estrangera i una vegada més s'utilitzaven per mantenir l'ordre establert i, podríem dir, que també la *moral* d'un règim imperialista frustrat. Segurament per a Vigón i la cúpula franquista l'intent d'obtenir energia nuclear i somiar en construir una bomba, significava entrar en un club selecte de nacions, i així assegurar-se de forma incontestable la continuïtat en el poder.

La Junta de Investigaciones Atómicas va continuar amb el projecte de col·laboració amb els italians, a tal efecte s'iniciaren les accions per a la formació de personal, estudi de l'explotació de jaciments i anàlisi de diferents tècniques relacionades amb l'extracció i la metal·lúrgia de l'urani⁴⁰³. En conseqüència, l'Estat, el 29 de desembre de 1948, va promulgar un decret llei en el que es disposava que totes les infraccions respecte a la investigació, explotació i comerç de materials radioactius serien castigades d'acord a la *Ley de Contrabando y Defraudación*⁴⁰⁴. El govern era conscient de la importància dels minerals radioactius i per tant legislava per controlar-ne tots els moviments, i alhora determinar les zones del territori espanyol on podia haver-hi mineral d'urani. A través de la cobertura legal de la societat EPAL es van organitzar diferents viatges a Roma i Milà per aconseguir els coneixements científics necessaris. Cal destacar els desplaçaments del tinent coronel de l'Armada Otero Navascués a Alemanya, on va conèixer als professor Heisemberg i a Estats Units, on establí contactes amb Samuel K. Allison, un científic de la Universitat de Chicago, en la que treballava E. Fermi⁴⁰⁵.

El 1948, el general Vigón deixà la direcció de la *Escuela Superior del Ejército*, ja que per motius d'edat havia passat a la situació de Reserva, però això no va significar el cessament com a *Jefe del Alto Estado Mayor*, al contrari, en el mes de desembre i segons *Decreto de la Jefatura del Estado* es disposava que el *Jefe del Alto Estado Mayor* formara part del *Consejo del Reino*, i el 1950 fou nomenat *Presidente del Instituto Nacional de Técnica Aeronáutica*. Finalment, un any després, el règim va fer

⁴⁰³ Manual de Tecnología Nuclear para Periodistas. Foro de la Industria Nuclear Española. Universidad de Salamanca. 2004. P. 18.

⁴⁰⁴ BOE 19 19/01/1949.

⁴⁰⁵ Tesi doctoral: Sánchez Vázquez, L. *La legitimación de la Energía Nuclear en España: El Fórum Atómico español*. Editorial de la Universidad de Granada (2010) p.47.

públics els treballs relacionats amb l'energia nuclear i va constituir la *Junta de Energía Nuclear*, i el general Juan Vigón en va ser el primer President⁴⁰⁶. El tinent coronel Otero que compaginava la feina en el laboratori de la Armada (LTIEMA) amb el de President de l'antiga *Junta de Investigaciones Atómica*, fou designat Vicepresident de la *Junta de Energía Nuclear*. Com es pot veure els màxims responsables de la institució que havia de desenvolupar la nova forma d'energia eren membres de les Forces Armades, sotmesos a la disciplina militar, i per tant, integrats en el nucli dur del règim. Franco una vegada més confiava plenament en el general Vigón, recordem que paral·lelament estava negociant amb els Estats Units un tractat militar, el qual seria decisiu per la continuïtat del franquisme.

El 1951, la *Junta de Energía Nuclear (JEN)* depenia directament de la *Presidencia del Gobierno*, és a dir, de Franco i Carrero; situació que es va mantenir fins el 1957 en que va formar part del Ministeri d'Indústria amb la creació de la *Dirección General de Energía Nuclear* (el Ministre d'Indústria era, no obstant, un altre militar, el general Joaquín Planell). A l'equip directiu continuaren els mateixos personatges de la *Junta de Investigaciones Atómicas*, així, els catedràtics Armando Durán, i Manuel Lora Tamayo, i l'oficial d'intendència de l'Armada Ramón Sobredo foren designats vocals⁴⁰⁷. Tanmateix l'Estat va cedir uns terrenys en la *Ciudad Universitaria* de Madrid per construir la seu i les instal·lacions⁴⁰⁸, alhora que destinava recursos per realitzar les inversions. Des de 1952 fins el 1957 hi ha constància de que la Presidencia del Gobierno va articular crèdits extraordinaris per valor de més de 320 M. de pessetes⁴⁰⁹.

Els pactes amb els Estats Units van ajudar els projectes nuclears espanyols. Paral·lelament a l'acord militar, el President Eisenhower presentava a l'Assemblea General de les Nacions Unides un programa per l'ús pacífic de l'energia nuclear, anomenat: Àtoms per la Pau. Els Estats Units volien desfer-se del record devastador dels bombardejos al Japó, però alhora, mitjançant uns projectes de teòrica cooperació científica no militar, controlaven, en altres estats, el desenvolupament de la fissió nuclear com nova font d'energia. A més, davant l'opinió pública i en el context de la guerra freda, Àtoms per la Pau s'exhibia com un acte de propaganda anticomunista. A l'Estat espanyol l'ús pacífic de l'energia nuclear es presentava com una opció d'ajuda al desenvolupament científic organitzat pels nord-americans. Però cal recordar que el

⁴⁰⁶ A.G.M Segovia. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios D. Juan Vigón Suerodíaz.

⁴⁰⁷ BOE 330 29/11/1951.

⁴⁰⁸ BOE 33 02/802/1952.

⁴⁰⁹ BOE 536 21/12/1951. BOE 357 23/12/1953. BOE 198 17/07/1954. BOE 324 28/12/1957.

franquisme, el setembre de 1953, havia signat els acords militars amb els Estats Units (amb una clara cessió de sobirania nacional), els quals permetien l'estacionament i transport aeri de bombes nuclears en territori espanyol des de les bases de la Força Aèria nord-americana⁴¹⁰.

El març de 1955 moria el tinent general Vigón⁴¹¹ i, segons Decret del 24 de juny, fou nomenat el general d'enginyers Eduardo Hernández Vidal nou President de la JEN⁴¹². Al mateix temps el tinent coronel José Mª Otero Navascués, Vicepresident de la JEN, assumí la Direcció General, amb dedicació completa, és a dir, deixava la direcció de LTIEMA de la Marina de Guerra⁴¹³. A tal efecte, Otero va presidir la delegació espanyola en la Conferència Internacional I de Ginebra, respecte a l'ús pacífic de l'energia nuclear⁴¹⁴. Sembla que els contactes establerts a Ginebra i l'acord de cooperació entre els Estats Units i Espanya, en matèria d'ús no militar de l'energia atòmica, van obrir la porta a l'obtenció del primer reactor nuclear a Espanya: a mitjans de 1956 es va signar un contracte de compra d'un reactor de tipus piscina a l'empresa nord-americana General Electric⁴¹⁵ (el govern espanyol va demanar un préstec a l'Import Export Bank de Wáshington per import de tres cents vuitanta i cinc mil dòlars a vint-i-quatre mesos⁴¹⁶). Franco va inaugurar el reactor nuclear el 1957 i l'any següent la *Fàbrica de Uranio General Hernández Vidal* a Andújar, per aconseguir el combustible necessari.

Franco, a la segona meitat dels anys cinquanta, continuava amb l'idea de buscar l'autosuficiència industrial, també en el terreny de l'energia nuclear. Així, malgrat el suport tecnològic dels Estats Units, hi havia la intenció de nacionalitzar al màxim totes les operacions nuclears, encara que alguns aspectes no es podien resoldre amb la tecnologia espanyola, com, per exemple, l'enriquiment de l'urani. En aquest sentit,

⁴¹⁰ Tesi doctoral: Sánchez Vázquez, L. La legitimación de la Energía Nuclear en España: El Fórum Atómico español. Editorial de la Universidad de Granada (2010). La creación de la JEN y las relaciones con Estados Unidos p. p. 48-52.

⁴¹¹ El nou Jefe del Alto Estado Mayor fou el general Carlos Asensio Cabanillas. BOE 156. 05/06/1955.

⁴¹² BOE 185 11/07/1955. Eduardo Hernández Vidal el 1937 havia estat destinat al Cuartel General del Generalísimo BOE 257/07/1937. El 1946 era Jefe de Transmisiones del Ejército BOE 59 28/02/1946.

⁴¹³ Archivo C.G.A, Estado Español. Presidencia del Gobierno.

⁴¹⁴ Archivo Central C.G.A. Hoja de servicios José M^o Otero Navascués.

⁴¹⁵ BARCA SALOM, F.X. “ La política nuclear espanyola: el cas del reactor nuclear Argos” Quaderns d'Història de l'Enginyeria. Volum IV 2000 p. p. 23-24.

⁴¹⁶ BOE 97 08/04/1957. El valor total del reactor era de 519.990 dòlars, dels quals els Estats Units efectuaren una donació per import de 350.000 dòlars.

l'agost de 1958, José Mª Otero Navascués fou nomenat *Director General de Energía Nuclear* (Ministeri d'Indústria) i President de la *Junta de Energía Nuclear*. Otero havia estat -com hem vist- un dels eixos centrals de la política nuclear espanyola, de manera que un dels resultats de la seva gestió van consistir en la construcció i funcionament d'un total de quatre reactors experimentals⁴¹⁷, i això significava que s'havia organitzat un equip científic i tècnic capacitat per realitzar un programa nuclear.

El 1957 l'energia nuclear representava una opció de futur, així l'Escola d'Enginyers de Barcelona va organitzar la càtedra Ferran Tallada d'Enginyeria Nuclear, destinada als alumnes que volguessin especialitzar-se en qüestions atòmiques. La Cambra Oficial d'Indústria de Barcelona, que en part finançava les classes (moguda pels interessos del sector elèctric), estudià la instal·lació d'un reactor nuclear a l'Escola d'Enginyeria. Després d'un anàlisi de diferents opcions es va escollir el reactor Argonaut; en la seva decisió van jugar-hi diversos factors: las aplicacions docents del model, la seva versatilitat per a la recerca i, sobretot, la seva seguretat, ja que es pensava instal·lar en zona urbana. La JEN va decidir que la construcció del reactor s'efectuaria íntegrament a Espanya, exceptuant l'urani enriquit i el grafit (moderador de neutrons), els quals s'havien d'importar dels Estats Units (cal explicar que l'Escola d'Enginyers de Bilbao també havia decidit adquirir un reactor, la JEN va construir un segon aparell bessó del de Barcelona). Finalment el reactor es va traslladar a Barcelona el juliol de 1961, a tal efecte s'havia construït un espai pertinent en la nova seu de l'Escola situada en la zona alta de la Diagonal. L'onze de juny del 1962 s'inaugurava a l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona un reactor nuclear experimental (Argos), l'acte fou presidit pel Ministre d'Indústria general Planell. El reactor va funcionar durant tretze cursos⁴¹⁸.

Paral·lelament a la construcció dels reactors de Barcelona i Bilbao, la JEN havia començat a dissenyar un prototip espanyol DON (Deuteri, Orgànic, Natural), és a dir, un reactor amb combustible d'urani, moderant amb aigua pesant i amb un refrigerant orgànic, però el projecte d'investigació significava un cost econòmic molt alt (finançat amb crèdits, aportació de les empreses elèctriques i els pressupostos generals de l'Estat).

⁴¹⁷ Sánchez Vázquez, L. *La legitimación de la Energía Nuclear en España: El Fórum Atómico español*. Editorial de la Universidad de Granada (2010). p. 60. Reactors: JEN-1 (1958); Argos-Escola d'Enginyers de Barcelona (1962); Arbi- Universidad de Bilbao (1962); JEN-2 (1967); Coral-1 (1967).

⁴¹⁸ BARCA SALOM, F.X. "La política nuclear espanyola: el cas del reactor nuclear Argos" Quaderns d'Història de l'Enginyeria. Volum IV 2000.

Segons Barca Salom el propòsit del Ministeri d'Indústria consistia en aconseguir que el 90% dels components de les futures centrals nuclears fossin de fabricació espanyola, però aquest concepte va resultar difícil de mantenir: dos anys més tard, el govern franquista es veuria obligat a obrir l'economia mitjançant el Pla d'Estabilització de juliol de 1959. Decisió transcendental, en que s'enterrava el somni autàrquic; en conseqüència les companyies elèctriques, per abaratir despeses en la inversió, podien considerar la compra d'un reactor a l'estranger més que el camí complicat i costós de la recerca i desenvolupament d'un model espanyol⁴¹⁹. En aquest sentit, el canvi de govern del 1962, en que el Ministre d'Indústria, general Planell, fou substituït pel tecnòcrata de l'Opus Dei, Gregorio López Bravo, va significar una modificació en la política nuclear i va determinar l'aturada del projecte nacional. Les empreses elèctriques veien més rendible la compra de reactors a l'estranger⁴²⁰. Tanmateix, dins l'organització de la *Junta* hi havia una comissió encarregada de les relacions amb la indústria energètica: *Comisión Asesora de Reactores Industriales* (CADRI), presidida pel propi Otero. Formaven part de la mateixa representants de l'administració i de les empreses elèctriques; el paper de la comissió fou molt important en el desenvolupament de la indústria nuclear espanyola⁴²¹ (el 1962 s'aviem organitzar les primeres centrals nuclears "Nuclenor", "Cenusa" i "Unión Eléctrica madrilenya", amb quatre projectes en vies d'autorització els quals representaven una potència de 960.000 KW⁴²²).

De tota manera, es plantejava un problema polític a la JEN en el moment de decidir un reactor nuclear. A grans trets, podríem diferenciar dues classes de reactors nuclears: els tèrmics i els ràpids. Els primers utilitzaven urani natural com a combustible, però en la fissió nuclear es generava plutoni, el qual es podia utilitzar per a la fabricació de

⁴¹⁹ Energía Nuclear, num. 3 juliol-setembre 1957, 5 Dins BARCA SALOM, F.X. "La política nuclear espanyola: el cas del reactor nuclear Argos" Quaderns d'Història de l'Enginyeria. Volum IV 2000 p. 26.

⁴²⁰ BARCA SALOM, F.X. "La política nuclear espanyola: el cas del reactor nuclear Argos" Quaderns d'Història de l'Enginyeria. Volum IV 2000 p. 43 "Una dada significativa d'aquest canvi d'actitud és la visita, l'octubre de 1964, del ministre francès de recerca i afers nuclear, M Palewski, per entrevistar-se amb López Bravo. En aquesta reunió es va tractar la possibilitat de construir a Catalunya una central de model francès amb la participació d'Electricité de France. El gener de l'any següent ja s'havia constituït un grup de treball dirigit per Pere Duran Farell per estudiar la viabilitat d'aquest projecte. L'agost de 1966 ja es van començar a demanar pressupostos a diverses empreses". ALBET, Victor i PLA, Enric (1997), "La operación después dela operación", Nuclear España. Revista de la Sociedad Nuclear Española. Num. 165 juny, 23-26.

⁴²¹ Sánchez Vázquez, L. *La legitimación de la Energía Nuclear en España: El Fórum Atómico español*. Editorial de la Universidad de Granada (2010). p. 53.

⁴²² TAMAMES, R. *Estructura económica de España*. Sociedad de Estudios y publicaciones.1964 p. 301.

bombes atòmiques, o com a combustible en els reactors ràpids. Tanmateix a finals dels seixanta, les indústries elèctriques proposaven construir reactors ràpids, ja que en aquells moments hi havia un excedent de plutoni com a conseqüència de l'explotació dels reactors tèrmics. En aquest sentit, Sánchez Vázquez explica: *Varios factores de distinto tipo llevaran al Estado, las industrias eléctricas y las de bienes de equipo a potenciar el desarrollo de los reactores rápidos durante los años setenta. El gran crecimiento de la industria nuclear a partir de 1968 por la inauguración sucesiva de distintas centrales que usaban reactores térmicos, provocó una gran demanda de óxido de uranio como combustible del que no se disponían las suficientes reservas. Además había aumentado en gran medida las reservas de plutonio, producido por los reactores térmicos. Estos dos aspectos con gran repercusión económica se podían solucionar con la comercialización de reactores rápidos. Pero esta conclusión lógica tenía como inconvenientes tanto problemas técnicos como la oposición de los militares más interesados en los térmicos por las posibilidades de uso armamentístico que ofrecía el plutonio*⁴²³.

En els últims anys, s'ha especulat respecte a l'interès del general Franco en construir una bomba atòmica. La premsa espanyola s'ha fet ressò de la qüestió, i han aparegut articles explicant un projecte nuclear militar del *Caudillo*, i l'acció decidida d'alguns dels seus immediats col·laboradors: el general Muñoz Grandes i l'almirall Carrero Blanco⁴²⁴. En aquest sentit, i després de l'anàlisi del paper polític i militar jugat pel general Vigón, durant més de vint anys, com a home de confiança de Franco des de la Guerra civil, Cap del *Alto Estado Mayor* en dues ocasions i Ministre de l'Aire, crec que s'ha d'assenyalar alguns fets.

En primer lloc, que la cúpula militar (general Vigón) va intervenir en les investigacions atòmiques des del començament. Segon, que tots els Presidents de les entitats relacionades amb l'energia nuclear foren militars (1948-1981): en la primera *Junta de Energía Atómica*, va ser-ho el tinent coronel de la Armada José Otero Navascués. La posterior *Junta de Energía Nuclear* fou presidida pel general Vigón (1951-1955), el general Eduardo Henández Vidal (1955-1958), de nou el ja contraalmirall de la Armada José Otero Navascués (1958-1974) i el tinent general Jesús Olivares Baqué (1974-

⁴²³ Sánchez Vázquez, L. *La legitimación de la Energía Nuclear en España: El Fórum Atómico español*. Editorial de la Universidad de Granada (2010). p. 60.

⁴²⁴ EL MUNDO 10/06/2001 La bomba atómica que Franco soñó. ABC 08/03/2013 El misterio de la bomba atómica que quiso fabricar Franco. El País 01/02/1987 La tentación de la bomba.

1981)⁴²⁵. Tercer, que des del 1948 fins el 1957 la *Junta de Investigaciones Atómicas* i la *Junta de Energia Nuclear* depengueren directament de *Presidencia del Gobierno*, és a dir, de Franco. A partir de 1957 la JEN fou adscrita al Ministeri d'Indústria. El Ministre era el general Planell, el qual havia treballat a la *Dirección General de Armamento y Construcción* del Ministeri de l'Exèrcit (1940), vocal de l'INI (1941), i president d'ENCASO (1942) (havia negociat amb l'Alemanya nazi la fabricació de material militar i una solució autàrquica al subministrament de combustibles)⁴²⁶. En quart lloc, cal dir que sempre va haver-hi una intenció, per part dels poders de l'Estat, en nacionalitzar tot el procés industrial nuclear, des de l'obtenció de l'urani fins la construcció dels reactors. I, finalment, cal destacar la no acceptació per part dels governs espanyols del Tractat de no Proliferació d'Armament Nuclear fins el 1987⁴²⁷. És a dir, que no fou fins dotze anys després de la mort del dictador, que el govern de Felipe Gonzalez va signar l'acord de no construir a Espanya armament atòmic.

Al meu entendre, en el projecte nuclear espanyol podem veure una de les constants de la política industrial autàrquica del primer franquisme: estava gestionada bàsicament per membres de les Forces Armades, i existia un interès en promoure una indústria militar. A començaments dels quaranta, el *Nuevo Estado* buscava un imperi colonial al costat d'Alemanya, i en el procés del rearmament espanyol ningú podia imaginar-se les armes nuclears, però en els cinquanta s'havia d'aguantar el règim a qualsevol preu i tothom coneixia el poder destructiu de les bombes atòmiques. En conseqüència no és un embogiment creure que, com a mínim, hi havia la "intenció" de construir un artefacte nuclear, el qual podria utilitzar-se com una fórmula dissuasiva davant l'opinió internacional. Extrems que no ens han de causar estranyesa: pel franquisme, com a bon sistema feixista, la força constituïa la forma de relació i imposició política. Recordem els plantejaments del general Vigón, que en la primera sessió de la *Junta de Defensa Nacional* a l'octubre del 1939 ja s'exposava clarament que s'havia de <reconstruir y aumentar (a España) su potencialidad militar>. Concepte que es va mantenir fins el final del règim.

⁴²⁵ Gobierno de España Ministerio de Economía y Competitividad (CIEMAT).

⁴²⁶ Archivo General Militar. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera.

⁴²⁷ Ministerio de Industria, Turismo Y Comercio. Secretaría General de Industria. Tratado sobre la no proliferación de armas nucleares. Firmado en Londres, Moscú y Washington el 1 de julio de 1969 y ratificado por España el 13 de octubre de 1987. BOE 313 13/12/1987.

En aquest sentit resulta molt aclaridor un informe de la Marina de Guerra *sobre los Honores y Distinciones recibidos por el capitán de navío ing. D. José María Otero Navascués*. Un fragment del mateix diu:

...los Trabajos efectuados por la Junta de Energía Nuclear, han permitido crear grupos de especialistas en todas las ciencias técnicas nucleares algunos capaces de diseñar y construir bombas atómicas, sin ayuda exterior, así como motores nucleares de propulsión naval, estos con limitada colaboración exterior.

En la misma J.E.N. han trabajado buen número de Jefes y Oficiales de Marina, algunos de ellos en puestos relevantes, así como se han dictado Cursos para la especialidad de los Ingenieros de Armas Navales⁴²⁸.

El comunicat del Ministeri de Marina descriu l'existència d'un equip capaç de construir armament nuclear i que a la JEN havien treballat un nombre important de comandaments de l'*Armada*. Per tant, aquestes accions encaminades a organitzar un grup científic-militar havien de ser conseqüència d'ordres dictades des de les més altes jerarquies del règim, és a dir, de Franco. Podríem especular respecte al perquè no es va arribar a construir una bomba atòmica. En el supòsit de que la "tècnica" nuclear dels militars fos de "veritat", segurament aconseguir una quantitat mínima de plutoni per constituir la massa crítica necessària no deuria resultar fàcil, ja que les centrals nuclears, sobretot les que utilitzaven tecnologia nord-americana, havien de declarar el plutoni que es generava en el procés de fissió de l'urani⁴²⁹. Afortunadament, tot plegat va resultar fum, com molts dels projectes militars (i no militars) del franquisme, els quals únicament buscaven fonamentalment la pervivència del propi règim.

Però, més enllà del tema de les bombes atòmiques, durant alguns anys -al menys- l'energia nuclear va alimentar un altre dels somnis autàrquics de la dictadura: l'autosuficiència energètica. I aquesta autosuficiència energètica, finalment tampoc reeixida, va continuar constituint un espai privilegiat per a la continuada intervenció

⁴²⁸ Archivo Central del C.G.A. Nota sobre distinciones y honores recibidos por el capitán de navío D. José M^o Otero Navascués. El subratllat és nostre.

⁴²⁹ PARSONS, R.M. (1995). "History of Technology Policy-Commercial Nuclear Power", Journal of professional issues in engineering education and practice, vol, 12, num 2, 58-95; HEWLETT, Richard G. (1989). Atoms for Peace and War 1953-1961, Berkeley, University of California Press, 209-271, dins BARCA SALOM, F. "La política nuclear espanyola: el cas del reactor Argos" Quaderns d'Història de l'Enginyeria. Volum IV 2000 p. 17 "El concepte Àtoms per la Pau era simple, els Estats Units oferien ajut a diversos països en els seus programes nuclears a canvi d'obtenir permís d'inspecció de totes les activitats nuclears i poder verificar que no hi havia desviament de material nuclear per cap programa d'armament.

dels militars en aspectes estratègics de l'economia espanyola fins molt després de que s'haguessin apagat les darreres cendres, no ja dels combats de la Guerra civil, sinó de la mateixa Segona Guerra Mundial.

PART SEGONA

Capítol I

Ministeri d'Indústria i Comerç

En els capítols anteriors hem vist l'acció de membres de les Forces Armades en la implantació de l'autarquia, des d'un l'angle estrictament militar, és a dir, *el Alto Estado Mayor*. En el present capítol analitzarem el desenvolupament del sistema autàrquic des del Ministeri d'Indústria i Comerç, encarregat d'engegar i portar a la pràctica els principis d'una economia tancada, que buscava l'autosuficiència industrial com a fórmula “màgica” per a salvar a Espanya del pou en que l'havia col·locat el liberalisme econòmic, segons les seves formulacions.

Franco fou el màxim impulsor del sistema autàrquic. Per il·lustrar el seu pensament elemental i casernari, cal llegir els comentaris de José Larraz respecte a l'entrevista amb el dictador, en la qual, precisament, fou nomenat Ministre d'Hisenda. En la reunió el *Caudillo* explicava les seves idees i projectes econòmics per Espanya (Larraz va ser Ministre d'Hisenda 1939-1941)⁴³⁰ i resultava tan ignorant i pretensions com ho havia estat anys abans en una entrevista amb José Calvo Sotelo, quan aquest era titular d'Hisenda de la dictadura⁴³¹.

Hizo una amplia declaración concerniente a la balanza de nuestro comercio exterior y a la permanencia de su déficit ; examinó las partidas desfavorables; se manifestó entusiasta de una política autárquica a “outrance”; ataco la economía liberal; defendió con entusiasmo la economía dirigida; no recató sus íntimas preferencias por una revolución des de arriba impregnada de sentido social y anticapitalista; recriminó el paro obrero, con el que era preciso acabar; afirmo que España podía engrandecerse en dos lustros y pasar a ser una gran potencia europea; me expuso planes de obras, trabajos públicos, mecanización del ejército y dotación de grandes armadas aéreas y navales; creyó, rotundamente, que todo aquello podía financiarse con una leva sobre el

⁴³⁰ José Larraz (2006) *Memorias*, Madrid, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, p. 182. Dins. MALUQUER, J. *La economía española en perspectiva histórica*. Ediciones de Pasado y Presente. 2014 p. 201.

⁴³¹ FONTANA, J. Ed. *España bajo el franquismo*. Crítica 1986. p. 29.

capital y, en lo que fuera necesario, con creaciones de dinero, con billetes, porqué eso-dijo-no era inflación. El nuevo dinero anima la vida económica y aumenta prodigiosamente la recaudación, revierte al Estado. Hay que dar muchas vueltas al dinero me arguyó. En torno de todas estas ideas, el general estuvo discurrendo dos horas, con un consumo casi total de mi paciencia.

Més endavant el Ministre considera

Aquello era la cultura económica de un bizarro capitán de Estado Mayor, recién salido de la escuela de Guerra. Con algo más quizás algunas referencias o influencias de las economías totalitarias.

Els comentaris descrits pel Ministre demostren la pobre capacitat intel·lectual de Franco, on la seva visió econòmica, no anava més lluny de les parets d'una caserna. Dins de que resulta prou amable en considerar a Franco capacitat per aprovar els cursos de capacitació per a l'Estat Major (una cosa que el *Caudillo* mai no va intentar, ja que preferia altres «mètodes» de promoció personal).

Per tant, i per entendre la materialització del procés autàrquic, resultarà interessant analitzar l'estructura operativa del Ministeri d'Indústria i Comerç i quantificar (i qualificar) la presència de militars. Presència, que comença en la Guerra Civil, continua amb la *Victoria* i arribarà fins els primers anys seixanta. D'entrada, i una vegada més, cal ressaltar que entre 1938 i 1962 sempre va haver-hi al davant del Ministeri un membre de les Forces Armades, exceptuant el quatre anys (1941-1945) del falangista i alt gestor empresarial Demétrio Carceller -significativament els de la participació encoberta en la Segona Guerra Mundial.

En els canvis de govern que provocava Franco per resoldre crisis polítiques, les quals es podien generar en el mateix entramat franquista, o promogudes per esdeveniments internacionals, com per exemple el final de la Segona Guerra Mundial, o els pactes amb el Estats Units, el Ministeri d'Indústria i Comerç sempre continuava defensant principis autàrquics. Evidentment l'absoluta rigidesa del 1940 amb deliris imperials, s'havia matisat una mica deu anys després, i a començaments dels cinquanta es van obrir algunes escletxes, però sense apartar-se del esquema elemental, casernari i intervencionista, descrit per Larraz.

En la segona part del capítol estudiarem el paper de l'INI en el desenvolupament industrial espanyol dels anys quaranta i començaments dels cinquanta, i les estretes

relacions amb les Forces Armades. L'INI depenia directament de la Presidència del Govern, però tenint en compte l'enorme pes industrial que va tenir, les relacions amb el Ministeri d'Indústria i Comerç eren estretes. Així, un destacat membre de l'INI, el general Planell, el 1951 ocupà el càrrec de Ministre d'Indústria.

De la Junta de Defensa Nacional a la Junta Técnica. Juliol 1936- gener 1938.

En els mesos d'agost i setembre de 1936, quan els militars rebels van adonar-se que el cop d'estat havia fracassat i que estava començant una autèntica guerra civil, van tenir la necessitat de crear uns canals econòmics propis per fer front als compromisos bèl·lics. El 25 de juliol s'havia organitzat la Junta de Defensa Nacional (JDN) que va actuar com a poder polític suprem⁴³² i va imposar el domini absolut sobre totes les activitats. Així en l'economia establí un control centralitzat respecte als recursos de la seva zona d'influència, dirigit amb l'objectiu de guanyar la guerra. Per materialitzar les accions de verificació econòmica la JDN va crear a cada una de les províncies sota la seva jurisdicció una comissió de classificació industrial⁴³³ presidida pel Governador civil i formada pel delegat d'Hisenda, el director de la sucursal del Banco de España, el president de la Càmera de Comerç i un representant de la banca privada. Des dels primers moments, els alts comandaments de l'exèrcit revoltat havien ordenat als seus caps militars que a mesura que anessin conquerint territori nomenessin les autoritats civils de cada ciutat ocupada, és a dir, havia de quedar clar que l'autoritat civil depengués sempre dels militars⁴³⁴. El 1936, l'únic Estat era el republicà i no se'l volia conquerir sinó derrotar: s'havia de depurar el funcionariat, reemplaçar els cessants per fidels i tornar a fundar el conjunt de les estructures⁴³⁵. Lleixà considera que a aquesta militarització hi van contribuir les forces civils reaccionàries que havien protagonitzat la

⁴³² Boletín de Junta de Defensa Nacional de España nº1 25/07/1936. El decret era mol explícit, en seu article únic declarava: "Se constituye una Junta de Defensa Nacional que asume todos los poderes del Estado y representa legítimamente al país ante las potencias extranjeras". Aquesta Junta reclamava la sobirania de l'Estat y estava formada exclusivament per a militars. La integraven els generales Cabanellas (president), Saliquet, Ponte, Mola, y Dávila, y els coroneles Montaner y Moreno, als quals més tard es van afegir els generales Franco, Gil Yuste, Queipo de Llano y Orgaz.

⁴³³ Boletín de la Junta de Defensa Nacional de España nº 7 17/08/1936. Decreto nº 37.

⁴³⁴ MORADIELOS, E. (2004) *1936 Los Mitos de la Guerra Civil*. Península, p. 113.

⁴³⁵ MARÍN, M. Els governadors civils del primer franquisme comunicació congrés "1939. L'any de les catàstrofes".

crisi del 1936, de manera que, els comandaments revoltats que es van veure desplaçats cap el centre de gravetat de l'escena política⁴³⁶.

El preàmbul del decret de 17 d'agost de la JDN deixa molt clares les intencions del militars:

*Se tiene noticia de que hay en nuestro territorio buen número de industrias cuyos directores locales aparecen tibios por la verdadera causa de España con el pretexto de su incomunicación con los consejos de dirección, circunstancia que en modo alguno les limita las responsabilidades que el momento histórico que vivimos les impone y que esta junta y las autoridades delegadas de la misma, les exigirán con el mismo rigor que el bien público aconseja*⁴³⁷

Per tant, des de l'esclat de la guerra, els generals sediciosos van dirigir el funcionament de l'activitat industrial i no van tenir dubtes a decretar la confiscació de tota classe de minerals i de productes procedents de transformacions industrials que calguessin pel manteniment del conflicte.

Els països feixistes es van comprometre amb els generals revoltats i donaren a crèdit tot tipus d'ajut militar⁴³⁸. Des de les primeres setmanes del conflicte, el general Francisco Franco ben posicionat davant les potències totalitàries havia anat acaparant poder i així el primer dia d'octubre de 1936 fou proclamat *Generalísimo* dels exèrcits i *Jefe del Gobierno del Estado*⁴³⁹. Amb aquest acte la *Junta de Defensa Nacional*, que havia assumit tots el poders de l'Estat va donar-los al nou *Jefe del Gobierno del Estado*. Poders, que segons alguns generals (Kindelan i Mola), només tindrien valor mentre durés la guerra i després continuarien en mans de la JDN; però no va ser d'aquesta manera: no va haver-hi cap limitació temporal en l'ús dels poders i per tant va produir-se una autèntica transformació, de manera que es configurà un poder autocràtic personalitzat que ningú no havia previst abans del cop⁴⁴⁰. El nou règim defensava el model econòmic autàrquic, en què l'Estat organitzava i definia els mitjans de producció que la nació necessitava, alhora que regulava d'una manera artificial els preus de determinats productes, és a dir, el mercat no definia el cost de les mercaderies. A finals

⁴³⁶ LLEIXÀ, J. (1986) *Cien años de militarismo en España*. Anagrama, p. 143.

⁴³⁷ Boletín de la Junta de Defensa Nacional de España nº 7 17/08/1936. Decreto nº 37.

⁴³⁸ VIÑAS, A. *Las armas y el oro. Palancas de la guerra. Mitos del franquismo*. Pasado y Presente. Barcelona 2013. MARTÍNEZ, E. "Guerra civil, comercio y capital extranjero" *Estudios de historia económica* nº49 Banco de España.

⁴³⁹ Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional nº 31 29/09/1936.

⁴⁴⁰ LLEIXÀ, J. (1986), p.146.

d'octubre la *Junta Técnica* ja demostrava la voluntat de control del cost dels productes, així per decret, s'advertia que no es permetria l'augment dels preus dels articles de primera necessitat, i que per tant, s'havien de mantenir en els nivells anteriors al 18 de juliol; per reforçar la intenció intervencionista, en el decret, s'amenaçava amb fortes sancions a tots aquells comerciants que trenquessin aquesta línia⁴⁴¹.

Després de l'ocupació de Bilbao, el 21 de juny de 1937 la *Junta Técnica* va crear la *Comisión Militar de Incorporación y Movilización Industrial*⁴⁴², la qual depenia directament del *Cuartel General del Generalísimo* i estava presidida per un general de l'exèrcit. La *Comisión* tenia plena jurisdicció sobre les fàbriques dels territoris "alliberats" per les tropes franquistes i de cara a l'esforç bèl·lic exercia un fort control de les activitats industrials.

El Ministeri d'Indústria i Comerç. 1938-1951

El gener del 1938 el *Caudillo* decidí modificar la forma d'administrar el *Nuevo Estado*, i el dia 30 nomenà el seu primer govern. En l'exposició de la llei⁴⁴³, Franco considerava que era insuficient i provisional el sistema organitzatiu de la *Junta Técnica* i, per tant, feia falta una nova estructura de l'administració de l'Estat. Les reformes s'implantaven a través de departaments ministerials al davant dels quals hi havia un Ministre assistit per un Sotssecretari; cada ministeri s'organitzava a través de los *Servicios Nacionales* (Direccions Generals). Els ministeris estaven subordinats a la Presidència, vinculada al Cap de l'Estat i que constituïa un departament especial que comprenia el Servei de Política General i Coordinació, d'aquesta manera los *Ministros reunidos con el Jefe del Estado, constituirán el Gobierno de la Nación*⁴⁴⁴.

En el govern (gener 1938-agost 1939) cal destacar personatges com el general Gómez Jordana en el Ministeri d'Exteriors, al davant del Defensa hi havia el general Fidel Dávila, Serrano Suñer ocupava l'estratègic Ministeri de l'Interior, Juan Antonio Suanzes Ministre d'Indústria i Comerç i Raimundo Fernández Cuesta actuava com a

⁴⁴¹ BOE 6 20/10/1936. Decreto nº 28 "Los precios de los productos no pueden ser superiores a los que había antes del 18-07.1936. Bajo pena de severísimas sanciones".

⁴⁴² BOE 245 22/06/1937.

⁴⁴³ BOE. 467 31/01/1938.

⁴⁴⁴ Franco en la nova llei mantenia tots els poders .Artículo 17º "Al jefe del Estado que asumió todos los poderes por virtud del Decreto de la Junta de Defensa Nacional de 29 de Septiembre de 1936, corresponde la suprema potestad de dictar normas jurídicas de carácter general" BOE 467 31/01/1938.

Secretario General del Movimiento. En total hi havia onze ministeris, dels quals quatre eren ocupats per militars⁴⁴⁵.

-L'intervencionisme en estat pur.

El Ministeri d'Indústria i Comerç era l'encarregat d'organitzar la política autàrquica. La llei de 30 de gener de 1938 disposava que el Ministre estava assistit per un Sotssecretari i cinc Serveis (Direccions Generals)⁴⁴⁶: Indústria, Comerç i Política Aranzelària, Mines i Combustibles, Tarifes de Transports, Comunicacions Marítimes i Pesca Marítima. Els càrrecs foren ocupats segons el quadre següent:

Organització del Ministeri d'Indústria i Comerç.

CÀRREC	TITULAR	PERFIL PROFESSIONAL
Ministre	J. Antonio Suanzes Fernández	Oficial de la Marina de Guerra i enginyer naval ⁴⁴⁷
Sotssecretari	Ricardo Fernández Cuevas y Salorio	Comandant d'artilleria ⁴⁴⁸
Cap del <i>Servicio Nacional de Industria</i>	José M ^a de Areilza ⁴⁴⁹	Enginyer
Cap del <i>Servicio Nacional de Comercio y Política arancelaria</i>	Francisco J. Meruéndano y Feroso ⁴⁵⁰	Diplomàtic
Cap del <i>Servicio Nacional de Minas y combustibles</i>	Agustín Marín y Bertran de Lis ⁴⁵¹	Enginyer
Cap del <i>Servicio Nacional de Comunicaciones marítimas</i>	Jesús Alfaro Fournier	Coronel navals ⁴⁵² d'enginyers
Cap del <i>Servicio Nacional de Pesca marítima</i>	Pascual Díez de Ribera (marquès de Valterra)	Militar ⁴⁵³

⁴⁴⁵ Gómez Jordana, Fidel Davila, Martínez Anido -que morí pel desembre- i Juan Antonio Suanzes.

⁴⁴⁶ Artículo 11. BOE 467 31/01/1938.

⁴⁴⁷ BOE 468 01/02/1938.

⁴⁴⁸ BOE 259 16/09/1939. JEREZ M. (1982) p. 257. BOE 480 13/02/1938.

⁴⁴⁹ BOE 500 05/03/1938.

⁴⁵⁰ BOE 156 01/06/1938.

⁴⁵¹ BOE 567 11/05/1938.

⁴⁵² BOE 242 30/08/1939. Cruz al mérito naval al coronel de ingenieros navales Jesús Alfaro Fournier. BOE 500 05/03/1938.

⁴⁵³ JEREZ M. (1982) p. 217. BOE 480 13/02/1938.

Dels sis alts càrrecs del Ministeri, tres eren membres de les Forces Armades. El Ministre José Antonio Suanzes, havia estat oficial de la Armada, enginyer naval i amic de la família Franco. El personatge estava plenament identificat amb el criteri de la submissió de l'economia a la política, i des del primer moment va promoure una legislació que considerava la indústria com a un instrument de l'Estat al servei de la guerra. L'activitat del nou Ministre fou frenètica, així, dins la gran capacitat de maniobra que li havia donat Franco⁴⁵⁴, van ser emeses diferents normes que demostraven la voluntat intervencionista del franquisme⁴⁵⁵. Suanzes va organitzar las *Comisiones de Incorporación Industrial y Mercantil*⁴⁵⁶(suprimint la *Comisión Militar de Incorporación y Movilización Industrial*⁴⁵⁷) amb la finalitat d'aglutinar sota el control del Ministeri d'Indústria totes aquelles fàbriques que s'anaven incorporant a la zona franquista a mesura que l'exèrcit ocupava territori. La llei volia recollir l'experiència de mobilització industrial que els militars revoltats havien utilitzat després de la *liberación* de Biscaia, Santander i Astúries, de manera que tota la capacitat industrial estigués al servei de la guerra. El nou decret separava les indústries militars que continuaven adscrites al ministeri de Defensa, de les considerades mobilitzables o que podien ser-ho en funció de les necessitats de la guerra, les quals estarien sota el control del Ministre d'Indústria i Comerç. Amb aquesta decisió podem veure una mobilització industrial generalitzada, ja que la llei diferenciava les indústries pròpiament bèl·liques de les "mobilitzables", és a dir, l'Estat podia assenyalar les fàbriques que haurien d'adaptar-se a la producció militar segons les circumstàncies. Suanzes en el preàmbul de la llei explica clarament la feina del seu Ministeri:

corresponde al Ministerio de Industria y Comercio la misión general organizadora y rectora de la vida industrial, encauzándola dentro de la obra general del Gobierno, para lograr que responda, con la máxima eficiencia a las conveniencias nacionales.

⁴⁵⁴ PRESTON,P. (1993) p. 371 "Todos los ministros de Franco coinciden en recordar que el Generalísimo los dejaba enteramente libres para emprender su propia política. Su única obligación era ceñirse a la línea política general acordada en el consejo de ministros".

⁴⁵⁵Suanzes va participar en la promulgació 27 lleis durant la seva etapa com a ministre d'indústria i comerç. Totes les lleis tenen un fort caràcter intervencionista, des de la confiscació dels vaixells de la flota mercant fins al control industrial. A. Suanzes R.2680 "Relación de todas las disposiciones dictadas por los distintos ministerios del gobierno de la Victoria del que fui ministro de Industria y Comercio" dins SAN ROMÁN 1999 p.p. 61-62.

⁴⁵⁶ BOE 562 06/05/1938.

⁴⁵⁷ BOE 245 22/06/1937. "La Comisión Militar de Incorporación y Movilización tendrá una misión rectora sobre la industria española y la encauzará según las necesidades de la guerra.." el mateix decret indicava que las Comisiones depenien del Cuartel General del Generalísimo.

En la mateixa línia de domini industrial, Suanzes en el Decret de 20 d'agost⁴⁵⁸ concreta el control del Estat respecte a l'establiment de noves instal·lacions. La llei comença dient

es función de Gobierno en el Nuevo Estado la de disciplinar la producción y su adecuado desenvolvimiento, supeditando la iniciativa privada, fuente fecunda y reconocida de progreso, a las consideraciones del superior interés Nacional.

El Ministre explica que una economia en llibertat pot produir uns grans perjudicis a la nació, que col·locarien el govern en una situació difícil, per tant, l'Estat ha d'actuar des del primer moment per evitar-ho. Suanzes considera que la intervenció estatal estava justificada per la guerra, però que al mateix temps el *Nuevo Estado* havia de preparar-se per a la postguerra, en la què seria necessari realitzar un ajustament de l'economia espanyola per afrontar els problemes de la reconstrucció, i per tant, *se hace más necesario que nunca la atención del Estado*; en altres paraules, pel nou Ministre la futura industrialització espanyola havia d'estar tutelada i al servei de les decisions polítiques del govern, i la iniciativa privada en el millor dels casos jugaria un paper secundari. El nou decret en l'Article 1º ho deixa clar: la implantació de noves indústries o l'ampliació de les existents estava sotmesa a una prèvia i expressa autorització administrativa. Per arrodonir més el control estatal respecte a la producció industrial, a començaments de novembre el Ministeri d'Indústria promogué un decret⁴⁵⁹ en el qual es creava el *Consejo de Coordinación de Industrias afectas a la Defensa Nacional* amb jurisdicció sobre aquelles fàbriques no militars però que en les seves instal·lacions podrien produir elements de guerra o que sense ser-ho específicament tinguessin una aplicació per a la defensa nacional, en aquest cas els organismes militars tindrien la deguda intervenció en el moment del primer establiment o ampliació de l'activitat.

Suanzes considerava que *la autarquía consistía en la aspiración de un país para bastarse a sí mismo en cualquiera de los órdenes militares, políticos o económicos en general*⁴⁶⁰, d'alguna manera, en les afirmacions del Ministre s'expressa la voluntat prioritària del *Nuevo Estado* franquista en organitzar una autosuficiència en el terreny

⁴⁵⁸ BOE 53 22/08/1938.

⁴⁵⁹ BOE 132 09/11/1938 Decret creació "Consejo de Coordinación de Industrias afectas a la Defensa Nacional".

⁴⁶⁰ "Nota sobre política industrial del Estado para los nuevos agregados comerciales (diciembre de 1938), AS, R. 2.676. Dins SAN ROMAN, E. 1999 p. 69.

de l'abastiment militar, i alhora trobar una alternativa nacional a les importacions. Franco, la gran majoria de militars, i tanmateix membres de F.E.T. y de las J.O.N.S. creien fermament que amb aquests objectius industrials, el *Nuevo Estado* podria ocupar un lloc destacat en la política internacional. El professor Viñas, explica com el general Franco argumentava que s'havien d'evitar les importacions, *ja que vigorizan la economía de los exportadores* (el eterns rivals d'Espanya), però alhora aquesta afirmació significava que en el territori nacional havien d'existir els productes necessaris per aconseguir l'autosuficiència industrial, així el *Generalísimo* continua:

*Un estudio detenido de los principales productos que comprenden nuestras importaciones y de la situación de nuestra balanza de pagos con los países de origen, nos presenta la halagüeña situación de que la gran mayoría de los productos no compensados son originarios del campo y, por lo tanto, capaces de producirse en el área de nuestra nación.*⁴⁶¹.

Delirant afirmació, la qual lliga amb les declaracions del Ministre d'Hisenda respecte al tarannà econòmic del *Caudillo*, exposades al començament del capítol. Però anant més lluny, l'asseveració implicava una contradicció: en el cas "hipotètic" de que en el territori espanyol existissin totes les matèries primeres necessàries, el *Nuevo Estado* per implementar l'autarquia, necessitaria una tècnica, de la qual no en disposava, en conseqüència, el recolzament científic s'hauria de buscar fora de les fronteres, per tant, sempre feia falta una relació exterior. En aquells moments, l'únic camí per aconseguir tecnologia només podria realitzar-se a través dels aliats naturals del règim: nazis i feixistes; però considerant les tensions bèl·liques i polítiques del moment, el resultat fou molt negatiu. Un cas paradigmàtic d'intent de buscar tècnica a l'Alemanya nazi, el podem trobar en el projecte (INI) de fabricació de benzines sintètiques (ENCASO), on s'intentava arribar a la tant desitjada "autosuficiència" industrial, però no es va aconseguir fabricar ni una sola tona de carburant (extrems que veurem amb més detall en el proper capítol).

Suanzes tenia una formació militar i alhora d'enginyer, per tant, en el moment d'escollir el personal que havia d'estar al seu costat resultava lògic que tries a membres de les

⁴⁶¹ VIÑAS, A. *Guerra, dinero, dictadura*. Crítica 1984 p.p. 213-214. El profesor Viñas explica: " Y ello a pesar de la abrumadora y repetida experiencia en contrario. Todavía a finales de los años cuarenta, argumentaba el ministro de Industria y Comercio, en una audiencia, me ha referido un testigo presencial de toda fiabilidad, que la destilación en gran escala de los orujos paliaría en buena medida la dependencia española de las importaciones de petróleo".

forces armades i enginyers, els quals per la seva instrucció tècnica estarien disposats a obeir d'una manera disciplinada les ordres del govern i podien elaborar projectes sense tenir en compte l'anàlisi de la rendibilitat econòmica o social de les inversions; així d'un total de sis alts càrrecs del seu ministeri tres eren militars, dos enginyers i un diplomàtic. Pel que fa als plans de futur del Ministre, segons San Román a l'estiu de 1939 Suanzes ja creia necessari per a Espanya la creació d'una entitat paraestatal similar al "Istituto per la Ricostruzione Italiana" (IRI), creat pel règim feixista de Mussolini, però amb un estil més castrense⁴⁶². Més que probablement, el seu flamant Cap del *Servicio Nacional de Industria*, José María de Areilza hi estava d'acord...

Fora de l'escenari militar, precisament la figura del falangista José Mª de Areilza, en el càrrec equivalent a Director General d'Indústria, mereix la nostra consideració. Personatge que ens els anys finals del franquisme va mantenir un protagonisme polític "aperturista", amb un cert color monàrquic (Juan Carlos I), l'Areilza de la primavera de 1940, era partidari acèrrim d'un Estat totalitari, i en conseqüència d'una economia autàrquica. Així quan els alemanys ocupaven França argumentava que *<la base de una total libertad exterior de España ante el mundo, no era dissociable de la propia ideología que informa el Estado*⁴⁶³>. En aquest sentit, el *Nuevo Estado* franquista s'estava organitzant en una direcció totalitària amb la creació d'una legislació pertinent, com a forma de garantir aquesta «total llibertat exterior». Així el març de 1938 s'havia publicat amb les formalitats degudes el *Fuero del Trabajo*⁴⁶⁴ primera de les anomenades *Leyes Fundamentales*.

La implicació de l'Estat en el procés econòmic resultaria total: per decret s'havien de determinar els preus de bens i serveis. Un dels instruments que es va organitzar, en l'etapa de Suanzes, per controlar-los fou la *Comisaría General de Abastecimientos y Transportes* (CAT).

⁴⁶² FUENTES QUINTANA, E. Director (2008) *Economía y Economistas españoles en la guerra civil*. Academia de Ciencias Morales y Políticas Madrid. SAN ROMÁN Política industrial en el bando franquista p. 546.

⁴⁶³ VIÑAS, A. *Guerra, dinero, dictadura*. Crítica 1984 p. 216.

⁴⁶⁴ BOE 505 10/03/1938. El *Fuero del Trabajo* (1938) és una de les vuit *Leyes Fundamentales* del franquisme, el text és d'ideologia falangista i basat en La *Carta del Lavoro*, que va tenir especial influència en la qüestió laboral i els mitjans de producció i entre els seus principals punts es hi ha la regulació de la jornada laboral i del descans, es crea la Magistratura del Treball i tanmateix es creen els sindicats verticals, que són aquells que agrupaven per igual patrons i obrers.

-Comisaría General de Abastecimientos y Transportes (CAT).

L'intervencionisme franquista considerava que el cost final dels productes podia fixar-se per decret, sense tenir en compte els mercats. L'organisme que el *Nuevo Estado* havia preparat per regular el preu dels bens i serveis, i així implantar aquesta vessant l'autarquia, va ser la *Comisaría General de Abastecimientos y Transportes* (CAT) la qual depenia del Ministeri d'Indústria i Comerç⁴⁶⁵. Els successius titulars de la Comissaria fins 1953 foren militars. Novament Estat major, Artilleria i Enginyers:

Comissaris generals.

-Fernando Moreno Calderón

General de brigada del cos d'Estat major⁴⁶⁶. (01/05/1939-30/09/1939)

-Rufino Beltrán Vivar⁴⁶⁷

Coronel d'artilleria del cos d'Estat major⁴⁶⁸ (30/09/1939-20/06/1947)

-José Luís del Corral Saiz

General d'enginyers⁴⁶⁹ (20/06/1947-15/04/1953)

L'antecedent immediat el trobem en la llei de 30 de gener de 1938-per la qual s'organitzava el primer govern del *Nuevo Estado*. En el Decret es contemplava la creació del *Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes*⁴⁷⁰ (organisme que en un primer moment depengué de la Vicepresidència del govern, general Gómez Jordana)⁴⁷¹; l'article quart concreta que l'Estat fixarà el preu de les "subsistències i articles de primera necessitat als comerciants i al públic en general"; alhora també especifica que s'havia de garantir a la població, sobretot la dels nous territoris "alliberats", el subministraments i transport dels productes bàsics per la vida.

Per realitzar aquesta feina les autoritats de la JTE nomenaren a membres de les forces armades: el primer *Jefe del Servicio* fou el coronel d'intendència Juan Villalonga i

⁴⁶⁵ BOE 121 01/05/1939. Llei de 10/03/1939 que va suprimir el Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes.

⁴⁶⁶ BOE 121 01/05/1939.

⁴⁶⁷El coronel Beltrán també va ser vocal del Consejo de la Obras del Valle de los Caídos. BOE ²⁷³ i secretari de la direcció d'obres del Plan Badajoz BOE 171 20/06/1947.

⁴⁶⁸ BOE 273 30/09/1939.

⁴⁶⁹ JEREZ M 1982 p 255. BOE 303 30/10/1946.

⁴⁷⁰ BOE 485 18/02/1938.

⁴⁷¹ A partir del mes de març depengué del ministeri de l'Interior i, per tant, de Serrano Suñer, BOE 526 31/03/1939.

Tortonval (Marqués de Maestrazgo)⁴⁷², cessat l'onze de novembre i substituït pel coronel d'enginyers César Sanz-Pastor y Muñoz, que havia estat *Ayudante de campo* del general Dávila⁴⁷³. Quan la Guerra civil s'estava acabant, el govern va suprimir *Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes* i creà -com hem vist- la *Comisaría General de Abastecimientos y Transportes* (CAT)⁴⁷⁴, mantenint un injustificat perfil militar a la seva gestió. El nou organisme depenia directament del Ministeri d'Indústria i Comerç, i en el mateix decret s'anomenava *Comisario General de Abastecimientos y Transportes* al general de brigada Fernando Moreno Calderón.

Segons el decret⁴⁷⁵ el *Comisario* estava al davant d'una xarxa estesa per tot el territori nacional, la qual fiscalitzava el preu i el transport d'un seguit d'articles de primera necessitat. A cada província el Governador Civil era el responsable com a delegat provincial, i en les poblacions que no eren capitals de província l'alcalde actuava com a delegat local. *La Comisaría* tanmateix determinava les importacions de productes alimentaris, alhora que aplicava les sancions a aquelles entitats o persones que efectuessin infraccions en matèria de preus o de moviments de mercaderies. Cal considerar que en els primers anys del franquisme hi havia una forta presència de membres de les forces armades en els diferents governs civils. Segons Carles Viver entre 1936 i 1945 els militars que ocupaven el càrrec de Governador Civil era al voltant del 57%⁴⁷⁶. És aquest un càlcul global que cal matisar, tanmateix. El 1936 el nombre de militars en els governs civils superava el 80% (27 de 32), per «l'efecte guerra» però la seva evolució fou ràpidament descendent, caient al 50% al final de Guerra civil (19 de 38), per sota del 40% el maig de 1941 (20 de 50) i superant per poc el 10% el 1945 (7 de 50). En el període 1947-63 el percentatge es mantingué al voltant del 20% (entre 11 i 13 de 50), per a tornar a caure amb posterioritat⁴⁷⁷.

⁴⁷² A.G.M.S. Intendencia General. Juan Villalonga Tortonval. "El 1937 el Coronel Juan Villalonga era Jefe para el abastecimiento de la población civil de Gijón". Durant la guerra civil fou condecorat en diferents ocasions.

⁴⁷³ BOE 135 12/11/1938 (Ministerio del Interior). A.G.M.S. Cuerpo de Ingenieros del Ejército. Coronel César Sanz-Pastor Muñoz. No va prometre fidelitat a la República. El 1936 va ser "Ayudante de Campo del General Dávila" (Presidente de la Junta Técnica), el 1938 "Enlace militar de los Ejércitos de operaciones con el Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes" i el 1939 "Jefe Nacional del Servicio de Abastecimientos y Transportes".

⁴⁷⁴ BOE 121 01/05/1939.Llei de 10/03/1939 que va suprimir el Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes.

⁴⁷⁵ BOE 121 22/04/1939.

⁴⁷⁶ VIVER PI-SUNYER, Carles. *El personal político de Franco (1936-1945)* Barcelona Vicens Vives 1978. Dins CLARA,J. "Militarismo político y gobiernos civiles durante el franquismo" *Anales de Historia Contemporánea*,18 (2002) p.460.

⁴⁷⁷ Veure els gràfics 3 i 4 publicats per MARÍN, M.; "Los gobernadores civiles del franquismo,

Una vegada més, l'Estat franquista escollia a un membre de les Forces Armades per materialitzar el projecte autàrquic. Fernando Moreno, oficial d'Estat Major especialitzat en logística havia lluitat a la guerra d'Àfrica a la zona de Ceuta (1909-1914)⁴⁷⁸, on s'havia destacat en els combats per l'ocupació del poblat d'Axfa (1913); accions militars per les quals va ser promogut a comandant per mèrits de guerra. El comandant Moreno fou nomenat cap d'Estat Major de la *Brigada de Línea de Ceuta*. Posteriorment, el 1921 ocupà a Madrid la plaça de professor de la *Escuela Superior de Guerra* (logística). El 1931 Moreno va prometre fidelitat a la República, continuant com a professor, de manera que el 1933 arribà a cap d'estudis. Dos anys després⁴⁷⁹ va ser promogut a coronel d'Estat Major; nomenament que significà un altre destí militar: cap de l'Estat Major de la 6ª Divisió (Burgos), i així el vuit de juliol de 1936 s'incorporà en el nou càrrec⁴⁸⁰.

Burgos era un dels llocs clau d'una conspiració que ja estava en marxa. El general Emilio Mola, un dels principals promotors del complot militar contra el govern republicà, era cap de la guarnició de Pamplona, la qual depenia orgànicament de Burgos, és a dir, del general Domingo Batet comandant en cap de la *6ª División Orgánica*, per tant, pels militars sediciosos era fonamental conèixer el paper que Batet podria tenir en un possible Cop d'Estat. En aquest context de conspiració, la posició del cap de l'Estat Major de la Divisió era molt important; segons Hilari Ragner, el coronel Moreno era membre de la UME i "home de confiança política i militar de Mola"⁴⁸¹. Quan finalment es va produir l'aixecament militar el 18 de juliol, el coronel Moreno va tenir una actuació destacada en els primers moments *del Alzamiento*

*el dieciocho de julio, al comunicársele el Levantamiento Militar, se puso al frente del estado Mayor de la División y de acuerdo con la oficialidad de la guarnición y en unión de tres jefes de Estado Mayor de la División procedió a la detención del general de la misma*⁴⁸².

1936-1963: seis personajes en busca de autor", *Historia y política*, núm.29, 2013, p.297-298.

⁴⁷⁸ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón.

⁴⁷⁹ A.G.M.S. L'ascens es va produir el 31.12.1935.

⁴⁸⁰ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón.

⁴⁸¹ RAGUER, H. *El general Batet*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona 1995. P.259.

⁴⁸² A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón.

És a dir, Moreno va detenir personalment al general Domingo Batet, el qual s'havia mantingut lleial a la República⁴⁸³. A continuació organitzà l'ocupació de la ciutat de Burgos, i el 20 de juliol

*organizó y armó a siete mil voluntarios falangistas que distribuyó entre los pueblos del Norte de la provincia, formando la barrera que había de contener a los Marxistas y serviría de vigilancia y Seguridad de la zona, d'aquesta manera va fixar un gran territori a la causa rebel*⁴⁸⁴.

Per tant, Moreno va ser un element molt important pel triomf dels colpistes en la província castellana; en conseqüència va formar part del *Primer Gobierno de la España Nacional*, presidit pel general Cabanellas⁴⁸⁵. El Cop d'Estat havia fracassat i començava una guerra civil, el general Mola que s'havia traslladat a Burgos organitzà l'exèrcit del Nord i el coronel Moreno fou nomenat cap de l'Estat Major⁴⁸⁶. A partir d'octubre, amb l'exaltació de Franco⁴⁸⁷ a les més altes instàncies civils i militars del *Nuevo Estado*, Moreno deixà el govern i ocupà càrrecs de responsabilitat a prop del *Generalísimo*, així intervingué en l'ocupació de les zones industrials del Nord d'Espanya i “per decret reservat i de caràcter secret” (1938) va ser designat *Jefe del Servicio Nacional de Adquisiciones de material de guerra en el extranjero* (també controlava l'adquisició de les matèries primeres d'origen estranger necessàries per les indústries militars) i el setembre de 1938 va formar part de la comissió espanyola que representava a Franco en el Congrés Nacional Socialista a Nurember⁴⁸⁸.

Tal com podem veure, el general Moreno (ascendit pel febrer 1939) havia intervingut directament en la gestió de les adquisicions de material de guerra per l'exèrcit franquista, es tractava d'un oficial que posseïa una certa experiència en el moviment de

⁴⁸³ RAGUER, I. 1995. El general Batet fou afusellat mesos més tard pels militars sediciosos.

⁴⁸⁴ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón.

⁴⁸⁵ B.O. (Junta de Defensa Nacional de España) 1, 25/07/1936. Presidente: Miguel Cabanellas, Vocales: los generales Mola, Saliquet, Dávila y Ponte, y los coroneles de Estado Mayor Montaner y Moreno Calderón.

⁴⁸⁶ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón. “El veinte de julio fue nombrado por el general D. Emilio Mola Vidal, desde Pamplona, Jefe del Estado Mayor del general Sanjurjo, que había de ponerse al frente del Movimiento. Por fallecimiento del anterior, quedó a las órdenes del primero”.

⁴⁸⁷ PRESTON, P. *Franco. Caudillo de España*. Grijalbo. Barcelona 1993 p. 228. Reunió de la JDN a finals de setembre a Salamanca per decidir un comandament unificat. Els coronels d'Estat Major Montaner i Moreno Calderón es van abstenir en les votacions, només van votar els generals.

⁴⁸⁸ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón.

mercaderies militars (havia estat professor de logística en la *Escuela Superior de Guerra*), per tant, des de la visió casernària dels militars victoriosos, hi ha una lògica en que Moreno fos el responsable de dirigir la política de control dels preus dels bens i serveis per tot el territori nacional, justament quan s'acabaven les hostilitats i començava la *Victoria*. Moreno va ocupar el càrrec de *Comisario General* fins a finals de setembre de 1939 que fou nomenat *Director General de Servicios del Ejército*, anys després ocupà el càrrec de *Gobernador Militar* de Barcelona i Madrid. Per la destacada intervenció en la revolta militar a Burgos, Moreno hauria d'haver arribat a més altes responsabilitats polítiques en el Nou Estat, però va quedar en un segon pla. Ragner⁴⁸⁹ dona una explicació, en el sentit de que Moreno va intercedir a favor del general Batet en el consell de guerra que el va condemnar a mort, extrems que Franco no va perdonar mai, i per tant, després de la mort per accident del general Mola sempre va ocupar càrrecs secundaris. Malgrat ser ascendit a general de divisió d'Estat Major (1942)⁴⁹⁰ no arribà a la *Capitania* d'una *Región Militar*.

L'arbitrarietat del règim franquista en la gestió econòmica era molt important, la CAT controlava la distribució i el preu de d'articles de primera necessitat, però l'ordre jeràrquic casernari sempre es respectava, inclús en la corrupció. Com ja he explicat en el Capítol I, a finals de 1939, el dictador de Brasil (Getúlio Vargas) havia realitzat un "donatiu" de 600 tones de cafè al poble espanyol. Franco va "vendre" el cafè a la *Comisaría General de Abastecimientos y Transportes, con el fin de dedicarlo a obras de carácter social y benéfico*. La CAT de Fernando Moreno Calderón va distribuir el producte a les diferents delegacions provincials per un valor de 7.536.140,88 pessetes, quantitat que finalment va anar als comptes del *Caudillo*⁴⁹¹. En aquest sentit, Angel Viñas continua descrivint com en els militars la corrupció era un costum arrelat des de les campanyes del Marroc i que després de la Guerra Civil es va mantenir. El membres de les Forces Armades gaudien de privilegis en el moment d'adquirir aliments de primera necessitat, els quals es podien revendre al mercat negre. Quan més important era la posició en l'escalafó, les avantatges es multiplicaven⁴⁹².

⁴⁸⁹ RAGUER, H.

⁴⁹⁰ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón.

⁴⁹¹ VIÑAS, A. *La otra cara del Caudillo. Mitos y realidades en la biografía de Franco*. Crítica 2015 p.p. 320-324.

⁴⁹² VIÑAS, A. 2105 p. 331.

El setembre de 1939 fou nomenat un nou *Comisario General*: el tinent coronel d'artilleria d'Estat Major Rufino Beltrán Vivar⁴⁹³, que va mantenir-se en el càrrec fins el 1946. Els orígens professionals del segon *Comisario General* s'han de buscar -també!- al Nord d'Àfrica. El 1924, el tinent d'artilleria Rufino Beltrán havia estat destinat a Melilla on va participar en nombrosos combats en la zona oriental del protectorat espanyol. Es dona la circumstància, que en la mateixa unitat d'artilleria també hi havia el capità Planell. En l'expedient militar de Rufino Beltrán s'especifiquen els bombardejos realitzats sobre poblats del Rif, és a dir, contra la població civil, en la línia del que era habitual⁴⁹⁴.

Els dos oficials tornaren a coincidir (1925) en els combats de l'illa d'Alhucemas. En el mes de setembre, Beltrán intervingué activament en el desembarcament (Morro Nuevo) neutralitzant les bateries d'Abdel Krim que bombardejaven l'esquadra francesa. Recordem que Primo de Rivera i el govern francès havien signat el 17 de juny de 1925 un acord de col·laboració militar per finalitzar l'activitat d'Abdel Krim en el territori del Nord del Marroc. Acció que es van materialitzar en un desembarcament a la badia d'Alhucemas. L'ofensiva militar va anar precedida per un intens bombardeig de l'aviació espanyola, tant amb gasos tòxics com amb explosius de TNT. Segons Sebastian Balfour l'operació amfíbia havia resultat un èxit per casualitat, però en les ofensives posteriors l'eficàcia dels comandaments espanyols havia millorat una mica, encara que mantenien la brutalitat de sempre respecte als presoners i a la població civil⁴⁹⁵.

Beltrán s'incorporà a unitats d'artilleria a la Península, i amb el grau de capità prometé fidelitat a la República el 1931, i a continuació ingressà en la *Escuela Superior de Guerra* per realitzar els cursos d'Estat Major⁴⁹⁶. El 18 de juliol de 1936 estava destinat com a oficial d'Estat Major en la guarnició de Valladolid i per ordre del generals revoltats es va fer càrrec de la *Secretaría Militar* del Govern Civil. En el mes d'octubre, quan el general Franco havia estat investit amb tots el poders militars, fou destinat al *Cuartel General del Generalísimo* a Salamanca, i per ordre verbal del *Caudillo* va ser

⁴⁹³ BOE 71 30/09/1939.

⁴⁹⁴ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de D. Rufino Beltán Vivar.

⁴⁹⁵ BALFOUR, S. 2002 p.p. 168-237.

⁴⁹⁶ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de D. Rufino Beltán Vivar. Va participar en les maniobres que l'Exèrcit va realitzar en los Montes de León dies abans de l'esclat dels fets d'octubre de 1934 (Astúries).

assignat a la 2^a *Sección del Estado Mayor*, és a dir, formava part dels serveis d'informació del *Cuartel General*⁴⁹⁷.

A finals de 1937 el comandant Beltran fou destinat a la 4^a *Sección del Estado Mayor del Generalísimo* (l'Estat Major franquista estava organitzat en cinc seccions i la quarta s'encarregava de la logística dels exèrcits⁴⁹⁸). Amb aquest càrrec va acompanyar al general Orgaz⁴⁹⁹ a un viatge a Alemanya visitant diferents unitats militars i indústries de guerra. Alhora va participar com a observador en l'actuació diària del Gran Estat Major Alemany, en la secció de transports i també en la mobilització industrial que estaven realitzant els Estats Majors de l'Exèrcit, la Marina i l'Aviació alemanyes.

Analitzant la trajectòria “professional” del comandant d'artilleria Beltran el podem considerar com un exemple clàssic dels militars que gestionaven l'economia espanyola durant la immediata postguerra: combatent actiu en la guerra d'Àfrica, oficial d'Estat Major amb llocs de responsabilitat a prop del *Caudillo* en la Guerra civil, artiller (l'alternativa seria enginyer) i viatges a Alemanya, on podien comprovar “l'eficàcia” dels mètodes industrials i militars del III Reich, aliat i exemple pel règim franquista. Segurament, per aquest “mèrits” militars el setembre de 1939 Beltrán fou nomenat *Comisario General de Abastecimientos y Transportes*, depenent del Ministeri d'Indústria i Comerç (Ministre Alarcón de la Lastra, coronel d'artilleria)⁵⁰⁰. Però com ja hem vist en altres cassos, això no significava deixar les Forces Armades: la seva carrera castrense continuava, així el 1943 fou ascendit a tinent coronel d'artilleria⁵⁰¹. En realitat

⁴⁹⁷ Archivo Militar General de Ávila Guerra Civil. Zona Nacional. Cuartel General del Generalísimo. “El Cuartel General del Generalísimo fue el conjunto de mandos tácticos y logísticos de que se compuso, durante la Guerra Civil, el Estado Mayor del General Franco, en su calidad de Jefe Supremo de las Fuerzas Nacionalistas de Tierra, Mar y Aire. Establecido primero en Salamanca y después en Burgos, en ocasiones tuvo el carácter de cuartel móvil o volante -llamándose entonces 'Terminus'../en noviembre de ese mismo año se crea el Servicio de Información y Policía Militar, que reúne en un solo mando todo lo referente al espionaje, contraespionaje y orden público. El nuevo organismo estará al mando del teniente coronel de Estado Mayor José Ungría Jiménez y su organización queda definida en la Orden reservada de 2 de abril de 1938, dirigida a los Ejércitos de Operaciones, que modifica y amplía los cometidos del Servicio de Información Militar, convirtiéndose en un órgano dependiente del Cuartel General del Generalísimo que coordina informaciones procedentes del SIM, de las 2as. Secciones de los Ejércitos, es decir, de las Secciones de Información.

⁴⁹⁸ JAYME BIONDI, D. “El Alto Estado Mayor” IV Congreso de Historia de la Defensa. IUGM.03.11.2009 Estructura Estado Mayor: 1ª Sección, personal. 2ª Sección, Información. 3ª Sección, Militar. 4ª Sección, Logística. 5ª Sección, Comunicaciones.

⁴⁹⁹ Orgaz: Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación.

⁵⁰⁰ BOE 273 30/09/1939.

⁵⁰¹ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de D. Rufino Beltán Vivar.

era un membre de les Forces Armades desplaçat a un altre ministeri que havia de realitzar una feina teòricament civil però amb “eficàcia militar”.

Aquesta “eficàcia” va comportar l’aparició d’un mercat negre paral·lel. L’aplicació dels principis autàrquics va originar a Espanya nombrosos problemes econòmics, els quals es van arrossegar durant molts anys; la intervenció dels mercats havia fet imprescindible el racionament dels productes de primera necessitat⁵⁰², i això va significar l’aparició d’un important mercat negre, que com explica Clavera representava “l’altre cara de la intervenció”⁵⁰³. Teòricament el productor de bens i serveis no fixava el preu de venda, ja que estava intervingut per l’Estat, però tenint en compte que la producció no podia abastir totes les necessitats de la demanda nacional, els articles es distribuïen a la població mitjançant el racionament (cartilles) i això va representar l’aparició automàtica d’un mercat negre, el qual sobrepassava en varies vegades els preus oficials, per tant, tanmateix significava una ocultació de la producció a les autoritats (tot i tenint en compte que l’activitat industrial d’una bona part dels anys quaranta era inferior a la d’abans de la guerra⁵⁰⁴). A aquesta situació de mercat intervingut, cal afegir-hi que els costos salarials estaven fixats pel Ministeri de Treball, ja que s’havia de garantir un marge d’explotació a l’empresariat, en conseqüència hi havia una reducció de la renda dels treballadors (havien perdut la guerra), per tant, el conjunt de la política intervencionista del règim franquista va representar un fort empobriment i patiment de la població espanyola dels anys quaranta. Per continuar amb el control dels preus, el govern franquista va crear (1940) la *Fiscalía de Tasas*⁵⁰⁵ organisme destinat a la repressió dels “abusos” que es podien produir en la distribució dels productes de primera necessitat. Resulta interessant veure com el règim va destinar a aquest nou organisme un nombre important de militars (alguns d’ells mutilats durant la guerra)⁵⁰⁶, els quals van anar a les diferents delegacions provincials de la *Fiscalía*. Malgrat el control i la repressió, el racionament, que havia nascut amb caràcter provisional, va continuar durant molts anys. Com diu Carlos Barciela i Inmaculada López, “l’economia estava intervinguda sota un règim penal, però totes les carències va estar presents en l’Espanya de l’autarquia, de manera que la vida de les famílies i també la de les

⁵⁰² BOE 137 14/05/1939.

⁵⁰³ CLAVERA (1976, p.91) Dins BARCIELA, C. Ed. *Autarquía y mercado negro*. Crítica. Barcelona 2003 p. 66.

⁵⁰⁴ CATALAN, J. *La economía española y la Segunda Guerra Mundial*. Ariel 1995 p. p. 123-124.

⁵⁰⁵ BOE 277 30/09/1940.

⁵⁰⁶ BOE 280 06/10/1940. BOE 294 20/10/1940.

impreses va estar marcada per buscar la manera de sobreviure cada dia”. Aquest fou el desastrós resultat de l’obstinació de les autoritats de dirigir l’economia des dels despatxos de l’Administració⁵⁰⁷.

Per aprofundir encara més en el control estatal del sistema econòmic i per intentar frenar el mercat negre, el règim (1941) havia creat la *Junta Superior de Precios*⁵⁰⁸; el preàmbul de la llei deixa clares les intencions autàrquiques del franquisme:

en todas las épocas de la Historia, ha sido la regulación de precios tarea privativa del Estado, y sobre ella giró en los últimos tiempos la política interior de las naciones.

La *Junta* estava presidida pel sotssecretari de la presidència, el capità de navili Luís Carrero Blanco, i el vicepresident era el *Comisario General*, és a dir, el comandant Rufino Beltran. L’organisme fixava els preus dels productes de primera necessitat, els quals publicava el BOE i eren d’obligatori compliment. El maig de 1941 Carrero havia estat nomenat *Subsecretario de la Presidencia*, i des del primer moment va mantenir una estreta relació amb la política econòmica intervencionista del règim, de la qual era un acèrrim partidari. No s’ha d’oblidar seva formació militar, la qual marcava la forma d’executar la política a través una visió casernària, elemental i profundament conservadora. Pel capità de navili la *Comisaría General* s’havia de convertir en una *Gran Intendencia Nacional en orden a los Abastecimientos*⁵⁰⁹, és a dir, Espanya, d’alguna manera, s’havia transformat en una immensa caserna la qual era necessari administrar-la amb un reglament militar i així *solucionar* els problemes de l’abastiment diari. Per comprendre més el perfil militar de Carrero, a finals de 1941, en un escrit polític dirigit a Franco⁵¹⁰ havia dibuixat una possible estructura del govern, on entre altres propostes de reestructuració dels diferents ministeris, apareixia una *Secretaría del Consejo de Gobierno, con funciones similares a las de un Estado Mayor*. Tusell considera que la *Secretaría* era el paper que s’atribuïa a ell mateix, i que en realitat fou la feina que va fer durant molts anys⁵¹¹. Aquesta visió casernària de la política es

⁵⁰⁷ BARCIELA, C. Ed. (2003) p. 67.

⁵⁰⁸ BOE 315 11/11/1941.

⁵⁰⁹ TUSELL, J. Carrero. *La Eminencia gris del régimen de Franco*. Grandes Temas. Madrid 1993. P.54.

⁵¹⁰ Escrito dirigido a Franco, sin título, 26-XII-1941, dins TUSELL, J. Carrero. *La Eminencia gris del régimen de Franco*. Grandes Temas. Madrid 1993. P.68.

⁵¹¹ TUSELL, J. Carrero. *La Eminencia gris del régimen de Franco*. Grandes Temas. Madrid 1993. P.68.

congruent amb el concepte de conquesta dels exèrcits victoriosos: els militars, guanyadors de la Guerra civil, estaven organitzant un estat totalitari, i tal com havia succeït durant el conflicte, creien que les fórmules castrenses serien les més eficaces per materialitzar les noves estructures. Segurament no tenien més coneixements, i tampoc podien permetre's el luxe de dubtar del sistema i buscar altres camins. L'obediència i la disciplina foren les principals virtuts en la guerra i, tanmateix en la *Victoria* s'havien de mantenir.

Precisament pel sentit de conquesta que estava impregnat el franquisme, durant molts anys, fou difícil parlar de *Pau* a Espanya. L'obsessió en reproduir "estructures d'Estat Major" en el moment de materialitzar projectes es va repetint durant els anys quaranta i una part dels cinquanta. Extrems que podem veure en les declaracions que va fer Rufino Beltran davant *el Consejo de Jefes Provinciales del Movimiento*⁵¹² el desembre de 1943, en el comunicat el *Comisario General* explicava les mesures que s'havien de portar a terme per abastir de productes de primera necessitat a la població. Beltrán es presenta davant els falangistes com a un militar

que aprendí en la Escuela de Estado Mayor, donde me doctoré en mis conocimientos militares y donde alcancé este fajín azul que es símbolo de lealtad al mando.

Per tant, estava disposat a plantejar <la batalla del abastecimiento> a través d'una "tàctica". Tàctica fonamentada en el "control de la distribució dels productes", és a dir, el racionament i la contenció dels preus (per decret). En realitat Beltrán en el seu discurs no fa més que explicar i alhora justificar la política oficial intervencionista del règim en matèria econòmica, però narrat en un <tono militar>, doncs reconeix que no té una altra forma d'expressió. Finalment, dins aquesta línia argumental Beltrán demana als Sindicats *que las consignas de la Comisaría* siguin obeïdes amb disciplina, virtut fonamental en un *Estado Nacional Sindicalista*. Com ja he explicat, i malgrat les orientacions enèrgiques de Carrero i el discurs militar de Beltrán, els productors de d'aliments, buscant un increment del rendiment econòmic, desviaven una part de la producció fora del mercat oficial i així generaven uns importants guanys. La resposta del règim sempre havia estat encaminada a l'increment dels controls i a la repressió,

⁵¹² Palabras del ilustrísimo señor Comisario General de Abastecimientos y Transportes D. Rufino Beltrán Vivar ante el Consejo de Jefes Provinciales del Movimiento. Suplemento de la revista Alimentación Nacional. Enero 1944.

però no a solucionar els desequilibris que havia provocat el sistema d'intervenció⁵¹³. A més la generació del mercat paral·lel, en nombrosos casos comptava amb la complicitat de les autoritats que havien de vigilar els moviments de mercaderies. Per exemple, si analitzem el volum de blat comercialitzat en el període 1939-1964 podem veure que durant molts anys les transaccions del mercat negre van ser superiors a les compres efectuades pel *Servicio Nacional del Trigo*⁵¹⁴, extrems que només podien efectuar-se amb la col·laboració interessada d'elements importants del règim.

Dins la mateixa línia argumental, el franquisme, en el moment de designar càrrecs per gestionar un projecte, es refiava i alhora premiava aquells personatges que havien demostrat una total identificació i fidelitat al règim. Rufino Beltrán va ocupar altres càrrecs dins l'entramat del franquisme; el 1943 fou nomenat vocal del *Consejo de las Obras del Monumento a los Caídos*⁵¹⁵. En altres paraules, el *Comisario General de Abastecimientos y Transportes*, organisme que sobre el paper regulava el preu i el moviment de productes estratègics per tot el territori espanyol, alhora era vocal d'un projecte sumptuari del *Caudillo*, que per construir-lo es necessitava una gran quantitat de materials. Segurament amb aquesta disposició, per edificar-lo no fou necessari recórrer al mercat negre. La decisió de crear *El Valle de los Caídos* s'havia materialitzat per decret el juliol de 1941⁵¹⁶, amb el propòsit d'edificar en la finca de *Cuelga-Muros*, un grandios monument que perpetués la memòria dels que van caure en *la Gloriosa Cruzada*. En la seva construcció es donava la paradoxa de una gran part de la mà d'obra utilitzada estava constituïda per presoners polítics que havien combatut a *la Cruzada*.

L'octubre de 1946, el tinent coronel d'artilleria Beltrán fou cessat⁵¹⁷ en el càrrec de *Comisario General* i s'incorporà a l'Estat Major de l'Exèrcit, però uns mesos més tard

⁵¹³ BARCIELA, C. ed. BARCIELA, C. LÓPEZ, I. *Autarquía y mercado negro. El fracaso económico del primer franquismo*. Crítica. Barcelona 2003. p.68.

⁵¹⁴ FONTANA, J. Ed. BARCIELA, C. *España Bajo el franquismo*. Crítica Barcelona 2000. p.p.192-208 "El mercado negro de productos agrarios en la postguerra, 1939-1953". Per exemple (p.194): durant el període 1940-1941 el mercat negre del blat representava el 59.74% del total

⁵¹⁵ BOE 113 23/04/1943.

⁵¹⁶ BOE 218 06/08/1941 "El Decreto de primero de abril de mil novecientos cuarenta estableció la decisión de construir en la finca conocida con el nombre de Cuelga-Muros un grandioso monumento que perpetúe la memoria de los que cayeron en nuestra Gloriosa Cruzada".

⁵¹⁷ M.ARCONADA, F. *España colonia yanqui*. Nuestro Tiempo. México D.F. 1951. P.25. Arconada considera que Rufino Beltrán fou destituït pels seus escàndols estraperlistes. Extrems que no he pogut comprovar a través d'altres fonts. S'ha de considerar que la corrupció estava generalitzada i formava part de l'entramat del franquisme, per tant, les afirmacions d'Arconada no les podem considerar com un element estrany.

(1947) va ser destinat a l'INI⁵¹⁸. En aquell moment Juan Antonio Suanzes continuava com a President de l'INI i alhora Ministre d'Indústria i Comerç, el tinent coronel d'artilleria Joaquín Planell era el Vicepresident i President d'ENCASO, i José Sirvent, també oficial d'artilleria, era el Gerent. S'ha de recordar que Beltrán i Planell havien coincidit en la mateixa unitat d'artilleria a Melilla i havien participat en els combats de l'illa d'Alhucemas (1925), per tant, els dos companys de guerra colonial continuaven col·laborant, però Planell en el 1947 tenia un pes específic molt important en el sistema industrial franquista, de manera que en el canvi de govern de 1951 seria nomenat Ministre d'Indústria.

En aquest context, Suanzes designà a Rufino Beltrán cap del *Departamento de Industrias de la Alimentación del INI* amb la missió d'organitzar una xarxa de fred industrial per tot el territori espanyol. L'INI havia entrat en el sector de l'alimentació per intentar resoldre el greu problema d'abastiment a la població espanyola, mitjançant l'acció d'emmagatzemar en frigorífics industrials productes de primera necessitat, evitant la seva estacionalitat, i aconseguint una anivellació en els preus⁵¹⁹ (el sector de l'alimentació representava una part minoritària de les inversions totals de l'INI: el 1963 les indústries del ram significaven un 0.8% del total⁵²⁰). Per realitzar la feina encomanada, Beltrán va elaborar l'estudi d'una xarxa industrial del fred, la qual havia de cobrir tot el territori nacional. El projecte es va materialitzar mitjançant la creació de diferents societats, en les que es va buscar la col·laboració de capital privat. Dins aquest dibuix Beltrán ocupà la presidència de *Frigoríficos Industriales de Galicia S.A*⁵²¹ on la participació de l'INI era del 51%⁵²², o l'altre gran societat estatal del fred *Industrias*

⁵¹⁸ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de D. Rufino Beltán Vivar. "Incorporación al Instituto Nacional de Industria en las condiciones que determina el artículo 50 del reglamento o sea, sin dejar de pertenecer al Alto Estado Mayor de plantilla conservando su plaza sueldo y demás remuneraciones".

⁵¹⁹ GÓMEZ MENDOZA, A. "Hacia una economía del frío: el plan de red frigorífica nacional 1947-1951". Documento de trabajo de la Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales. Universidad Complutense. Madrid 1995.

⁵²⁰ ACEÑA, P. COMÍN, F. *INI 50 años de industrialización en España*. Espasa Calpe. Madrid 1991 p.48.

⁵²¹ SEPI. Archivo INI. Archivo de altos cargos. Joaquín Planell (Vicepresidente). Correspondencia e informes.

⁵²² LA VANGUARDIA 18 abril 1969. Junta General Ordinaria de Frigoríficos Industriales de Galicia S.A. (FRIGSA). "...Junta anual de accionistas de FRIGSA, estando representados la mayor parte de los accionistas privados, pertenecientes a los sectores más importantes del comercio y la industria de la carne..."

Gaditanas del Frio Industrial S.A. en la que l'Estat representava el 55.20%⁵²³ del capital on tanmateix Beltrán jugava directament un paper destacat⁵²⁴.

Recordem que a la segona meitat dels anys quaranta, després de la caiguda de les potències nazis i feixistes, el franquisme mantingué la política autàrquica com a fórmula de defensa del règim, però a partir de 1948 el context internacional havia canviat amb l'esclat de la guerra freda, per tant, “com a mostra d'un cert esperit liberal”, s'havia d'acceptar en determinades empreses estatals l'entrada de capital privat; extrems que també hem pogut comprovar en la indústria del petroli: en el moment de la creació d'una refineria a Cartagena va entrar capital Nord-americà (1948) (en realitat, la participació de capital privat era una necessitat tecnològica i creditícia). En aquesta maniobra empresarial de l'INI, els inversors minoritaris, obtenien beneficis estratègics: la presència estatal majoritària en les indústries garantia un domini del mercat nacional i això també volia dir intentar assegurar el compte d'explotació, és a dir, els seus ingressos. En altres paraules i en termes d'oportunitat política, determinats sectors empresarials podien estar contents gràcies a la política industrial de Franco, alhora que el règim “semblava” més liberal davant les potències occidentals guanyadores de la Segona Guerra Mundial. Per tant, ja no era el moment de discursos en *tono militar* com havia fet Beltrán el 1943 davant els falangistes. A finals dels anys quaranta, el règim per sobreviure havia d'activar l'economia al preu d'abandonar les seves conviccions de política econòmica, encara que fos mínimament.

En la mateixa línia ideològica, en representació de l'INI i compaginant la feina de cap del *Departamento de Industrias de la Alimentación*, Rufino Beltrán va formar part dels òrgans de gestió de l'anomenat *Plan Badajoz*⁵²⁵. Cal explicar que, a començaments dels anys cinquanta el govern franquista promovia projectes que volien impulsar el desenvolupament regional mitjançant la construcció d'importants obres hidràuliques, les

⁵²³ ACEÑA, P. COMÍN, F. *INI 50 años de industrialización en España*. Espasa Calpe. Madrid 1991 p.138.

⁵²⁴ SEPI. Archivo INI. Industrias Gaditanas de Frio Industrial S.A. (estudios, informes y proyectos técnicos) 1949.

⁵²⁵ BARCIELA, C. LÓPEZ, I. MELGAREJO, J. “Autarquía e Intervención: El fracaso de la vertiente industrial del Plan Badajoz” *Revista de Historia Industrial* nº 14 1998 p.127 “El Plan Badajoz estuvo motivado por la necesidad de paliar las deficiencias estructurales propias de una zona atrasada, cuyos índices más característicos eran excesivo porcentaje de mano de obra en la agricultura, población con altos niveles de desocupación, renta per cápita inferior a la media nacional, problemas de desigualdad en la distribución de la riqueza, falta de capitalización y de ahorro, economía de subsistencia, bajo nivel de vida de la población y deficiente dotación de infraestructura”.

quals permetessin incrementar la superfície de regadiu, materialitzar una política de colonització i també d'industrialització. A tal efecte s'organitzà (1952) el *Plan de Obras Hidráulicas, Colonización, Industrialización y Electrificación de la provincia de Badajoz*⁵²⁶. El decret preveia una inversió multimilionària repartida en diferents terminis (1952-1965)⁵²⁷ i la gestió del projecte es canalitzava a través de la *Secretaría de la Comisión Permanente* al davant la qual hi havia el tinent coronel Rufino Beltran⁵²⁸. El franquisme intentava resoldre els problemes econòmics i socials de la zona i el *Plan Badajoz* representava una del obres públiques emblemàtiques del règim: el regadiu i la colonització de *las Vegas del Guadiana*. Segons testimoni d'un enginyer que va participar des del primer moment en la construcció del *Plan Badajoz*, hi havia altres militars en la *Secretaría de Gestión*, doncs des de les més altes instàncies del govern s'havia volgut donar una estructura d'Estat Major a l'oficina encarregada de la planificació i desenvolupament del projecte. Manuel Martin explica ⁵²⁹.

Dicha Secretaría Gestora era dirigida por el Secretario Gestor coronel D. Rufino Beltrán, del Instituto Nacional de Industria, y por el Jefe de Secretaría teniente coronel de Estado Mayor D. Enrique Martín. Más endavant. Una verdadera operación de Estado Mayor. Se habrán dado cuenta que varias veces he recalcado la procedencia militar de algunos mandos del Plan. No era caprichosa. No porque fueran personas de confianza de Franco, que también, sino porque el Plan de Badajoz precisaba de una planificación y una organización, casi de operación militar, de Estado Mayor, para que se cumplieran los largos plazos, para todo el Plan de 14 años inicialmente, de 1952 a 1965. También nosotros éramos reciente y modestamente Alférez de Complemento de Ingenieros.

Sistema de treball, com ja hem vist en altres ocasions, s'explica per la mentalitat casernària dels màxims dirigents del règim: buscar la disciplina militar com a fórmula per resoldre els problemes de gestió. Malgrat la presència de militars en el projecte -o

⁵²⁶ BOE 99 07/04/1952.

⁵²⁷ BARCIELA, C. LÓPEZ, I. MELGAREJO, J 1998 p. 130 "El coste del Plan previsto en la Ley de 1952 fue de 5.3743 millones de pesetas (31.192,7 millones de pesetas de 1975), que en el Reformado de 1959 se elevó a 14.109,8 millones (53.874,8 millones de pesetas de 1975)".

⁵²⁸ BOE 154 02/06/1952.

⁵²⁹ <http://www.religionenlibertad.com/articulo.asp?idarticulo=21730> MARTIN LOBO. M. "Sesenta años del Plan Badajoz".

potser precisament per això- i segons Carlos Barciela i Imaculada López, va haver-hi un malbaratament en els recursos, amb un resultat final d'alentiment de tot el conjunt de l'obra, tampoc es va buscar la redistribució de la terra, per tant, els grans beneficiats de la política de colonització van ser “els propietaris, sobretot els grans, que van veure com les seves terres passaven de secà a regadiu per l'acció de l'Estat”⁵³⁰, respecte a la vesant industrial del *Plan Badajoz* i malgrat l'esforç de l'INI en promocionar inversions tampoc va haver-hi uns resultats satisfactoris. Tal com expliquen Carlos Barciela, Imaculada López i Joaquín Melgarejo les activitats de les indústries instal·lades a Extremadura estaven pensades per a un país autàrquic, les quals va entrar en contradicció amb el procés de creixement experimentat a partir dels anys cinquanta⁵³¹.

Después de dos décadas de Plan Badajoz, las diferencias de Extremadura con las demás regiones españolas se había agrandado y, más que un proceso de industrialización, lo que se percibe es un proceso de desindustrialización, por utilizar la terminología de J. Nadal.

Rufino Beltrán deixà el *Plan Badajoz* el 1968⁵³² i va continuar en l'INI fins l'any 1970, en que es va retirar, de manera que mai no va tornar a exercir càrrecs específicament militars. El 1953 havia passat a la Reserva a petició pròpia, però mantenia un vincle econòmic amb l'Exèrcit ja que continuava percebent emoluments. Malgrat estar en la Reserva, Beltrán el 1954 fou ascendit a coronel honorífic d'Estat Major, segurament per obtenir una millora de sou i pensió⁵³³. El franquisme movia als seus servidors segons els interessos de cada moment, i moltes vegades l'eix principal de rotació era el de formar part de les forces armades: la disciplina militar obligava doblement a obeir les ordres del govern. Tanmateix a un bon nombre dels càrrecs se'ls utilitzava per omplir la paròdia de parlament que eren las *Cortes Españolas*⁵³⁴. Així Beltrán fou *Procurador* entre els anys 1943-1946 *por designación directa del Generalísimo*⁵³⁵.

⁵³⁰ BARCIELA, C. ed. BARCIELA, C. LÓPEZ, I. *Autarquía y mercado negro. El fracaso económico del primer franquismo*. Crítica. Barcelona 2003. p.p. 83-85.

⁵³¹ BARCIELA, C. LÓPEZ, I. MELGAREJO, J. “Autarquía e Intervención: El fracaso de la vertiente industrial del Plan Badajoz” *Revista de Historia Industrial* nº 14 1998.
BARCIELA, C., LÓPEZ, I., MELGAREJO, J. “La vertiente industrial del Plan Badajoz. La Intervención del INI”. Universidad de Alicante: Programa de Historia Económica. Fundación Empresa Pública. Octubre 1996 p. 85.

⁵³² BOE 274 14/11/1968. El va substituir en el càrrec el tinent coronel d'artilleria d'Estat Major Enrique Martín Martín.

⁵³³ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de D. Rufino Beltán Vivar.

⁵³⁴ PRESTON, P. 1993 p. 610. Un tercio de los miembros estaban nombrados directamente por

El tercer *Comisario General de Abastecimientos y Transportes* va ser el general d'enginyers d'armament i construcció José de Corral Sáiz, nomenat per Suanzes, l'octubre de 1946⁵³⁶ i cessat l'abril de 1953 pel Ministre de Comerç Manuel Arburua⁵³⁷. Corral, tinent d'enginyers el 1929, era un especialista en radiotelegrafia; amb aquesta graduació militar el 1931 va prometre fidelitat a la República⁵³⁸ i continuà la seva carrera militar en el nou règim polític, efectuant diversos cursos d'electricitat i ràdio a París on aconseguí el títol d'enginyer en radioelectricitat⁵³⁹. El juliol de 1936 estava destinat a Palma de Mallorca on es va sumar als militars que es van aixecar contra el govern republicà, a continuació les noves autoritats el van nomenar *Jefe de los Servicios Radiotelegráficos* de les Illes Balears. Corral va participar en els combats contra les forces expedicionàries republicanes, procedents de Barcelona i comandades pel capità Bayo⁵⁴⁰, que intentaven recuperar Mallorca durant els mesos d'agost i setembre. Expedició que va fracassar i alhora desencadenà una gran repressió per part dels feixistes⁵⁴¹. També com a cap de comunicacions, en el mes de setembre va formar part de la columna organitzada pels rebels des de Palma de Mallorca per ocupar l'illa d'Eivissa. El ja capità Corral, per ordre del *Generalísimo* fou destinat a Sevilla per fer-se càrrec dels sistemes radiotelegràfics del Sud de la Península i Nord d'Àfrica. El 1938 va ser nomenat cap de la *Compañía Radio del Ejército del Sur* i en aquest càrrec participà en nombrosos combats a Granada i Extremadura. Una vegada finalitzada la guerra civil i ascendit a comandant d'enginyers, fou destinat a la Acadèmia de l'Arma com a professor. Dos anys després, el març de 1941, amb altres oficials formà part

el Caudillo, otro tercio eran miembros de oficio (ministros del gobierno, miembros del consejo nacional, alcaldes, rectores de universidades, etc.). el tercio restante era <electo> por los sindicatos falangistas a partir de listas de candidatos minuciosamente preparadas". Per a consideracions més sistemàtiques sobre les Corts franquistes veure la tesi doctoral de GIMÉNEZ MARTÍNEZ, M.A.; *Las Cortes Españolas en el régimen de Franco. Nacimiento, desarrollo y extinción de una Cámara Orgánica*, Congreso de los Diputados, Madrid, 2012 i MARIN.M.; «La democracia orgánica como forma de representación política: un análisis de las fórmulas de cooptación de *procuradores en Cortes* y de sus resultados» en curs de publicació a *Estudios do Seculo XX*.

⁵³⁵ Congreso de los Diputados. Índice Histórico de Diputados.

⁵³⁶ BOE 303 30/10/1946.

⁵³⁷ BOE 106 16/04/1953.

⁵³⁸ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José del Corral Sáiz. Promesa de adhesión a la República: "Prometo por mi honor servir bien y fielmente a la República obedecer sus Leyes y defenderlas con las armas".

⁵³⁹ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José del Corral Sáiz. Ingeniero Electricista por la Escuela Superior de Electricidad de París.

⁵⁴⁰ CRUELLES, M. *L'Expedició a Mallorca. Any 1936*. Editorial Juventud. Barcelona 1971.

⁵⁴¹ BERNANOS, G. *Les grands cimetières sur la lune*. París 1938.

d'una missió espanyola a Itàlia, on visità instal·lacions de l'Exèrcit italià i participà en diversos cursos de formació en escoles d'enginyers militars⁵⁴². En la remodelació de l'executiu el maig de 1941⁵⁴³, Franco, entre altres canvis, va nomenar a José Antonio Girón de Velasco Ministre del Treball⁵⁴⁴, i el nou Ministre, en el mes de juliol, designava a Corral *Director General de Estadística*⁵⁴⁵, la qual ja havia estat reorganitzada el novembre de 1939 pel ministre Joaquín Benjumea⁵⁴⁶. En el nomenament, una vegada més podem veure en el seu expedient militar la doble posició burocràtica de determinats membres de les forces armades: malgrat estar al *Servicio de Otros Ministerios*, continuava vinculat a l'Exèrcit ja que quedava com *disponible* en la *1ª Región Militar* (Madrid)⁵⁴⁷. Podem veure, igualment, que les seves relacions amb notables falangistes (Girón) eren prou fluides i no pas d'hostilitat com vol el lloc comú. L'estadística és una tècnica d'anàlisi matemàtica que permet d'estudiar amb el màxim de precisió els fenòmens col·lectius incompletament coneguts, en conseqüència, pels estats moderns, les dades estadístiques són elements importants per decidir i analitzar les polítiques que s'estan portant a terme. En el *Nuevo Estado* espanyol, les idees casernàries de Franco respecte a la solució dels problemes econòmics d'Espanya havien portat a un fort empobriment i patiment de la població⁵⁴⁸; “realitat” que xocava amb la propaganda oficial, on el règim dibuixava un camí de benestar econòmic. En el mateix sentit simplista, el Ministre Girón insistia que per trencar el cercol de la penúria, s'havia de reduir el preu dels articles de primera necessitat, i ahora una estabilització dels salaris. La realitat de les xifres econòmiques d'aquells anys demostren el contrari: el càlcul dels índexs d'inflació ensenya que no va haver-hi una contenció en els preus, i que a l'any 1948 els sous havien caigut entre un 20 i un 35 per cent respecte el 1936

⁵⁴² Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José del Corral Sáiz .

⁵⁴³ TUSELL, X. GARCIA QUEIPO DE LLANO,G. *Franco i Mussolini. La Política española durante la Segunda Guerra Mundial*. Planeta 1985. p.p. 81-170.

⁵⁴⁴ PRESTON,P. Franco. Caudillo de España. Grijalbo. Barcelona 1993. p. 539 “ Entonces Serrano Suñer sugirió a Franco que se incrementara la representación falangista en el gobierno, creando un ministerio del Trabajo para el fanático joven vallisoletano José Antonio Girón de Velasco”.

⁵⁴⁵ BOE 205 11/07/1941.

⁵⁴⁶ BOE 323 19/11/1939. Reorganización de los Servicios de la Dirección General de Estadística. Ministerio de Trabajo y Agricultura.

⁵⁴⁷ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José de Corral Sáiz “Según lo dispuesto en decreto nº 25 se dispone que quede disponible forzoso en la 1ª Región Militar. Según el referido decreto le es válido como tiempo en activo todo el que permanezca en el citado destino y tiene derecho a reserva de destino.

⁵⁴⁸ MOLINERO,C. YSÁS, P. *Patria, Justicia y Pan. Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya 1939-1951*. La Magrana. Barcelona, 1985.

(abans que la revolució nacional sindicalista salvés als obrers del règim republicà), però aquestes dades eren difícils d'explicar a la població, de manera que, els jerarques del règim van decidir que el *Instituto Nacional de Estadística*⁵⁴⁹ no publicés les xifres dels jornals⁵⁵⁰. El franquisme transmetia a la població, com a dogma de fe, que havia començat un nou temps polític i econòmic, en conseqüència els màxims dirigents havien de tancar els ulls a la “realitat” en que estava immers l'Estat, així, les victòries econòmiques i socials anunciades públicament, només existien en la seva imaginació.

El règim regulava la informació, i la figura del *Director General de Estadística* era un element important pel Ministre del Treball: el càrrec comportava una responsabilitat tècnica, però alhora significava una afinitat política amb el Ministre, per tant, el comandant d'enginyers Corral estaria molt a prop del pensament falangista de Girón; extrems que podem comprovar en una conferència que va donar en *la Escuela Social de Madrid* (Ministeri de Treball) el juny de 1945, titulada *Consideraciones sobre un futuro orden social en el mundo*⁵⁵¹. Corral considerava que, la guerra a Europa s'havia acabat amb la caiguda de les potències totalitàries i el règim franquista estava en una situació política difícil, però s'havia d'aguantar. El conferenciant preveia que en el nou escenari s'implantaria l'ordre social dels guanyadors, però amb unes idees que estaven esgotades. Espanya havia de resistir ja que, amb la protecció de Deu, es podien mantenir uns determinats valors, els quals arrancaven el segle XV amb el descobriment de nous mons i d'alguna manera, amb la creació d'un Imperi

Nosotros sustentamos el pensamiento de que la Humanidad está concluyendo de vivir, en todos los órdenes, una etapa; pero no una secundaria, sino una de las grandes etapas de su evolución. Para mi es evidente que esta etapa empezó a terminarse hace años. Estamos viviendo su conclusión y el tránsito a otra. Pero nosotros no arrancamos de esa guerra y de sus consecuencias. Ni de la anterior, ni de fin de siglo, ni del 71, o del 48, ni de la Revolución francesa. Para nosotros la actual evolución arranca de los siglos XV, XVI y XVII, en que empezó a formarse; desde la época de un Galileo, de un Newton, de un Colón,

⁵⁴⁹ El 31 de desembre de 1945 es va reorganitzar la Dirección General de Estadística i es va crear el Instituto Nacional de Estadística BOE 3 03/01/1946.

⁵⁵⁰ FONTANA, J. Ed. *España bajo el franquismo*. Crítica. Barcelona 2000. p.p. 30-34.

⁵⁵¹ CORRAL, J.L. “Consideraciones sobre un futuro orden social en el mundo” Escuela Social de Madrid. Ministerio de Trabajo, Madrid 1945.”Como no hace mucho, en su discurso a las Cortes Españolas, decía mi querido jefe y camarada el Ministro de Trabajo, José Antonio Girón, los únicos principios verdaderos de justicia social, la única doctrina infalible de paz, no se ha de predicar por primera vez en el mundo, puesto que se predicaron ya hace veinte siglos, y la más alta razón de nuestra empresa está en sus mandamientos”.

de un Descartes, de unos Reyes Católicos, cada uno en su orden, y de tantos y tantos hombres eminentes. explicava Corral, i finalitzava amb un missatge d'esperança per Espanya: *una vez más, con la fe, la espada y la cruz, podremos ir abriendo caminos a la Humanidad*⁵⁵².

Després de la desfeta dels estats totalitaris, i quan físicament resultava impossible la conquesta d'un imperi, el discurs oficial del règim continuava buscant arguments en el destí imperial d'Espanya. Ferran Gallego considera que l'idea d'Imperi s'ha d'associar a “una continuïtat de l'esforç realitzat pels intel·lectuals del *Movimiento Nacional* per edificar un concepte de nació, del qual derivava el concepte d'Imperi” (Girón, el desembre de 1942 en un discurs a la *Escuela Nacional Sindicalista* explicava que l'Imperi era *la plenitud de la fuerza espiritual de la patria*, i més endavant exigia *respeto para nuestra voz en el concierto de los pueblos. Crear en cada hombre la seguridad de que en la Historia no somos comparsas, sino protagonistas*⁵⁵³).

L'altra línia argumental del discurs de Corral consistia en explicar l'esgotament del liberalisme. Concepte on totes les jerarquies del règim hi combregaven, començant pel propi dictador. Franco, amb la seva simplicitat intel·lectual, estava convençut de que les idees econòmiques liberals no significaven prosperitat per la població, en les converses amb el seu cosí *Pacón*, a començaments de 1955 ho manifestava clarament:

*Al terminar la guerra no era deseo de las naciones vencedores el que los vencidos se levantasen pronto de su frustración. Por ello se les obligó a que adoptasen pronto el régimen democrático, pues estaban convencidos de que así no les vendría la prosperidad ni mucho menos*⁵⁵⁴.

En conseqüència, l'ultranacionalisme espanyol, esgotament dels processos liberals i l'ajuda de la Providència eren arguments suficients per resistir la caiguda dels estats totalitaris i poder sobreviure en els nous temps: tota una lliçó d'economia i política.

L'activitat de Corral girava al voltant del Ministeri del Treball, de manera que va ser designat *Procurador en Cortes*, primer per la *Organización Sindical* (1943-1958) i

⁵⁵² CORRAL, J. L. 1945. P. 19.

⁵⁵³ J.A. GIRON, *Escritos y discursos. Vol. I 1941-1943*. Madrid Altamira. 1952. p.p. 181-182. Discurso dirigido a la quinta promoción de la Escuela Nacional Sindicalista de Capacitación Social de Trabajadores. Dins GALLEGO, F. *El Evangelio Fascista. La formación de la cultura política del franquismo (1930-1950)* Crítica. Barcelona 2014. p.p. 587-591.

⁵⁵⁴ FRANCO SALGADO-ARAUJO, F. 1976 p. 67.

després com *Consejero Nacional de Movimiento* (1958-1966)⁵⁵⁵; en la mateixa línia, Girón el novembre de 1945, el designà Vicepresident del *Instituto Nacional de Previsión*⁵⁵⁶. Malgrat la seva activitat en el Ministeri de Treball, Corral continuava formant part de les forces armades (*disponible forzoso en la 1ª Región Militar*⁵⁵⁷), així quan Suanzes el desembre de 1946 el nomenà *Comisario General de Abastecimientos y Transportes* en substitució del tinent coronel d'artilleria Rufino Beltrán, en el seu expedient militar hi ha una anotació explicant la nova feina. Feina que va continuar en la mateixa direcció i amb els mateixos resultats que la del seu predecessor: les dades estadístiques de Carlos Barciela, ensenyen que el mercat negre, durant l'etapa Corral, continuava representant una part important de les transaccions econòmiques que es produïen a l'Estat⁵⁵⁸. Per tant, malgrat la bondat dels suposats valors seculars que representava el *Movimiento Nacional*, defensats per Corral a *La Escuela Social de Madrid*, la realitat de les xifres ensenyen el contrari (*El Instituto Nacional de Estadística* era una *Dirección General* que depenia directament de la Presidència del govern, per tant, segurament les dades reals estarien a les seves mans⁵⁵⁹).

Corral, com a membre de les Forces Armades, va rebre condecoracions militars, algunes d'elles pensionades així com diferents augments de sou amb efectes retroactius. El juny de 1951 el Ministeri de l'Exèrcit el va destinar a la *Escuela Politécnica del Ejército* com professor, alhora que el Ministeri d'Hisenda li reconeixia *Los Derechos Pasivos Máximos por haber tomado parte en la Guerra de Liberación*. Finalment l'abril de 1953 fou cessat en el càrrec de *Comisario General de Abastecimientos y Transportes*⁵⁶⁰. El comandant Corral continuava a la *Escuela Politécnica del Ejército*, però alhora

⁵⁵⁵ Congreso de los Diputados. Histórico de Diputados.

⁵⁵⁶ BOE 314 10/11/1945.

⁵⁵⁷ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José de Corral Sáiz. Orden de 31 de Agosto de 1943 pasa a formar parte del Cuerpo de Ingenieros de Armamento y Construcción (Rama Construcción) con el mismo empleo.

⁵⁵⁸ FONTANA, J. Ed. BARCIELA, C. *España bajo el franquismo*. Crítica. Barcelona. 2000. p. 197 Comercialización del trigo del SNT y el mercado negro. Porcentaje que representa sobre la producción el mercado negro: 1946-47 31.02% 1947-49 35.58% 1948-49 37.04% 1949-50 32.75% 1950-51 20.58% 1951-52 18.10%.

⁵⁵⁹ Corral havia treballat per la creació de la Ley de Estadística BOE 3 03/01/1946 és a dir El Instituto Nacional de Estadística. Corral va ser designat Director BOE 62 03/03/1946.

⁵⁶⁰ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José de Corral Sáiz. Per exemple: "Por orden del 7 de Diciembre se le concede la Cruz de la Real y Militar Orden de San Hermenegildo con antigüedad del 18 de Diciembre de 1945 pensionada con 1.200 pts. Anuales". "Por orden del 26 de febrero de 1952 se le conceden 1.500 pts. anuales en concepto de quinquenios". "Por orden del 4 de Marzo de 1952 se le conceden 4 quinquenios a partir de Agosto de 1947". "Por orden del 4 de Marzo de 1952 se le conceden 8 trienios por llevar 24 años de servicio desde su ascenso a oficial".

també figurava en les llistes dels Consells d'Administració de l'INI presidits per Juan Antonio Suanzes (a partir de l'exercici de 1953), com *Secretario del Consejo*⁵⁶¹, càrrec de gran responsabilitat i confiança, doncs era la persona encarregada d'aixecar les actes de les deliberacions i acords dels consells de l'INI. D'una forma repetitiva, el franquisme aprofitava els mateixos elements per moure'ls en diferents "càrrecs de confiança", encara que el resultat de la seva gestió no hagués representat una millora social o empresarial; sempre la qüestió més important era la supervivència del propi sistema. Sistema que continuava "cuidant i premiant" els seus elements més destacats: el juliol de 1957, Corral que continuava com a *Secretario del Consejo* de l'INI va ser promogut a tinent coronel d'enginyers d'armament i construcció⁵⁶². Més endavant, el 1963, va haver-hi canvis en l'estructura de govern de l'INI, l'antic oficial d'artilleria, José Sirvent, fins aquells moments Gerent⁵⁶³, va ser designat President en substitució de José Antonio Suanzes (en el càrrec des del 1941), i com a Vicepresident fou nomenat el tinent coronel Corral⁵⁶⁴. El 1965 va ascendir a coronel (continuava com a professor a la *Escuela Politécnica del Ejército*), el 1969 l'Exèrcit li va atorgar el títol de *Doctor Ingeniero de Construcción* i finalment el govern franquista (1970) el va promoure a general sotsinspector del Cos d'Enginyers d'Armament i Construcció⁵⁶⁵. El 1970 deixà la Vicepresidència de l'INI, però va continuar ocupant càrrecs de responsabilitat en empreses de l'Estat i privades (1972); fou President en la societat que explotava els jaciments de fosfats situats a l'antiga colònia espanyola del Sahara Occidental (FOSBUCRAA)⁵⁶⁶, President de l'empresa estatal Butano SA, membre de la *Comisión de Planeamiento y Coordinación del Área Metropolitana de Madrid (Ministerio de la Vivienda)* i conseller del *Banco Exterior de España*. Per a completar el quadre, cal afegir que també era membre de l'Opus Dei⁵⁶⁷ cosa que, una vegada més, posa en dubte la rigidesa d'algunes classificacions *familiars*, ja que Corral pertanyia al mateix temps a tres famílies presumptament enfrontades: Exèrcit, Falange i *Opus Dei* (mostrant, a més,

⁵⁶¹ SEPI. Archivo INI. Consejo de Administración del Instituto Nacional de Industria en 31 de diciembre de 1953. El 1959, Corral continuava com a secretari del Consell d'Administració.

⁵⁶² A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José de Corral Sáiz.

⁵⁶³ SEPI. Archivo INI. Consejo de Administración del Instituto Nacional de Industria.

⁵⁶⁴ BOE 281 22/11/1963.

⁵⁶⁵ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José de Corral Sáiz.

⁵⁶⁶ SEPI. Instituto Nacional de Industria. Financiación Expediente Fosbucraa.

⁵⁶⁷ YNFANTE, J. *La prodigiosa aventura del Opus Dei*. Ruedo Ibérico 1970. p. militantes IX.

l'equívoc d'adjectivar com a «tecnòcrates» als membres de *La Obra*). El general Corral va morir l'abril de 1975⁵⁶⁸, és a dir, pocs abans que el dictador.

-Suanzes deixa el Ministeri.

Poques setmanes abans de començar la invasió nazi a Polònia, Franco nomenà el seu segon govern. La posició del *Caudillo* havia quedat enfortida mitjançant la promulgació de la *Ley de la Jefatura del Estado* del 8 d'agost, la qual atorgava al Cap de l'Estat el poder legislatiu per tal d'emetre lleis i decrets sense consultar el Consell de Ministres⁵⁶⁹, per tant, Franco disposava de totes les facultats d'un dictador absolut. Com ja he explicat, l'altre moviment important fou la supressió del Ministeri de Defensa⁵⁷⁰ i substituït pels Ministeris de l'Exèrcit, Marina i de l'Aire, trencant la unitat de comandament de les Forces Armades. Tampoc Suanzes continuà al davant del Ministeri d'Indústria i Comerç. Elena San Roman considera que l'enfrontament del Ministre de Indústria amb els falangistes pel projecte de sindicats, i el seu fort protagonisme en el govern, difícilment compatible amb Serrano Suñer, foren les causes de la no continuïtat de Suanzes⁵⁷¹. La interpretació del cessament està en línia amb la tesi de l'enfrontament entre l'Exèrcit i la Falange, encarnada en Serrano Suñer, però ja hem vist a la llum de qui eren els col·laboradors de Suanzes, que tot plegat pogué ser més personal que no polític i que, al cap i a la fi la seva tasca fonamental fou el INI, on la coincidència entre *famílies* per seguir les petjades del model feixista italià fou més gran. El càrrec de

⁵⁶⁸ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios José de Corral Sáiz. “Falleció el día 3 de abril de 1975. Devengos personales del interesado que tenía a su baja: sueldo 21.875 (pts.); 16 trienios de oficial 20.000; complemento de sueldo: por responsabilidades derivadas del destino 31.750; familiar, esposa 375 y CIAC 3.465; otras remuneraciones: vestuario 360 vivienda 667 y representación 5.000; Cruces y Medallas: Gran Cruz de San Hermenegildo 1.667, por Decreto 1964 (DO nº92). Indicaciones Especiales: se halla al corriente en el pago de sus cuotas correspondientes para la A.M. Benéfica y Huérfanos. Cese de Haberes: reclamados y percibidos sus devengos por esta Entidad hasta el fin de mes de abril de 1975. Madrid 12 de abril de 1975. El capitán pagador”.

⁵⁶⁹ BOE 221 09/08/1939. Artículo Séptimo. Correspondiendo al Jefe del Estado la suprema potestad de dictar normas de carácter general conforme al artículo décimo sexto de la Ley de 30 de enero de 1938 y radicando en él de modo permanente las funciones de gobierno, sus disposiciones y resoluciones, adopten la forma de Leyes o Decretos , podrán dictarse aunque no vayan precedidas de las deliberaciones del Consejo de Ministros, cuando razones de urgencia así lo aconsejen , si bien en tales casos el Jefe del Estado dará después conocimiento a aquel de tales resoluciones o disposiciones.

⁵⁷⁰ BOE 09/08/1939 Ley de 8 de Agosto de 1939 modificando la organización de la Administración Central del Estado. Ministerios: Asuntos Exteriores, de la Gobernación, del Ejército, la Marina, del Aire, de Justicia, de Hacienda, de Industria y Comercio, de Agricultura, de Educación Nacional, de Obras Públicas y de Trabajo.

⁵⁷¹ SAN ROMAN, E. 1999 p. 85.

Ministre l'ocupà el tinent coronel d'artilleria Luis Alarcón de la Lastra, un militar entroncat amb la noblesa sevillana⁵⁷², deixant ben clar que el canvi de titular no implicava cap canvi de línia de gestió, ni de procedència individual concreta. Tan militar era Alarcón com Suanzes. Alarcón de la Lastra tingué una durada efímera en el càrrec -poc més d'un any- que analitzarem més endavant i fou cessat poc abans de l'entrevista entre Franco i Hitler a Hendaya (27 d'octubre de 1940). Podem aturar-nos aquí, no obstant per tal de veure l'estructura del Ministeri d'Indústria i Comerç, tal i com es configurà entre el breu període Alarcón i el molt més llarg en que ocuparia el càrrec el seu successor, el falangista Demetrio Carceller.

Estructura Ministeri d'Indústria i Comerç

Ministres: Luis Alarcón de la Lastra. General d'artilleria (09/08/1939-17/10/1940)

Demetrio Carceller Segura (17/10/1940-1945)

- Secretari General Tècnic: Constantino Lobo Montero⁵⁷³, comandant d'artilleria⁵⁷⁴.
- Sotssecretari d'Indústria: Ignacio Muñoz Rojas, advocat de l'Estat.
- Director General d'Indústria: Juan Alarcón de la Lastra⁵⁷⁵, oficial d'artilleria, (cessat 04/10/1941)
- Director General de Mines i Combustibles: Eduardo Carvajal Acuña⁵⁷⁶, enginyer
- Director General de Comunicacions Marítimes: Francisco Parga Rapa⁵⁷⁷, capità de navili (cessat el 02/02/1941⁵⁷⁸). Jesús Mª Rotaecha y Rodríguez de Llamas, capità de navili.
- Director General de Pesca Marítima: Ramón Rodríguez de Castro⁵⁷⁹, capità de navili.
- Sotssecretari de Comerç: Pedro Solís Desmaissières⁵⁸⁰ (cessat 10/11/1940⁵⁸¹). Manuel Arburua de la Miyar -més tard Ministre de Comerç 1951-1958 (cessat 16/10/1942⁵⁸²).

⁵⁷² Oficial d'artilleria que s'havia retirat de l'Exèrcit el 1931 i que el 19 de juliol de 1936 es va unir com a voluntari a les forces militars revoltades. Va participar en la conquesta de Badajoz com a capità d'una bateria d'artilleria (Medalla Militar Colectiva a la 9ª Bateria del 3° Regimiento Ligero, por la toma de Mérida y Badajoz, según orden de 23 de Septiembre de 1937). Ministerio Ejército. Hoja de Servicios del General Luis Alarcón de la Lastra. Archivo General Militar de Segovia.

⁵⁷³ BOE 250 07/09/1939.

⁵⁷⁴ El comandante de artillería Constantino Lobo Montero pasa a la condición de "supernumerario" BOE 344 10/12/1939.

⁵⁷⁵ BOE 250 07/09/1939. JEREZ M, 1982 p. 251.

⁵⁷⁶ BOE 223 10/08/1940.

⁵⁷⁷ BOE 149 28/05/1940.

⁵⁷⁸ BOE 33 02/02/1941, cessament de Parga Rapa i nomenclament de Rotaecha.

⁵⁷⁹ BOE 5 05/01/1940. BOE 38 07/02/1944. Contraalmirall honorífic.

-Director General de Comerç: Miguel López Uriarte⁵⁸³, comandant d'artilleria⁵⁸⁴(cessat 10/11/1940). Antonio de Miguel Martín⁵⁸⁵, tècnic Estadístic.

Hi ha algunes coses que cal destacar en aquest organigrama. La primera i més cridanera és la profusió de militars: tres en la línia «habitual» de pertinença a l'arma d'Artilleria i tres capitans de navili. Si el primer no ens pot ja sorprendre, el segon necessita alguna explicació que trobarem fàcilment en la especialitat «marítima» dels càrrecs que ocuparen. L'aparició de Juan Alarcón de la Lastra en la nòmina indica un innegable nepotisme: el germà del Ministre tampoc no tenia cap qualificació específica per al càrrec.

Però l'aparició estrella és, sens dubte la del futur Ministre de Comerç (1951-58) Manuel Arburua de la Miyar. Arburúa ha estat sempre catalogat com a «tecnòcrata» i «liberalitzador» en la mesura que la seva trajectòria fou mixta entre l'administració pública i l'empresa privada, fonamentalment el *Banco Exterior de España*, que era, tanmateix, un banc fundat sota el patrocini de l'Estat. Però el fet que el *Banco Exterior* fos una creació de la Dictadura de Primo de Rivera (1929) i que ocupés la Sotssecretaria de Comerç amb l'inequívoc falangista i partidari de l'autarquia (i de l'Eix) Demetrio Carceller, antic col·laborador de la Dictadura també, per espai de dos anys, hauria de posar-nos sobre avís del que una monografia sobre el personatge podria aportar a les relacions *perilloses* entre els presumptes «tecnòcrates» i el món franco-falangista previ a cap mena d'apertura. Ho podem argumentar millor quan parlem d'un militar, el ja repetidament citat Joaquín Planell, que també ha estat etiquetat en aquesta equívoca *família*.

-Un coronel d'artilleria amb responsabilitat industrial, però de forma temporal

El nou Ministre d'Indústria i Comerç fou el coronel Alarcón de la Lastra, el qual, com no podia ser d'altra manera, continuà amb la política intervencionista i autàrquica. Però per començar a entendre aquest període cal recalcar alguns aspectes de les contradiccions del franquisme econòmic a la segona meitat del 1939.

⁵⁸⁰ BOE 337 03/12/1939.

⁵⁸¹ BOE 315 10/11/1940 cessament de Solís i nomenament d'Arburua.

⁵⁸² BOE 295 22/10/1942.

⁵⁸³ BOE 337 03/12/1939.

⁵⁸⁴JEREZ, M. 1982 p.261. BOE 316 11/11/1940 "Disponible forzoso el comandante de artillería".

⁵⁸⁵ BOE 315 10/11/1940.

A pesar de la implantació del model autàrquic, el *Nuevo Estado* necessitava una relació amb altres economies i això significava un moviment de divises, en aquest sentit només cal recordar les compres de petroli. A tal efecte es va organitzar el *Instituto Español de Moneda Extranjera* (IEME). El *Instituto* fou creat segons llei de 25 d'agost de 1939⁵⁸⁶ i constituí una de les novetats més grans del breu període d'Alarcón. El nou organisme articulava la taxa de canvi, és a dir, fixava el valor de la pesseta en relació a altres monedes estrangeres, i també les operacions en divises. Teòricament el tipus de canvi està fixat rigorosament pel Banc Central de l'Estat, però a Espanya, a partir de l'agost, era el Ministeri d'Indústria i Comerç el que tenia la responsabilitat. L'article I de la llei especificava *que las facultades asignadas al Ministerio de Hacienda por las disposiciones vigentes, en relación con dicho Ramo, se consideran vinculadas al Ministerio de Industria y Comercio*.

La norma anava encaminada a reforçar les decisions autàrquiques del dictador, el Ministre podia decidir la mobilització de divises, però alhora, s'havia dividit la gestió monetària: el Ministeri d'Hisenda controlava la liquiditat interior, mentre que el Ministeri d'Indústria i Comerç dirigia i determinava els moviments de diner amb l'exterior. En conseqüència resultava difícil la verificació total del sistema monetari espanyol i a demès el control dels canvis deixà de ser un instrument de política monetària.

La decisió va significar greus problemes per l'economia espanyola. La pesseta tenia un valor sobrevalorat davant el dolar, de manera que s'afavorien les importacions i al mateix temps es penalitzaven les exportacions, i això feia que les divises fossin molt escasses, per tant, hi hauria dificultats en el moment realitzar compres a l'estranger-encara que el preu pesseta/dolar afavorís les importacions. Compres que com estem veient eren imprescindibles per mantenir l'economia. Per intentar resoldre el problema es van determinar diferents taxes de canvi pesseta/dolar, les qual s'utilitzaven segons la modalitat de l'operació que s'havia de realitzar.

La política canviària amb un sistema arbitrari no va ajudar a incrementar el comerç exterior i va agreujar els problemes de reconstrucció⁵⁸⁷. S'ha de considerar que la pesseta pràcticament no disposava de reserves en el *Banco de España*, i la liquiditat financera s'aconseguia mitjançant l'emissió de paper moneda, en altres paraules, les despeses de l'Estat més les inversions estatals es finançaven amb la creació de diner

⁵⁸⁶ BOE 239.

⁵⁸⁷ MALUQUER, J. 2014 p. 218.

(recordem les afirmacions de Franco a Larraz) i això provocava una important inflació, la qual no es va poder controlar durant molts anys. Inflació que es veia afavorida per la política de preus artificials imposats per la CAT, i la generació d'un mercat negre paral·lel.

En el mateix fil intervencionista, el 25 d'octubre de 1939 es va promulgar la *Ley de Protección a las nuevas Industrias de Interés Nacional*⁵⁸⁸. L'objectiu de la Llei consistia en promoure la inversió privada cap a les indústries militars i també ajudar a aquelles instal·lacions que aconseguissin reduir les importacions de matèries primeres. Segons el dispositiu legal, a canvi d'un control "rigorós", l'Estat atorgava a les *industrias de Interés Nacional* diferents privilegis fiscals i menors aranzels en el moment d'importar bens d'equipament. En l'article segon, l'Estat garantia al capital privat un rendiment mínim del 4% i alhora facultava l'expropiació forçosa dels terrenys necessaris per construir les instal·lacions. A canvi de tot plegat, l'Estat nomenava un interventor per fiscalitzar la marxa de la Societat. En la mateixa línia autàrquica, en el mes de novembre, el govern va publicar la *Ley de Ordenación y Defensa de la Industria*⁵⁸⁹ la qual va significar un augment de la capacitat intervencionista, l'article primer explica clarament les intencions del legislador: *<la industria, que, como instrumento de la producción, se considera parte integrante del Patrimonio Nacional y subordinada al interés supremo de la Nación, se regirá por esta Ley>*.

El Ministeri d'Indústria i Comerç atorgava les concessions necessàries per l'establiment de les indústries i exercia un control absolut sobre totes les fàbriques nacionals i en cassos excepcionals l'Estat podia confiscar les instal·lacions. La llei anava més lluny i amb l'afany de nacionalitzar la indústria no permetia que les inversions estrangeres superessin el 25% del capital social, però en les fàbriques militars el capital havia de ser totalment espanyol. Aquesta llei és una continuació de la del 20 d'agost de 1938 promoguda per Suanzes, però amb un caràcter encara més restrictiu en quan a la capacitat de decisió de la iniciativa privada, també allunyava la inversió estrangera en l'economia espanyola i per tant, la capacitat d'innovació tècnica i l'entrada de divises. Com s'ha vist, la legislació industrial franquista donava a l'Estat una gran capacitat per influir en el destí de la inversió privada, és a dir, hi havia segurament, una arbitriarietat en l'assignació de recursos i facilitats públiques, generant un clientelisme econòmic i

⁵⁸⁸ BOE 298 25/10/1939 Ley de 24 de Octubre de 1939 de protección a las nuevas industrias de interés nacional.

⁵⁸⁹ BOE 349 15/12/1939.

ahora polític, el qual quedaria incrustat en el sistema i seria una de les columnes que aguantaria el règim. Com exemple de moviment de càrrecs i influències, recordem el coronel Peñaranda, que des de finals de 1939 havia estat nomenat oficial del *Alto Estado Mayor*, posteriorment designat Secretari i President del COMEIM i alhora vinculat amb indústries privades de *Interés Nacional*⁵⁹⁰.

Arribats en aquest punt, és important tornar a ressaltar el trencament del perfil econòmic espanyol que va significar el franquisme. Segurament, determinats personatges que van col·laborar estretament amb Franco per enderrocar la República, no es van donar compte de l'abast econòmic i polític que significaria el *Nuevo Estado* a partir de 1939. Podia haver-hi la creença de que amb la destrucció de la República es tornaria a situacions d'ordre, semblants a la Dictadura de Primo de Rivera, però el franquisme va anar molt més lluny. Un exemple d'aquesta percepció la podríem trobar en el segon Ministre d'Indústria i Comerç, Luis Alarcón de la Lastra, oficial d'artilleria i terratinent andalús, el qual estigué en el govern un any i dos mesos.

El seu perfil recull algunes de les constants que han anat apareixent entre els militars analitzats. Luis Alarcón, havia lluitat en la guerra d'Àfrica. En una primera etapa (1915) a Melilla va participar en diferents combats, entre els que cal destacar les accions de bombardeig del riu Kert. Anys més tard (1924), dins les ofensives posteriors al desastre de l'Annual, fou destinat a Larache on aconseguir la *Medalla Militar de Marruecos* (és dona la circumstància que un dels seus germans, Fermín alferes d'infanteria i enrolat a la *Legión*, va morir en els combats de Tizzi Azza, on també va perdre la vida el tinent coronel Valenzuela cap del *Tercio de Extranjeros*⁵⁹¹). A continuació el capità Alarcón va tornar a les guarnicions andaluses, on va viure les tensions (per motius de recompenses i ascensos) entre els artillers i el dictador; tensions que van arribar a un punt culminat el 1926, de manera que els oficials *del Arma de Artillería* foren separats del servei, així el 5 de setembre de 1926 < *se le suspende el empleo, fuero, atribuciones, uso del uniforme y sueldo*>, suspensió que es va aixecar el 9 de desembre. Curiosament durant aquest període, Alarcón va rebre condecoracions pels serveis realitzats al Protectorat⁵⁹². Una vegada destronat el Rei a l'abril de 1931, va prometre fidelitat a la República, i uns mesos més tard va demanar de forma voluntària retirar-se de l'Exèrcit

⁵⁹⁰ Capítol I. José Mª Peñaranda Barea. Secretari i Vicepresident del COMEIM.

⁵⁹¹ SALAS, N. 2010, p.160.

⁵⁹² AGMS Luis Alarcón de la Lastra.

<con el haber que le corresponda>⁵⁹³. Durant el període republicà intervingué directament en política i fou diputat del Partido Agrario per Sevilla entre 1933 i 1936 - primer de la coneguda com *Minoría Popular Agraria* (1933-34) i després del partit pròpiament dit (fundat el gener-febrer de 1934). En aquesta etapa, malgrat no formar part de les Forces Armades, a l'octubre de 1934 fou de nou condecorat⁵⁹⁴. La seva actuació parlamentària fou la d'un representant inequívoc de la patronal agrària sevillana, dins del sector més *dur* oposat fins i tot als projectes reformistes del Ministre d'Agricultura de la CEDA Manuel Giménez Fernández, tot i formar part d'un partit, el líder del qual, José Martínez de Velasco, jurà fidelitat a la República i fou tres vegades ministre entre octubre de 1934 i desembre de 1935. La seva biografia oficial, de manera prou tramposa, obvia aquest episodi de la seva vida i fa un salt mortal entre les guerres d'Àfrica i la Guerra Civil⁵⁹⁵.

Andalusia -i particularment l'àrea nord-occidental, de Jaén a Sevilla- ha estat un territori amb grans desigualtats socials, on una gran part de la terra estava en mans d'un nombre reduït de propietaris, mentre que milers de jornalers vivien en unes condicions de misèria. A començaments dels anys trenta el 55% de les explotacions agrícoles andaluses tenien més de 250 hectàrees d'extensió; tanmateix es donava el cas que, nombrosos terratinents havien llogat porcions dels seus latifundis transformant-los en *cortijos* més petits (entre 50 a 400 hec.), fórmula que havia generat una nova classe d'explotadors de les finques, els quals podien viure en els pobles on estaven situades les terres, i per tant, podien exercir un pes molt directe sobre els treballadors del camp, (Alarcón explotava finques en aquest règim). En el terreny econòmic, i malgrat la crisi del 1929, els mercats agrícoles espanyols s'havien mantingut, però a partir de 1933 es va generalitzar una caiguda dels preus; els propietaris van reaccionar aturant les inversions en maquinària, alhora que deixaven de conrear terres, en conseqüència, a les zones rurals d'Andalusia, l'atur i la tensió social va augmentar⁵⁹⁶. La República, des del primer moment, havia intentat resoldre el problema del camp espanyol amb la promulgació de la *Ley de Bases de la Reforma Agraria* de setembre de 1932, però amb uns resultats no gaire satisfactoris, d'entrada, i deixant de costat deficiències tècniques que no tenien en compte el problema dels minifundis, els crèdits per la reforma es finançaven amb la creació del *Banco Agrario Nacional*, el qual acabaria controlat per

⁵⁹³ AGMS Luis Alarcón de la Lastra.

⁵⁹⁴ AGMS Luis Alarcón de la Lastra.

⁵⁹⁵ SALAS, N. 2010, cit.

⁵⁹⁶ TUÑÓN DE LARA, M. 1974 p.p. 331-335.

les oligarquies financeres, propietàries de molts latifundis⁵⁹⁷, per tant, l'aplicació de la Llei va patir moltes dificultats des del primer moment. Amb l'arribada al poder de les dretes, a finals de 1933, el govern (Radical- Cedista) de Lerroux (1935) va modificar-la⁵⁹⁸, en el sentit d'aigualir l'esperit inicial de la Reforma agrària, polaritzant-se encara més la situació social al camp. Malgrat les dificultats en l'aplicació de la Llei de la Reforma agrària, s'havien produït algunes expropiacions, precisament en una finca del duc d'Alba, en la que Alarcón figurava com a arrendatari⁵⁹⁹.

L'Època republicana havia aixecat el to en el conservadorisme de les classes dominats andaluses, podien perdre els seus privilegis. Francisco Espinosa, quan explica el progrés de l'Exèrcit franquista des de Sevilla a Badajoz, considera que la capital andalusa, havia estat un dels principals centres d'intrigues militars. Uns mesos després de la proclamació de la República, el juliol del 1931 ja s'havia aplicat la *ley de fugas* a quatre obrers per part d'oficials de l'exèrcit, assassinats que obren un cicle de violència i tensió; un any després el general Sanjurjo escollí la capital andalusa per realitzar el seu intent de Cop d'Estat, tanmateix cal afegir que la xarxa local de recolzament a Sanjurjo no es va investigà ni castigar. Per tant, el juliol de 1936, els generals sediciosos, després de l'experiència contrarevolucionària de l'octubre de 1934, confiaven en el triomf de la revolta antirepublicana a Sevilla⁶⁰⁰.

El 18 de juliol de 1936, el capità d'artilleria retirat Alarcón de la Lastra es va presentar a la 2^a *División* (Sevilla) per sumar-se a l'aixecament militar encapçalat pel general Queipo de LLano; a continuació participà amb voluntaris falangistes en l'ocupació del barri de Triana i pobles de les rodalies de Sevilla

el día 19 sale con un camión con 30 voluntarios Falangistas a imponer orden en distintos barrios extremos de Sevilla, consiguiendo su objetivo y cooperando el día siguiente en la toma del barrio de Triana, siendo encargado de la ocupación de los puentes de Hierro y la llamada Pasarela del Agua sobre el Guadalquivir,

⁵⁹⁷ El Banc estava administrat per representants del Banco De España, Banco Hipotecario, Banco Exterior i altres entitats de crèdit, en els consells del quals hi havia els ducs d'Alva, del Infantado, els marquesos d'Urquijo etc. TUÑÓN DE LARA, M. 1974 p.p.342-343.

⁵⁹⁸ Gaceta de Madrid, 222 10/08/1935 Ley de la Reforma de la Reforma agraria.

⁵⁹⁹ Manuel Alarcón de la Lastra y Domínguez (Cortijo de Santa Clara junio de 2010) "Otro mazazo fue la Reforma Agraria. Al Duque de Alba le expropiaron Las Arroyuelas. Yo admiré y era muy pequeño, la serenidad de mi padre, no dejó traslucir en casa su angustia, ya que la cosecha a punto de recoger no la pudo cobrar" SALAS, N. 2010 p. 10.

⁶⁰⁰ ESPINOSA, F. 2011 p. 41.

*consiguiendo su ocupación, y despejar la situación por este sector con 40 voluntarios falangistas, haciendo bajas vista enemigo*⁶⁰¹.

L'acció de les forces dretanes a Sevilla es va materialitzar mitjançant una forta violència. Des del primer moment, Queipo de Llano organitzà una estructura de comandament militar que alhora utilitzava a les forces paramilitars de la Falange. L'encarregat de programar les accions d'ocupació de la ciutat fou el comandant d'Estat Major José Cuesta Monedero, que ja s'havia aixecat contra la República amb el general Sanjujo⁶⁰². Queipo emetia unes directrius (*Bandos*) on advertia a la població de les conseqüències que tindria el desobeir les seves ordres, així el 23 de juliol feia sever que

*...en todo gremio que se produzca una huelgo o un abandono de Servicios que por su importancia pudieran estimarse como tal, serán pasados por las armas inmediatamente todas las personas que compongan la directiva del gremio y, además un número igual de individuos de éste discrecionalmente escogido. Que en vista del poco acatamiento que se ha prestado a mis mandos, advierto y resuelvo que toda persona que resista las órdenes de mi autoridad o desobedezca las prescripciones de los Bandos publicados o de los que se publiquen serán también fusilados sin formación de causa (Bando nº 3)*⁶⁰³.

El militars revoltats aplicaven el mateix sistema de terror que havien utilitzat en les dècades anteriors al Protectorat. Queipo de Llano havia participat en la guerra al Nord d'Àfrica, des del 1909 com a oficial de cavalleria i després d'una carrera controvertida el 1923 va ser promogut a general de brigada; un any més tard a Ceuta va dirigir una publicació: *Revista de Tropas Coloniales*, on també hi escrivia el comandant Franco. *La Revista* pretenia ensenyar la “capacitat militar” de les forces armades espanyoles al Protectorat, però alhora també exposava el pensament polític de determinats militars africanistes. Queipo, en el primer número del gener de 1924, considerava que en el règim de la Restauració, els legisladors eren els primers en no acatar les lleis que dictaven, i on els polítics estaven més atents als seus interessos que els de la Pàtria, i *<la acción disolvente de elementos anárquicos que, explotando la incomprensible debilidad de los gobiernos, favorecían toda clase de indisciplinas>*, en conseqüència Espanya

⁶⁰¹ A.G.M.S. Luis Alarcón de la Lastra .

⁶⁰² ESPINOSA, F. 2011 p. 41.

⁶⁰³ GARCIA MÁRQUEZ, J.M. “Andalucía: otra tierra, otra guerra. Los Mecanismos de la represión” Memòria antifranquista del Baix Llobregat, nº 7 (Edició extraordinària) 2011.

estava a punt d'enfonsar-se, però gràcies a la voluntat d'uns homes de cor, és a dir, Primo de Rivera, Espanya tornava a caminar cap el camí de la recuperació⁶⁰⁴. Cal afegir que Queipo de Llano no va mantenir una bona relació amb el dictador i com hem vist, va protagonitzar un aixecament contra la Monarquia el desembre de 1930. Tanmateix considerava que els espanyols no estaven capacitats <para usar las llamadas conquistas de la libertad, como el Jurado o el Sufragio universal>⁶⁰⁵, per tant, malgrat el seu “republicanisme”, amb el triomf del Front Popular va tornar a aixecar-se, però aquesta vegada contra la República.

La col·laboració d'Alarcón en l'aixecament militar no podia haver estat més entusiasta, participà en les accions de domini i repressió a Sevilla des de l'instant inicial de la revolta militar, i a començaments d'agost fou designat cap d'una unitat d'artilleria, la qual formà part de l'Exèrcit del Sud. A les ordres de Franco, les unitats militars iniciaren una carrera frenètica per intentar arribar a Madrid. En el camí, la bateria del capità Alarcón s'anava estructurant amb soldats d'artilleria reservistes <de los pueblos que iban dominando>, i en aquesta condició, va prendre part en nombrosos combats en la província de Badajoz, en l'ocupació de Toledo (*Medalla Militar*) i en les lluites de la Ciutat Universitària de Madrid (*Cruz Laureada*). La campanya es va caracteritzar per una forta brutalitat, els legionaris i regulars no feien presoners, era la lliçó apresada durant la guerra d'Àfrica⁶⁰⁶. Després de que les columnes africanes ocupaven un poble sempre deixaven un seguit de morts. El terror acumulat, utilitzat sistemàticament i l'habilitat de les tropes colonials expliquen l'èxit, durant els mesos d'agost i setembre, de Franco⁶⁰⁷, èxit que serà decisiu en el moment d'escollir-lo com a *Generalísimo*. L'expedient militar del capità Alarcón descriu la participació directa i detallada de la seva bateria en l'ocupació de nombroses poblacions com Almendralejo, Mérida, i Talavera entre altres, per tant, deuria ser testimoni i coneixedor dels assassinats i excessos de les tropes revoltades; per aquestes “accions” la unitat d'artilleria fou premiada amb la *Medalla Militar Colectiva*; tanmateix l'Ajuntament de Toledo va atorgar a Alarcón i a la seva bateria la Medalla de Oro de la Ciutat per < haber liberado a la población de la

⁶⁰⁴ Revista de Tropas Coloniales. Año I n° 1 Enero 1924.

⁶⁰⁵ Revista de Tropas Coloniales. Año I n° 3 Enero 1924.

⁶⁰⁶ BLANCO ESCOLA, C. *La incompetencia militar de Franco*. Alianza Editorial, 2000 p 250. A Badajoz es van afusellar unes 4000 persones. Confessions del tinent coronel Yague: Claro que los fusilamos ¿Qué se figuraba? Cree que iba a llevarme conmigo a cuatro mil rojos mientras mi columna avanzaba en una carrera contra reloj ¿O debía dejarlos sueltos a mis espaldas, para que Badajoz volviera ser de los rojos?.

⁶⁰⁷ PRESTON, P. 1993 p.208.

oprobiosa dominación marxista>⁶⁰⁸. Condecorat i ascendit a comandant va participar en el combats al voltant de Madrid, durant els primers mesos de 1937, realitzant <*acciones de castigo en represalia sobre las líneas enemigas*>. En el curs de la guerra, Luis Alarcón va combatre en diverses accions de l'Exèrcit franquista; així com a cap d'artilleria de *C.E. Marroquí* va prendre part en la conquesta de Lleida, en la batalla de l'Ebre i en l'ocupació de Barcelona. Una vegada finalitzada la guerra i amb el grau de tinent coronel d'artilleria, fou nomenat *Gobernador Civil de Madrid*⁶⁰⁹. Finalment, el 9 d'agost de 1939, Franco el va nomenar Ministre d'Indústria i Comerç⁶¹⁰ (el Ministre no deixà les forces armades i continuà com a *disponible forzoso en la 1ª Región Militar*⁶¹¹). El nou Ministre, havia estat oficial d'artilleria a la guerra colonial, combatent actiu contra la República i, per descomptat, partidari de l'ordre franquista, però no es pot oblidar que alhora formava de la noblesa andalusa i destacat terratinent⁶¹², per tant, arrelat amb el sistema capitalista espanyol d'abans del 1931⁶¹³, lligams que el 1939 continuaven. El perfil d'Alarcón, per tant, se surt de la tònica dominant fins aquí descrita. La relació d'Alarcón amb sectors empresarials d'Andalusia es pot veure en una de les primeres actuacions quan fou nomenat Ministre: resoldre un problema de llicències d'importació d'una Societat tèxtil sevillana que l'anterior Ministre havia denegat. El 1937, un grup d'empresaris havien constituït, a Sevilla, una indústria tèxtil cotonera (HYTASA) que contava amb el decidit recolzament del general Queipo de Llano, el qual gaudia d'una forta autonomia en tota l'àrea d'Andalusia. L'argument era que la nova Espanya s'havia d'industrialitzar i, abans que les tropes franquistes ocupessin les zones fabrils catalanes, era necessari crear a l'Andalusia "alliberada" una indústria integral de cotó, és a dir, que el procés comences amb el cultiu de les llavors i arribés fins la producció de teixits. La nova fàbrica es va començar a construir, però es van aturar les obres: Suanzes denegà l'autorització per importar la maquinària pertinent⁶¹⁴. El Ministre d'Indústria i Comerç prioritzava l'esforç de guerra i, no era partidari que la iniciativa privada «malgastés» els recursos escassos destinats a la

⁶⁰⁸ A.G.M.S. Luis Alarcón de la Lastra.

⁶⁰⁹ A.G. M. S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios de Luis Alarcón de la Lastra.

⁶¹⁰ BOE 223 11/08/1939.

⁶¹¹ AGMS Luis Alarcón de la Lastra.

⁶¹² www.realcirculodelabradores.com Luis Alarcón de la Lastra Marqués de Rende y Conde de Gálvez.

⁶¹³ SALAS, N. Quién fue Luis Alarcón de la Lastra. Guadalturia Ediciones 2010.

⁶¹⁴ FERNÁNDEZ ROCA, F.J. "HYTASA Fundación y desarrollo de una empresa textil en el marco de la política económica del primer franquismo (1937-1949)" Universidad de Sevilla 1996.

importació per a indústries de bens de consum, com era clarament el cas del cotó i menys encara si es tractava de crear empreses de nova planta. Alarcón que, com ja hem esmentat, havia estat diputat del Partido Agrario⁶¹⁵ per Sevilla (1933), vocal de la *Federación Económica de Andalucía*, i amb forts interessos econòmics familiars a Andalusia, autoritzà la importació de la maquinària per HYTASA, i així la fàbrica va tirar endavant (recordem que el IEME depenia del Ministeri d'Indústria i Comerç).

Franco creia fermament que els partits polítics i els sindicats de classe representaven un obstacle pel creixement econòmic de les nacions⁶¹⁶, i que l'experiència de la guerra espanyola influiria seriosament en totes les teories econòmiques, “defensades, fins fa poc temps, com si fossin dogmes”⁶¹⁷, per tant, i segons Josep Fontana, tenint en compte la poca confiança de Franco en els economistes professionals, no resultava estrany que nomenés Ministre d'Indústria i Comerç a un artiller que no tenia coneixements de les matèries en les hauria d'ocupar-se⁶¹⁸ (el Ministre tampoc havia ocupat càrrecs relacionats amb la indústria militar durant la guerra, ni havia participat en comissions de mobilització industrial, a diferència de Suanzes o Planell⁶¹⁹). Però en el sistema casernari franquista no feia falta haver tingut experiència industrial o saber d'economia, el nou Ministre d'Indústria i Comerç obeïa de forma disciplinada (era militar) les directrius elementals del *Caudillo*, així defensava que per resoldre els problemes econòmics d'Espanya, com a primer pas s'havia de trobar una “solució” industrial” per evitar les importacions, i el “control” estatal dels preus de bens i serveis era l'altre concepte fonamental per arribar a la autosuficiència econòmica nacional. Idees simplistes, buides de contingut i mancades de tota classe de rigor econòmic, les quals es poden veure en una conferència que va pronunciar el febrer de 1940, i que el diari ABC va reproduir ⁶²⁰. Altra cosa és que Alarcón feu una lectura interessada de l'autarquia en

⁶¹⁵ SALAS, N. 2010. P.107 Després de deixar l'Exèrcit, Alarcón va participar en la fundació de la *Federación Económica de Andalucía* (FEDA) i la *Confederación Nacional Católica Agraria* (CNCA) de tendència catòlica i conservadora vinculada tant al Partido Agrario com a la CEDA de Gil Robles.

⁶¹⁶ FRANCO SALGADO ARAUJO, F. *Mis conversaciones privadas con Franco*. Planeta Barcelona 1976 “ Al terminar la guerra (mundial) no era deseo de las naciones vencedoras el que los vencidos se levantasen pronto de su postración. Para ello se les obligó a que adoptasen el régimen democrático, pues estaban convencidos de que así no les vendría la prosperidad”. Comentarís (1955) de Franco al seu parent Franco Salgado Araujo. Dins FONTANA, J. Ed. España bajo el franquismo Crítica Barcelona 2000. P.27.

⁶¹⁷ Palabras de Caudillo, p.p. 309-310 (31.12.1938) Dins FONTANA, J. Ed. 2000 p.29.

⁶¹⁸ FONTANA, J. Ed. 2000 p. 29.

⁶¹⁹ AGMS Luis Alarcón de la Lastra.

⁶²⁰ SALAS, N. 2010. p.p. 231-242. Conferencia del Ministro Señor Alarcón sobre “El triunfo Nacional y su repercusión en las orientaciones de la Industria y Comercio”.

favor dels interessos econòmics que representava i que la política -tal vegada absurda però coherent- de la mobilització industrial en favor d'una propera guerra, aconsellessin cessar a algú que podia afavorir «irresponsablement» al sector dels bens de consum. La prioritat era l'energia i la producció de bens d'us militar en general i això deixava al tèxtil -excepte potser a la llana- en un discret segon -si no tercer- pla.

Alarcón fou cessat l'octubre del 1940 i va seguir en les Forces Armades; malgrat signar (1943) un manifest monàrquic, arribà a general de divisió d'artilleria⁶²¹, alhora que continuava amb els seus negocis familiars i també formava part de diferents consells d'administració de Societats de l'Estat⁶²². El 1945 fou nomenat *Delegado del Gobierno en la Confederación Hidrográfica del Guadalquivir* (nomenat pel Ministre d'Obres Públiques, general Fernández Lereda), càrrec que va ocupar fins el 1966 i on va poder defensar adequadament els interessos dels terratinents sevillans als quals veritablement representava. El 1957 el general Alarcón va passar a la situació Reserva, el 1964 fou nomenat Procurador en Cortes (va morir a Madrid el 1971).

-l'únic Ministre no militar (falangista) del període 1938-1962. Quatre anys.

L'evolució de la guerra a favor de les potències totalitàries durant l'any 1940, havia accentuat, a les jerarquies del règim, les ànsies d'aconseguir un imperi colonial al Nord d'Àfrica. En el mes de setembre, Serrano Suñer viatjà a Alemanya, on va mantenir reunions amb Ribbentrop i Hitler; en les converses estava al damunt de la taula una possible participació d'Espanya en el conflicte europeu i alhora les reivindicacions territorials⁶²³. Serrano estava acompanyat per un equip d'homes de la seva confiança, entre els que hi havia Demetrio Carceller (cap de Falange de Barcelona i director de la petrolera CEPSA)⁶²⁴, a la tornada d'Alemanya i uns dies abans de l'entrevista entre Franco i Hitler a Hendaya, el *Generalísimo* va modificar el seu govern: Serrano va substituir a Beigbeder en el Ministeri d'Exteriors i Alarcón de la Lastra deixà el Ministeri de Comerç i Indústria, càrrec que fou ocupat per Demetrio Carceller, és a dir, es canviava un militar incapaç per dirigir el Ministeri segons les directrius marcades per l'autarquia casernària, per un falangista que, de moment anava a remolc de l'ascens de Serrano. Demetrio Carceller fou, en més de vint anys de governs franquistes, l'únic Ministre d'Indústria i Comerç (1940-1945) no relacionat amb les Forces Armades.

⁶²¹ AGMS Luis Alarcón de la Lastra.

⁶²² SALAS, N. 2010. Conseller de CAMPSA i del Banco Exterior de España.

⁶²³ TUSELL, X. GARCIA QUEIPO DE LLANO, G. 1985 p.p. 81-135.

⁶²⁴ GARCIA PÉREZ, R. 1994 p.178.

Carceller nascut a la província de Terol va viure a Terrassa des de molt petit, on Alfons Sala Argemí (Comte d'Egara, gran industrial i líder de la *Unión Monárquica Nacional*) li sufragà els estudis a l'Escola Industrial.⁶²⁵ Es convertí en un dels màxims experts en hidrocarburs, així durant la Dictadura de Primo de Rivera fou nomenat sotsdirector de CAMPSA, posteriorment a començaments dels anys trenta ocupà el càrrec de Director General de la companyia petrolera CEPSA (Tenerife); durant la Segona República féu costat a l'oposició monàrquica alfonsina, i amb l'esclat de la Guerra civil passà a la zona dominada pels revoltats i ingressà a *Falange Española* (1936), accedint a la *Comisión de Industria y Comercio* de la *Junta de Defensa Nacional* i de la *Junta Técnica del Estado*. El 1939 va ser designat cap de la secció *Política Social de la Delegación Nacional de Sindicatos* i el 1940 membre de la *Jefatura Política de FET-JONS* i cap provincial del partit a Barcelona⁶²⁶.

Segurament els canvis polítics de setembre del 1940, havien estat orientats per a millorar les relacions entre el govern franquista i Alemanya⁶²⁷, però els lligams no eren senzills, con venim repetint, pels nazis resultava més fàcil satel·litzar l'economia espanyola, malgrat la importància estratègica de la Península Ibérica, que un ajut massiu militar i econòmic a Espanya. Aquesta situació en un Estat totalitari on no hi havia un control "parlamentari" de la gestió del govern, podia comportar operacions fosques-com ja hem vist en alguns caps de la CAT o el COMEIM. En aquest sentit, Gárcia Pérez destaca com Carceller havia estimulat vendes clandestines de wolfram a Alemanya.

*una finalidad esencialmente comercial, acaso incentivada por alguna simpatía ideológica, sin que pueda desestimarse, por completo un factor de enriquecimiento personal*⁶²⁸.

Durant els anys de la dictadura franquista, Demetrio Carceller va amassar una gran fortuna, entre altres càrrecs fou President del Banco Comercial Transatlántico (D.B.), President de CEPSA i Vicepresident de REPESA. Per tant, estem davant d'un personatge controvertit que possiblement es va aprofitar del sistema corrupte del franquisme. El mateix Franco comentava al seu cosí (17 de gener de 1957)

⁶²⁵ Un perfil de Sala i del *salisme* a MARCET, X., *Qui ha manat a Terrassa? I altres reflexions*, Ed.Egara, Terrassa, 1991 i UCELAY, E.; "La Diputació i la Mancomunitat: 1914-1923" i "La Diputació durant la Dictadura: 1923-1930" a Borja de Riquer (ed.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. 2 (Barcelona: Diputació de Barcelona, 2007).

⁶²⁶ Gran Enciclopedia Catalana.

⁶²⁷ GARCIA PÉREZ, R. 1994 p.167.

⁶²⁸ GARCIA PÉREZ, R. 1994 p.463

*de la actuación de Carceller también se habló mucho y no se probó nada en concreto. Solo que exigía más dólares para la cuenta del Estado, pero como ello no era reglamentario se le sustituyó al surgir la crisis*⁶²⁹.

En el terreny polític, un mes abans de la invasió de l'URSS per les tropes nazis. Franco va remodelar el govern. El dictador havia capejat-a començaments de maig- una de les crisis polítiques més importants de després de la Guerra Civil, en la que va començar -segons Tusell- el declivi polític de Serrano Suñer⁶³⁰ malgrat continuar com a Ministre d'Exteriors. Tenint en compte que Serrano va mantenir a tot el seu equip dempeus sota la direcció del nou ministre -el coronel Galarza-, probablement es tracti d'una exageració, produïda pel coneixement del veritable, però posterior declivi.

En aquest període, cal destacar dos esdeveniments d'una gran transcendència tant en l'ordre polític com en l'econòmic: la participació indirecta d'Espanya en la Segona Guerra Mundial al costat de les potències totalitàries (*División Azul*), i la creació en el mes de setembre del 1941 del *Instituto Nacional de Industria* (INI). Tenint en compte que, l'INI depenia directament de la Presidència del Govern, i davant la nombrosa participació castrense en els seus òrgans de gestió, mereix una especial atenció el seu estudi, el qual efectuarem en la segona part del present capítol.

Tanmateix s'ha de subratllar el nomenament com a Sotssecretari de la Presidència del capità de navili Luis Carrero Blanco, el qual desenvoluparia un paper decisiu en el règim franquista, arribant (1973) a la Presidència del Govern. Segons Tusell, Carrero estava plenament identificat amb al projecte industrial del règim

*de llevar a cabo la autarquía económica, con una vigorosa intervención estatal destinada no solo a favorecer una industrialización que convirtiera a España en una potencia respetable, sino también a promover una justicia social que figuraba entre las aspiraciones de los vencedores en la guerra como contrapartida a la revolución que había presenciado en el bando adversario*⁶³¹.

⁶²⁹ FRANCO SALGADO ARAUJO, F. 1976 p. 191.

⁶³⁰ TUSELL, J. (1993) p.65. "Ahora, sin embargo, aunque los falangistas hubieran sido compensados con más ministerios, los militares tenían el de Gobernación; y a su cabeza visible al general Varela, llegaban abundantes informaciones acerca de lo que podía intentar o de lo que pensaba la Falange, cuyo origen policíaco resulta indudable". Pese a ello, Galarza perdería el Ministerio junto con Varela al año siguiente y su substituto en Gobernación fue el neo falangista Blas Pérez.

⁶³¹ TUSELL, J. (1993) p.53.

En els canvis esmentats, Carceller es mantingué com Ministre d'Indústria i Comerç.

Estructura Ministeri d'Indústria i Comerç

Ministre: Demetrio Carceller Segura

-Sotssecretari d'Indústria: Juan Granell Pascual⁶³², Vocal INI

-Sotssecretari Marina Mercant: Jesús Mª Rotaecha.⁶³³, capità de navili.

-Secretari General Tècnic: Carlos Abollado Aribau⁶³⁴, enginyer.

-Director General Indústria: Luís Pombo Polanco⁶³⁵, enginyer.

-Director General Mines i Combustibles: Eduardo Carvajal Acuña⁶³⁶, enginyer.

-Director General de Pesca Marítima: Ramón Rodríguez de Castro, capità de navili⁶³⁷.

-Sotssecretari de Comerç: Manuel Arburua de Miyar, alt gestor bancari

-Director General de Comerç: Antonio de Miguel Marín, tècnic estadístic.

-*Instituto Español de Moneda Extranjera.*

El Ministre va reduir el nombre de militars en els òrgans de direcció alhora que augmentaren els enginyers. En el nou organigrama continuava com a Sotssecretari de Comerç el futur Ministre Arburua, el qual fou nomenat Vocal de l'INI⁶³⁸ (com a representant del Ministeri en el *Instituto* segons el decret fundacional).

El Segon Govern franquista finalitzà el setembre de 1942. El detonant fou la crisi provocada pels incidents de Begoña el 16 d'agost. Els aldarulls-atemptat-provocats per falangistes en una missa funeral pels morts carlistes en la Guerra Civil, presidida pel Ministre de l'Exèrcit, originà fortes tensions entre determinats generals i sectors de la Falange. Franco, resoldre el problema, va destituir al general Varela del càrrec de Ministre de l'Exèrcit, al coronel Galarza al front de Governació i també a Serrano Suñer al davant d'Exteriors, i el falangista autor material de l'atemptat fou afusellat. En resum, el setembre de 1942 havia finalitzat la carrera política de Ramón Serrano Suñer. El present treball no pot aprofundir en determinats esdeveniments polítics, que en el seu moment resultarem importants, com fou la separació a Serrano Suñer del poder (el significat polític i la seqüència material dels successos de Begoña han estat explicats pel

⁶³² BOE 205 24/07/1941.

⁶³³ BOE 86 27/03/1942.

⁶³⁴ BOE 155 04/06/1941.

⁶³⁵ BOE 277 04/10/1941.

⁶³⁶ BOE 223 10/08/1940.

⁶³⁷ BOE 38 07/02/1944. Contraalmirall honorífic.

⁶³⁸ SEPI Archivo INI. Consejos de Administración

historiador Joan Maria Thomàs, en el seu llibre *Franquistas contra franquistas* on analitza les lluites entre diferents faccions del règim per assolir parcel·les de poder ⁶³⁹). En els canvis, el Comte Jordana va substituir a Serrano Suñer en el Ministeri d'Exteriors (fins l'agost del 1944 en que va morir), el Ministre de l'Exèrcit fou el general Asénsio, al Ministeri de la Governació va anar-hi Blas Pérez Gonzalez en substitució de Valentin Galarza. Carceller prosseguia com a ministre d'Indústria i Comerç, i a la *Secretaria General del Movimiento* continuava Luís Arrese.

Estructura del Ministeri d'Indústria i Comerç

Ministre: Demetrio Carceller

- Sotssecretari d'Indústria: Juan Granell Pascual (Vocal INI)
- Sotssecretari Marina Mercant: Jesús Mª Rotaachea, capità de Navili.
- Secretari General Tècnic: Carlos Abollado, enginyer.
- Director General Indústria: Luís Pombo Polanco, enginyer.
- Director General de Mines: Eugenio Cueto Riu-Díaz⁶⁴⁰, enginyer.
- Director General de Pesca Marítima: Ramón Rodríguez de Castro, capità de Navili.
- Sotssecretari de Comerç: José Mª Lapuerta y de las Pozas⁶⁴¹ (INI).
- Director General de Comerç: Eduardo Junco Martínez de Azcoitia⁶⁴², diplomàtic.
- *Instituto Español de Moneda Extranjera*.

L'estructura del Ministeri era molt semblant a de l'anterior govern. El nombre de militars continuava igual, dos comandaments de l'Armada, els quals controlaven la Marina Mercant i la pesca. Arburua deixà el Ministeri, però va entrar un nou personatge-com veurem en el proper capítol- que va tenir un paper destacat en l'organització de la indústria del petroli: l'advocat de l'Estat José Mª Lapuerta, que uns

⁶³⁹ THOMÀS, J. M. *Franquistas contra franquistas*. 2016 p.p. 119-239. PRESTON, P. (1993) p.580 Franco i alguns militars no estaven d'acord amb l'augment de poder de Serrano i el desenllaç de la crisi es va produir el mes d'agost de l'any 1942 quan en un acte commemoratiu pels morts del Requeté al santuari de Begoña, un grup de falangistes van llançar una bomba de mà i resultaren ferits alguns assistents. L'acte estava presidit pel general Varela, ministre de l'Exèrcit, que va interpretar el fet com un atac de la Falange contra els militars. Varela a continuació va enviar un comunicat a totes les capitànies explicant l'agressió falangista i organitzà un consell de guerra contra el falangista autor material de l'atemptat, el qual fou afusellat.

⁶⁴⁰BOE 49 18/02/1943.

⁶⁴¹BOE 295 22/10/1942.

⁶⁴²BOE 105 15/04/1943.

anys després arribaria a la presidència de la Companyia petrolera REPESA en representació de l'INI on precisament Demetrio Carceller ocuparia el càrrec de Vicepresident.

Lapuerta formava part de l'aparell "civil" de l'Estat, gaudia de la confiança del dictador, fou Procurador (1943 i 1946) per designació directa del *Jefe del Estado*⁶⁴³, i tanmateix havia estat designat, en representació del Ministeri d'Hisenda (1941) Vocal del Consell d'Administració de l'INI⁶⁴⁴. El 1940, formà part d'una comissió espanyola presidida pel diplomàtic Ginés Vidal y Saura, amb la qual viatjà a Berlín per verificar l'exactitud del deute de guerra amb l'Alemanya nazi⁶⁴⁵.

Com hem explicat en el capítol I, el wolframí, mineral estratègic per la producció d'acers especials, resultava de vital importància per la indústria bèl·lica nazi, i Carceller va entrar en aquest joc comercial i polític, de manera que, a començaments del 1944, l'exportació clandestina de wolframí avalada pel Ministre, havia reduït el deute espanyol (segons Joan Mª Thomàs el mateix Franco havia autoritzat la iniciativa)⁶⁴⁶.

Seguint instruccions de Carceller, el Sotssecretari de Comerç, coneixedor de l'entramat financer entre el dos Estats, intentà realitzar un acord amb el Ministeri de Finances alemany amb la finalitat de liquidar els comptes pendents de la Guerra Civil. A grans trets el conveni presentat per Lapuerta contemplava el creuament dels saldos entre la *Legión Condor* i la *División Azul*, reconeixement dels pagaments realitzats pel govern espanyol, indemnitzacions als ciutadans dels dos estats que haguessin patit estralls de guerra, una rebaixa dels interessos acumulats, i finalment el saldo final seria eixugat per l'Estat espanyol en pessetes, les quals estarien a la disposició de l'ambaixada nazi a Madrid, i així poder seguir comprant wolframí, material que l'Exèrcit alemany necessitava de manera urgent. Amb aquests plantejaments, Espanya aconseguiria pagar els deutes al III Reich, encara que assumint un increment de d'inflació-extrem que era despreciat (segons García Pérez, l'habilitat negociadora de Carceller i, ahora, l'exportació clandestina de wolframí havien reduït el problema del deute de guerra al pagament de 100 milions de R.M. en pessetes)⁶⁴⁷.

⁶⁴³ CONGRESO DE LOS DIPUTADOS.

⁶⁴⁴ SEPI Archivo INI. Consejos de Administración.

⁶⁴⁵ VIÑAS, A. *Las armas y el oro*. Pasado y Presente. 2013 p. 344. Lapuerta y Sierra Pomares rindieron un informe demoledor: Toda la documentación era correcta. Las partidas concordaban con los comprobantes. Los militares españoles habían dado luz verde a los precios de los suministros.

⁶⁴⁶ THOMÀS, J. *La batalla del wolframio*. Càtedra 2010 p.170.

⁶⁴⁷ GARCIA PÉREZ, R. *Franquismo y Tercer Reich*. Centro de Estudios Constitucionales.1994.

Les negociacions amb els alemanys s'havien realitzat sense el coneixement de Gómez Jordana, i això va incomodar-lo, a més de resultar revelador del paper real que Franco atorgava als seus ministre d'Afers Exteriors, si pensem en el cas ja examinat, però cronològicament posterior, de Martín Artajo durant els pactes amb els EE.UU. Per a Franco la política exterior se subordinava incontestablement a la interior. El Ministre estava pressionat pels Aliats, que volien evitar el subministrament de més wolframi a Alemanya, i amenaçaven amb retallar l'enviament d'un petroli vital per l'economia espanyola. Gómez Jordana amenaçà al *Caudillo* amb presentar la dimissió, en el cas de que Carceller no deixés el govern. Finalment el *Caudillo*, en el mes d'abril, va claudicar a les pressions aliades. Malgrat la resposta oficial del govern espanyol - contrària a la tesi d'un dels seus Ministres- Carceller va continuar en el càrrec fins el 1945. En aquest sentit García Peréz escriu.

No puede pensarse que la pervivencia política de Carceller se debiera al desconocimiento de sus actividades por parte del general Franco. Es impensable que las negociaciones secretas sobre la deuda de guerra pasaran desapercibidas. Y lo mismo puede decirse de una operación de contrabando a gran escala capaz de sacar del país 471 tm. de wolframio en apenas dos meses, en la que estaban directamente implicados tantos departamentos de la administración española y en la cual Carceller, tal y como recogía el embajador alemán, desempeñaba una función irremplazable⁶⁴⁸.

Elena San Roman explica les difícils relacions entre el Ministre Carceller i Juan Antonio Suanzes, ja que no compartia l'afany desmesurat d'industrialitzar Espanya a través de les Empreses Públiques, ni la independència amb que actuava l'INI. Els xocs entre el Ministre i el President de l'INI van resultar nombrosos. Suanzes amenaçava a Franco amb la seva dimissió, però el dictador no la acceptà mai. Finalment el 1945 Carceller deixà el Govern i Suanzes fou nomenat, altre vegada, Ministre d'Indústria i Comerç⁶⁴⁹.

-Altre vegada Suanzes Ministre, i ahora President de l'INI.

p.p. 468-473. Según informes alemanes, hasta el 29.04.44 se habían conseguido transportar hasta territorio francés, por procedimientos ilegales, 471 tm de concentrado de wolframio.

⁶⁴⁸ GARCIA PÉREZ, R. *Franquismo y Tercer Reich*. Centro de Estudios Constitucionales.1994. p.p. 472-473.

⁶⁴⁹ SAN ROMAN, E. 1999 p.p. 183-184.

El juliol de 1945, després de la derrota militar d'Alemanya i Itàlia, Franco va decidir, en una estratègia de supervivència, nomenar un nou govern. Els ministres més compromesos amb el III Reich van ser cessats (cal destacar la desaparició del Ministre *Secretario General del Movimiento*) i va entrar en el nou executiu d'Alberto Martín Artajo, que representava la col·laboració dels nacional-catòlics de la ACNdp. (segons Preston, *una variante ideològica de la democràcia cristiana extremadament conservadora*⁶⁵⁰, amb la més que notable diferència de que la democràcia cristiana s'ha de catalogar com un partit polític i l'ACNdp més aviat com un lobby).

El règim ja no tenia potències aliades a Europa i el guanyadors de la guerra podien iniciar accions contra l'Espanya franquista, encara que, finalment els Aliats no emprengueren campanyes militars. Únicament, elements del maquis situats al sud de França començaren una "invasió" al territori espanyol a través de la Vall d'Aran, però foren derrotats per l'Exèrcit franquista.

El govern espanyol tampoc havia estat invitat a les conferències de Bretton Woods i de San Francisco. Finalment la l'Assemblea General de l'ONU, va rebutjar l'entrada d'Espanya a l'organisme internacional, alhora que recomanava la retirada d'ambaixadors a Madrid. En realitat la no entrada d'Espanya a l'ONU va significar un aïllament diplomàtic, però no va haver-hi sancions econòmiques directes, encara que de fet es va produir un embargament comercial internacional. A Espanya la retòrica de l'enemic exterior consolidà els recolzaments nacionalistes a Franco i a l'opció autàrquica⁶⁵¹.

Per tant, no ha d'estranyar que el nou Ministre d'Indústria i Comerç, en substitució de Demetrio Carceller, fos precisament Juan Antonio Suanzes, partidari acèrrim del sistema autàrquic, càrrec que compaginava amb el de President de l'INI. L'autarquia, era l'única sortida econòmica que tenia el franquisme en aquells moments. De totes maneres, el govern espanyol es va veure obligat a seguir els esdeveniments internacionals i a maniobrar segons els nous temps.

El 1946, el règim havia arribat a un acord comercial amb el general Perón, aconseguint un primer crèdit per la compra de blat; producte de primera necessitat, i així intentar resoldre el problema de l'abastiment a la població. El 1948, el crèdit es va ampliar en unes condicions molt favorables, d'alguna manera l'ajuda d'Argentina fou important per la supervivència de la dictadura.

⁶⁵⁰ PRESTON, P. (1994) p. 670.

⁶⁵¹ MALUQUER, J.2014. p. 208.

En aquest sentit i a finals de la dècada, el govern franquista havia donat entrada a capitals privats estrangers en algunes societats de l'INI. També cal dir que, els governs dels Estats de les Societats inversores en cap moment demanaren d'una manera formal la liberalització total de l'economia franquista, en el fons eren operacions comercials encaminades a guanyar uns possibles nous mercats (respecte a les llibertats polítiques millor no parlar-ne). Per tant, mitjançant uns crèdits en forma de facilitats de compra de matèries primeres, de bens d'equip, i de tecnologia es va donar una mica d'oxigen a la malmesa economia espanyola, però tot encara amb una política tancada i intervinguda.

Estructura Ministeri d'Indústria i Comerç

Ministre: Juan Antonio Suanzes

- Sotssecretari d'Indústria: Eduardo Merello Llasera, enginyer, vocal INI⁶⁵².
- Sotssecretari Marina Mercant: Jesús María Rotaechea, capità de navili.
- Secretari General Tècnic⁶⁵³:Rafael Rubio y Martínez Correa, comandant d'enginyers
- Director General d'Industria: Antonio Robert Robert, enginyer.
- Director General de Mines i Combustibles: Juan Gavala Laborde⁶⁵⁴
- Director General Pesca Marítima: Ramón Rodríguez Castro, capità de navili
- Sotssecretari Comerç⁶⁵⁵: José Mª Lapuerta, advocat de l'Estat.
- Director General de Comerç: José Sebastian de Erice, diplomàtic (28.06.1946⁶⁵⁶).
Mariano Yturralde y Obregoso⁶⁵⁷, diplomàtic (07.03.1947). Luciano Albo Candina⁶⁵⁸, tècnic comercial. José Miguel Ruiz Morales⁶⁵⁹(07.07.1950).
- Instituto Español de Moneda Extranjera.*

A finals dels anys quaranta, d'un total de nou alts càrrecs del Ministeri, tres formaven part de les Forces Armades, els demés eren enginyers, diplomàtics i un advocat de l'Estat. Segurament, el paper dominat dels militars com a funcionaris desplaçats a altres ministeris començava a diluir-se -no obstant la molt més substancial continuïtat a l'INI. El règim per aguantar-se, i en conseqüència per a establir relacions industrials i

⁶⁵² BOE 218 06.08.1945.

⁶⁵³ BOE 318 14/11/1945.

⁶⁵⁴ BOE 219 07/08/1945.

⁶⁵⁵ BOE 295 22/10/1942.

⁶⁵⁶ BOE 157 06/06/1945.

⁶⁵⁷ BOE 199 18/07/1946.

⁶⁵⁸ BOE 70 11/03/1947.

⁶⁵⁹ BOE 199 18/07/1950.

comercials amb països d'economia liberal, podia necessitar personatges amb una formació diferent a la dels comandaments militars, encara que els alts dirigents de la política industrial fossin membres de les Forces Armades. En aquesta línia veurem el paper de José Mª Lapuerta en les negociacions amb la companyia petrolera CALTEX per la constitució d'una gran refinaria. Finalment en el canvi de govern de juliol de 1951, Suanzes deixà el Ministeri, però va continuar com a President de l'INI. En el nou executiu fou nomenat Ministre d'Indústria el President d'ENCASO i alhora Vicepresident de l'INI el general Planell, que ocupà el càrrec fins el 1962. Com a Ministre de Comerç va ser designat l'antic Sotssecretari de Comerç: Manuel Arburua de la Miyar. Del govern de 1951 s'ha dit, potser exageradament, que va posar les bases del canvi de política econòmica que arribaria a finals de la dècada: en qualsevol cas, no sembla pas que fos un relleu de la guàrdia vistos els antecedents dels titulars.

Capítol II

El Instituto Nacional de Industria.

Malgrat l'afinitat ideològica amb els estats totalitaris, Espanya, a la segona meitat de 1940, mantenia una posició de “no bel·ligerància” respecte a la guerra, però sense “poder” anar més lluny. En el terreny econòmic, les relacions bilaterals entre el *Nuevo Estado* franquista i l'Alemanya nazi significaven un balanç comercial favorable al III Reich, el qual deixava a l'economia espanyola en un carreró sense sortida. De manera que, no es podia realitzar una industrialització autàrquica “únicament” amb els elementals desitjos casernaris de Franco: com a mínim feia falta tecnologia, bens d'equip i matèries primeres.

Per intentar trencar els problemes d'abastiment, el Ministre d'Indústria i Comerç, Demetrio Carceller proposava, el setembre de 1941, el *Plan General de Industrialización*. Aquest programa (antecedent immediat de l'INI), buscava el suport tècnic alemany, i així aconseguir pel consum nacional, carbó, lubricants, benzines, adobs nitrogenats, productes imprescindibles per mantenir un mínim nivell econòmic, el subministrament dels quals estava pràcticament en mans dels Nord-americans. Tenint en compte que el sistema econòmic nazi es fonamentava en la supremacia industrial i tecnològica d'Alemanya, cap país europeu de la seva zona d'influència (Espanya hi era) podia ser considerat com a un competidor, ja que tots els moviments econòmics

alemanys estaven subordinats a l'esforç de guerra, per tant, el projecte espanyol d'industrialització, des de l'òptica de Berlín, es veia amb desconfiança⁶⁶⁰.

Els dirigents franquistes, embogits per la gestió de la seva *Victòria*, no eren conscients, o no volien veure, que es produïen unes contradiccions polítiques i econòmiques: per pagar el deute de la Guerra Civil, l'Estat espanyol exportava a Alemanya matèries primeres i aliments, però havia de comprar carburants al Estats Units, alhora que es necessitava tecnologia d'Alemanya per començar una política industrial autàrquica i així aconseguir la independència econòmica que resava en els postulats franquistes. Contradiccions de difícil solució.

En aquestes condicions, el tercer govern va crear el *Instituto Nacional de Industria*, segons llei de 25 de setembre de 1941⁶⁶¹, el qual depenia directament de Presidència del Govern i no del Ministeri d'Indústria i Comerç, com semblaria lògic, especialment tenint en compte la participació del Ministre Carceller en la gestió inicial. El primer President va ser Juan Antonio Suanzes personatge enèrgic que gestionà l'INI amb una gran independència, i com ja he explicat, durant la Guerra civil s'havia destacat en la intervenció de les indústries de la zona revoltada. Suanzes considerava que Espanya havia de convertir-se en un estat totalitari en oposició als estats liberals, i l'aspiració d'un estat totalitari era la independència i el mitjà per aconseguir-ho seria l'autarquia. En paraules del President de l'INI l'autarquia consistia en *< la aspiración de un país para bastarse a sí mismo en cualquiera de los órdenes militares, políticos o económicos en general >*⁶⁶². El preàmbul de la llei fundacional del INI explica el perquè del nou organisme industrial

es tan grande la cuantía de las Inversiones que la fabricación de determinados productos requiere, que muchas veces rebasa el marco en que las iniciativas particulares se desenvuelven, y para otras el margen de beneficios resulta tan moderado que no ofrece incentivo a los organismos financieros, que hacen desviar al ahorro español hacia otras actividades, con perjuicio de los intereses de la Patria. Los imperativos de la defensa nacional exige, por otra parte, la creación de nuevas industrias y la multiplicación de las existentes, que permitan respaldar nuestros valores raciales con el apoyo indispensable de una potente

⁶⁶⁰ GARCÍA PÉREZ, R. 1994 p.p. 295-299.

⁶⁶¹ BOE 273 30/09/1941.

⁶⁶² SAN ROMAN, E. 1999 p. 69 "Nota sobre política industrial del Estado para los nuevos agregados comerciales" (diciembre de 1938), AS, R. 2.676.

industria, lo que requiere dar a este resurgimiento un ritmo más acelerado si hemos de realizar los programas que nuestro destino histórico demanda.

El règim considerava que la iniciativa privada no era suficient per aconseguir tot allò que els valors “racials” i el sentit històric de la pàtria demanaven, per tant l’Estat havia d’intervenir per a organitzar una política industrial *poderosa*; també la nova llei ve a dir que la industrialització espanyola es realitzaria d’esquena a resultats econòmics immediats, malgrat que a l’Espanya franquista es mantenia una estructura econòmica capitalista.

El projecte de l’INI lliga amb les directrius polítiques i econòmiques que Juan Vigón, *Jefe del Alto Estado Mayor*, havia exposat a la *Junta de Defensa Nacional*, a l’octubre de 1939⁶⁶³, en el sentit d’organitzar una mobilització industrial de cara a participar en la guerra al costat de les potències totalitàries i així intentar reconstruir altre vegada un imperi. El 1941, l’afinitat ideològica del Nou Estat amb el III Reich continuava, recordem que, en el mes juny el règim havia enviat a Rússia una unitat militar, la qual jurà fidelitat a Hitler. Però la proposta industrial casernària, per materialitzar-se s’havia d’enfrontar a les contradiccions econòmiques descrites abans, les quals representaven l’extrema feblesa del govern franquista davant els esdeveniments internacionals de conflicte generalitzat. Tot plegat significaria l’elecció d’un camí equivocat, si “realment” el franquisme volia industrialitzar Espanya, tal com han declarat els seus apologetes.

Durant moltes dècades el sistema de propaganda governamental explicava que l’opció d’industrialitzar Espanya només s’havia pogut realitzar mitjançant l’autarquia, quan en realitat va ser un model triat de manera deliberada i segons criteris polítics. Fou un model d’industrialització escollit entre altres possibilitats⁶⁶⁴. El professor Garcia Delgado considera diferents arrels ideològiques en la construcció del *Instituto*

*su cobertura doctrinal no evidencia sino un sincretismo precipitado de diversas influencias ideológicas: el regeneracionismo, el conservadurismo maurista y el proteccionismo, dentro de su tradición nacionalista, y el corporativismo y la autarquía, en variantes heterogéneas, como influencia de los regímenes totalitarios a los que pretendía imitar*⁶⁶⁵.

⁶⁶³ Capítol I. Juan Vigón *Jefe del Alto Estado Mayor*.

⁶⁶⁴ GARCIA PEREZ, R. 1994 p.301.

⁶⁶⁵ GARCIA DELGADO, J.L. “La industrialización y el desarrollo económico en España

Segurament, en la fundació de l'INI hi havia un garbuix d'idees, però al meu entendre, els cants de sirenes nazis i feixistes que podien portar Espanya a un nou ordre resultaren decisius per “precipitar” la decisió política, en aquest sentit García Pérez explica.

*con su proyección fetichista sobre la técnica, y obviando cualquier consideración económica, sus proyectos fueron expresados en forma mimética al modelo autoritario alemán*⁶⁶⁶.

En conseqüència, el programa industrial de l'INI s'havia d'organitzar amb uns col·laboradors tècnics (civils i militars), que no tinguessin en compte conceptes bàsics de rendibilitat econòmica o social, que es sentissin atrets pels èxits del III Reich i absolutament contraris a les idees liberals de les democràcies occidentals. Per tant, des dels primers moments, l'organització del *Instituto* té molt a veure amb una estructura de mobilització industrial. També cal dir que, aquesta “estructura” va incrustar-se en l'esperit dels funcionaris-tècnics, de manera que moltes de les empreses de l'INI, en el transcurs del temps, només serien rendibles mitjançant la protecció del mateix Estat davant de possibles competidors, i tot plegat en una economia de mercat.

-Estructura empresarial

L'INI per materialitzar els seus propòsits industrials va utilitzar els mètodes de les Societats Anònimes privades. Així va crear Empreses en les quals, el capital social estava repartit en un nombre determinat d'accions, de manera que l'Estat podia ser l'únic accionista o podia haver-hi diferents participacions accionaries; però en tots els casos el govern sempre dirigia la gestió i l'administració—en el cas de les indústries militars el control era absolut. Per a tancar més el cercle sobre el domini de les indústries que s'anaven creant, el *Instituto* en determinats moments, i en el cas d'haver-hi diferents accionistes en una empresa considerada d'interès nacional, podia sol·licitar al govern que decretés per motius d'utilitat pública l'expropiació total o parcial de la societat (article 7 llei fundacional), en altres paraules, la supervisió de l'estat sobre la xarxa industrial era complet (al menys potencialment).

durante el franquismo” en NADAL, CARRERAS, SUDRIA (eds.): *La economía española en el siglo XX*, Barcelona, 1988, p. 160. Dins GARCÍA PÉREZ, R. 1994 p. 301.

⁶⁶⁶ GARCIA PEREZ, R. 1994 p.301.

El govern de l'INI també estava organitzat a través d'un Consell d'Administració que per llei havia d'estar format de la següent manera: un President nomenat per decret segons acord del Consell de Ministres, un Vicepresident i deu Vocals (tres pel Ministeri d'Hisenda, tres pel Ministeri d'Indústria i Comerç, un per *l'Alto Estado Mayor* i tres pels Directores d'Indústria de l'Exèrcit, la Marina de Guerra i l'Aviació; dins el consell d'administració existia un comitè de gerència format pel President, el Vicepresident i un vocal del Ministeri d'Indústria i Comerç (posteriorment el govern va ampliar el nombre de vocals fins a dotze⁶⁶⁷). L'INI depenia orgànicament de la Presidència del Govern i els temes relacionats amb la defensa nacional era *l'Alto Estado Mayor* l'encarregat d'assenyalar les necessitats industrials que s'havien de assolir. El capital inicial del *Instituto* va ser de 50.000.000 de pessetes⁶⁶⁸

Primer Consell d'Administració *del Instituto Nacional de Industria*⁶⁶⁹

- President: Juan Antonio Suanzes Fernández (coronel d'enginyers de l'Armada)⁶⁷⁰.
- Vicepresident: Mario Herranz Urtiaga⁶⁷¹ (enginyer)⁶⁷².
- Vocals⁶⁷³:
- Fidel Dávila Arrondo (*Alto Estado Mayor*- general).
- Joaquin Planell Riera (Direcció General d'Indústria i Material de l'Exèrcit de Terra- tinent coronel d'artilleria).
- Áureo Fernández Avila (Direcció Indústries Navals Militars- tinent coronel d'enginyers navals).
- Vicente Roa Miranda (Direcció General d'Indústria i Material de l'Exèrcit de l'Aire-general⁶⁷⁴).
- Juan Granell Pascual (Ministeri d'Indústria i Comerç- sotssecretari d'indústria)

⁶⁶⁷ BOE 352 18/12/1941 "...ampliando los puestos las representaciones del de Industria y Comercio en sus sectores de Comercio y Comunicaciones Marítimas".

⁶⁶⁸ BOE 349 15/12/1941.

⁶⁶⁹ SEPI Archivo INI. Consejos de Administración.

⁶⁷⁰ BOE 302 29/10/1941.

⁶⁷¹ Mario Herranz había participado como civil en la Junta de Movilización de Industrias civiles de la sexta región militar. "Carpeta de las Juntas Regionales de Movilización de Industrias Civiles", sección 3ª. Dins SAN ROMÁN, (1999) p. 173.

⁶⁷² BOE 351 17/12/1941.

⁶⁷³ BOE 352 15/12/1941.

⁶⁷⁴ BOE 285 12/10/1941.

- Manuel Arburua de la Miyar (Ministeri d'Indústria i Comerç).
- Antonio Comba Siguenza (Ministeri d'Indústria i Comerç-enginyer de mines).
- Luís Rodríguez Pascual (Ministeri d'Industria i Comerç-capità de fragata).
- Manuel Vila Gárriz (IEME)⁶⁷⁵.
- José Mª de la Puerta y de las Pozas (Ministeri d'Hisenda-advocat).
- Luís Auguet Durán (Ministeri d'Hisenda)⁶⁷⁶.
- Mariano Jiménez Alonso (Ministeri d'Hisenda)⁶⁷⁷.
- Secretari del consell: José Sirvent Dargent⁶⁷⁸ (tinent coronel d'artilleria).

-Gestors amb molta influència.

En la llista de membres del primer consell d'administració s'ha de destacar la presència dels comandaments d'artilleria Joaquín Planell Riera i José Sirvent Dargent, que en els anys vint havien combatut en les campanyes colonials del Marroc. Planell, Vocal de l'INI, participà en nombrosos combats, entre els quals cal destacar les accions de juny i juliol de 1924 amb el llançament de bombes d'iperita (gas mostassa) contra posicions marroquines -cosa que per la data el posava en els límits del que cal considerar com un criminal de guerra. Sirvent, Secretari del Consell d'Administració, Gerent, i a partir de 1963 President, també va combatre activament en el conflicte marroquí on, el 1922, fou ferit⁶⁷⁹. Suanzes quan nomenà aquest oficials com a alts càrrecs de l'INI va tenir en compte l'experiència industrial que havien adquirit en fàbriques militars i per haver participat en algun moment de la seva carrera en les comissions de mobilització industrial.

L'historial militar de Planell mostra que ja el 1917 havia estat destinat a la *Fábrica Nacional de Trubia* (artilleria) i que també formà part de comissions per analitzar determinades indústries civils (aliatges metàl·lics) que poguessin fabricar productes militars. El 1922 li fou encomanat un estudi per veure la possibilitat d'instal·lar noves

⁶⁷⁵ El 17/08/1949 va ser nomenat director IEME. BOE 245 02/09/1949.

⁶⁷⁶ Director Fábrica Nacional Moneda y Timbre. BOE 140 20/05/1942.

⁶⁷⁷ Professor Mercantil al servei d'hisenda. BOE 161 10/06/1943.

⁶⁷⁸ Archivo INI. José Sirvent: Secretari consell 1941/1947. Gerent 1948/1963. President 1963/1969.

⁶⁷⁹ ARTILLERIA. Academia del Cuerpo. Hoja matriz de servicios José Sirvent Dargent. Archivo General Militar de Segovia, sección 1^a, Legajo S 2872.

fàbriques de productes químics al territori espanyol, finalment el 1927 va ser destinat a la *Fábrica Nacional de Productos Químicos Alfonso XIII* (fabricació de gasos) com a cap de laboratori. Planell va jurar fidelitat a la República mentre estava destinat a Washington com a agregat militar, i el 1935 va participar en las *Comisiones de Industrias Civiles de la 1ª Región* on redactà una memòria sobre mobilització industrial. La guerra colonial i tanmateix la seva actuació durant la Dictadura havia estat una premissa important per aconseguir càrrecs de responsabilitats, en aquest cas industrial, durant el franquisme, però la condició necessària i suficient per obtenir la confiança de Franco va ser l'actuació durant la Guerra civil: era el moment de “regenerar” Espanya. El comandant d'artilleria Planell el juliol de 1936 havia estat empresonat per la República, però aconseguí escapar i passar-se a la zona revoltada. Així a l'estiu de l'any següent fou nomenat <*Jefe de Sección de Fabricación de la Comandancia de Artillería del Cuartel General del Generalísimo*>,⁶⁸⁰ és dir, estava a prop de Franco i tenia al seu càrrec nombroses fàbriques militars i civils mobilitzades, per tant, coneixia de primera mà l'esforç industrial franquista. Planell serà un element clau en la implantació de l'autarquia, sobretot en el camp estratègic dels combustibles, extrems que analitzarem més endavant. Finalitzat el conflicte, Planell va ser comissionat per visitar les principals indústries militars alemanyes i el 1940, ja com a tinent coronel d'artilleria, entrà a formar part de la *Dirección General de Industria y Material* (fabricació militar). El 1941 va viatjar a Itàlia i Alemanya⁶⁸¹ per aconseguir patents per fabricacions militars i finalment el 16 de desembre fou nomenat vocal de l'INI⁶⁸². Planell que en la seva carrera militar va arribar a general d'enginyers d'armament i construcció (1950), ocupà diferents càrrecs durant el franquisme: Vicepresident de l'INI (1941-1951), President d'ENCASO (1942-1951) i Ministre d'Indústria (1951-1962), és a dir, fou un personatge que participà activament en el control i la direcció de la política industrial espanyola durant més de vint anys.

La carrera de Sirvent també havia començat a l'Àfrica, on resultà ferit. Una vegada restablert, el 1923, fou destinat a la *Sociedad Anónima Plasencia de las Armas*, fàbrica d'armament (peces d'artilleria), de la qual va ser Sotsdirector. Durant aquesta època, la

⁶⁸⁰ A.G.M.S. Joaquín Planell Riera.

⁶⁸¹ Les autoritats alemanyes el van invitar a efectuar una visita a Suècia, concretament a la fàbrica Bofors. Després del tractat de Versalles, els militars alemanys havien utilitzat Suècia com a plataforma d'experimentació industrial militar, sobretot en el terreny de l'artilleria. En els anys cinquanta Bofors va ser uns dels principals proveïdors d'artilleria de l'exèrcit espanyol.

⁶⁸² Archivo General Militar de Segovia, secció 1ª, legajo p 2279.

seva situació militar fou de *supernumerario sin sueldo*; amb la proclamació de la República va prometre fidelitat al nou règim, i continuà treballant en la fàbrica d'armament, però va deixar l'Exèrcit. Quan va esclatar la revolta militar es va passar ràpidament al costat franquista, de manera que, el 1937 com a comandant d'artilleria habilitat fou destinat al *Cuartel General del Generalísimo (Negociado Fabricaciones de Guerra)*⁶⁸³, és a dir, Sirvent va estar pràcticament tota la guerra (amb el comandant Planell) gestionant la producció d'armament per l'Exèrcit; el càrrec significava que, per dirigir l'esforç de guerra, havia d'intervenir i controlar determinades indústries, com per exemple *Altos Hornos de Vizcaya S.A.*, per tant, era coneixedor de la situació industrial espanyola. Una vegada finalitzada la Guerra civil, el comandant Sirvent va estar comissionat a viatjar a Alemanya per estudiar la fabricació de material de guerra,

*fue nombrado para tomar parte de la Comisión que presidida por el general Don Antonio Aranda visito Alemania/... .../ para estudio de la fabricación de material de guerra especialmente artillería, proyectiles, espoletas y casquillos metálicos en Alemania, visitando durante esta comisión las más importantes fábricas alemanas de la especialidad artillera y los principales centros de instrucción y experiencias de todas las armas del ejército*⁶⁸⁴.

En resum, una vegada més estem davant d'un militar típic del sistema industrial franquista: ferit al Marroc, va treballar en fàbriques militars, ocupà càrrecs de responsabilitat militar industrial durant la Guerra Civil i tingué contactes amb les instal·lacions fabrils nazis. Per tant, un bon candidat per desenvolupar la política autàrquica del règim. En la llista dels membres dels Consell d'Administració de l'INI⁶⁸⁵, el 1941 Sirvent figura com a Secretari General i a partir del 1947 ocupà la gerència. El càrrec significava la direcció tècnica i administrativa dels assumptes que ordenava el President Suanzes, en conseqüència, la relació entre els dos personatges deuria de ser intensa i estreta: Sirvent era un perfecte coneixedor de l'entramat de l'INI, per tant, no ha resultar estrany que el 1963 substituís a Suanzes com a President del conglomerat industrial⁶⁸⁶.

⁶⁸³ Archivo General Militar de Segovia. Artillería Academia del Cuerpo. Hoja Matriz de Servicios.

⁶⁸⁴ AGMS José Sirvent Dargent. Declaración Jurada de los Servicios prestados por el comandante de artillería Don José Sirvent Dargent desde julio de 1936.

⁶⁸⁵ SEPI. Archivo INI. Consejos de Administración.

⁶⁸⁶ Archivo Histórico INI: Secretario General y del Consejo del INI 1941-47. Gerente 1947-63.

La identificació de Sirvent amb l'autarquia resulta inqüestionable. El Gerent de l'INI asseverava que

*cuando verdaderamente se emprende una intensa política industrial es en agosto de 1938, aún no terminada nuestra Guerra de Liberación; y a finales de 1939 se da forma acabada a las directrices del desarrollo industrial, con la promulgación de la Ley llamada de Industrias de interés nacional, por la que se concedían amplios beneficios a las actividades que pudieran considerarse como esenciales para la economía o la defensa del país*⁶⁸⁷.

Tanmateix Sirvent considerava que les mesures legislatives decretades havien estat insuficients: estava convençut de que la iniciativa privada, per ella mateixa, no aconseguiria el desenvolupament industrial que Espanya necessitava, per tant, era imprescindible la intervenció directa de l'Estat⁶⁸⁸. Cal considerar que aquestes opinions van ser escrites en plena guerra freda l'any 1952, quan el franquisme estava a punt de pactar amb els Estats Units un acord militar i comercial, i en el nou conveni, el règim es veuria obligat a obrir una petita escletxa en el sistema econòmic, com per exemple, admetre capital estranger en determinats sectors industrials. L'opinió de Sirvent amagava la realitat: tenint en compte les normes intervencionistes dictades pel *Nuevo Estado*, la inversió no pública havia d'anar per llei a remolc de la política del règim, en conseqüència, l'empresariat poca cosa més podia fer. Tampoc explica com el règim franquista s'havia decantat clarament a favor de les potències totalitàries, és a dir, d'un determinat model econòmic diferent del capitalisme "clàssic", el qual, amb més o menys intervencionisme havia estat l'arquetip industrial i econòmic espanyol. En resum, després de la caiguda dels totalitarismes, el franquisme no podia modificar el seu discurs econòmic, hi havia massa en joc. Per altre costat, l'empresariat considerava a Franco el garant de la pau social.

-Una altre vegada la Guerra al Nord d'Àfrica. Gasos tòxics i repressió a la població del Rif.

A finals de juliol 1921, com s'ha dit repetidament, l'Exèrcit espanyol tornava a estar enfangat en una desfeta colonial. Després de la pèrdua de milers de vides de soldats i el

Presidente 1963-69.

⁶⁸⁷ SIRVENT, J. *Noticia General sobre el Instituto Nacional de Industria*. Madrid 1952 p.12.

⁶⁸⁸ SIRVENT, J. 1952 p.p. 12-14.

desprestigi que havia significat l'Annual, les autoritats de l'Estat decidiren incrementar el nivell de violència contra els rifenys que s'oposaven a la ocupació amb la utilització d'armes químiques. L'expedient militar de Joaquín Planell Riera ho demostra.

El general Sivestre, a començaments d'any, havia iniciat una acció militat contra les cabiles del Rif⁶⁸⁹, que en el mes de juliol va acabar amb una humiliant derrota, en la que van perdre la vida entre 8.000 i 12.000 soldats⁶⁹⁰, la majoria nois de vint anys que feien el servei militar obligatori; es tractava de soldats amb un entrenament deficient, mal equipats i amb uns comandaments incompetents. Una vegada consumada la tragèdia, per donar una resposta contundent, els alts comandaments espanyols, i també el Rei, foren partidaris de bombardejar el Rif amb armes químiques. El Monarca, en una entrevista amb l'agregat militar francès, afirmava que contra Abd el Krim s'havia d'utilitzar els mitjans més violents possibles sense preocupar-se per "consideracions humanitàries"⁶⁹¹. L'Exèrcit espanyol, des del 1909, ja havia utilitzat mètodes brutals de repressió militar per intentar conquerir el territori marroquí, però els fets de l'Annual ho havien superat tot, per tant, s'havia d'anar més lluny. Sebastian Balfour explica que, un mes després de la desfeta de l'Annual, el govern Maura (Cambó era Ministre d'Hisenda), per aconseguir gas mostassa, havia contactat amb l'Exèrcit alemany i amb Hugo Stoltzemberg, antic cap del servei de guerra química d'Alemanya, en la reunió es va elaborar un contracte amb els alemanys per construir una fàbrica d'armes químiques⁶⁹². Els periodistes alemanys Rudibert Kunz i Rolf-Dieter Müller en el seu llibre *Giftgas gegen Abd el Krim. Deutland, Spanien un der Gasrieg in Spanisch Marokko, 1922-1927*, publicat el 1990 també exposen la connexió entre el govern espanyol, el Rei i Stoltzemberg per fabricar gasos de combat, però tenint en compte que les instal·lacions no es podien improvisar, i davant la "necessitat" urgent de l'Exèrcit de disposar de material tòxic, el químic alemany subministrà gasos de guerra per poder utilitzar-los immediatament⁶⁹³. França i Gran Bretanya, que estaven pendents del conflicte colonial, coneixerien la utilització de gasos tòxics al Nord del Marroc, però no

⁶⁸⁹ DE MADARIAGA, M.R. 2013 p.118.

⁶⁹⁰ BALFOUR, S. 2002 p.146.

⁶⁹¹ Service Historique de l'Armée de Terre, Versailles (SHAT 3 H134) Dins BALFOUR, S. 2002 p.263.

⁶⁹² BALFOUR, S. 2002 p.257-258.

⁶⁹³ Rudibert Kunz i Rolf-Dieter Müller. Versió del llibre en àrab, p.58,62-65. MADARIAGA M.R. LAZARO, C. "La Guerra química en el Rif (1921-1927) Estado de la Cuestión" Revista Historia 16 Abril 2003.

van fer-ho públic i Espanya va mirar d'amagar-ho⁶⁹⁴. Cal recordar que, durant la Primera Guerra Mundial les armes químiques s'havien utilitzat en diferents batalles, ocasionant un nombre important de víctimes. El tractat de Versalles de 1919 prohibí a Alemanya la fabricació de gasos de combat i posteriorment el protocol de Ginebra de 1925 prohibia a tots el països la seva utilització. Malauradament les armes químiques es van continuar utilitzant, Gran Bretanya va llençar bombes de gas a l'Irak i al Nord de l'Índia a començaments dels anys vint, com estem veient Espanya les va fer servir al Rif, i no oblidem la Itàlia feixista que en la guerra contra Etiòpia efectuà una utilització massiva de gasos de combat⁶⁹⁵. Tanmateix a Madrid, els militars clamaven una resposta contundent contra el “moros” d'Abd el Krim, així la publicació militarista i ultra conservadora *La Correspondencia Militar* (5 de setembre del 1921) es lamentava del retard en materialitzar-se el contra cop de l'Exèrcit espanyol; en l'article *Tardanza inexplicable*, s'estranyava de que no s'haguessin començat a utilitzar gasos asfixiants contra l'enemic

*su elaboración es sencillísima, conocidas como son varias de las fórmulas empleadas por los ejércitos beligerantes en la última contienda europea*⁶⁹⁶

És a dir, els cercles militars segurament deuriem estar al corrent de les converses del govern i el Rei amb els alemanys per utilitzar armes químiques al Protectorat.

Així, per engegar quan més aviat la producció, oficials espanyols d'artilleria van estar comissionats per a buscar un lloc on ubicar les instal·lacions. El capità Planell, destinat des del 1919 a la *Fábrica de Artillería de Trubia* com a cap de fabricació d'acers especials i del laboratori químic fou un dels oficials comissionats

se le confirió una comisión del Servicio, por tiempo ilimitado para recorrer en unión de otros Jefes de Artillería el territorio de la Península con el fin de elegir el sitio más adecuado para para asentar una fábrica de productos químicos con aplicación al ramo de guerra.

⁶⁹⁴ BALFOUR, S. 2002 p.254 “ningún investigador ha podido entrar por completo en los casi impenetrables informes militares del Ejército de África”.

⁶⁹⁵ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), *The problem of Chemical and Biological Warfare. A study of the historical, technical, military, legal and political aspects of CBW, and possible disarmament measures*, Volume I, *the Rise of CB Weapons*, p. 142. Dins MADARIAGA M.R. LAZARO, C. “La Guerra química en el Rif (1921-1927) Estado de la Cuestión” *Revista Historia* 16 Abril 2003.

⁶⁹⁶ “Tardanza inexplicable” *La Correspondencia Militar* 5 setiembre 1921.

Finalment, es va determinar que les instal·lacions de producció de gasos es situarien a la Marañosa (Madrid), i tot seguit començà la construcció de l'anomenada *Fábrica de Productos Químicos Alfonso XIII*. Més tard Planell havia estat designat cap del laboratori⁶⁹⁷ i comissionat a viatjar als Estats Units (1923) per visitar i estudiar <las grandes instalaciones de farmacia y química industrial>⁶⁹⁸. A continuació, fou destinat a la *Comandancia de Artillería de Melilla*. El 1924 capità d'artilleria Planell, estava agregat a l'aeròdrom de Nador.

*durante su permanencia en aquel Cuerpo y ante el Excelentísimo Sr. Director del Servicio de Aviación y Jefes y Oficiales del mismo dio varias conferencias sobre **IPERITA**⁶⁹⁹, sus propiedades, precauciones para la manipulación y empleo de las bombas de este material, practicó varias experiencias de lanzamiento desde avión y de explosión en reposo de bombas lastradas y efectuó los siguientes vuelos con un total de 25 horas y cuarenta minutos: 30 de Mayo bombardeó entre los ríos Orecher y Guis; 22 y 26 de junio bombardeo de Kuedin, Alhucemas, Axdir, Cuartel General y Beni Buyam y así mismo los días 1,3,7,9,11,13,14,17 y 20 de julio bombardeó Zoco Tlaffa, Axdir, Sidi Ubdala, Beni Buyain Tauriat-Tausat, reconocimiento de Quevir y bombardeo Axdir, los dos últimos días citados⁷⁰⁰.*

De totes aquestes accions de bombardeig amb iperita, sembla que la població més castigada fou Axdir, localitat situada a prop de la badia d'Alhucemas, i capital de l'anomenada República del Rif, i per tant, centre de comandament de les forces rifenyes que combatien a l'Exèrcit espanyol. Les accions també representaven un risc per les tropes espanyoles, així una bomba d'iperita va explotar a prop d'una posició espanyola

desprendida accidentalmente de un aeroplano, se personó (Planell) en el lugar del suceso, reconociéndolo tomando las medidas necesarias para la desinfección y sometiendo al personal que guarnecía el blocao al tratamiento de urgencia, produciéndose una úlcera de iperita en el ojo derecho

⁶⁹⁷ Archivo General Militar de Segovia. Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera.

⁶⁹⁸ Archivo General Militar de Segovia. Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera.

⁶⁹⁹ Gas tòxic També anomenat gas mostassa. (Sulfur de 2 etil clor).

⁷⁰⁰ Archivo General Militar de Segovia. Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera.

Tanmateix l'últim dia d'aquestes "brillants" accions, va haver-hi una explosió accidental a l'aeròdrom de Nador,

a causa de haber hecho explosión una bomba de iperita en el expresado aeródromo, desinfectó el lugar de la explosión y acondicionó más de 30 bombas de dicho material que se abrieron por efecto de aquella.

Per l'actuació de Planell en la reconducció dels accidents, li fou concedida la *Medalla de Sufrimientos por la Patria* (pensionada)⁷⁰¹.

Per tant, l'Estat espanyol, mitjançant el full de servei d'un oficial d'artilleria, en aquest cas el capità Planell, certifica que el seu Exèrcit va utilitzar armes químiques durant la guerra al Nord d'Àfrica, i que també las va fer servir contra nuclis habitats. Recordem que les accions militars contra els poblements marroquins havien estat una constant durant tota la guerra. El capità Planell, quan deixà de servir a l'Aeròdrom de Nador i tornà a la seva bateria <el 24 de Octubre hizo fuego de cañón sobre el poblado de Beni Mediem>⁷⁰² (en aquest cas no està especificat si es va utilitzar bombes amb iperita).

Un any més tard, Planell fou comissionat al *Taller de Gases de la Maestranza de Melilla*, instal·lació on es preparaven les granades amb gasos de guerra, les quals eren entregades a les unitats militars per la seva utilització (en aquests destí, Planell va patir un accident resultant afectat una vegada més pels efectes del gasos tòxics⁷⁰³). Segons Madariaga i Lázaro, *El Taller de Gases de la Maestranza de Melilla*, ja treballava en la càrrega de projectils d'artilleria des de juny del 1922⁷⁰⁴.

Planell va participar en altres combats al Nord d'Àfrica. El 1925, quan el dictador havia iniciat els preparatius per engegar una ofensiva contra Abd el Krim, Planell fou destinat amb seva bateria d'obusos a l'illa d'Alhucemas,

en la tarde del 2 de agosto fue fuertemente hostilizada la citada isla haciendo fuego con todas las baterías para repeler la agresión resultando a consecuencia del bombardeo con graves heridas en la cabeza y leve en el brazo izquierdo continuando no obstante al mando de su batería hasta lograr apagar el fuego

⁷⁰¹ Archivo General Militar de Segovia .Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera.

⁷⁰² Archivo General Militar de Segovia .Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera.

⁷⁰³ Archivo General Militar de Segovia .Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera.

⁷⁰⁴ SHM, legajo 302, carpeta 7 Dins MADARIAGA M.R. LAZARO, C. "La Guerra química en el Rif (1921-1927) Estado de la Cuestión" Revista Historia 16 Abril 2003.

del enemigo per aquestes accions li fou atorgada la *Cruz Laureada de San Fernando*⁷⁰⁵(màxima condecoració militar espanyola)

L'illa d'Alhucemas era (és) una posició espanyola situada a pocs metres del continent africà. A començaments dels anys vint el territori al voltant de la badia d'Alhucemas era el nucli principal de les forces d'Abd del Kim, per tant, els canons rifenys fustigaven els ocupants de l'illa; dos anys abans havien enfonsat el vaixell d'aprovisionament de la guarnició i en el 1925, l'illa constituïa un punt avançat en les operacions de desembarcament previstes pel mes de setembre, per tant, el comandament espanyol havia d'assegurar l'activitat d'aquesta posició. Uns mesos més tard, Planell va ser destinat a Ceuta on participà en diverses operacions comandades pel coronel Orgaz i en aquest nou escenari bèl·lic fou ascendit a comandant per mèrits de guerra. Un any més tard va formar part de la *Dirección Técnica de la Industria Militar* y ahora destinat a la *Fábrica Nacional de Productos Químicos Alfonso XIII* (cap de laboratori). El 1930 el comandant Planell va ser designat agregat militar a l'ambaixada espanyola a Washington, on una de les primeres missions va consistir en acompanyar a Millan Astray a una visita a la *Academia General Militar de los Estados Unidos*. Dins el conflicte tragicòmic entre artillers i el Dictador, Planell fou rebaixat a capità

se le concede la permuta del empleo de comandante que obtuvo por méritos de guerra por la Cruz del mérito militar con distintivo rojo, reintegrándose en el empleo de capitán,

En altres paraules: en el moment d'aplicar l'escala tancada d'ascensos als artillers, que en aquest cas comportava una "degradació", alhora s'atorgava una medalla per compensar la pèrdua de grau, segurament estava pensionada (no està especificat). El ridícul d'aquestes decisions ensenyen el funcionament de l'estament militar espanyol, on la incompetència dels seus comandaments havia costat la vida de milers de soldats; de totes maneres, el govern continuà mantenint al capità Planell en el càrrec d'agregat militar a l'ambaixada espanyola a Washington⁷⁰⁶.

Un altre comandament d'artilleria que va participar activament en l'elaboració de gasos de guerra fou Juan Izquierdo Croselles (annex II). Aquest militar també va ocupar càrrecs dins l'estructura econòmica del franquisme: com a general d'artilleria i en

⁷⁰⁵ Archivo General Militar de Segovia .Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera..

⁷⁰⁶ Archivo General Militar de Segovia .Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera.

representació de l'INI fou nomenat (1942) Vicepresident de la *Sociedad Ibérica de Nitrógeno*⁷⁰⁷.

Una vegada finalitzada la Guerra civil, les autoritats del *Nuevo Estado*, conscients de les mancances industrials en la fabricació d'àcid nítric, i dins els programes militars, van organitzar el *Plan Nitrógeno*, amb el propòsit de nacionalitzar la producció i evitar les importacions, s'ha de tenir en compte que, a començaments dels anys quaranta la producció de derivats del nitrogen estava en mans privades. No és l'objecte d'aquest treball exposar la problemàtica del sector, però sí explicar que el President de l'INI va decidir entrar en el capital d'una de les fàbriques i entendre el perquè.

Antonio Gómez Mendoza⁷⁰⁸ en "El Plan Nitrógeno (1939-1961)" descriu abastament la fabricació dels derivats del nitrogen després de la Guerra civil, considera que s'ha de veure des d'una triple òptica: agrícola, militar i comercial. El nitrogen es indispensable per millorar els cultius, i per fabricar explosius de guerra, però a començaments dels anys quaranta aquest factors estaven entrelligats ja que les lleves de soldats, és a dir, una manca de ma d'obra al camp, s'havia de compensar amb millorar el rendiment agrícola, respecte a la vessant comercial considera que les importacions d'adobs a preus de *dumping* havien acaparat el mercat espanyol, deixant en una situació difícil els fabricants. També les autoritats franquistes eren conscients del problema, així Suanzes a començaments de 1939, quan encara era Ministre d'Indústria i Comerç, ja buscava l'autosuficiència en hidrocarburs i pólvores (nitrogen). En conseqüència, quan es va crear l'INI, una de les prioritats consistia en intervenir les indústries que fabricaven derivats del nitrogen. Segurament els coneixements tècnics d'Izquierdo en química i en la fabricació de gasos tòxics van influir en que fos l'escollit per representar a l'INI en una empresa que fabricava adobs. Com hem vist en altres ocasions, el general Izquierdo continuava en actiu en les forces armades ocupant el càrrec de *Director General de Industria y Material* del Ministeri de l'Exèrcit (el 1943 fou ascendit a general de divisió)⁷⁰⁹.

Luis Izquierdo havia estat destinat a Melilla (1909) participant en diferents combats <con valor acreditado> motiu pel qual fou condecorat. Ascendit a capità va ser destinat (1915) a la *Fábrica de Pólvora y Explosivos de Granada*. Expert en química, uns anys després (1922) i ja amb el grau de comandant:

⁷⁰⁷ Archivo SEPI Consejos de Administración Sociedad Ibérica del Nitrógeno.

⁷⁰⁸ GOMEZ MENDOZA, A. "El Plan Nitrógeno".

⁷⁰⁹ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de servicios Juan Izquierdo Croselles.

se confiere a este Comandante una comisión indemnizable del Servicio por tiempo ilimitado para en unión de otros Jefes y Oficiales reconocer el territorio de la Península a fin de elegir el sitio más adecuado donde asentar una fábrica de productos químicos con aplicación al ramo de guerra,

és a dir, formava part de la mateixa comissió en que va participar Planell. Una vegada decidida la ubicació de les instal·lacions, Izquierdo fou destinat a la plantilla de la *Fábrica Nacional de Productos Químicos Alfonso XIII*. Per començar a preparar el procés de fabricació

*marcho a Flix (Tarragona) en comisión de Servicio al objeto de visitar los talleres de la Sociedad Electroquímica de Flix y estudiar en ellos un electrolizador proyectado y construido por la misma*⁷¹⁰

La fàbrica de Flix, de capital alemany en aquella època, disposava d'unes instal·lacions de producció de clor, matèria primera per fabricar Iperita⁷¹¹, per tant, deuria subministrar a l'Exèrcit espanyol la tecnologia necessària per generar-lo a la Marañosa, a tal efecte

*redactó (Izquierdo) un proyecto para la instalación en la Fábrica Nacional de Productos Químicos de los elementos necesarios para la fabricación de cloro electrolítico siendo examinado por la Junta Facultativa de dicho Establecimiento y elevado a la superioridad de la que mereció la aprobación*⁷¹².

El 1925, Izquierdo s'havia desplaçat a Melilla

para recoger en dicha plaza datos prácticos y noticias referentes a la producción y empleo de elementos de combate que ha elaborado la Fábrica

Recordem que en el *Taller de Gases de la Maestranza de Artillería* de Melilla havia estat destinat el capità Planell, que com hem vist havia utilitzat la iperita contra els

⁷¹⁰ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de servicios Juan Izquierdo Croselles .

⁷¹¹ Centenario de “La Fábrica” de Electroquímica de Flix a Erquímia 18897-1997. ERCROS S.A. 1997 L'assessorament tècnic consistia en adquirir coneixements respecte a l'electròlisi del clorur sòdic per produir clor, matèria primera per fabricar iperita.

⁷¹² Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de servicios Juan Izquierdo Croselles.

rifenys⁷¹³. Finalment Izquierdo (1926) formà part de la <Comisión nombrada para informar acerca de la bondad del gas producido en el taller de fabricación de iperita de la Fábrica Nacional de Productos Químicos Alfonso XIII>⁷¹⁴.

El 1927 fou nomenat cap de fabricació i projectes i membre de la *Dirección Superior Técnica de la Industria Militar Oficial*, a continuació va viatjar a París i Alemanya. A finals dels anys vint el comandant Izquierdo era un gran coneixedor de la utilització de gasos de combat, havia organitzat cursos de guerra química <empleo de gases tóxicos en el combate y protección contra ellos>⁷¹⁵. La República el va mantenir destinat a la *Fábrica Nacional de Productos Químicos* i l'ascendí a tinent coronel, alhora que se'l condecorava per haver escrit el llibre *Manual de Guerra Química*, finalment ocupà el càrrec de Director del *Centro de Estudios y Experiencias de la Marañosa*⁷¹⁶. El 1936 Luis Izquierdo es va posicionar al costat dels militars colpistes, així el general Franco el designà <Director del Servicio de Guerra Química> alhora que dirigia fàbriques d'armament durant tota la guerra, en acabar el conflicte (1940) fou destinat al *Dirección General de Industria y Material del Ministerio del Ejército*, (coincidint amb el tinent coronel Planell⁷¹⁷) i es va fer càrrec de la direcció del *Centro de Defensa contra gases de la Marañosa*. El 1941 fou promogut a general i destinat a la *Escuela Politécnica del Ejército*.

Una vegada demostrat que l'Exèrcit espanyol va fer servir i fabricà gasos de combat -i en bona mesura com fou aquest un mèrit per a que els que hi varen participar ascendissin després dins les files del *Nuevo Estado*-, crec que s'ha d'explicar que significava la utilització d'iperita en la guerra, i per fer-ho ens guiarem amb els coneixements del propi general d'artilleria Izquierdo. Coneixements que es poden comprovar en el seu llibre *Manual de Guerra Química*⁷¹⁸ (declarat d'utilitat per l'Exèrcit). Izquierdo enumera els diferents gasos de combat i explica la seva toxicitat

⁷¹³ Archivo General Militar de Segovia. Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera. Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de servicios Juan Izquierdo Croselles.

⁷¹⁴ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios Juan Izquierdo Croselles.

⁷¹⁵ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios Juan Izquierdo Croselles.

⁷¹⁶ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios Juan Izquierdo Croselles.

⁷¹⁷ Archivo General Militar de Segovia. Hoja de Servicios Joaquín Planell Riera.

⁷¹⁸ IZQUIERDO, J. *Manual de Guerra Química*. Espasa Calpe Madrid 1940. Quan va caure la Monarquia, Izquierdo va prometre fidelitat a la República i continuà com a cap de producció de la *Fábrica Nacional de Productos Químicos*, i el 1933 va publicar el llibre *Manual de Guerra Química* (1933), el qual va ser declarat d'utilitat per l'Exèrcit..

(segons un índex de mortalitat), ahora que descriu les propietats físiques i químiques del material per analitzar i buscar les <condiciones de un agresivo ideal>. La Gran Guerra havia estat una mostra de l'efectivitat de la nova arma, així d'un total de 21,5 milions de baixes entre els bel·ligerants, 1,2 milions correspondrien als efectes dels gasos (5,58%)⁷¹⁹. En el Manual, Izquierdo diferencia diferents escenaris per escollir les armes químiques a utilitzar, així especifica que en el cas d'un conflicte irregular, on l'enemic està mal organitzat

*en las campañas coloniales encontrarán los agresivos cruz amarilla (vesicantes-iperita) un amplio empleo, y su papel será muy parecido al que juega en las guerras regulares, con las limitaciones que impone la acción, casi siempre ofensiva, de este caso de operaciones*⁷²⁰.

Els atacs ofensius de l'Exèrcit espanyol contra els rifenys s'efectuaven bombardejant amb gasos els nuclis de poblament, ja que es tractava de combatre un exèrcit irregular, el qual es generava dins les cabiles. Accions com les que el capità Planell havia efectuat contra nuclis urbans de forma repetida (Axdir) amb iperita, durant el juliol de 1924.

La Iperita, també coneguda com gas mostassa, va ser utilitzada per primera vegada pels alemanys durant la Primera Guerra Mundial en el front Occidental, i concretament en el sector de Ypres del qual prové el seu nom popular, és un producte tòxic vesicant⁷²¹, que ataca la pell i els teixits interns com l'aparell respiratori i el digestiu. Els vesicants en general són molt solubles en els greixos, de manera que al posar-se en contacte amb l'epiteli penetren ràpidament dins l'organisme engegant els seu efecte destructor. Tenint en compte que la iperita és un compost d'escassa volatilitat, la seva utilització tàctica consisteix en crear espais vuits en el camp de batalla: qualsevol zona que hagi estat sotmesa a la seva acció es transforma en inhabitable, en conseqüència, no únicament resultaven afectats els combatents sinó també la resta de la població, els animals domèstics, l'aigua i els camps de conreu, extrems explicats pel general Izquierdo en el seu manual de gasos de combat:

esta propiedad de crear zonas inhabitables temporales en el campo de batalla es lo que da a estos agresivos su poder incomparable y su elasticidad de empleo

⁷¹⁹ IZQUIERDO, J. 1940 p. 34.

⁷²⁰ IZQUIERDO, J. 1940 p. 190.

⁷²¹ Vesicant: Dit de la substància que produeix butllofes a la pell. Font: Gran Enciclopèdia Catalana.

*táctico*⁷²². Continua Izquierdo *los vesicantes están contraindicados cuando deseen obtenerse efectos inmediatos sobre las tropas, o cuando se trate de batir zonas por donde se haya de avanzar en plazo breve,*

És a dir, les tropes espanyoles no havien d'ocupar el territori immediatament, el gas ja realitzava la seva feina. Les operacions posades en marxa pels militars espanyols, amb el coneixement del Rei i el govern, estaven encaminades a generar un fort empobriment de les tribus que s'oposaven a l'ocupació. En una economia de subsistència, com la del Rif, la destrucció de les collites i la mort dels animals domèstics deixava als habitants supervivents en una difícil situació per poder sobreviure, però això significava que Espanya finalment podria realitzar amb facilitat la missió "colonitzadora" de tot el territori. Els efectes de la iperita han perdurat en el temps, avui, quasi noranta anys després de la guerra, hi han famílies del Rif que els seus avantpassats van patir els efectes dels gasos tòxics, on estudis recents demostren que tenen un índex de generar càncer superior a altres zones del Marroc⁷²³.

Com hem vist, l'aviació era una de les maneres de llançar bombes d'iperita, sobretot en accions a rereguarda, però general Izquierdo explica com l'artilleria podia disparar granades químiques, encara que s'havia d'utilitzar una gran quantitat de projectils per aconseguir el millor rendiment (ahora descriu amb detall un morter de fabricació espanyola i la seva munició química)⁷²⁴. Precisament era l'arma d'artilleria l'encarregada d'organitzar la distribució dels artefactes químics, tal com hem pogut veure, Planell i Izquierdo havia estats destinats a la *Maestranza de Artillería de Melilla*. La repressió de les cabiles que s'oposaven a l'acció d'Espanya havia estat una constant durant totes les campanyes militars, així l'Exèrcit espanyol efectuava regularment atacs d'artilleria contra nuclis urbans. Recordem l'actuació del tinent d'artilleria Rufino Beltran Vivar⁷²⁵ (com hem vist, futur *Comisario General de Abastecimientos*) durant les accions del desembarcament d'Alhucemas, els dies 21 i 22 de setembre de 1925 (la seva bateria va fer foc contra diferents poblats, en el seu expedient militar no està especificat

⁷²² IZQUIERDO, J. 1940 p. 70.

⁷²³ "El cáncer que bombardea el Rif" El País 04.02.2015. Sebastian Balfour, *El abrazo mortal*. descriu els efectes de la iperita amb entrevistes amb supervivents de la guerra del Rif.

⁷²⁴ IZQUIERDO, J. 1940 p.p. 152-185.

⁷²⁵ Archivo General Militar de Segovia. Ejército de Tierra. Hoja de Servicio de Rufino Beltrán Vivar.

que en la municció hi hagués iperita, però altres fonts indiquen es va utilitzar gas mostassa⁷²⁶).

És necessari destacar que els militars descrits pertanyien a l'arma d'artilleria, i tenien una preparació tècnica més important que altres oficials, com els d'infanteria, però el grau de brutalitat era el mateix. No era necessari decapitar a l'enemic com ho feien el legionaris de Millán Astray i Franco, els artillers bombardejant amb iperita o obrint foc amb els seus canons sobre els poblats també "ajudaven a civilitzar" les tribus del Rif.

-Projecte industrial de l'INI

En el projecte de l'INI inicial, hi ha una pregunta a formular: ¿Moblització industrial o industrialització? Moblització en termes militars vol dir el pas d'una organització social de pau a una situació de guerra. D'entrada, el 1941, el govern franquista creava una institució amb l'objectiu d'industrialitzar Espanya en què quasi la meitat del membres de la cúpula de direcció tenia una formació castrense i els altres eren enginyers o tècnics de l'estat, dels que havien conservat o bé obtingut la seva plaça de funcionari després del procés de depuració, per tant era una gent que estava disposada a seguir d'una manera disciplinada les directrius de Franco⁷²⁷. Com ja s'ha vist en el preàmbul de la llei fundacional, en la creació de les noves indústries no es buscava un rendiment econòmic immediat, tampoc es mencionava en l'articulat legal que la industrialització fos una via per aconseguir una millora social per a la població, i en canvi s'especificava que les noves fonts de producció havien d'acomplir els interessos de la defensa nacional o els imperatius que l'economia (la del règim) exigissin, per tant, realment ¿quines eren les intencions polítiques i econòmiques d'un govern que es llançava a una fórmula autàrquica? Hi ha moltes contradiccions si examinem l'acció de l'INI com a un simple procés d'industrialització davant la incapacitat de la iniciativa privada tal com indiquen Aceña i Comín (commemoració dels cinquanta anys de la fundació de l'INI⁷²⁸) o el propi Sirvent el 1952

⁷²⁶ BALFOUR, S. 2002.

⁷²⁷ "El propio Franco fue el artífice de las dificultades económicas de la postguerra de su régimen, al haber optado por la autarquía a imitación servil de sus aliados del Eje, y renunciando por tanto a todo esfuerzo por conseguir créditos de Inglaterra, Francia y Estados Unidos. En menos de un año y negando la evidencia de la total postración del país, anunciaría que España estaba a punto de resolver los problemas de vivienda, educación y sanidad. También declaró su convencimiento de que una España autárquica podía conseguir un bienestar económico a gran escala" Entrevista de Franco con Manuel Aznar 31.12.1938, Palabras del Caudillo pp. 300-310. Dins Preston (1994) p. 371.

⁷²⁸ MARTÍN ACEÑA P. COMÍN, F. (1991) F. p.20.

el INI es hijo de un proyecto político autárquico adoptado al final de la guerra civil para impulsar la reconstrucción y la industrialización del país. Lo que llevó al Estado a convertirse en un gran empresario público fue el convencimiento de la insuficiencia de la iniciativa privada y del mercado para promover una rápida industrialización. A la creación del INI contribuyó poderosamente la idea de que era necesario asignar al Estado un significativo protagonismo económico

En altres paraules, gràcies a l'acció de l'Estat, Espanya comença a industrialitzar-se d'una manera ordenada. Al meu entendre, aquesta afirmació no és del tot exacta ja que l'aparició de l'INI el 1941 no significà el naixement d'un procés d'industrialització amb sinergies econòmiques importants pel conjunt de l'Estat, al contrari, el PIB de l'any 1935 no va superar-se fins el 1951. Segons Jordi Maluquer aquesta falta de creixement encara resulta més clara si es té en compte l'augment de la població a l'Estat espanyol (malgrat les pèrdues humanes de la Guerra Civil i l'exili, la població, durant la dècada dels quaranta s'havia incrementat en cinc milions de persones)⁷²⁹.

Les empreses de l'INI aconseguien el finançament de les inversions mitjançant els pressupostos de l'Estat, i estaven lliures de competència des del sector privat, gaudien de facilitats per realitzar importacions, tot dins una economia dirigida i aïllada. Analitzant el diner públic utilitzat en el període 1942-1947 podem veure:

Inversions, ingressos i resultats de l'INI (milions de pessetes)⁷³⁰

any	Total actius	Aportacions Estat	Ingressos	Resultats
1942	270.9	87.7	0	0
1943	417.0	260.8	1.5	-2.1
1944	853.0	364.8	2.8	-3.0
1945	620.0	609.1	11.4	5.0
1946	867.9	854.1	19.6	8.1
1947	1.464.1	1.439.1	18.7	8.2

Les dades econòmiques assenyalen que l'Estat espanyol (1942-1947) havia realitzat una inversió de 1.439.1 milions de pessetes, respecte a un total d'actius per valor de 1.464.1 milions. Però alhora l'escàs nivell d'ingressos indica que aquest diner públic-

⁷²⁹ MALUQUER, J. 2014 p.211.

⁷³⁰ Balance general del INI (1942-1989)(en millones de pesetas) Dins MARTÍN ACEÑA,P. COMÍN, F. (1991) pp.635-641.

descomptant la pròpia inversió- va repercutir molt poc en el creixement de l'economia espanyola (extrems que queden confirmats amb l'estudi de les produccions quasi nul·les dels diferents sectors fabrils de l'INI⁷³¹). En realitat, fou un procés d'industrialització que no donà com a resultat econòmic un creixement de la suma dels béns i serveis de la nació. En conseqüència, s'ha de pensar que la decisió de crear l'INI el 1941 fou una prolongació de la política del règim, que creia que la Segona Guerra Mundial la guanyarien les potències totalitàries, i Espanya per acomplir el seu "designi històric" hauria d'estar al seu costat en el moment de la victòria, i calia preparar-se per a una guerra, per tant, quan Aceña i Comín diuen *que hasta el 1941 no se pensó que la reconstrucción y la industrialización exigían la intervención amplia y directa del Estado*⁷³² no tenen en compte les intencions del govern franquista orientades cap a un món totalitari i feixista, que hem examinat en declaracions i decisions preses amb anterioritat a aquella data, el qual estava estenent la guerra per a tot Europa. En conseqüència, el sistema industrial espanyol, des de finals de la Guerra civil i amb la creació de l'INI el 1941, té més a veure amb una mobilització industrial, que en un procés d'industrialització, cosa que el caràcter del personal nomenat per a dirigir-la confirma -àdhuc en el cas de personal que podria tenir-se per «tècnic». Anys més tard, quan s'havia produït la desfeta dels nazis i feixistes, el franquisme, com a fórmula per continuar justificant-se, havia de mantenir el mite de la industrialització promoguda des de l'Estat davant la incapacitat privada, arguments que Sirvent utilitzava el 1952, però que vistos amb perspectiva històrica no tenen ni cap ni peus.

Dit tot això, l'anàlisi dels objectius industrials reals de les societats creades per l'INI durant els anys quaranta, l'eficiència tècnica de les mateixes, i les dades de producció poden resultar aclaridores per a veure l'abast i l'acció industrial d'un Estat que es declarava totalitari.

⁷³¹ Producciones sectoriales de las empresas del grupo INI. Cuadro, 6. Dins MARTÍN ACEÑA, P. COMÍN, F. (1991) p.p. 647-650.

⁷³² MARTÍN ACEÑA, P. COMÍN, F. (1991) p.601.

Cronologia de les primeres societats de l'INI⁷³³.

1941	E.N. Calvo Sotelo de Combustibles Líquidos y Gaseosos S.A.
	Hulleras del Norte S.A. (mines)
	Marconi Española S.A. (civil/militar).
	Consejo Ordenador de Minerales Especiales de Interés Militar (militar)
1942	E.N. Bazán Construcciones Navales Militares S.A.(militar)
	E.N. Elcano de la Marina Mercante S.A. (transport marítim)
	Sociedad Ibérica del Nitrógeno S.A. (adobs i matèries primeres per a fabricar explosius, participació estatal minoritària)
	Minera industrial Pirenaica S.A.(mines)
	Felgueroso S.A. (mines)
	Sociedad Española de Automóviles de Turismo S.A. (fins el 1953 no va entrar en funcionament)
	E.N. Adaro de Investigaciones Mineras S.A. (mines)
	Torres Quevedo S.A. (comunicacions civil/militar ⁷³⁴)
1943	E.N. del Aluminio S.A.
	Construcciones Aeronáuticas S.A.(militar)
	Iberia Líneas Aéreas de España S.A.
	Fabricación Española de Fibras Textiles S.A.
	E.N. de Electricidad S.A.
	E.N. Motores de Aviación S.A. (militar)
	Minas de Almagrera S.A.
	E.N. Siderúrgica S.A.
1944	La Hispano Aviación S.A.(militar)
1946	E.N. de Autocamiones S.A.
	E.N. de Hélices para Aeronaves S.A.(militar)
1948	Refinería de Petróleos de Escombreras S.A.
1949	Centro de Estudios Técnicos de Materiales Especiales S.A.(militar).

A grans trets, l'INI dels anys quaranta contemplava sectors bàsics: energia, ferro, i mineria; als quals s'havia d'afegir el transport, la construcció naval, l'aeronàutica, les fibres sintètiques i la automoció, aparentment bàsiques però al llançament d'un procés industrialitzador purament civil, en però en realitat tot plegat s'ha de matissar donada la profusió d'empreses de fabricació explícitament militar i el caràcter «equivoc» d'algunes altres -com ja hem assenyalat en el cas del nitrogen i de la mineria.

a/ Industries militars. En la llista de les societats creades per l'INI (1941-1949), d'un total de vint-i-cinc, nou tenien o un objectiu directament militar o hi havia en la seva finalitat d'acció un doble propòsit: civil i militar (Marconi Española i Torres Quevedo).

⁷³³SEPI, Centro de documentación y archivo histórico. Sección 3 Empresas.

⁷³⁴ INI Archivos. TORRES QUEVEDO. Varios 807 10/07/1943-31/12/1944 n°45 28/07/1944 Instalación red militar de comunicaciones en el Marruecos español.

En les indústries pròpiament de guerra també s'ha d'estudiar la seva composició accionarial, és a dir, sobre quina base tecnològica es van organitzar, així el 1942 es va fundar la E.N. *Bazán de Construcciones Navales Militares S.A.*, (100% INI) però això no va significar la creació d'una indústria nova sinó que en realitat fou l'estatització de les drassanes militars (Cartagena i el Ferrol) ja existents i que el propietari de les mateixes havia estat *La Sociedad Española de Construcción Naval S.A.*, tradicional proveïdor dels vaixells de guerra de la Armada, en la qual el principal accionista era l'empresa d'armament britànica Wickers. En el camp de l'aviació militar l'INI va mantenir una participació minoritària en les societats fabricants d'avions de combat (CASA i altres)⁷³⁵, i la tecnologia utilitzada fou la subministrada pels governs alemany i italià; tecnologia que va continuar a Espanya fins a mitjans dels anys cinquanta quan ja havia quedat completament obsoleta.

Primera conclusió. En els sectors de la indústria militar naval i aeronàutica no es van crear unes noves línies industrials que generessin sinergies econòmiques, sinó que es tractava fonamentalment del control a través de l'Estat d'unes instal·lacions ja existents i poca cosa més. En la mateixa línia crida l'atenció que les fàbriques d'armament que ja estaven sota control directe de l'Exèrcit no van passar a formar part de l'INI⁷³⁶ fins el 1959, quan la llei fundacional especificava clarament l'interès de potenciar tots els aspectes de la defensa nacional. Segurament no feia falta cap traspàs industrial ja que el Ministeri de l'Exèrcit controlava directament la producció d'armament. Per tant, l'acció i control de l'Estat en matèria de defensa nacional va recaure sobre les societats en les què hi havia un accionariat privat, tant nacional com estranger.

b/ L'energia des del primer moment va tenir un paper important en els projectes industrials autàrquics de l'INI, i com veurem amb detall més endavant, per a solucionar el problema dels carburants es va constituir, el 1941, ENCASO amb una forta inversió pública. Al meu entendre en el disseny industrial de la societat hi havia un doble joc polític: per arribar a l'autosuficiència nacional en matèria de combustibles es pretenia resoldre la qüestió fora dels circuits controlats per les companyies petrolieres angleses i nord-americanes, és a dir, a través del refinament del cru que era la via més senzilla i rendible en termes econòmics, per tant, l'únic camí que quedava a les autoritats espanyoles era l'Alemanya nazi –soci polític del règim- el qual tenia la tècnica per a

⁷³⁵ SAN ROMÁN, E. (1999) pp. 260-297 La intervenció del INI en la indústria aeronàutica.

⁷³⁶ La E.N. Santa Bárbara de Industrias Militares S.A. que aglutinava totes les fàbriques de l'exèrcit no es va constituï fins l'any 1959. SEPI Archivo.

sintetitzar hidrocarburs però on el rendiment industrial era baix i per tant, la rendibilitat econòmica era pobre, argument que podia no importar als jerarques del III Reich ja que estaven en guerra, però el règim franquista no havia entrat en el conflicte mundial, i si realment les intencions de l'INI eren industrialitzar Espanya el camí més fàcil i menys costós hauria estat el refinament del cru. Planell -un militar- fou nomenat president d'ENCASO i encarregat de negociar amb les jerarquies nazis l'obtenció de la tecnologia necessària per a engegar el projecte de síntesi d'hidrocarburs a través de la destil·lació de les pissarres bituminoses de Puertollano. El projecte va comportar una molt important inversió per part de l'Estat, però el resultat industrial i econòmic va ser un desastre sense pal·liatius. Finalment en un exercici d'oportunisme polític i econòmic, el règim a finals dels quaranta, és a dir, al començament de la guerra freda, va admetre un soci nord-americà que va proporcionar els crèdits necessaris per a construir una refinaria de petroli (REPESA), i d'aquesta manera Espanya entrava en el món industrial de la petroquímica moderna, encara que la seva estructura econòmica no estigués liberalitzada.

En el mateix terreny energètic, l'INI havia dissenyat una intervenció en la indústria elèctrica mitjançant la creació de ENDESA⁷³⁷, però la producció va començar a finals dels quaranta i no va representar el 17% de la producció nacional fins el 1965⁷³⁸. Respecte a l'extracció de carbó, única font d'energia fòssil que podia disposar Espanya, i alhora també imprescindible per als processos siderúrgics que continuaven en mans privades, es va crear E.N.Adaro dedicada a les investigacions mineres. Malgrat tot, les empreses mineres del sector privat van subministrar la pràctica totalitat del carbó que necessitava Espanya⁷³⁹, mentre que la producció de l'INI abans de 1950 només representava l'1% del total espanyol⁷⁴⁰.

Segona conclusió. L'INI va resultar incapaç d'augmentar la producció d'energia, durant els anys quaranta i començaments dels cinquanta, en conseqüència l'estancament econòmic espanyol estava servit, per tant, tampoc podem parlar de l'INI com a un factor d'industrialització d'Espanya. En el cas concret de la producció de benzines sintètiques, crec que estem davant d'una clara mobilització industrial: es buscava la independència

⁷³⁷SEPI Archivo.

⁷³⁸ MARTÍN ACEÑA,P. COMÍN,P. (1991) p. 199. L'INI no va començar a produir un mínim energia elèctrica fins el 1948.

⁷³⁹ MARTÍN ACEÑA,P. COMÍN,P. (1991) p. 171. Durant la dècada dels quaranta la producció de carbó realitzada per l'INI va resultar insignificant.

⁷⁴⁰ MARTÍN ACEÑA,P. COMÍN,P. (1991) p. 165.

en combustibles fora de les fonts britàniques i nord-americanes, Estats enemics de l'Alemanya nazi, i que alhora significaven el liberalisme econòmic, un dels mals que havien enfonsat Espanya, segons el franquisme. L'explicació alternativa seria la d'una tan gran incompetència que feu que, malgrat la voluntat industrialitzadora, els resultats fossin catastròfics. Però això seria tant com afirmar que tots els contactes empresarials, havent-hi marge per a la tria donada la situació de neutralitat, especialment després de Stalingrad, es feren amb l'Alemanya nazi per pura casualitat: o sigui, perquè tots els càlculs erronis conduïen a Berlín i gual que tots els camins a Roma, cosa prou improbable.

c/ Ferro i acer. Per la constitució d'una indústria siderúrgica integral al Nord d'Espanya, en un primer moment l'INI, (no podia ser d'una altra manera) va pensar en tecnologia subministrada per Alemanya (Krupp), però la guerra va impedir portar a terme aquest projecte. A partir de 1945 i davant de la nova situació política les autoritats de l'INI van buscar a la Gran Bretanya la tècnica per a construir la nova instal·lació siderúrgica a Aviles (ENSIDESA) la qual no va començar a produir fins el 1957⁷⁴¹, és a dir, durant els anys quaranta i una bona part dels cinquanta les necessitats d'acer d'Espanya foren ateses a través de les siderúrgies privades, que com tota l'economia espanyola estaven sotmeses a la política de fixació dels preus dels productes manufacturats per part de l'Estat, i com que la rendibilitat econòmica a curt termini estava assegurada a través de la contenció dels salaris que estaven determinats pel Ministeri de Treball, no feia falta invertir en innovació per augmentar i millorar la producció. Cal afegir que també resultava difícil aconseguir tecnologia i bens d'equip per les dificultats en la disposició de divises.

Tercera conclusió. L'acció intervencionista del franquisme va endarrerir en quasi dues dècades la producció moderna d'acer a Espanya, però quan ENSIDESA, finançada amb diner públic, va començar a treballar, les indústries siderúrgiques privades que havien quedat obsoletes degut a la manca d'inversió no van poder continuar ja que no eren rendibles; de moment el règim no les va deixar caure, tenint en compte que la majoria dels accionistes havien estat personatges afectes a la *causa nacional* durant la guerra, l'INI va fer el paper "d'hospital" d'aquestes empreses, és a dir, l'Estat va nacionalitzar les pèrdues econòmiques privades amb fons públics⁷⁴².

⁷⁴¹ MARTÍN ACEÑA, P. COMÍN, P. (1991) p. 182.

⁷⁴² UNINSA Societat estatal que agrupava les antigues siderúrgies asturianes: Fàbrica de Mieres i altres.

En resum, les decisions autàrquiques que va organitzar el franquisme en els primers anys quaranta van ofegar l'economia. Com ja s'ha explicat, el PIB d'abans de la Guerra Civil no es va aconseguir fins a començaments dels anys cinquanta, quan al sistema econòmic espanyol van entrar-hi alguns crèdits, bàsicament provinents dels acords amb els Estats Units. Durant tota aquesta època, la propaganda del règim, davant la difícil situació, proclamava que la penúria econòmica era deguda a les destruccions de la guerra, sobretot les efectuades pels republicans. Però això és fals. Sí analitzem els anys que van fer falta als principals països europeus occidentals per a tornar a tenir el PIB màxim anterior al conflicte hi ho comparem amb Espanya, veurem que l'Estat espanyol va ser el que més anys va tardar a recuperar-lo.

Anys per recuperar PIB després conflictes armats 1936-1945⁷⁴³.

País	PIB màxim	Recuperació	Anys des de 1945
Àustria	1929	1950	5
França	1929	1948	3
Grècia	1937	1949	4
Itàlia	1930	1950	5
R.F.A.	1938	1948	3
R.U.	1938	1945	0
Portugal	1938	1945	0
Espanya	1934	1954	9

Les xifres ensenyen que Espanya va necessitar nou anys per aconseguir el nivell de 1934, comptant des del final de la Segona Guerra Mundial i quinze des de l'acabament de la Guerra civil. Aquesta comparació també demostra que l'acció industrial de l'INI pràcticament va ser nul·la, si més no durant una bona part dels quaranta.

-De mobilització industrial a industrialització. Militars en el Consell de l'INI

Després de la caiguda dels feixismes a Europa, la fórmula de mobilització industrial casernària havia quedat amb el pas canviat. L'única solució consistia, precisament, en continuar amb l'autarquia, però amb el "matís" de que l'INI significués, per l'opinió

⁷⁴³ CATALÁN,J.(1995), p. 27.

pública, una solució industrial per Espanya. Així, de moment, es mantenien pràcticament intactes les estructures del règim.

Suanzes, Planell i Sirvent van mantenir-se en el poder fins els anys seixanta però amb una política diferent: s'havia de demostrar l'Estat franquista era un dels principals motors econòmics. Recordem el paper de SEAT en el sistema automobilístic espanyol. Elena San Román⁷⁴⁴ explica que Suanzes des de la seva època de Ministre d'Indústria i Comerç (1938) estava obsessionat en la producció d'automòbils com a fórmula de mobilització industrial, el Ministre havia promogut la creació de nombrosos tallers militars per recuperar i reparar els vehicles de les Forces Armades, així, l'Exèrcit durant molts anys fou el principal client de la indústria auxiliar espanyola, i això explicaria el protagonisme que els militars tingueren en el moment de planificar la fabricació nacional d'automòbils⁷⁴⁵. Malgrat el caràcter militar que Suanzes havia incorporat a l'automoció, durant la primera meitat dels anys quaranta, el capital privat (Banco Urquijo) arribà a un acord amb la societat italiana FIAT per fabricar a Espanya vehicles (també van haver-hi altres iniciatives), però aquest projecte fou avortat pel President de l'INI, amb l'argument de que la iniciativa privada no podia protagonitzar determinats sectors, els quals resultaven fonamentals per la defensa nacional No va ser fins el 1950, quan s'arribà a un acord amb la indústria italiana i es va constituir SEAT amb una majoria de les accions en poder de l'Estat (51% l'INI, 7% FIAT, 42% diferents bancs). SEAT constituïria la punta de llança del denominat *desarrollo español* dels anys seixanta, però també cal assenyalar que, l'INI continuava fixant les regles de joc, delimitant qualsevol acció de competència comercial i assegurant-se una posició de domini.

Una vegada més es pot constatar les contradiccions de la propaganda franquista quan explica que la iniciativa privada no era capaç de començar el procés industrial espanyol: l'acció estatal havia impedit que durant tota la dècada dels anys quaranta, no hi hagués fabricació d'automòbils (vehicles importats 1940-1950: 20.767, dècada anterior 1926-1936: 122.042)⁷⁴⁶.

En aquest paper de “motor” de la industrialització, a començaments dels anys cinquanta l'INI s'havia convertit en el primer grup industrial espanyol, amb aproximadament quaranta mil empleats. Segons Jordi Maluquer l'autarquia generava en les estructures

⁷⁴⁴ SAN ROMAN, E. 1999 “ De SIAT a SEAT: Historia de una negociación” p.p. 226-259.

⁷⁴⁵ ARIAS, PAZ (1944) p.p. 49-55 Dins SAN ROMAN, E. 1999 p.229.

⁷⁴⁶ INE (1952) p. 91 Dins SAN ROMAN, E. 1999 p. 257.

del *Instituto* una forta burocratització, molt poca disciplina en els costos de producció, i una evident ineficiència empresarial; de manera que, la innovació tecnològica i la competitivitat internacional mai van ser objectius de la empresa pública⁷⁴⁷. Tot plegat impregnava a l'estament estatal d'una gran impunitat, ja que mai entraria en una situació de fallida econòmica, risc que tenien les demès empreses privades de l'Estat. Recordem que a Espanya existia una economia de mercat, on s'havien de guanyar la vida la immensa majoria de la població.

El “funcionariat” constituïa una tònica dominat en l'organització del *Instituto*. El franquisme mantenia quasi sempre les mateixes persones en els òrgans de direcció, extrems que es poden comprovar en la poca mobilitat dels components dels diferents Consells d'Administració de l'INI (1941-1951)⁷⁴⁸. El nombre total dels assistents (President, Vocals i Secretari) es va moure entre els 13 i 17 membres, dels quals pràcticament la meitat eren personatges vinculats a les Forces Armades, una quarta part estava formada per a enginyers i la resta una barreja entre advocats de l'Estat, algun diplomàtic i tècnics d'hisenda.

Consells d'administració INI. ⁷⁴⁹

Anys	1941	1943	1944	1945	1946
Total membres	15	16	16	14	13
Militars	7	7	7	7	6
Enginyers	3	4	4	4	4
Altres	5	5	5	3	3
Anys	1947	1948	1949	1950	1951
Total membres	16	17	17	17	16
Militars	7	7	7	7	6
Enginyers	4	5	5	5	5
Altres	5	5	5	5	5

⁷⁴⁷ MALUQUER, J. 2014 p. 236

⁷⁴⁸ Archivo INI Relació dels components dels Consells d'administració 1941-1951. Deu consells.

⁷⁴⁹ Arxiu INI.

Bàsicament, Suanzes havia escollit a tècnics per nodrir els consells d'administració de l'INI (podem considerar els militars com a tècnics en un sentit laxe del terme), és a dir, gent preparada per a rebre ordres i a executar-les, sense considerar altres solucions alternatives. Com veurem més endavant (ENCASO-REPESA), membres del Consell que el 1942 treballaven per a la mobilització industrial i pactaven amb les autoritats nazis una determinada tecnologia, el 1948 les mateixes persones, amb el mateix ideari polític ja no tenien escrúpols per relacionar-se amb els nord-americans i altres potències guanyadores de la Segona Guerra Mundial buscant socis per industrialitzar Espanya.

En qualsevol cas, no podem comparar la intervenció de l'Estat espanyol en el procés d'industrialització, amb les nacionalitzacions d'altres països europeus occidentals efectuades a partir de 1945, ja que aquests eren estats democràtics amb una economia liberalitzada i el parlament controlava les inversions públiques, mentre que a Espanya hi havia un règim totalitari, contrari al liberalisme i sense cap fórmula de control parlamentari, que al mateix temps acceptava una economia capitalista de mercat, és a dir, ens troben davant l'última contradicció de l'INI.

Capítol III

Una gestió casernària. Els carburants.

La baula més dèbil de l'entramat autàrquic de la dictadura franquista fou, sens dubte, l'energia. La dependència de l'adquisició exterior d'energia -o dels elements per a produir-la- havia estat una constant en el procés d'industrialització espanyol que havia determinat, però no impedit, el seu nivell relatiu d'èxit en algunes àrees del país. En la postguerra els organitzadors de l'autarquia es plantejaren de trencar aquesta dependència i feren una decidida aposta en aquest sentit, la història de la qual passarem a examinar.

La solució autàrquica: fabricació de carburants sintètics. *Empresa Nacional Calvo Sotelo de Combustibles Líquidos y Lubricantes (ENCASO)*

En la Part Primera s'ha explicat el "pes del petroli" en les decisions polítiques dels governs franquistes durant el anys de la Segona Guerra Mundial. CAMPSA havia estat la societat encarregada d'executar les ordres del govern, en tot allò referent a la importació i distribució de carburants, i hem vist el paper del *Delegado del Gobierno* (Ministeri d'Hisenda), el coronel Fernando Roldan, amb el poder per vetar determinades decisions del Consell d'Administració de la *Compañia*. També cal afegir que el

Ministre d'Indústria Demetrio Carceller havia estat un dels fundadors de CAMPSA durant la dictadura de Primo de Rivera, i que posteriorment participà en la creació de l'única refineria espanyola amb capital privat (CEPSA)⁷⁵⁰ instal·lada a les Canàries. Per tant, el *Nuevo Estado* disposava de dos instruments amb capacitat industrial i logística per escometre la problemàtica dels carburants, però, sempre dependent de les compres de petroli, les quals estaven bàsicament en mans de britànics i nord-americans, i això xocava amb la política autàrquica franquista.

Des de l'òptica de l'autosuficiència, el règim va decidir que l'INI entrés en el camp de la producció d'hidrocarburs sintètics, mitjançant la creació d'un conglomerat industrial fora del món del petroli. La seva activitat tècnica es fonamentava en la destil·lació i tractament de minerals autòctons: lignits i pissarres bituminoses. A tal efecte l'INI va organitzar una Societat Anònima, fou l'anomenada *Empresa Nacional Calvo Sotelo de Combustibles Líquidos y Lubricantes* (ENCASO). El preàmbul del decret fundacional de *Presidencia del Gobierno*, del 22 de gener de 1942, s'explicava les intencions franquistes en matèria de carburants

*la necesidad de disponer, con urgencia y en forma autárquica, de carburantes y de lubricantes, con destino al consumo nacional, ocupa un primer plano en la atención del gobierno*⁷⁵¹.

El primer President i màxim responsable d'engegar el projecte de benzines sintètiques, fou Joaquín Planell Riera, tinent coronel d'artilleria i Vocal de l'INI ⁷⁵², al que ja coneixem del seu pas pel Ministeri d'Indústria -per bé que fou posterior- i per les seves «proeses» bombardejant poblacions civils amb iperita.

-Consells d'Administració⁷⁵³

En el nou càrrec de President d'ENCASO, Planell continuaria vinculat a les Forces Armades: mantenia el seu destí a la *Dirección de Armamento y Material del Ejército*, de manera que el 1940 y 1941 havia fet viatges a Alemanya i Itàlia visitant fàbriques

⁷⁵⁰ TAMAMES, R. (1965) p. 289. CEPSA lligada al Banco Central tenia una refineria de petroli a Santa Cruz de Tenerife i subministrava productes petrolífers a les Canàries, al Protectorat Marroquí i la Península a través de CAMPSA.

⁷⁵¹ DE LIS, E.(1966) *Legislación petrolífera española*. Salamanca. p.573.

⁷⁵² INI Archivo.

⁷⁵³ INI Archivo. Consejos de Administración.

d'armament, havia pujat de grau, i rebia condecoracions militars⁷⁵⁴ (el 1943 ingressà en el cos de *Ingenieros de Armamento y Construcción*, amb el grau de tinent coronel, en el qual va arribar a general el 1955)⁷⁵⁵.

Com s'ha explicat, l'experiència industrial de Planell havia transcorregut en fàbriques militars (inclosos gasos de combat), on el concepte de rendibilitat econòmica o social era inexistent. Per tant, designar a un comandament de l'Exèrcit, com a màxim responsable d'una indústria bàsica pel desenvolupament d'un país, sense un mínim de coneixements econòmics i tècnics, confirma -altre vegada- que el règim buscava, per damunt de tot, el control casernari: des de les matèries primeres fins els productes acabats.

Un altre factor que corrobora l'anterior afirmació és l'anàlisi professional dels components de l'òrgan de govern d'ENCASO on la presència de militars era considerable (45%). El primer Consell d'Administració estava organitzat amb un President, un Vicepresident i vuit Vocals dels quals tres eren militars, quatre enginyers, un advocat de l'Estat i el Secretari del Consell era un comandament d'artilleria⁷⁵⁶. La proporció de militars, en els successius consells d'administració, pràcticament es va mantenir en el mateix nivell durant els anys quaranta.

Cal assenyalar que la presència de membres de les forces armades dins ENCASO no es limitava a la cúpula de l'empresa, molts militars van ocupar càrrecs subalterns dins l'estructura de la societat, com per exemple el de director del centre d'investigació (1946) que era comandant d'enginyers⁷⁵⁷. També s'ha d'afegir que des del govern de l'Estat es procurava que membres de l'estament castrense formessin part de l'entramat d'ENCASO (tal com es demostra en la correspondència qualificada de "particular" de Planell on hi ha nombroses "recomanacions" del president de l'INI o del mateix Carrero

⁷⁵⁴ Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Jaime Planell Riera. "Por Orden de 12 de agosto (1942) (D.O. nº 194) se le concede la pensión de la Cruz Roja del Mérito Militar y la Cruz de Guerra a partir de junio de 1937" (mes que Planell es va incorporar a la zona franquista).

⁷⁵⁵ Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Jaime Planell Riera. Archivo General Militar de Segovia. "por orden de 21 de agosto de 1943 (D.O. nº 143) se le concede el ingreso en el Cuerpo de Ingenieros de Armamento y Construcción del Ejército (Rama de Armamento). Quedando confirmado en su actual destino". 1943 Teniente Coronel, 1950 Coronel, 1955 General Subinspector de Ingenieros de Armamento y Construcción.

⁷⁵⁶ INI Archivo. Consejos de Administración ENCASO.

⁷⁵⁷ INI Archivo. Consejos de Administración. Año 1946 Eduardo Angulo Otaolaurruchi Comandante Ingenieros de Armamento y Construcción.

Blanco a diferents oficials o familiars de militars per que fossin admesos en l'empresa estatal)⁷⁵⁸.

L'evolució esmentada de la direcció de l'empresa està resumida en el quadre que presentem a continuació:

Empresa Nacional Calvo Sotelo de Combustibles Líquidos y Lubricantes (ENCASO)⁷⁵⁹

- *Creada en virtud de Decreto de la Presidencia del Gobierno de 22 de enero de 1942 (B.O.E. de 3 de febrero)*
- *Constituida ante notario público por escritura de fecha 24 de noviembre de 1941*

CONSEJO DE ADMINISTRACIÓN

1942

- *Presidente: Excmo. Sr. Don Joaquín Planell Riera. Teniente Coronel de Artillería*
- *Vicepresidente: Excmo. Sr. Don Antonio Moral Pascual. Ingeniero Industrial*
- *Vocales*
 - .1. *Don Félix de Gregorio Villota. Ingeniero Industrial*
 - .2. *Don José Cañellas Maxenchs: Ingeniero Químico*
 - .3. *Don Luis Arias Martínez. Teniente Coronel del Ejército del Aire*
 - .4. *Ilmo. Sr. Don Tomás Trénor Azcárraga. Marqués del Turia. Teniente Coronel de Artillería.*
 - .5. *Don Luis Gamboa Robles. Ingeniero de Minas*
 - .6. *Don Luis Esparza y Pérez de Petinto. Ingeniero de Caminos*
 - .7. *Don Julio Maset Torres. Teniente Coronel de Intendencia*
 - .8. *Don Antonio Melchor de las Heras. Abogado del Estado*
- *Secretario Don Eduardo Angulo Otaolaurruchi. Comandante de Artillería*
- *Director Sección Pizarras Don Joaquín Muñoz Amor. Ingeniero de Minas*
- *Director Sección Lignitos Don Ramón Cerero Blanco. Ingeniero de Minas*
- *Director Sección Refinería de Cartagena Don José Cañellas Maxenchs. Ingeniero Químico*

⁷⁵⁸ INI Archivo. Altos cargos Joaquín Planell. Correspondencia particular nº 2, nº 4 i nº 5. Joaquín Planell. Correspondencia particular semioficial nº 11.

⁷⁵⁹ INI Archivo. Consejos de Administración.

1943 *Ídem, salvo en Sección Lignitos: Don Fernando Orduña Gómez. Ingeniero Industrial.*

1944 *Ídem, salvo que se añade un nuevo Vocal: Excmo. Don José Rubí y Rubí. General de Ingenieros de la Armada.*

1945 *Ídem, salvo en Sección Pizarras: Don José María Villaamil Iglesias. Ingeniero de Minas.*

1946

- *Presidente Excmo. Sr. Don Joaquín Planell Riera. Teniente Coronel de Ingenieros de Armamento.*
- *Vicepresidente Excmo. Sr. Don Antonio Mora Pascual. Ingeniero Industrial.*
- *Consejero-Secretario General Don Luis Arias Martínez. Teniente Coronel de Ingenieros Aeronáuticos.*
- *Consejeros*
 - .1. *Don José Cañellas Maxenchs. Ingeniero Químico.*
 - .2. *Don Luis Esparza y Pérez de Petinto. Ingeniero de Caminos.*
 - .3. *Excmo. Sr. Don Luis Gamboa Robles. Ingeniero de Minas*
 - .4. *Ilmo. Sr. Don Félix de Gregorio Villota. Ingeniero Industrial.*
 - .5. *Don Julio Maset Torres. Teniente Coronel de Intendencia.*
 - .6. *Ilmo. Sr. Don José Núñez Iglesias. Agregado Comercial.*
 - .7. *Excmo. Sr. Don José Rubí Rubí. General de Ingenieros de la Armada.*
 - .8. *Don José María Zabía Pérez. Abogado del Estado.*
- *Secretario del Consejo. Don Eduardo Angulo Otaolaurruchi. Comandante de Ingenieros de Armamento.*
- *Director Centro de Investigación. Don Eduardo Angulo Otaolaurruchi. Comandante de Ingenieros de Armamento.*
- *Director Sección Refinería Don José Cañellas Maxenchs. Ingeniero Químico.*
- *Director Sección Lignitos Don Fernando Orduña Gómez. Ingeniero Industrial*
- *Director Sección Rocas Bituminosas Don José María Villaamil Iglesias. Ingeniero de Minas.*

1947

Ídem

1948

Ídem

1949

Ídem. El Consejero Don José Rubí Rubí (fallecido el día 28 de marzo de 1950).

1950

Ídem. Salvo un nuevo Consejero: Ilmo. Sr. Don Fernando Rodrigo Jiménez. Teniente Coronel del Cuerpo de Ingenieros Navales. Desaparece la Sección Refinería⁷⁶⁰.

Com podem comprovar, l'INI havia organitzat un Consell fonamentalment tècnic, d'enginyers i militars, encara que algun d'ells com és el cas de Tomàs Trénor Azcárraga, futur alcalde de València, mantingués importants interessos econòmics en diferents àrees⁷⁶¹ o el tinent coronel d'intendència Julio Maset vinculat al COMEIN, però tot plegat dins la teranyina de càrrecs, favors, i també corrupció en el que estava submergit el franquisme. Una vegada més, els militars presents també tenen aquest caràcter *tècnic*, que no els allibera de responsabilitats des de les guerres d'Àfrica fins a la sublevació de juliol de 1936.

-El tinent coronel Planell i el III Reich.

El projecte de fabricació de gasolines sintètiques s'havia de realitzar a partir del processament de pissarres bituminoses. Anys enrere, quan no es coneixia ni tant sols de manera aproximada la magnitud del projecte, Josep Fontana el va fer objecte d'un dels seus sarcasmes, probablement perquè -de debò- semblava una broma de mal gust.⁷⁶² Però per increïble que avui pugui semblar-nos, la idea de fabricar «gasolina artificial» a partir de pissarres bituminoses no fou precisament una broma. A Espanya els jaciments més importants estan situats a la localitat de Puertollano. En la composició de les pissarres bituminoses es distingeix una fracció mineral, inorgànica, i una fracció orgànica, el querogen. Aquest és un complex orgànic sedimentari, que s'origina per transformació de biomolècules (hidrats de carboni, lípids i proteïnes) procedents essencialment d'algues marines o lacustres. Es considera que la formació del querogen

⁷⁶⁰ SEPI. Arxiu INI. Consejos de Administración.

⁷⁶¹ PEREZ PUCHE, F. (1979) *50 Alcaldes. El Ayuntamiento de Valencia en el siglo XX*. Ed. Prometeo València p.176 Tomás Trénor Azcárraga II Marqués de Túria. Coronel d'artilleria (1954). Alcalde de València (1955-1958). Vocal ENCASO, vocal INI. Participació en diferents societats: Cervezas El Túria, Aguas Potables, Mosaicos Nolla.

⁷⁶² FONTANA, J. Ed. *España bajo el franquismo*. Crítica 1986.

és una fase essencial de l'origen del petroli, per tant, mitjançant una determinada tècnica s'aconsegueixen hidrocarburs. Una altre matèria que es volia fer servir eren els lignits, carbons amb baix contingut en carboni, que no es poden utilitzar en els processos siderúrgics, i com a combustibles resulten poc rendibles.

L'equip directiu, organitzat amb militars i enginyers era la condició necessària per començar a realitzar els objectius autàrquics casernaris, però no n'hi hauria prou: la ciència espanyola del anys quaranta no estava en situació d'aportar els coneixements per desenvolupar el procés, i la indústria nacional tampoc podria produir els bens d'equip necessaris, per tant, resultava imprescindible trobar un "soci" que pogués proporcionar els procediments industrials. Una vegada més, els somnis autàrquics es trobaven en mans d'altri per a la seva realització: el soci seria el que ja podem considerar com l'habitual, el III Reich. Era una autarquia ben estranya aquella que mai no podia tolerar la dependència dels EE.UU. ni de la Gran Bretanya, però que contràriament confiava plenament en la dependència d'Alemanya.

La ciència per la fabricació de carburants sintètics s'havia desenvolupat en el primer terç del segle XX. En realitat, determinats estats intentaven aconseguir benzines partint de matèries primeres autòctones, i així prescindir de la compra de petroli. Alemanya durant els anys vint havia generat una important tecnologia (Frederich Bergius-hidrogenació del carbó), de manera que, el poderós conglomerat químic I.G. Farben comprà les patents, alhora que perfeccionava els procediments industrials i començava la construcció d'importantes instal·lacions. També fàbriques controlades pels productors de carbó (mines) havien desenvolupat un altre procés: la síntesi d'hidrocarburs a partir de monòxid de carboni i hidrogen (Ruhrchemie AG). En conseqüència, a finals dels anys vint hi havia a Alemanya uns forts interessos industrials compromesos en la fabricació de benzines sintètiques.

San Román i Sudrià indiquen que les instal·lacions químiques alemanyes tenien una viabilitat comercial suficient, únicament, si existia un aranzel a la importació de petroli, aranzel que havien anat aplicant els diferents governs de Weimar. Després de 1933, Hitler intensificà aquesta política, signant acords amb les indústries implicades (I.G. Farben), fixant uns preus avantatjosos, alhora que s'incrementaven les capacitats de producció de les fàbriques⁷⁶³. És a dir, els costos de la fabricació dels carburants sintètics eren superiors al preu dels productes petrolífers, però Alemanya en els anys

⁷⁶³ SAN ROMAN, E. SUDRIÀ, C. "Synthetic Fuels i Spain, 1942-66: The Failure of Franco's Autarkic Dream" *Business History*. V. 45 October 2003. nr 4.

trenta subvencionava aquesta indústria ja que es preparava per la guerra, i el cost de producció era un aspecte secundari. Era la única forma lògica de mirar-s'ho: res a veure amb un intent industrialitzador o re-industrialitzador en termes civils, com el que s'ha pretès atribuir a l'experiència franquista posterior.

En aquest context polític i industrial, i buscant recolzament tecnològic pels projectes autàrquics, l'INI va contactar amb les autoritats del III Reich i amb diferents societats industrials alemanyes⁷⁶⁴. El juny del 1943, el President Planell efectuà un viatge a Alemanya (amb l'autorització del Ministre de l'Exercit)

*como representante del Ministerio de Ejército en el Instituto Nacional de Industria y como Presidente de la E.N. Calvo Sotelo, para que se traslade al extranjero con objeto de realizar las gestiones relacionadas con la producción de combustibles líquidos*⁷⁶⁵.

Resulta important assenyalar el moment i les circumstàncies en que un dels més importants projectes de l'INI començava a caminar. Alemanya havia iniciat el conflicte mundial el 1939, imposant a tots els seus dominis i zones d'influència una economia de guerra. Però quan Planell viatjà al III Reich amb aquesta missió específica, els seus exèrcits començaven a retrocedir en els fronts de combat i la decisiva batalla de Stalingrad feia quatre mesos que s'havia resolt a favor de la URSS. Per tant, tot indicava que el model industrial que el franquisme estava copiant no tindria gaire recorregut i tots els esforços i diners invertits no solucionarien el problema energètic espanyol. El resultat immediat fou de que l'Estat franquista hauria de continuar comprant petroli als Aliats.

Tornant a agafar el fil dels costos de producció dels hidrocarburs sintètics, la problemàtica ja venia de lluny. A finals dels anys trenta i tenint en compte el preu del petroli, la fabricació de benzines a partir de la destil·lació de carbons i pissarres bituminoses era una decisió arriscada des del punt de vista econòmic, ja que el rendiment del combustible obtingut per tona de carbó tractada era molt baix. En plena Guerra civil i dins la *Comisión de Hidrocarburos* s'havien produït discrepàncies respecte a la utilització d'aquesta tècnica, alguns enginyers de CAMPSA creien que

⁷⁶⁴ INI archivos. Documentación Estudios y Proyectos Técnicos nº 33 Mineralöbau (Berlin) nº 34 I.G. Farben Industrie, nº 38 Baumann& Co (Frankfurt am Main). SAN ROMÁN,E. (1999) p. 193 Patent Bergius del tractament de pissarres bituminoses adoptada pel consorci I.G. Farben molt proper al govern nazi.

⁷⁶⁵ Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Jaime Planell Riera. Archivo General Militar de Segovia.

l'única justificació d'obtenir carburants a partir de les pissarres bituminoses, era la guerra. També Demetrio Carceller⁷⁶⁶, vinculat en aquells moments a CEPESA defensava una política de promoció dels carburants mitjançant productes petrolíferes, a través de la iniciativa privada, admetent fins i tot la presència estrangera en la composició de les societats productores⁷⁶⁷.

Sense tenir en compte els dubtes tècnics i econòmics plantejats, l'autarquia casernària s'imposà. Precisament, quan Carceller fou nomenat Ministre d'Indústria i Comerç (1941), i malgrat la seva opinió anterior, el projecte de fabricar benzines sintètiques va anar endavant⁷⁶⁸. En volum de diner públic invertit, ENCASO es va transformar en la segona empresa de l'INI, amb un capital social de 350 M. de pessetes de l'època. Des del 1942 hi ha constància de pagaments, per part espanyola a empreses alemanyes, dins d'aquesta aposta estratègica⁷⁶⁹.

A la primavera de 1944, el President d'ENCASO va tornar a viatjar a Alemanya en el marc d'una operació complementària que ha estat oportunament documentada⁷⁷⁰. La cúpula militar espanyola seguia atentament les negociacions amb els alemanys. Planell, el 1944, continuava formant part de la *Dirección General de Industrias y Material del Ejército*, i per Ordre del 16 de març el Ministre de l'Exèrcit l'autoritzava

*Por orden de 16 de marzo comunicada por el Excmo. Sr. Ministro del Ejército, se autoriza para que cómo representante de este Ministerio y Presidente de la E.N. Calvo Sotelo a marchar a Alemania, Francia, Suiza, Hungría y el Protectorado de Bohemia con el objeto de realizar gestiones relacionadas con la producción de combustibles líquidos*⁷⁷¹.

⁷⁶⁶ CAMPSA XXX años 1958. Carceller futur Ministre de Indústria, havia estat Sotsdirector tècnic de CAMPSA (1928-30).

⁷⁶⁷ "Comisión de estudios sobre hidrocarburos nacionales. Resúmenes, actas e informes de la comisión" (marzo 1939) APG, JE. Legajo 49 nº1 p.11. Dins SAN ROMÁN, E. (1999) p.194.

⁷⁶⁸ SAN ROMÁN, E. SUDRIÀ, C. "Synthetic Fuels in Spain, 1942-66: The Failure of Franco's Autarkic Dream" Business History. Volume 45 October 2003 Number 4. P. 83 Table 4 cost differences between ENCASO and imported products.

⁷⁶⁹ INI Archivos. ENCASO. Financiamientos industriales. Documentos.nº6 Pagos Alemania.

⁷⁷⁰ INI archivos. Asuntos reservados. Nº 1 Viaje a Alemania del Sr. Planell 03/05/1944. Las autoridades alemanas ofrecieron al INI la posibilidad de comprar, con carácter de urgencia, diversos equipos de destilación procedentes de los países incorporados al III Reich, Bélgica y Holanda. A este efecto, Planell se desplazó a Alemania en febrero de 1944. En todo momento el Ministerio de Asuntos Exteriores español facilitó su estancia y gestiones. "Nota para Excmo. Sr. Ministro de Asuntos Exteriores" (14-3.44), AS, R.2.127. Dins SAN ROMÁN 1999.

⁷⁷¹ Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera. Archivo General Militar de Segovia.

En el viatge van desplaçar-se directors de la societat⁷⁷², entre ells Eduardo Angulo (comandant d'enginyers), que era el cap del centre d'investigació d'ENCASO⁷⁷³. L'autorització per negociar amb els alemanys, assenyala la forta vinculació castrense amb el projecte industrial de l'INI, i també ens fa veure com el govern franquista continuava creient, a mitjans del 1944, que Alemanya estava en condicions d'aportar ciència i maquinària per fer treballar les instal·lacions d'ENCASO. Les negociacions també ens indiquen la feblesa de la política del règim: en la mateixa època el Ministre Gómez Jordana negociava amb britànics i Nord-americans el subministrament de petroli i alhora la retirada de la *División Azul* del front de Rússia.

Els contactes del govern franquista amb els nazis van continuar fins el 1945. El tinent coronel Planell el 28 de febrer efectuà un altre viatge a Alemanya i Suïssa

*El 28 de febrero marchó en Comisión a Alemania y Suiza por asuntos del Instituto Nacional de Industria, regresando el 4 de abril*⁷⁷⁴.

Aquest darrer viatge, en les circumstàncies bèl·liques del moment -ja havia acabat oficialment la darrera ofensiva alemanya a les Ardenes a finals de gener- hagué d'adquirir uns tints gairebé cinematogràfics, per poc que hom contempli el mapa de les darreres operacions aliades contra el III Reich. El President d'ENCASO va tornar a Madrid el quatre d'abril, és a dir, quan faltaven trenta i tres dies per la capitulació del III Reich. El desplaçament resulta difícil d'entendre. Alemanya, a la primavera del 1945, no podia aportar quelcom d'interès per la indústria espanyola, però el viatge sí demostra que les relacions entre el règim espanyol i el III Reich es van mantenir -gairebé literalment- fins els últims moments de la Segona Guerra Mundial. Relacions que els militars colpistes havien anat alimentant des del 1936 amb l'arribada a l'Espanya franquista dels primers contingents nazis. Per una gran majoria dels comandaments espanyols l'Exercit Alemany era un exemple d'eficàcia i valor, el qual s'havia d'imitar i copiar. Caldria saber si també confortar i ajudar a sobre-portar els efectes de l'ensulsiada final: costa de pensar que els responsables nazis restessin en condicions de fer gaire cas a Planell en aquelles circumstàncies, gairebé ni per rebre el condol.

⁷⁷² INI Archivo. Financiamientos industriales N° 262. Gastos delegación de Berlín. N° 270 Gastos oficina Berlín.

⁷⁷³ INI archivos. Asuntos reservados. N° 5 Viaje de los señores Orduña y Angulo, instalaciones piloto. 26/05/1944.

⁷⁷⁴ Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera. Archivo Militar de Segovia.

-El tinent coronel Planell organitza una estructura industrial autàrquica. Un fracàs anunciat.

Des del primer moment, els falangistes -per proximitat ideològica evident- i no pocs militars -perquè les *afinitats* es poden produir de moltes maneres, com sabem per l'experiència de l'Estat Major alemany- havien estat enlluernats pel règim nazi. La nòmina dels militars més o menys pro-nazis no podem reduir-la als casos emblemàtics d'alts comandaments compromesos amb la FET-JONS com Yagüe o Muñoz Grandes: resulta reduccionista. Les accions, i no només els discursos, ens ajuden a entendre el nivell de compromís de cadascú. Així, no hi ha dubte que amb les anades a Alemanya -especialment en aquell context-, el President d'ENCASO guanyà protagonisme en un entramat estatal que sentia molt propera la lluita hitleriana, de manera que el juny de 1945, poc després de la seva darrera aventura, fou designat Vicepresident de l'INI. Cal explicar que, Planell, a la tornada del seu segon viatge per l'Europa ocupada (març 1944), havia organitzat un extens programa industrial, el qual es concretà per llei el 26 de maig: *Plan para la Fabricación Nacional de Combustibles Líquidos y Lubricantes e Industrias Conexas*⁷⁷⁵. El text legal contemplava la realització d'un ambiciós projecte ubicat en quatre punts de la geografia peninsular: Puertollano, a Ciudad Real, Escatrón i Andorra, a l'Aragó, Puentes de García Rodríguez, a Galícia i Cartagena a Múrcia. Més en concret, a Puertollano ja hi havia mines de carbó i pissarres bituminoses, les quals eren explotades des dels anys vint, per l'empresa francesa *Sociedad Minero Metalúrgica de Peñarroya* mitjançant unes instal·lacions de destil·lació, però el 1944, el programa industrial de Planell tenia previst aixecar una nova fàbrica capaç de generar unes cent mil tones any de combustibles sintètics, processant un milió dos centes mil tones de pissarres bituminoses. Al mateix temps el procés industrial generaria una important quantitat de nitrogen, la fixació del qual, resultava de gran importància pels jerarques autàrquic, ja que tenia la doble finalitat d'us civil o militar⁷⁷⁶. Finalment a la ciutat manxega s'aixecaria una central tèrmica amb una potència de cinquanta mil kilowatts. A l'Aragó estava previst construir un ferrocarril miner entre els jaciments de lignits a Andorra (Terol) i Escatrón on s'havia d'edificar una central tèrmica de cent mil kilowatts de potència; en les instal·lacions també hi havia la intenció d'organitzar una

⁷⁷⁵ INI Archivos. ENCASO Reservados nº184 (02.05.44-21.12.44). BOE nº 148 27.05.44.

⁷⁷⁶ El amoníaco anhidro, uno de los subproductos que se obtenían de la destilación del carbón, era la materia prima para la fabricación de explosivos. Un sistema de fijar el nitrógeno atmosférico era la síntesis del amoníaco. BUSTELO (1957) p. 26. Sobre el INI y la producción de fertilizantes véase Gómez Mendoza (1997). Dins SAN ROMÁN, E. (1999).

planta pilot de fabricació de benzines sintètiques. El programa estatal contemplava el tractament de cinc centes mil tones de lignits. En una segona fase estaven programades una fàbrica d'adobs nitrogenats i una de benzines sintètiques, en aquest cas mitjançant el tractament dels lignits. Al Nord-oest de la Península, concretament a Puentes de García Rodríguez (Galícia), el govern franquista construiria una central termoelèctrica de vint-i-cinc mil kilowatts de potència, i posteriorment una fàbrica destinada al processament dels lignits i així aconseguir carburants sintètics.

Finalment a Cartagena s'havia programat la construcció d'una refineria de petroli *<para el tratamiento de crudos importados o, en su caso de nacionales con los elementos necesarios para obtener toda la gama de combustibles líquidos>* Caldria conèixer de quins petrolis nacional es refereix el decret, ja que fins el 1949, quan l'INI va pactar amb societats nord-americanes, no es va aixecar a Cartagena cap refineria de petroli més endavant veurem amb detall aquest procés industrial.

En realitat, les instal·lacions de carburants sintètics a Aragó i Galícia no es van construir i les centrals termoelèctriques amb més o menys dificultats finalment van generar energia. El programa de Planell mostra algunes de les prioritats autàrquiques del primer franquisme: buscar l'autosuficiència energètica, a través tant de la generació d'electricitat, com de l'elaboració de carburants sintètics i alhora fabricar derivats nitrogenats. Prioritats que alhora ensenyen la doble finalitat del projecte autàrquic. Els carburants (sintètics), i els derivats nitrogenats sempre poden jugar un doble paper, són necessaris per construir la pau, però resulten imprescindibles per fer la guerra. En el capítol anterior ja hem vist l'interès del règim en regular la producció d'adobs, mitjançant l'organització de l'anomenat *Plan Nitrógeno*⁷⁷⁷, i la presència del general Izquierdo en el Consell d'una de les fàbriques controlades per l'INI. Segons San Roman⁷⁷⁸, Suanzes i altres militars espanyols, sobretot artillers i enginyers, havien entès la política seguida per les autoritats alemanyes de la Primera Guerra Mundial, en el sentit de no dependre de l'exterior davant la mancança en determinades matèries primeres. Així, les tradicionals importacions de nitrats (Xile) es van compensar fomentant la investigació⁷⁷⁹. Extrems que ens porten (altre vegada), al terreny de la

⁷⁷⁷ Vegeu. GOMEZ de MENDOZA, A. "El plan nitrógeno (1936-1961)" Documentos de trabajo Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales" UCM 1997.

⁷⁷⁸ SAN ROMÁN, E. (1999).

⁷⁷⁹ BABOR, J. IBARZ, J (1962) *Química general moderna*. San Martin p.614. Fritz Haber cap del Servei Químic de l'Exèrcit alemany (1914). Síntesi de l'amoníac, producte fonamental per la fabricació d'explosius, d'aquesta manera Alemanya ja no va dependre de la compra de nitrats

mobilització industrial, com a un dels màxims objectius del franquisme autàrquic de la immediata postguerra.

A pesar dels esforços negociadors de Planell amb els alemanys, el projecte industrial havia entrat en un forat negre: a la primavera de l'any següent l'Eix havia perdut la guerra, per tant, el "soci" tecnològic ja no existia i les instal·lacions estaven sense produir.

Com estem explicant, el franquisme, a partir de 1945, no va modificar el seu projecte de fabricació de carburants sintètics. Els dirigents d'ENCASO van buscar suport tècnic a societats britàniques, franceses i belgues⁷⁸⁰. Era molt difícil canviar de cavall - tecnològic- a mitja cursa i calia explotar totes les possibilitats no explorades fins aleshores per obtenir la tecnologia necessària per a fer funcionar les instal·lacions. En aquest context, Planell el 1946 va viatjar a Anglaterra⁷⁸¹ <El 11 de mayo marcha a Inglaterra para asuntos del Instituto Nacional de Industria>. No tinc informació concreta dels resultats de l'estada del tinent coronel Planell a la Gran Bretanya, però tot fa suposar (nul·la producció), que no deuria haver-hi solucions esperançadores per les instal·lacions de Puertollano. Cal explicar, per a entendre aquest viatge, que a Escòcia, des de començaments del segle XX, hi havia una indústria dedicada a l'explotació d'olis bituminosos -shale oil-. El viatge a «Anglaterra», per tant, no tenia perquè cenyir-se literalment a «Anglaterra», com reflecteix el full de serveis de Planell.

Malgrat les dificultats, el règim necessitava continuar amb el seu projecte, els recursos públics invertits eren massa importants⁷⁸², i políticament no tenia un altre camí, sense efectuar no pocs viratges prèviament. A finals dels quaranta ENCASO va tornar a col·laborar amb les antigues empreses alemanyes⁷⁸³, a algunes de les quals havia estat modificada la seva estructura social i industrial, reprenent el treball en els nous

naturals-Xile.

⁷⁸⁰ INI archivos. ENCASO Joaquín Planell nº4. Carta de la Société Belge de l'Azote et des Produits Chimiques de Marly (Bélgica) 25/02/1947. Nº 14 Etablissements Scheider& Cie de Paris 08/1948. Nº 24 negociaciones con alemanes e ingleses.

⁷⁸¹ Ejército de Tierra. Hoja de servicios de Joaquín Planell Riera. Archivo Militar de Segovia.

⁷⁸² El 1951 la inversió per produir benzines sintètiques era de 2.278 M. de pessetes de l'època. SAN ROMÁN, E. SUDRIÀ, C. "Synthetic Fuels in Spain, 1942-66. p. 80. BARCIELA, C. ed. (2003) p. 105 "El principal destino de la inversión fue el sector energético, que acumuló la mitad de toda la inversión directa realizada por el INI. Dentro de este sector, la mayor parte, un 39 por 100, se dirigió a la producción y transformación de combustibles líquidos (ENCASO)".

⁷⁸³ La defensa dels interessos d'empreses alemanyes després de la Segona Guerra Mundial davant de societats espanyoles amb les que havien col·laborat fou com a mínim complex. Vegeu: Revista de Historia Industrial nº 15 1999. Nuria Puig Raposo " El crecimiento asistido de la industria química en España: Fabricación Nacional de Colorantes y Explosivos".

temps⁷⁸⁴, però tots aquests esforços amb els guanyadors de la guerra -i amb els «rehabilitats» alemanys de l'oest- tampoc van donar cap resultat positiu i les instal·lacions continuaren sense produir.

El 1952 el *Caudillo* va visitar, amb tota solemnitat, les instal·lacions de Puertollano. En els discursos protocol·laris, Suanzes (President de l'INI) ja no estava tant segur de la viabilitat de les produccions de benzines sintètiques i recalca la importància militar en l'obtenció d'àcid nítric. En el mateix acte, Planell admetia que la generació de carburants sintètics ja no era un dels objectius fonamentals, de manera que es desplaçava la producció cap el camp dels lubricants, els quals també segons ell tenien una gran importància militar en cas de conflicte⁷⁸⁵. L'aventura de la destil·lació de les pissarres bituminoses representà un fracàs industrial i econòmic i, per descomptat, polític. L'informe elaborat per CAMPSA⁷⁸⁶ el 1958 és clar i poc dubtós, ja que són les pròpies autoritats franquistes les que han detallat les xifres:

Any	Producció ENCASO
1955	insignificant
1956	50 milions de litres. Total consum Estat: 3.800 milions de litres
1957	75 milions de litres. Total consum Estat: 4.550 milions de litres

Les instal·lacions de Puertollano van començar a subministrar carburants sintètics catorze anys després de la creació d'ENCASO, amb una producció mínima (1.3% de les necessitats totals espanyoles). Respecte als derivats nitrogenats, tampoc va funcionar i no fou fins el 1958 quan hi ha contractes de construcció i d'engegada de les plantes amb societats franceses i belgues⁷⁸⁷.

Malgrat el fracàs econòmic i industrial evident, ENCASO representava el mascaró de proa de la política autàrquica del règim, per tant, al govern franquista li resultava difícil abandonar el projecte i deixar caure les instal·lacions. El 1958 l'INI va decidir finalitzar la producció de carburants sintètics i aixecar una refinaria de petroli a Puertollano

⁷⁸⁴ INI archivos. ENCASO. Contratos N°4 Contrato entre ENCASO y BASF (ex I.G. Farben) 02/1951. Joaquín Planell N° 22 Carta Lurgi G.B.M.H. 04/10/1949.

⁷⁸⁵ La Vanguardia 21.05.1952.

⁷⁸⁶ CAMPSA 1958 p. 122.

⁷⁸⁷ INI Archivos..08.09.1958-14.11.1959 n°59 Expedientes originales. CALVO SOTELO SOBRE EL CONTRATO CON ATELIERS BRUNO LEBRUN PARA LA PUESTA EN MARCHA DE INSTALACIONES DE SÍNTESIS DE AMONIACO EN LA FÁBRICA DE ABONOS NITROGENADOS EN PUENTES GARCIA RODRIGUEZ.

(ubicada en el centre de la Península i enmig del no-res), per la qual cosa fou necessari construir una canonada des de Málaga⁷⁸⁸ (258 Km.). Aquesta nova inversió d'ENCASO certificava definitivament el desastrós resultat de la política autàrquica franquista de fabricació de carburants sintètics.

El franquisme de la immediata postguerra havia considerat els hidrocarburs sintètics i la fabricació de compostos nitrogenats com a una activitat estratègica en la qual no feia falta, o no es volia, la intervenció de capital privat. De totes maneres, a partir de la segona meitat dels anys quaranta, quan Suanzes tornà al Ministeri d'Indústria i alhora continuava com a President de l'INI, l'exclusió de capital privat en el sector dels carburants i lubricants ja no estava tant clara, com veurem en el proper apartat dedicat a REPESA.

Una esclatxa al sistema autàrquic casernari. Refinería de Petróleos de Escombreras S.A. (REPESA)

Després del final de la Segona Guerra Mundial, el règim franquista continuava aferrat a la política autàrquica com a solució de continuïtat, però davant dels esdeveniments internacionals es veié obligat a obrir una mica la porta de l'economia espanyola. En el camp de la producció de benzines, les solucions programades mitjançant ENCASO, amb tecnologia alemanya, no tenien cap futur, per tant, les autoritats franquistes havien hagut de buscar un altre camí.

Suanzes va estar d'acord en la creació d'una societat "estatal" dedicada al refinament de petroli, admetent la participació de capital privat -els problemes de finançament a aquelles alçades ja «obligaven»-, tot i mantenir el control estatal/militar. El programa industrial de Planell (*Plan para la Fabricación Nacional de Combustibles Líquidos y Lubricantes e Industrias Conexas*⁷⁸⁹) contemplava la construcció d'una refineria de petroli a la costa mediterrània. A tal efecte, ENCASO havia comprat uns terrenys a Escombreras al costat de Cartagena⁷⁹⁰.

De cara a la constitució de la nova societat, l'INI efectuà negociacions a dues bandes: un acostament a CEPESA (Banco Central i Demetrio Carceller anterior Ministre d'Indústria i Comerç) i alhora començava a negociar amb la petroliera Nord-americana

⁷⁸⁸ INI Archivos. ENCASO. Expedientes originales nº 74 13.06.1961-02.05.1967. Estudio y propuesta para la construcción de un oleoducto de una refinería y del establecimiento de una industria petroquímica en Puertollano (Ciudad Real).

⁷⁸⁹ BOE nº 148, 27.05.44.

⁷⁹⁰INI Archivos. Altos cargos Joaquín Planell nº11.

CALTEX, la qual ja subministrava hidrocarburs al *Nuevo Estado* des del 1936, fins i tot en els moments més difícils del règim franquista⁷⁹¹ (recordem que CALTEX es el resultat de la fusió de STANDARD OIL CALIFORNIA i TEXACO, aquesta última havia trencat el contracte de subministrament de petroli amb la República, començant l'entrega de carburants a crèdit a Franco). La possibilitat de creació d'un nou complex industrial petroquímic fou debatuda en el Consell de Ministres, i el *Generalísimo* estava d'acord amb la presència de capital estranger, ara que no hi havia altre remei⁷⁹².

El nou projecte ja no es realitzaria a través d'una tecnologia de pretensions autàrquiques -o sigui, importada, però ràpidament estatalitzada-, fonamentada en la producció d'hidrocarburs sintètics, on les matèries primeres autòctones eren l'eix central de la política industrial. El nou pla estava basat en la destil·lació del petroli, en aquest sentit, Planell havia realitzat contactes amb societats nord-americanes especialitzades en el món de l'enginyeria química moderna⁷⁹³, i a tal efecte es desplaçà a Estats Units. En referència a aquest viatge, una vegada més podem veure com l'estructura militar espanyola continuava observant els moviments del Vicepresident de l'INI (Planell el 1948 era tinent coronel d'artilleria, i el maig de 1950 fou ascendit a coronel) i registrant-los en el seu full de serveis.

El día 20 de Julio (1948) marchó a Norteamérica para asuntos relativos al Instituto Nacional de Industria, regresando el 1º de Agosto.

En el mateix mes d'agost de 1948, Suanzes comunicà a Planell les bases del conveni entre l'INI, CEPESA i CALTEX per a constituir una nova refineria de petroli⁷⁹⁴. *La Refineria de Petróleos de Escombreras SA (REPESA)* va ser creada a través del *Decreto de Presidencia del Gobierno* de 28 d'abril de 1949⁷⁹⁵ -no del Ministeri d'Indústria- i constituïda davant de notari el 27 de Juny de 1949⁷⁹⁶. En el decret s'especificava el caràcter minoritari del capital privat, tant nacional com estranger, al

⁷⁹¹ CAMPSA 1958.

⁷⁹² INI Archivos. Altos cargos Joaquín Planell n°5.

⁷⁹³ INI Archivo. Altos cargos Planell.n°29. Foster Wheeler, Horno de destilación y otros materiales. 19.07.1948. Planell havia efectuat un viatge als Estats Units el 1948. Ejército de Tierra. Hoja de Servicio de Jaime Planell Riera. Archivo Militar de Segovia.

⁷⁹⁴ INI Archivo. Altos cargos Planell n° 32.

⁷⁹⁵ BOE 127. 07.05.1949.

⁷⁹⁶ INI Archivo. REPESA Joaquín Planell Riera 10 n° 117. Luís Carrero Blanco, Subsecretario de la Presidencia del Gobierno comunica a la presidencia del INI el acuerdo del consejo de ministros para continuar el "financiamiento" del INI para la construcción de la refinería de Cartagena según está previsto en el Plan para la Fabricación Nacional de Combustibles Líquidos, Lubricantes e Industrias Conexas 30.04.1949.

mateix temps es determinaven tot un seguit d'avantatges fiscals, com per exemple l'exempció d'aranzels per la importació maquinària i la supressió d'impostos per la importació de petroli i l'exportació de productes finals. Evidentment la venda dels carburants i lubricants en el territori nacional es realitzaria a través de CAMPSA, i així l'Estat podia recollir els impostos indirectes.

Per poder dur a terme aquesta operació, la societat nord-americana exigí a l'INI la renúncia de la seva capacitat d'expropiació, capacitat a què tenia dret segons la llei de 1941⁷⁹⁷. El col·laboracionisme de la «fidel» empresa americana tenia els seus límits, òbviament. En conseqüència, Planell va enviar un certificat al representant de CALTEX a Espanya en el qual l'INI expressava la voluntat d'abandonar la facultat de proposar al govern l'exercici del dret a l'expropiació⁷⁹⁸. Per tant, les rigideses d'intervenció industrial dels primers anys del *Instituto Nacional de Industria* s'estaven trencant davant els nous temps. La nova indústria constituïa un punt fonamental per mantenir l'economia espanyola.

En el següent quadre podem resseguir l'evolució dels Consell d'administració de REPESA, igual que hem fet anteriorment amb ENCASO:

-Consells d'Administració

Refinería de Petróleos de Escombreras, S.A. (REPESA)⁷⁹⁹

Creada en virtud de Decreto de la Presidencia del Gobierno de 28 de abril de 1949 (B.O. del 7 de mayo).

Constituida ante notario por escritura de fecha 27 de junio de 1949.

1949

CONSEJO DE ADMINISTRACIÓN

Presidente (Representante del Instituto)

Don José María de Lapuerta y de las Pozas. Abogado del Estado

Vicepresidente (Representante de CEPSA)

Don Demetrio Carceller Segura

⁷⁹⁷ BOE nº 273 30.09.1941. Ley de 25 de septiembre de 1941 por el que se crea el Instituto Nacional de Industria. Artículo séptimo "Cuando para realizar sus fines el Instituto necesite aprovechar la técnica o la base de instalaciones industriales o mineras ya existentes, y la urgencia del caso o las necesidades encontradas la aconsejen, podrá solicitar al gobierno y este decretar, por motivos de utilidad pública, la expropiación parcial o total de la empresas que interese o la obligación de su ampliación con participación mayoritaria del Instituto.

⁷⁹⁸INI Archivo. REPESA Joaquín Planell Riera 10 nº124 12.05.1949

⁷⁹⁹ SEPI. Archivo INI. Consejos de Administración.

Consejeros representantes del Instituto

Don Eduardo Angulo Otaolaurruchi. Comandante de Ingenieros de Armamento y Construcción.

Don Luis Arias Martínez. Teniente Coronel de Ingenieros Aeronáuticos.

Don Felix de Gregorio Villota. Ingeniero Industrial.

Don Fernando de Orduña Gómez. Ingeniero Industrial.

Don Juan Manuel Rozas Eguiburu.

Consejeros representantes de CEPSA.

Don Juan Lliso Moreno

Don Joaquín Reig Rodríguez

Consejeros representantes de CALTEX

Don William Macy Brewster

Don Howard Bowan Nichols

Secretario del Consejo (Representante de CALTEX)

Don José Antonio Álvarez Alonso

Director Gerente

Don José Cañellas Maxenchs. Ingeniero Químico.

1950

Idem

1951

Idem, excepto en Consejeros representantes del Instituto, se añade un nuevo consejero:

Don Santiago Antón Rozas. Contralmirante de la Armada.

1952

Idem, salvo en Consejeros representantes de CALTEX: en lugar de Don William Macy Brewster que se jubila, entra Don William Schwartz.

1953

Idem.

1954

Idem

1955

Idem, salvo en Consejeros representantes de CALTEX: Don J.T. Holman en lugar de William Schwartz.

1956

Idem, salvo en Consejeros representantes del INI: Don Benigno González-Aller Acebal, almirante, en lugar de Don Santiago Antón Rozas.

1957

Idem

1958

Idem, salvo en Consejeros representantes de CALTEX: Don J.P. Purcell, en lugar de Howard Bowan Nichols.

1959

Idem, salvo en Consejeros representantes de CALTEX: Don L.L. Gordon en lugar de J.P. Purcell.

1960

Idem, salvo en Consejeros representantes de CALTEX: Los Nuevos consejeros son: J.P. Purcell y Don J.C. Williams

Font: *INI Archivos*

Amb el naixement de REPESA començava a trencar-se el somni d'un projecte industrial casernari. La petroliera espanyola estava dominada per l'INI, ja que tenia majoria en el capital, però el seu perfil resultava una mica diferent al d'ENCASO. El President del Consell d'Administració era José Mª Lapuerta y de las Pozas, advocat de l'Estat i Vocal de l'INI, personatge no militar que gaudia de la plena confiança del *Caudillo*, havia intervingut activament en les negociacions entre el govern franquista i l'Alemanya nazi (deute Guerra Civil), i també fou Sotssecretari de Comerç en l'etapa de l'aeshores pro-nazi Carceller. La vicepresidència estava ocupada per l'antic Ministre Demetrio Carceller, que representava una part del capital privat (CEPSA). En la llista de consellers de l'INI (5) hi havia dos militars, que alhora també estaven en el consell d'ENCASO (Eduardo Angulo Otaolaurruchi i Luis Arias Martínez). Finalment, els interessos nord-americans estaven defensats per tres consellers. El pes del militars en la indústria dels carburants havia minvat: en un total de dotze consellers només hi havia dos membres de les Forces Armades. La situació era completament diferent a la d'ENCASO del 1942.

REPESA era un projecte industrial amb majoria de capital estatal, on hi havia la participació de societats privades que aportaven els coneixements tècnics i el finançament en divises, de les que l'Espanya dels anys quaranta estava molt necessitada. CALTEX aportava a la nova societat el 24% del capital en dòlars, un préstec de vuit

milions de dòlars per finançar la construcció de la refineria, i es reservava el subministrament del 100% de les necessitats de cru mentre estigues vigent el préstec⁸⁰⁰. Per la seva part l'INI contribuïa amb les instal·lacions de Cartagena, que passaven a ser de REPESA (després de la compra a ENCASO) i això significava que subscribia el 52% de les accions, finalment CEPESA representava el 24% de capital restant⁸⁰¹.

Com a reflexió, podem veure que, la política econòmica intervencionista franquista de determinació dels preus de bens i serveis, fora del mercat, havia fracassat en el cas dels hidrocarburs. El cost de transferència del petroli estava en mans de CALTEX, per tant, quedava determinat el preu dels productes finals, els quals, per a la venda a tota la Península, eren fixats pel Ministeri d'Hisenda (CAMPSA) que, en el fons, es limitava a afegir el sobrecost en matèria d'impostos que l'Estat volia recaptar. Per tant, les autoritats franquistes no podien controlar ni gestionar polítiques per millorar les compres de matèries primeres. CALTEX constituïa un autèntic monopoli en el moment d'abastir la refineria, i això significava un bon negoci per l'accionista minoritari nord-americà, ja que no hauria de preocupar-se de cap mena de competència. Tenint en compte que l'INI posseïa 52% del capital, es difícil d'entendre que estigués d'acord amb aquestes condicions poc avantatjoses per a l'economia espanyola donada la seva pàtina nacionalista a ultrança. Aquesta actitud que només es pot explicar per la feblesa internacional del règim franquista. Ramón Tamames en els anys seixanta ja denunciava aquest problema estructural del sector petrolífer i ho comparava amb Itàlia:

la experiencia italiana reciente es ilustrativa; las compras de cantidades importantes de petróleo crudo hechas por Mattei (el fallecido director del ENI) al margen de los monopolios anglo norteamericanos han permitido rebajar los precios del combustible al consumidor, ahorrar más del 20 por 100 en algunas compras y pagar con la exportación de mercancías⁸⁰².

Per altre costat, CEPESA, l'única refineria espanyola independent, que segons la Llei del Monopoli no podia operar directament dins la Península, a través de REPESA va trobar una fórmula indirecta per estar present en el mercat peninsular, que dit en altres paraules: la banca, accionista de CEPESA, penetrava en el gran negoci de la producció de carburants per a tot l'Estat espanyol.

⁸⁰⁰ INI Actas del Consejo 25.02.1949. Dins ACEÑA, P.M. COMIN, F. 1991 p.211

⁸⁰¹ INI Actas del Consejo 20.01.1949 y 11.02.1949. Dins ACEÑA, P.M. COMIN, F. 1991 p.211

⁸⁰² TAMAMES, R. (1961) *La lucha contra los monopolios*. Madrid, p.241. Dins TAMAMES, R.(1963) p. 285.

Les vendes al consumidor final dels hidrocarburs fabricats per ENCASO, REPESA i CEPESA eren efectuades través de CAMPSA, i així l'Estat recaptava l'esmentat impost indirecte sobre els carburants, però cal recordar que els grans bancs espanyols estaven presents en el Consell d'Administració de CAMPSA i la societat generava importants guanys. El 1942, amb molt poc subministrament de petroli, el monopoli estatal va aconseguir repartir als seus accionistes més de 23 M. de pessetes, quantitat considerable per una Espanya profundament empobrida (el President de CAMPSA era Pablo Garnica Echevarria-Banesto)⁸⁰³, i el 1957 el resultat d'explotació era de 140 M. de pessetes⁸⁰⁴. Per tant, les entitats financeres recollien, d'una manera o altre, una part dels beneficis del consum d'hidrocarburs a tota Espanya.

Al meu entendre, aquest és un punt important en l'evolució econòmica espanyola. A finals dels quaranta i començaments dels cinquanta, malgrat la presència de l'INI com a òrgan impulsor del procés industrial, una part del rendiment del negoci petrolífer es quedava en mans privades (la banca i CALTEX), però això també significava que les elits tradicionals espanyoles progressaven paral·lelament a l'activitat empresarial estatal, encara que les seves opcions estratègiques fossin, no ja discutibles sinó econòmicament ruinoses. La vinculació accionarial amb l'INI podien utilitzar-la com a un paraigües per defensar els seus propis interessos, com per exemple evitant o escollint la competència, i així poder mantenir una posició de privilegi. S'havia produït una certa liberalització en la composició de l'accionariat en les indústries petrolíferes, però en cap moment podem parlar d'una liberalització de la economia espanyola. El que s'havia produït era una penetració privada en els beneficis. La liberalització començarà a finals de la dècada dels cinquanta amb l'entrada en el govern franquista dels tecnòcrates de l'Opus Dei, i encara, sense exagerar, donada la legislació ultra-proteccionista que l'Estat va continuar generant. Es podria dir que la liberalització veritable fou cosa dels governs socialistes, gairebé cinquanta anys després d'acabada la Guerra Civil.

Dues tècniques.

L'anàlisi comparat de les produccions d'hidrocarburs, segons el seu origen tècnic ens il·lustrarà el desastre del projecte autàrquic casernari franquista. La taula i el gràfic subsegüents ens il·lustren al respecte

⁸⁰³ Compañía Arrendataria del Monopolio de Petróleos S.A. Memoria y Balance correspondiente al ejercicio 1942.

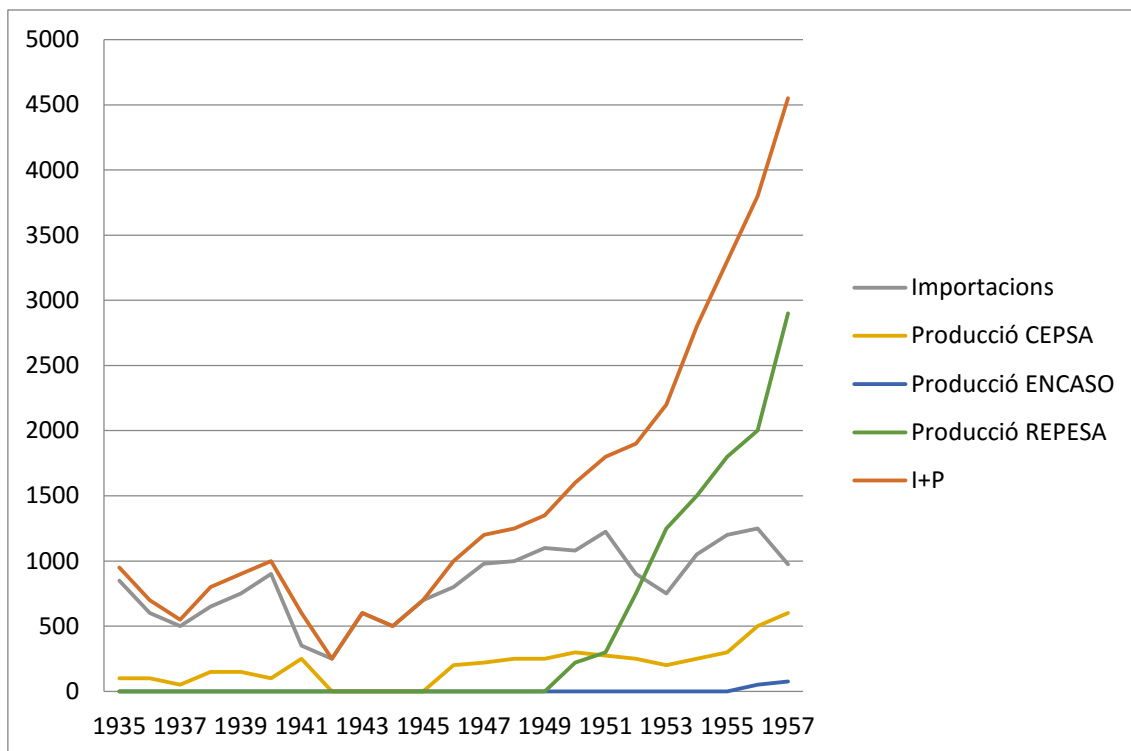
⁸⁰⁴ CAMPSA XXX años. 1958. p 113

Produccions, i importacions de carburants⁸⁰⁵

Any	I+P	Importacions	Producció CEPSA	Producció ENCASO	Producció REPESA	I+P. Any 1935 =100
1935	950	850	100			100
1936	700	600	100			74
1937	550	500	50			58
1938	800	650	150			84
1939	900	750	150			95
1940	1000	900	100			105
1941	600	350	250			63
1942	250	250	0			26
1943	600	600	0			63
1944	500	500	0			53
1945	700	700	0			74
1946	1000	800	200			105
1947	1200	980	220			126
1948	1250	1000	250			132
1949	1350	1100	250			132
1950	1600	1080	300		220	168
1951	1800	1225	275		300	189
1952	1900	900	250		750	200
1953	2200	750	200		1250	232
1954	2800	1050	250		1500	295
1955	3300	1200	300		1800	347
1956	3800	1250	500	50	2000	400
1957	4550	975	600	75	2900	479

Font: CAMPSA 1958. XXX años. Importacions més producció (milions de Kg de hidrocarburs)

⁸⁰⁵ CAMPSA XXX años. 1958

Per començar, les xifres demostren que, després d'unes quantioses inversions, no es va fabricar cap tona de carburants sintètics a les instal·lacions d'ENCASO durant els anys quaranta, i no va ser fins el 1956 quan s'aconseguí generar alguna quantitat apreciable -sent generosos-, en altres paraules: un fracàs industrial absolut.

També podem veure com gràcies a l'acord amb CALTEX, a començament dels cinquanta, es varen produir a l'Estat espanyol magnituds significants d'hidrocarburs (el 1956 les refineries espanyoles proporcionaven el 74.26% de la demanda nacional) però tot gràcies a la combinació de la intervenció privada, nacional i sobretot estrangera que va proporcionar la tecnologia i els crèdits necessaris per engegar el projecte industrial. És a dir, cal insisitir una vegada més en que el projecte autàrquic casernari inicial no buscava una industrialització estatal davant la insuficiència de la iniciativa privada a diferència del que assenyalaren en el seu moment Martín Aceña i Comín⁸⁰⁶.

El INI es hijo de un proyecto político autárquico adoptado al final de la Guerra Civil para impulsar la reconstrucción y la industrialización del país. Lo que llevo al estado a convertirse en un gran empresario público fue el convencimiento de la insuficiencia de la iniciativa privada y del mercado para promover una rápida industrialización.

⁸⁰⁶ MARTÍN ACEÑA, P. COMÍN, F. *INI 50 años de industrialización en España*.1991 p.20.

Tal i com hem anat veient a cada pas, i com mostren els redactats de no poques lleis i decrets complementaris, les consideracions d'ordre purament militar estaven damunt de la taula des del primer moment, a més del fet que la presència de personal específicament militar fou gairebé sempre majoritària. No hi ha cap connexió entre la voluntat industrialitzadora i l'avassalladora presència militar excepte si es té en compte les intencions d'entrar en guerra a curt o bé a mitja termini. Tampoc de amb la insistència de col·laborar amb el III Reich, tal vegada comprensible entre 1939 i 1942, però francament incomprendible de 1943 en endavant i pràcticament surrealista entre 1944 i 1945. En realitat, les autoritats franquistes havien dificultat la presència de la iniciativa privada mentre els exercits nazis dominaven Europa, però anys després va ser el capital privat el que, precisament, va aguantar el règim.

Aprofundit més en les comparacions, San Román i Sudrià han analitzat les diferències econòmiques en l'elaboració carburants i lubricants segons el sistema tècnic. Els productes fabricats per ENCASO, mitjançant la destil·lació de pissarres bituminoses, tenien un cost de producció molt més elevat que els obtinguts mitjançant la destil·lació i refinament del petroli. Així, el 1956, primer any en que les instal·lacions de Puertollano començaren a produir, la diferència del cost mitjà entre lubricants d'ENCASO i d'importació era de 4.50 pessetes/kg, i en els carburants era de 0.78 pessetes/kg⁸⁰⁷.

Per un Estat modern, la capacitat de generar energia es determinant pel seu desenvolupament. El camp concret dels carburants resulta essencial per moure físicament els productes industrials, i generar els intercanvis econòmics. Entre altres factors, el resultat dolent en la producció d'hidrocarburs sintètics va arrossegar cap a un carreró sense sortida a la economia espanyola, la qual, va experimentar una important contracció, tal com es pot veure analitzant l'índex de producció industrial entre 1929 i 1949: les dades de 1929 no es va assolir fins el 1950.

Comparant les dades de producció industrial (ipi) de l'Estat espanyol, amb les importacions i produccions de carburants (I+P) durant el període 1940-1949, podrem elaborar una gràfica on es veuen unes tendències paral·leles. En els moments en que les importacions baixaven, com a conseqüència del bloqueig que els Aliats efectuaven al règim, l'activitat industrial espanyola també experimentava una davallada (s'han de destacar els anys 1941 i 1942). Com ja s'ha explicat, l'estancament de després de la

⁸⁰⁷ SAN ROMÁN, E. SUDRIÀ, C. "Synthetic Fuels in Spain, 1942-66: The Failure of Franco's Autarkic Dream" *Business History*. Volume 45 October 2003 Number 4. P. 83 Table 4 cost differences between ENCASO and imported products

guerra que va conèixer/patir l'economia espanyola, i en conseqüència la població, no tindrà comparació en l'història contemporània europea⁸⁰⁸.

Índex de producció industrial espanyola (IPI) (1929 = 100)⁸⁰⁹

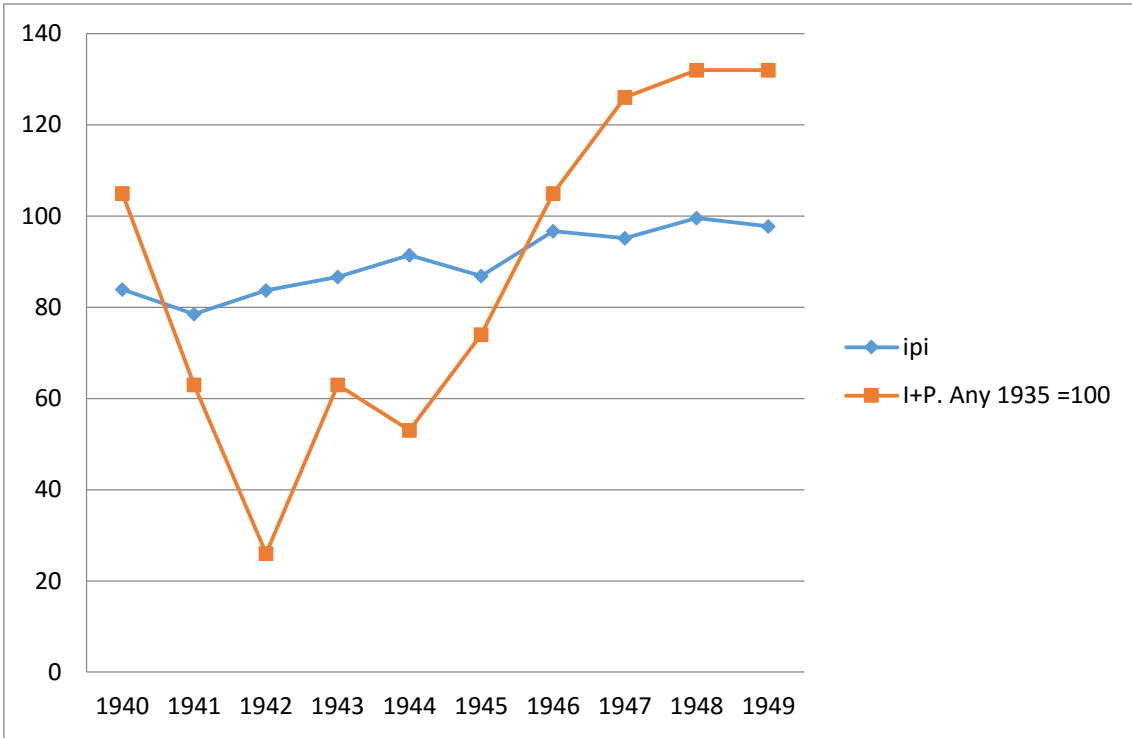
1929	100
1930	105.32
1931	94.45
1932	93.64
1933	92.58
1934	94.71
1935	97.86
1939	-
1940	83.92
1941	78.50
1942	83.73
1943	86.64
1944	91.39
1945	86.86
1946	96.69
1947	95.12
1948	99.60
1949	97.74

Índex producció industrial 1940-1949 (ipi)

Importació i producció de carburants (I+P)

⁸⁰⁸ FONTANA J. Ed. (2000), p. 173.

⁸⁰⁹ A. CARRERAS, La producción industrial española. Dins FONTANA, J. ed. (2000), p.174.

-Planell un bon gestor casernari.

Les xifres resulten eloqüents, l'aventura casernària de produir carburants sintètics havia resultat un fracàs, però Franco confiava en els seus soldats i sabé premiar-ne la fidelitat a tot punt. La carrera “professional” de Planell progressava adequadament, l'any 1950 havia ascendit a coronel d'artilleria, *<quedando como disponible forzoso en la 1ª Región Militar (Plaza de Madrid)>*. Finalment en el canvi de govern del 18 de juliol de 1951, el President d'ENCASO, fou nomenat Ministre d'Indústria, en una decisió la lògica «liberalitzadora» o «tècnica» de la qual no hi ha manera de descobrir...

Por Decreto del 19 de julio (B.O.201) es nombrado Ministro de Industria. Por Decreto de 23 de diciembre cesó en el cargo como vocal del Instituto Nacional de Industria por la Dirección General de Industria y Material del Ministerio del Ejército⁸¹⁰.

Planell arribava al govern franquista, i alhora abandonava la *Dirección General de Industria y Material* del Ministeri de l'Exèrcit, càrrec que havia compaginat amb el de President d'ENCASO. El Ministre d'Indústria no deixaria en cap moment l'Exèrcit, el setembre de 1955, *pasa a la situación de retirado por cumplir la edad reglamentaria*, però pocs dies després fou ascendit a general

del Cuerpo de Ingenieros de Armamento y Construcción por hallarse en posesión de la Cruz Laureada de San Fernando, individual con arreglo a lo dispuesto en la ley de 6 de Mayo de 1954⁸¹¹.

Planell fou Ministre fins el 1962, que va ser substituït pel membre de l'Opus Dei Gregorio López Bravo. Cal considerar que Planell, per tant, va viure en directe els anys de la «estabilització» sense posar-hi excessives pegues, en un gest suprem de disciplina -militar, per descomptat- per a qui havia fet un tan arriscat vol a Berlín el 1945. El seu pas per Indústria i el desconeixement que es tenia del seu full de serveis com a militar alimentaren, d'aleshores ençà la seva imatge com a «tècnic», si no directament com a «tecnòcrata», malgrat que li faltés la pertinència a l'Opus com a senyal d'identitat: hom no pot refiar-se del tot dels perfils que s'han efectuat dels ministres de Franco en tant en quant no disposem dels adequats estudis prosopogràfics complets. Però el règim encara li va encomanar un nou destí: *President del Banco de Crédito Oficial*, càrrec que ocupà

⁸¹⁰ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera..

⁸¹¹ A.G.M.S.Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera.

fins la seva mort, a Madrid, el juliol del 1969. El franquisme cuidava escrupolosament els seus col·laboradors més fidels, deixant de costat els sous “civils”, el general Planell va rebre fins l’últim moment el seu “sou” com a militar, el qual incloïa les medalles pensionades. Cal considerar que havia ingressat a les Forces Armades el 1909, per tant, va estar vinculat a la milícia durant seixanta anys, i això significava, per la mentalitat casernària franquista, que havia de recompensar-se-li la dedicació, quasi mística, «a Espanya». Recordem els seus actes “heroics” bombardejant amb gasos tòxics posicions i poblats marroquins, defensant l’illa d’Alhucemas o el treball en les fàbriques d’armament durant la Guerra Civil. Pel franquisme, el fracàs en el projecte industrial autàrquic no significava una decisió equivocada -la qual havia portat a la misèria a una part molt important de la població espanyola. Al contrari, els comentaris que el diari ABC⁸¹² dedicava el dia de la seva mort, resulten eloqüents.

Inasequible al desaliento, cuando todos los obstáculos interiores y exteriores se conjuraban para impedir el más modesto vivir de España, se iban ganando al paso alegre de la paz las más encarnizadas batallas a la insuficiencia y a la miseria. La certera y calculada estrategia de un artillero puesto al Servicio de un ingeniero industrial , tenía que dar los más fecundos frutos de eficacia, pese a todos los vendavales que la política exterior desataba sobre nuestro país.

Cal fer notar, perquè no deu ser pas innocent, el llenguatge falangista de la nota de premsa, tenint en compte que es tracta del diari «monàrquic» i «liberal» ABC i que som a 1969: des del tòpic de *l'inasequible al desaliento* fins a una cita de la lletra del «Cara al Sol» -*al paso alegre de la paz*. Potser encara caldria dedicar algun dia un cert esforç a saber quines foren les relacions de Planell amb FET-JONS abans d'assumir que, com que era militar, foren dolentes i d'hostilitat: si així fos, la nota necrològica resultaria sarcàstica i tal vegada hauria produït alguna que altra protesta en una data en que Espanya -segons una gran part de la bibliografia- havia abandonat les vel·leïtats feixistes entre 1941 i 1942 i *la Falange* havia estat definitivament arrambada dècades enrere. Pel demés, Franco i molts dels seus seguidors, militars i no militars, sempre van voler creure -i fer creure- que el món sencer estava contra el destí sagrat d'Espanya. El problema és que avui encara hi ha personatges amb aquest pensament.

⁸¹² ABC 4 juliol 1969. p. 41.

Capítol IV

Una elit militar dins l'entramat econòmic (1938-1951)

El personal de les Forces Armades franquistes -i a la fi «espanyoles» a causa de la *Victoria*- que entre 1938 i 1951 van ocupar càrrecs en el ministeri d'Indústria i Comerç (des de ministre fins a director general), que foren vocals de l'INI i de les tres societats estudiades en el treball fou relativament petit: s'han identificat al voltant de quaranta militars. Les dimensions del grup estudiat resulten menys petites si es pensa en el nivell de les responsabilitats que adquiriren. En aquest apartat intentarem sistematitzar, amb un cer aparell quantitatiu també, tot allò que n'hem anat dient en el transcurs de la recerca presentada. Per a poder-ho mostrar amb més precisió, presentaré un resum en forma de taules comparatives. Completarem així la feina efectuada fins aquí amb alguns útils materials que puguin fer-se servir en altres recerques.

-Taula I

Identificació dels militars implicats en la gestió industrial del primer franquisme i la seva connexió amb les societats estudiades⁸¹³. La totalitat d'aquest militars provenien de les plantilles que l'abril de 1931 integraven Forces Armades espanyoles. Segons Busquets el 1930 hi havia 17.965 comandaments a l'Exèrcit i 2.003 a la Marina de Guerra⁸¹⁴. La Guerra Civil va fragmentar aquestes xifres, i el 1939 el nombre de professionals amb origen anterior a la proclamació de la República fou molt diferent, però sens dubte constituïen el gruix dels quadres castrenses franquistes, per tant, podem parlar d'una elit els militars que van actuar en la cúpula del Ministeri d'Indústria i Comerç, de l'INI, i en els Consells d'Administració de les Societats estudiades en el treball.

⁸¹³ Annex II. Al final de l'apartat figura una ressenya biogràfica de cada militar citat.

⁸¹⁴ BUSQUESTS, J. (1971). p.p. 37-43.

Nom	M.I. i C.	INI	CAMPSA	ENCASO	REPESA
Alfaro Fournier, J. Enginyer Naval-Armada	DG T. coronel	V T. coronel			
Alarcón de la Lastra, L. Artilleria. E. de Terra	M Coronel		V Coronel		
Alarcón de la Lastra, J. Artilleria. E. de Terra	DG Capità				
Angulo Otaolaurruchi, E. Artilleria. E. de Terra				V Comand.	V Comand.
Anton Rozas, S. Marina de Guerra					V (1951) Almirall
Arias Martínez, L. Exèrcit de l'Aire				V T. coronel	V T.coronel
Aymat Mareca, J.M. Estat Major. E. de Terra		V General			
Barba Badosa, F. Infanteria. E. de Terra			V		
Barron Ramos, E. Exèrcit de l'Aire		V General			
Beltran Vivar, R. Artilleria. E. de Terra	CAT Comand.	T. coronel			
Dávila Arrondo, F. Estat Major. E. de Terra		V General			
Del Corral Saiz ,J. Enginyers. E. de Terra	CAT Comand.	VP T. Coronel			
Diez de Rivera Casares, P. Marina de Guerra	DG C. Navili				
Fernández Cuevas, R. Artilleria. E. de Terra	SS Comand.				
Fernández Avila, A. Enginyer naval-Armada	DG Coronel	V Coronel			
Génova Torruella, A. Marina de Guerra		V Almirall			
González Aller, B.					V (1956)

Marina de Guerra					Almirall
Lobo Montero, C. Artil·leria. E. de Terra	SS Comand.				
López Valencia, J. Estat Major. E. de Terra		V General			
López Uriarte, M. Artil·leria. E. de Terra	DG Comand.				
Martín Montalvo, J. Exèrcit de l'Aire		V General			
Maset Torres, J. Intendència. E. de Terra				V T. coronel	
Moreno Calderón, F. Estat Major. E. de Terra	CAT Coronel				
Paga Rapa, P. Marina de Guerra	DG C. Navili				
Petirena Aurreoechea, J. Enginyers. E. de Terra			V Coronel		
Planell Riera, J. Artil·leria. E. de Terra	M Coronel	VP T. coronel	V T. coronel	P T. coronel	
Roa Miranda, V. Exèrcit de l'Aire		V General			
Rocha Riedel, F. Enginyers navals-Armada		V General			
Rodrigo Jiménez, F. Enginyers navals-Armada				V Comand.	
Rodríguez Pascual, L. Marina de Guerra		V C. corbeta			
Rodríguez Castro, R. Marina de Guerra	DG C. Navili				
Roldán Diaz de Arcaya, F. Artil·leria. E. de Terra			DIG Coronel		
Rotaèche de Llamas, J. Marina de Guerra	SS C. Navili	V Almirall			
Rubí Rubí, J				V	

Enginyers navals-Armada				General	
Rubio Martínez Correa, R. Enginyers. E. de Terra	SEC Comand.				
Sanz Pastor y Muñoz, C. Enginyers. E. de Terra	CAT Coronel				
Sivent Dargent, J. Artilleria. E. de Terra		V Comand.	V Comand.		
Suanzes Fernández, JA Marina de Guerra-Enginyer	M	P			
Trenor Azcárraga, T. Artilleria. E. de Terra				V T. coronel	
Villalonga y Tortomval, J. Intendència. E. de Terra	CAT T. coronel				

M: Ministre; DG: Director General; SS: Sotssecretari; CAT: *Comisaria de Abastecimientos i Transportes*; P: President; VP: Vicepresident; V: Vocal; DIG: Delegat del govern a CAMPSA.

-Taula II

Distribució del nombre de militars identificats, entre el Ministeri d'Indústria i Comerç i les Societats estudiades.

M. I. i Com.	INI	CAMPSA	ENCASO	REPESA
19	17	6	7	4

A les xifres de la taula II s'han de considerar aquells militars que van ocupar més d'un càrrec: onze en total, entre els quals cal destacar la figura de Joaquín Planell, que va ser Ministre d'Indústria, Vicepresident de l'INI, President d'ENCASO i vocal de CAMPSA. Dins d'aquesta minoria de membres de les forces armades hi havia clarament un nucli dur: Juan Antonio Suanzes, Joaquín Planell i José Sirvent, que durant els anys quaranta i bona part dels cinquanta van organitzar i dirigir la política industrial espanyola.

-Taula III

Aquest reduït nombre d'oficials que va intervenir en el procés industrial pren relleu quan es compara amb el nombre total d'alts càrrecs del Ministeri d'Indústria i Comerç i de les diferents societats estudiades.

Primer govern 30 gener 1938 - 9 agost 1939	Total alts càrrecs	militars	%
Ministeri Indústria i Comerç	6	3	50%
<i>Delegado del Gobierno en CAMPSA</i>	1	1	100%

Segon govern 9 agost 1939- 20 maig 1941	Total Alts càrrecs	militars	%
Ministeri Indústria i Comerç	9	5	55%
<i>Delegado del Gobierno en CAMPSA</i>	1	1	100%

Tercer govern 20 Maig 1941- 3 set. 1942	Total Alts càrrecs	militars	%
Ministeri Indústria i Comerç	10	2	20%
<i>Instituto Nacional de Industria</i>	16	7	43%

<i>Delegado del Gobierno en CAMPSA</i>	1	1	100%
<i>ENCASO</i>	11	5	45%
Total	38	15	39%

Quart govern 3 set. 1942- 18 juliol 1945	Total Alts càrrecs	militars	%
Ministeri Indústria i Comerç	10	2	20%
<i>Instituto Nacional de Industria</i>	16	7	43%
<i>Delegado del Gobierno en CAMPSA</i>	1	1	100%
<i>ENCASO</i>	11	5	45%
Total	38	15	39%

Cinquè govern 18 juliol 1945 -18 juliol 1951	Total Alts càrrecs	militars	%
Ministeri Indústria i Comerç	10	3	30%
<i>Instituto Nacional de Industria</i>	16	7	43%
<i>Delegado del Gobierno en CAMPSA</i>	1	1	100%
<i>ENCASO</i>	12	6	50%
<i>REPESA (1949)</i>	13	2	15%
Total	52	19	36%

Analitzant la dinàmica d'alts càrrecs es pot veure que la participació de militars en el Ministeri d'Indústria i Comerç va ser alta en els dos primers governs franquistes (50%), però a partir del tercer govern cau (20%), i la influència castrense es trasllada a les societats industrials. L'INI manté durant els anys quaranta el mateix nombre de comandaments en els Consells d'Administració (43%) (en realitat, la Llei fundacional especificava que el *Alto Estado Mayor* tenia un representant i les Direccions Generals d'indústries de cada ministeri militar un altre⁸¹⁵). ENCASO, tenint en compte que era una societat 100% de l'INI, també va mantenir un nombre constant de membres de les forces armades en el seu Consell d'Administració (45%). Finalment REPESA constituïda el 1948 amb capital estatal (majoria) i privat tenia dos vocals militars

⁸¹⁵Ley de 25 de Septiembre de 1941 por el que se crea el Instituto Nacional de Industria. Artículo noveno. BOE 273 30/09/1941.

(representants de l'INI). El pes conjunt dels militars, tanmateix, mai no cau per sota del 36%, per la qual cosa el paper que juguen en l'entramat econòmic estatal és inusitat i caldria comparar-lo amb altres branques del govern -excloent les específicament militars, naturalment- per veure el nivell de «militarització» relatiu de les tasques econòmiques, per exemple respecte d'unes de sovint considerades com «d'elevada militarització», com ho foren les de «seguretat» lligades al Ministeri de la Governació. Per exemple -i ja ha estat esmentat- el nivell de militarització del complex industrial de l'Estat de finals dels quaranta a primers dels cinquanta era superior al dels governs civils, on la proporció de militars en els cinquanta governs civils, entre 1947 i 1953 fou al voltant d'un 20%, entre 11 i 13 individus⁸¹⁶.

-Taula IV

Un aspecte important d'aquests quaranta individus és l'anàlisi del seu perfil professional dins de la institució militar. A tal efecte, s'ha de considerar que les Forces Armades estaven organitzades a través de l'Exèrcit de Terra, l'Armada i l'Exèrcit de l'Aire. Segons la doctrina militar de l'època, l'Exèrcit de Terra espanyol s'especialitzava davant el combat mitjançant les Armes, que eren quatre: infanteria, cavalleria, artilleria i enginyers, i per donar-los el suport necessari en el combat hi havia els *Cuerpos*, com per exemple els cos enginyers d'armament⁸¹⁷, intendència i d'altres. Els demès exèrcits també distingien les branques implicades directament en el combat, de les específicament tècniques com podien ser els enginyers navals i aeronàutics. Però tots eren membres de les Forces Armades i sotmesos a la disciplina militar.

Exèrcit de Terra

Total militars identificats	Exèrcit de Terra
40	22 (55%)

Infanteria	Artilleria	Enginyers	Intendència
4 (19%)	11 (52%)	5 (22%)	2 (10%)

⁸¹⁶ MARÍN, M. «Los gobernadores civiles del franquismo, 1936-1963: seis personajes en busca de autor», *Historia y Política*, núm.29, 2013.

⁸¹⁷ El tinent coronel d'artilleria Planell, el 1943 ingressa en el cos d'enginyers d'armament i construcció amb el grau de tinent coronel. El 1955 va arribar a general. A.G.M.S. Ejército de Tierra Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera.

Armada

Total militars identificats	Armada
40	14 (35%)

Cos general de l'Armada	Enginyers navals
8 (57%)	6 (42%)

Exèrcit de l'Aire

Total militars identificat	Exèrcit de l'Aire
40	4 (10%)

Cos general	Enginyers aeronàutics
0	4 (100%)

El nombre més important de militars involucrats en la gestió industrial correspon a l'Exèrcit de Terra (52%) i concretament els artillers (52%). S'ha de tenir en compte que, a començaments del segle XX els aspirants a oficial havien d'acreditar el títol de batxiller i superar un examen d'oposició; la durada dels estudis en les diferents acadèmies militars era de cinc anys pels artillers⁸¹⁸ i enginyers i de només tres anys per la Infanteria⁸¹⁹, per tant, els oficials d'artilleria eren considerats com l'elit "tècnica" del món militar⁸²⁰. Els artillers dirigien les fàbriques militars i eren els responsables de l'armament i municionament de tot l'Exèrcit: extrems que he pogut comprovar en la trajectòria professional de Planell, Sirvent i Roldan⁸²¹, tots tres oficials d'artilleria amb experiència industrial militar. Respecte a la infanteria, l'Arma més nombrosa de l'Exèrcit, només estava representada per quatre alts oficials: dos van ser vocals de l'INI (segons llei fundacional) en representació del Alto Estado Mayor⁸²², un comissari de la

⁸¹⁸ Joaquín Planellva ingressar a l'Acadèmia d'Artilleria (Segovia) l'any 1910 i va finalitzar els estudis el 1915 com a tinent d'artilleria. Ejercito de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera.

⁸¹⁹ BUSQUESTS, J. (1971) p. 125.

⁸²⁰ En el treball només he considerat la cúpula dirigent del ministeri d'Indústria i Comerç, però hi ha disposicions en les que personal d'artilleria es destinat al ministeri per a serveis tècnics. Per exemple, BOE,322 15/11/1939. *Orden de 15 de noviembre de 1939 destinando al Ministerio de Industria y Comercio los jefes y oficiales que se relacionan.*

⁸²¹ Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Archivo Militar de Segovia.

⁸²² Fidel Dávila i José López Valencia. Segons la llei fundacional de l'INI. BOE 273 30/09/1941. Artículo noveno. "diez vocales (tres por el ministerio de Hacienda, dos por el de

CAT i el quart fou un coronel mutilat (*Caballero Mutilado Absoluto*) que va estar nomenat vocal de CAMPSA.

L'Armada ocupava el segon lloc en el nombre de militars implicats en el sistema industrial considerat en el treball (35%). La Marina de Guerra és un cos eminentment tècnic, i per tant, els seus oficials podien omplir càrrecs en l'aparell industrial que el règim estava dibuixant. També s'ha de tenir en compte que l'origen professional de Suanzes havia estat l'Armada i en el moment d'escollir col·laboradors podia recorre a companys d'armes. Respecte a l'Exèrcit de l'Aire, que com a força independent s'havia estat creat el 1939 (abans l'aviació militar depenia orgànicament de l'Exèrcit de Terra), igual que la Marina de Guerra, és una organització molt tècnica, així el personal d'aviació també va formar part de l'entramat industrial espanyol, que en els cassos estudiats fou de quatre oficials (10%), i que tots van ser vocals de l'INI.

Combinant les diferents xifres, trobem quantificada la constant que hem anat destacant al llarg d'aquest estudi: tretze enginyers i onze artillers sumarien més d'un cinquanta per cent del grup analitzat. Fixant-nos en altres casos no «clàssics» -intendència- o en el pes dels membres de l'Estat Major, veurem que, tot i el perfil personal del dictador, aquesta elit mai no va estar composta, precisament, per *legionarios* -a imatge de Millán Astray-, ni individus de trajectòria més o menys casernària dels que des de 1939 ocuparen bona part dels governs militars i les capitànies generals. Tampoc no hi trobarem -Orgaz al marge- una representació nodrida dels que foren tinguts per conspiradors monàrquics, actius en la lluita contra Serrano Suñer i que, segons les interpretacions a l'ús «lideraven» l'Exèrcit per sota de Franco. No sembla que aquesta elit, de pes creixent en l'escalafó a mesura que passaren els anys, vista la seva actuació política, pogués estar identificada amb les maniobres fraccionals d'un Varela o d'un Kindelán. A l'hora de parlar «dels militars» dins del Règim, caldria tenir-ho ben present.

-Un resum

Total militars identificats	40	Exèrcit de Terra	22 (55%)	Infanteria	4 (19%)
				Artilleria	11 (52%)
				Enginyers	5 (22%)
				Intendència	2 (10%)
		Armada	14 (37%)	Cos general de l'Armada	9 (60%)
				Enginyers navals	6 (40%)
		Exèrcit de l'Aire	4 (10%)	Cos general	0
				Enginyers aeronàutics	3 (100%)

Quan finalitzà el conflicte, i en la gestió de la *Victoria*, el pes castrense basculà des del personal directiu del Ministeri d'Indústria i Comerç cap a les noves societats estatals, i foren membres de les Forces Armades els que van dirigir les estructures industrials tractades en aquest treball. Espanya no estava en guerra -al menys en un sentit convencional-, però el govern franquista ordenava als seus militars responsables de la gestió autàrquica organitzar una política “de país aïllat” i així aconseguir l'autosuficiència industrial. També pel *Nuevo Estado*, el col·lapse de França, a la primavera de 1940, s'havien obert perspectives imperialistes al Nord d'Àfrica i això significava preparar-se per una eventual acció militar. Per tant, el règim havia d'entrar en una mobilització industrial, i les gestions del tinent coronel Planell a Alemanya ho confirmen.

A la segona meitat dels anys quaranta l'objectiu del franquisme era sobreviure davant la nova situació internacional. Després de la caiguda dels nazis i feixistes a Europa i del començament de la guerra freda, mereix especial atenció la -comparativament- poca presència de membres de les Forces Armades en el consell de REPESA (1948). Com s'ha vist, fou el *Caudillo* qui autoritzà l'entrada de socis estrangers en una societat de l'INI, i altre vegada el tinent coronel Planell tornà a viatjar (1948), però el seu destí van ser els Estats Units⁸²³.

Amb aquest nou escenari el règim ja no necessitava la mobilització industrial, havia de fer veure que organitzava una industrialització, al davant de la qual continuarien els mateixos militars, per inèrcia i... per si de cas?

Tot plegat va donar com a resultat una difícil i complicada postguerra per la gran majoria dels espanyols. Per finalitzar i en paraules de Vázquez Montalbán, una de les més llargues que s'havien conegut:

⁸²³ A.G.M.S. Ejercito de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera.

Al recibir el mando único de los ejércitos y posteriormente del conglomerado político que respaldaba la Cruzada, Franco deja de ser responsable ante los hombres y ya sólo lo será ante Dios y ante la historia. La jerarquía católica española le pone bajo palio, cerrando los ojos a los horrores que está causando la Cruzada y a los que causará en una de las posguerras más largas de la historia de la humanidad⁸²⁴.

⁸²⁴ VÄZQUEZ MOLTALBAN, M. “El País semanal” 29/11/1992

CONCLUSIONS

-Una decisió

La cúpula del *Nuevo Estado*, i en conseqüència el general Franco, foren els responsables màxims de les decisions econòmiques autàrquiques engegades des del començament de la Guerra civil, les quals va tenir una durada de quasi vint anys, i en cap moment es pot afirmar que fossin resolucions imposades. Foren decisions *polítiques*, en el sentit que reflectien un projecte d'estat i de país; decisions, que com hem vist, van representar un fort empobriment per a la població espanyola en general.

El *Nuevo Estado* es declarava contrarevolucionari respecte del que representava la URSS i alhora era contrari a les democràcies liberals, i al seu model econòmic. Per tant, després de la “depuració” ideològica, i tanmateix física, que havia significat la Guerra civil, davant l'intent modernitzador i democratitzador republicà, era necessari la instauració un nou ordre, adaptant (no pas per imposició) les maneres econòmiques i polítiques de nazis i feixistes.

Fora de les mesures autàrquiques, podia haver-hi altres oportunitats econòmiques per a intentar aixecar l'activitat industrial espanyola. Però únicament la determinació casernària del *Generalísimo*, i també de les màximes autoritats del règim, expliquen l'organització d'una economia tancada, on es buscava una hipotètica autosuficiència industrial, i així aconseguir el “respecte” internacional (concebut en termes bèl·lics) perdut en segles de suposada decadència.

-L'escola

Els fulls de servei dels militars estudiats demostren la decisiva influència que va tenir la guerra d'Àfrica: fou l'aprenentatge dels principals gestors autàrquics. En les guerres d'Àfrica, els futurs gestors de l'economia espanyola interioritzaren el concepte de mobilització industrial (per a la guerra) que en d'altres països havia eclosionat amb la Primera Guerra Mundial. També interioritzaren una manera despietada de fer la guerra. Per altre costat, els sectors més conservadors i reaccionaris de la política i de la societat espanyola havien necessitat mitificar les accions militars, ja que les Forces Armades eren l'única organització de l'Estat que garantia la pau social i la propietat privada; encara que, en realitat l'Exèrcit constituïa un col·lectiu que en un enfrontament amb un altre Estat seria un “exemple” d'ineficàcia. Per tant, a les Forces Armades es desenvolupà una vocació d'intervenir en la política espanyola basada en el

convenciment de la seva *superioritat* sobre la capacitat de gestió civil i la suposició del seu heroïsmes.

El conflicte colonial va constituir una autèntica escola pels comandaments, de la que el franquisme va treure'n profit. Per exemple, el President de la comissió intergovernamental hispano-francesa encarregada de coordinar les accions militars al Rif (1925) fou el general Gómez-Jordana Souza (fill del *Alto Comisario* 1915-1918), el qual havia estat destinat a l'Estat Major de l'Exèrcit d'Àfrica en les operacions anteriors al desastre de l'Annual. Segurament, per tots aquest mèrits el *Caudillo* el nomenà Ministre d'Exteriors uns anys després.

Els militars que havien lluitat al Protectorat es coneixien tots, i Franco sabia que obeirien de forma disciplinada qualsevol ordre. Hem vist les actuacions a la guerra del Rif, de tots els caps de l'*Alto Estado Mayor*, dels Ministres d'Indústria i d'Exterior, i de la gran majoria dels comandaments destinats en llocs de responsabilitat en les societats de l'INI, o en organismes estatals com el COMEIM, la CAT i CAMPSA. En el període franquista, continuaven formant part de les Forces Armades, continuaven pujant de grau i alhora treballaven en un Ministeri teòricament civil. En aquestes feines, cal destacar el nombre elevat de militars pertanyents a l'Armes d'Artilleria i Enginyers i alhora diplomats en Estat Major, és a dir, la suposada elit militar, la qual significava una minoria en el conjunt de les Forces Armades i, curiosament, la que menys s'identificava en l'imaginari reaccionari amb l'heroïsmes colonial (molt vinculat al mite de la *Legión* i a les accions d'infanteria en general).

Entre els militars estudiats, mereix especial atenció la figura del *laureado* comandament d'artilleria Joaquin Planell Riera, que en els anys vint, bombardejà amb iverita les posicions i els poblaments de les cabiles que s'oposaven a l'ocupació espanyola. La seva formació professional era la d'un artiller, que havia participat com a tècnic en fàbriques d'armament i de producció de gasos de combat, i poca cosa més. Segurament, per la mentalitat casernària del dictador, l'haver estat un dels organitzadors de les armes químiques de l'Exèrcit espanyol i haver-les utilitzat, podria constituir una de les raons fonamentals per ocupar durant més dues dècades responsabilitats importants en l'INI i nomenar-lo Ministre d'Indústria.

Els governs espanyols (també en el període democràtic) i el seu Exèrcit han intentat no fer publicitat respecte a la utilització de gasos tòxics en la guerra del Rif, en aquest sentit, crec que no hi ha reconeixement públic oficial del seu ús i mai s'ha demanat

perdó als habitants del Marroc⁸²⁵. Però el full de servei del general Planell demostra clarament la voluntat de l'executiu espanyol de construir unes instal·lacions per a fabricar gasos tòxics i la seva utilització contra la població del Nord d'Àfrica (recordem els bombardejos de la ciutat d'Axdir). El Rei Alfonso XIII, implicat directament a la guerra, coneixia i empenyia la disposició quasi desesperada de l'Exèrcit de venjar-se del desastre de l'Annual, amb armes químiques. En honor seu, la fàbrica d'iperita ubicada en la Marañosa, localitat a prop de Madrid, es denominava *Fábrica de Productos Químicos Alfonso XIII*.

Durant l'època franquista, lògicament, va haver-hi una exaltació dels valors militars dels comandaments destinats al Marroc, els quals pel règim representaven el pinyol de la pàtria, quan en realitat, i en molts cassos, l'heroïcitat que se'ls atribuïa, no era res més que l'assassinat i vulneració dels drets humans dels habitants del Protectorat que s'oposaven a la presència dels espanyols, és a dir, podem està parlant de crims i criminals de guerra. La iperita fou un exemple més d'una guerra d'extermini, la qual una vegada utilitzada contra l'enemic marroquí deixava espais buits a la vida: en els camps no era possible el conreu, i els animals domèstics havien mort. Per tant, les conseqüències per a la població no afectada directament eren molt dures, ja que l'empobriment i la gana feien estralls, però aquest afebliment afavoria l'ocupació espanyola, i això es el que es buscava. Des del començament del conflicte, la precarietat en la subsistència dels habitants del Protectorat s'havia utilitzat, per part de les autoritats colonials, com a fórmula per a guanyar partidaris per la "causa" espanyola, mitjançant els pagament en metàl·lic a determinats caps de les cabiles o en forma de llavors, i així inicià un procés productiu agrícola. D'alguna manera es "comprava" la fidelitat a Espanya.

Les accions criminals contra habitants del Nord d'Àfrica no es poden justificar excusant-se en que altres potències colonials de l'època, com la Gran Bretanya, França, i Itàlia en els anys trenta, realitzessin operacions militars semblats, o que els rifenys emprenguessin represàlies cruels contra els soldats espanyols. En qualsevol cas estem davant d'unes incursions colonials que pretenien l'ocupació d'un territori en benefici d'una metròpoli, la qual explotava els seus recursos naturals, i on el possible guany es canalitzaria en favor de determinades companyes privades. El cas espanyol encara

⁸²⁵ EL PAIS. 3.07.2005. ERC exige que España pida perdón por el uso de armas químicas en la guerra del Rif.

podria resultar més desgraciat. Faltaria veure el balanç econòmic de la dominació i la seva repercussió en la riquesa nacional.

Deu anys després de “pacificat” oficialment el territori marroquí, es continuava jugant amb l’economia de subsistència dels habitants del Protectorat. Davant la necessitat de tropes mercenàries per combatre la República, el coronel d’enginyers Beigbeder (futur Ministre), cap de la *Oficina de Asuntos Indígenas*, oferia una mínima soldada i alguns queviures per la seva família d’aquells membres de les cabiles que volguessin enrolar-se a l’Exèrcit franquista. L’èxit va resultar complert, així es van poder organitzar noves unitats de *Regulares*. Inclús, antics combatents contra Espanya durant els anys vint havien ingressat en les tropes colonials per un escàs sou. Per una part de la població, pal·liar la misèria resultava més important que jugar-se la vida per una causa en la que no tenien res a veure, encara que se’ls deia que lluitarien contra els que no creien en Deu. Cal afegir, que els comandaments espanyols, que oficialment es consideraven catòlics, consentien que les tropes colonials, quan ocupaven poblacions republicanes, realitzessin ràtzies, de manera que s’emportaven un botí. Era una manera d’augmentar el seu sou. Tot plegat deixant de costat de que hi havia pocs presoners: generalment els milicians republicans o membres de partits polítics d’esquerres eren automàticament executats.

Els governs democràtics tampoc han modificat gaire la visió de la guerra d’Àfrica: en les desfilades de les Forces Armades celebrant la *Fiesta Nacional* espanyola del dotze d’octubre, presidides pel Rei i en presència del govern, les unitats de *Regulares* i de la *Legión* són les que mereixen més aplaudiments entre els assistents (al menys, així ho relata sempre la televisió). El passat colonial “gloriós” encara està present en l’inconscient col·lectiu d’una part de la població de l’Estat espanyol.

-Un Caudillo

Sectors de l’extrema dreta, de la gran propietat agrària, l’Església pràcticament al complert i bona part de les patronals espanyoles va inspirar i recolzar l’aixecament d’una part de l’Exèrcit contra el govern de la República. El cop d’Estat inicial va fracassar i s’inicià la guerra civil. Des del primer moment els militars havien rebut el recolzament, tant en homes com en armament, d’Itàlia i Alemanya. Els dirigents del *Nuevo Estado* es va sentir fascinats per les organitzacions dels nazis i feixistes, de manera que van imitar les seves estructures. En plena guerra, molts comandaments revoltats viatjaren a Alemanya i, en un cert sentit, es *feixistitzaren*. Recordem la visita a

centres militars del III Reich que efectuà el general Orgaz, a la primavera de 1937 (després dels fracassos per conquerir ràpidament Madrid), quan fou nomenat *Jefe de la Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación*, càrrec que entre altres feines significava l'organització de les acadèmies militars. Tècnicament l'Exèrcit franquista copiava a alemanys i italians, però com explica Carlos Blanco Escolá la capacitat militar del *Caudillo* per dirigir una guerra moderna fou, com a mínim, dubtosa. Franco coneixia les tàctiques repressives d'un conflicte colonial i era el model que aplicava. Però una lluita armada entre exèrcits europeus organitzats estava lluny de la seva mentalitat casernària i encara més allunyat es trobava dels nous conceptes d'una guerra de moviments ràpids propugnada pels alemanys. Extrems que es van posar de manifest sobretot després de la creació de l'Exèrcit Popular de la República, encara que, tampoc fos un model d'eficàcia i la seva capacitat ofensiva era molt limitada. Italians i alemanys criticaven les iniciatives militars del *Generalísimo*, per exemple: les diferents contraofensives que va plantejar a la batalla de l'Ebre per aturar l'acció republicana de juliol del 1938. Franco va buscar un xoc frontal per esclafar els republicans amb un cost molt elevat en vides, en comptes d'altres maniobres ofensives contra Barcelona i així acabar abans el conflicte.

Una vegada finalitzada oficialment la guerra civil, el tarannà dictatorial del personatge estava molt clar: el dret de concentrar tots els poders de l'Estat en la seva figura. Un Franco embogit per la *Victoria* i en un acte d'absoluta immodèstia, digne d'un autèntic autòcrata, es va atorgar la condecoració més important de l'Exèrcit espanyol: *La Cruz Laureada de San Fernando*. En el decret s'especifiquen els actes heroics que el *Generalísimo* tingué de realitzar en trenta tres mesos de guerra < *el gran Caudillo que al frente de la nación en armas salva a la patria, devolviendo la independencia y el orden y que además, rinde al mundo entero el mayor Servicio que podía prestar a la paz al derrotar el bolcheviquismo en nuestro solar patrio salvando con ello una civilización seriamente amenazada*>⁸²⁶. En altres paraules, el mediocre comandament colonial s'havia transformat en un *Caudillo* invicte que encapçalant una creuada contra "el comunisme" havia salvat el món. Franco, embolicat, més que mai en el dret de conquesta, no estava disposat a deixar el poder a cap organització política.

La concentració de poders en el *Generalísimo* havia comportat, des del primer moment, l'organització d'un sistema de propaganda, enaltint la figura del general fins el deliri,

⁸²⁶ BOE 140. Dins Blanco Escolá.

així una part important de la població creuria realment que el *Caudillo* era el salvador d'Espanya. La resta d'espanyols, els vençuts o tanmateix els indiferents, havien entrat en el submón d'invisibles pel règim, i només agafaven protagonisme quan plantejaven discrepàncies o se'ls hi buscava responsabilitats polítiques. Les Forces Armades, amb els Consells de Guerra, s'encarregaven de reprimir i neutralitzar brutalment qualsevol acció contra el dictador o les institucions del *Nuevo Estado*.

Com a general victoriós es considerava l'encarnació de la pàtria i començava una nova època, on l'únic objectiu era mantenir el poder. Per aconseguir-ho, el *Caudillo* havia de trencar amb el passat decadent d'Espanya i encetar un nou temps. En el treball hem vist la pobresa dels seus raonaments econòmics, els quals, amb el seu poder no limitat, va imposar.

-No són necessaris coneixements d'economia.

D'entrada la imposició de l'autarquia representava un desconeixement delirant de les necessitats industrials bàsiques, ja que provocava una doble contradicció en el moment de tancar l'economia: primer en l'aprovisionament i obtenció de matèries primeres, i després en la capacitat adquirir la tecnologia necessària per poder-les generar o processar en territori nacional. Espanya era un país que necessitava determinats productes, per fer funcionar la seva economia, els quals no es troben en el seus dominis i alhora ciència i tècnica per a poder modernitzar i optimitzar la indústria. Per tant, ¿com el *Nuevo Estado* podia imposar una política d'economia tancada tendent a eliminar les importacions? i, dins aquest tancament, ¿com aconseguir la tecnologia necessària pels processos fabrils? El resultat final fou que mai es va aconseguir la "independència" industrial buscada pel règim, i fou necessari continuar important matèries primeres, bens d'equip i tècnica.

Però aquestes contradiccions no estaven considerades en el món casernari. Suanzes, Ministre d'Indústria i Comerç (1938) del primer govern de Franco, estava convençut de que l'economia havia d'estar sotmesa a la política de l'Estat, així havia imposat un domini i control de la producció industrial de la seva zona, amb la proclamació d'una legislació intervencionista. Per substituir-lo, a l'agost del 1939, Franco nomenà Ministre d'Indústria i Comerç a Alarcón de la Lastra, un tinent coronel, cap de l'artilleria de la Barcelona ocupada el gener, i que en el mes de març havia estat designat *Gobernador Civil* de Madrid. Alarcón era un militar ultraconservador, però sense coneixements d'economia, més enllà del que li calia de comptabilitat per administrar les finques

agrícoles que tenia arrendades a Sevilla. Les ordres casernàries del *Caudillo* estaven clares respecte al procés autàrquic, i per tant, no feien falta experts. Els comandaments colonials estaven perfectament preparats per obeir les indicacions del seu general.

Com ja hem vist, la decisió autàrquica significava que, amb “serietat” castrense, s’havien d’evitar les importacions, augmentar les exportacions, i aconseguir l’autosuficiència industrial. Espanya s’havia transformat en una immensa caserna i unes afirmacions elementals expressades en forma d’ordres militars eren suficients per a governar i dirigir la política industrial, un cop establert que les prioritats serien sempre les militars (amb les comptades excepcions que aconsellés de practicar el *clientelisme* a l’us). Els militars havien estat, des del primer moment, al davant de la *Comisaría General de Abastecimientos y Transportes*, organisme oficial destinat al control dels preus dels bens i serveis, els quals eren fixats per decret i constituïa un dels puntals del sistema autàrquic. Personatges com el comandant d’artilleria Rufino Beltran Vivar demostren la incompetència en la gestió econòmica del primer franquisme. En una reunió de *Jefes Provinciales del Movimiento*, Beltran explicava com els oficials d’Estat Major estaven preparats per desenvolupar una “tàctica” militar per controlar els preus, en una guerra a favor de l’abastiment a la població, és a dir, imposant les cartilles de racionament. Racionament que es va allargar molts anys, el qual va generar un mercat negre paral·lel. Però el mercat negre generava una xarxa de favors entre les jerarquies del règim i això també aguantava el sistema. Beltran, en els anys quaranta, no podia intuir que la seva “guerra” contra l’augment dels preus estava perduda des del primer moment.

-Una reeducació

Els responsables de l’activitat industrial durant la immediata postguerra havien treballat al voltant de Franco en el seu *Cuartel General*, encarregant-se de les indústries de guerra o d’activitats relacionades amb el moviment d’armes de l’Exèrcit franquista. Aquests militars formats a l’inútil i costosa guerra d’Àfrica van rebre una certa reeducació amb els alemanys, de manera que el contacte militar i industrial entre els nazis i el govern franquista fou molt estret. Personatges destacats del futur INI havien realitzat viatges al III Reich, visitant instal·lacions militars. Joaquín Planell, comandant d’artilleria, futur Vicepresident de l’INI i Ministre d’Indústria (1951), que ocupava el càrrec de *Jefe de la Sección de Fabricación de la Comandancia de Artillería del Cuartel General del Generalísimo* durant la guerra civil, viatjà a fàbriques d’armament

alemanyes i el 1940 s'encarregà de la *Dirección General de Industria y Material* del Ministeri de L'Exèrcit. Un altre cas significatiu fou el de l'artiller José Sirvent, futur Gerent i President (1962) de l'INI que el mateix any 1939 també viatjà a Alemanya per visitar fàbriques d'armament. Per tant, la “reeduació” estava encaminada a un rearmament de les Forces Armades, i això confirma la voluntat bèl·lica del primer franquisme en escometre una mobilització industrial. Resultaria interessant un exercici de comparació, en la mateixa època, amb els programes destinats a finalitats socials que el règim va encetar, especialment pel que fa a les dotacions pressupostàries.

-Una Mobilització Industrial

El *ardor guerrero* dels guanyadors ho inundava tot. Les misèries glorificades de la guerra colonial i la *Victoria sobre los rojos* estaven presents en la mentalitat del *Caudillo*. L'Exèrcit constituïa el referent de la pàtria i havia d'estar preparat per recuperar l'imperi perdut. Una vegada més, s'ha de recordar la reunió de la *Junta de Defensa Nacional* a l'octubre de 1939, en que el general Vigón, com a portaveu del seu *Caudillo*, reclamava realitzar *con los luceros imperiales de nuestra reina Isabel el imperio soñado por nuestras juventudes y digno de nuestra raza*. Per tant, l'economia del *Nuevo Estado* s'havia d'orientar cap el nou Nord imperial al costat dels Estats totalitaris, els quals el 1940 estaven guanyant la guerra a Europa. El protagonisme de Serrano Suñer en els primers governs franquistes, partidari de l'entrada d'Espanya a la guerra europea, el nomenament a la tardor de 1940 del falangista Demetrio Carceller com a Ministre d'Indústria i Comerç (únic Ministre no militar entre 1938 i 1962) en substitució d'Alarcón, no significava un canvi en la política autàrquica, sinó l'adequat contrapunt polític entre sectors que compartien objectius. Així, a finals de 1941 es va organitzar el *Instituto Nacional de Industria* (INI) per canalitzar des de l'Estat les activitats industrials, davant de la “incapacitat” de la iniciativa privada, segons explicava el decret.

La creació de l'INI, no significà l'inici d'un procés d'industrialització, en termes de reconstrucció nacional, al contrari, hi havia una prioritat per aquells sectors “estratègics” que podien recolzar la política del *Nuevo Estado*. Suñer fou nomenat primer President de l'INI, on la presencia de membres de les Forces Armades en el Consells d'Administració arribava al 50%, El control militar era important (cal recordar que les indústries pròpiament militars depenien directament del Ministeri de l'Exèrcit), la majoria de les primeres empreses creades, o tenien una finalitat militar o constituïen

un suport per a la guerra. Al mateix temps, Societats de l'INI estaven gestionades per militars procedents del *Alto Estado Mayor*, per tant, aquest organisme constituïa una font de càrrecs en l'entramat industrial franquista.

L'activitat de l'INI no va significar un augment de la riquesa nacional durant els anys de la Segona Guerra Mundial. La dependència de matèries primeres en poder dels Aliats, i la satel·lització d'una gran part de l'economia espanyola en favor del III Reich van impedir un creixement. Però sí que podem afirmar que, els esforços industrials estaven destinats a col·locar tots els recursos de la nació al servei de la política franquista. Tampoc hem de creure que la iniciativa privada no era capaç de desenvolupar un projecte industrial. El mateix sistema autàrquic, on l'economia estava fora de les lleis de mercat, no deixava desenvolupar empreses industrials.

-Un INI minoritari

La gran voluntat de control industrial la podem veure en els casos que l'INI participava, de forma minoritària, en el capital d'indústries que creia estratègiques. Un exemple el trobem en el camp de la fabricació de derivats del nitrogen. El general d'enginyers Juan Izquierdo Croselles fou nomenat Vicepresident de la *Sociedad Ibérica del Nitrógeno* (SIN), alhora que continuava ocupant el càrrec de *Director General de Industria y Material* del Ministeri de l'Exèrcit (en els anys vint, havia estat un dels màxims responsables de la elaboració de gasos de combat –iperita- a la *Fábrica Nacional de Productos Químicos Alfonso XII*). Juan Izquierdo és un altre paradigma de l'entramat de càrrecs civils i militars durant els anys del primer franquisme; en aquest cas concret, l'Estat volia controlar una gran part de la fabricació de derivats del nitrogen (adobs i explosius militars), comprant una participació minoritària en el capital de *Sociedad Ibérica del Nitrógeno* (SIN) (el principal accionista era *Banco Urquijo* i presidia la Societat el *Conde de Gamazo*).

El control casernari de SIN tampoc significà un augment de la capacitat productora nacional. Per produir adobs feia falta maquinària que s'havia d'importar, amb unes divises controlades i no sempre disponibles, les quals s'obtenien mitjançant la venda de productes agrícoles (adobats), una part dels quals anava a Alemanya per compensar el deute de guerra. A més, en el mercat interior el preus als pagesos estaven fixats per la *Comisaría General de Abastecimientos i Transportes*, al davant de la qual hi havia un altre militar. És a dir, el cicle econòmic establert per les directrius casernàries, no portava a cap lloc. Però la presència d'un general, representant a l'INI en el Consell

d'Administració, significava, en un moment concret, afavorir els interessos privats de la Societat (davant possibles competidors nacionals). La presència d'un militar en el Consell d'Administració de SIN es va mantenir fins a finals dels cinquanta⁸²⁷. El general Izquierdo fou substituït (1947) pel coronel d'enginyers d'armament i construcció Luis Camilleri Ramón. La història del militar és la clàssica: va combatre a la guerra del Rif, especialista en explosius i pólvores, agent dels serveis secrets franquistes (S.I.P.M.) col·laborador d'un jove Gutierrez Mellado durant la Guerra Civil, i destinat a la *Dirección General de Industria y Material* del Ministeri de l'Exèrcit⁸²⁸.

Un altre cas de participació minoritària de l'INI en sectors industrials considerats d'interès nacional, l'hem vist en *Construcciones Aeronáuticas S.A.* Encara que hi havia una diferència: el principal client, per no dir l'únic, era el Ministeri de l'Aire i es tractava d'unes instal·lacions que produïen material militar. Però també es respectaven i es mantenien els interessos privats dels accionistes (majoritaris), els quals ideològicament estaven al costat del general que havia salvat Espanya del comunisme, que també havien guanyat la guerra.

En resum, l'Estat franquista buscava el control i l'autosuficiència industrial d'aquelles fàbriques que considerava d'interès estratègic, és a dir, una mobilització industrial.

-Un sector clau: els carburants

L'anàlisi del sector industrial de la fabricació de carburants ha estat un bon exemple per estudiar el pes dels militars en el procés autàrquic. La producció de carburants és un factor fonamental en l'economia dels països i la seva capacitat en generar-los o poder-los comprar està íntimament relacionada amb el Producte Industrial Brut, per tant, ha resultat significatiu veure en mans de qui ha estat el sector, a demès d'haver discernit la tecnologia utilitzada per produir-los.

L'organisme encarregat del conjunt de les operacions (no polítiques) en l'aprovisionament de petroli era CAMPSA, al davant de qual figurava el coronel Roldán com a *Delegado del Gobierno* (1939-1957). L'informe que elaborà el govern espanyol, el 1958, amb motiu dels XXX anys de la constitució de CAMPSA (Ministre d'Indústria Joaquín Planell), descriu la "gestió" franquista de la postguerra com tot un seguit d'actes heroics per aconseguir petroli, davant la incomprensió dels governs nord-

⁸²⁷ SEPI. Archivo INI Consejos de Administración Sociedad Ibérica de Nitrógeno.

⁸²⁸ A.G.M.S. Arma de Artillería. Cuerpo de Ingenieros de Armamento y Construcción. Hoja de Servicios de D. Luís Camilleri Ramón.

americà i britànic respecte a Espanya. Òbviament no s'expliquen els problemes polítics, és a dir, la proximitat del règim franquista a nazis i feixistes, encara que descriu d'una forma destacada com, durant la Guerra civil, el *Nuevo Estado* havia aconseguit el combustible necessari, mitjançant la companyia nord-americana Texaco (en l'escrit es subratlla l'agraïment del govern espanyol a la petrolera per l'ajut als generals revoltats el 1936, i dona les gràcies al President de TEXACO).

Espanya depenia en un 100% del petroli que subministraven les companyies dels Estats Units i també de la Gran Bretanya. L'informe de CAMPSA (1958) ensenya el volum de les importacions de cru durant els anys quaranta. En aquest sentit el document agafa importància, ja que les pròpies autoritats franquistes, en un acte de "victimisme", mostren les magnituds de les importacions aconseguides. Encara que en realitat, les xifres demostren les restriccions "imposades" en l'aprovisionament de combustibles en els anys de la Segona Guerra Mundial (importacions inferiors a les de 1935), i per tant, les repercussions en l'economia espanyola. Com ja s'ha explicat, la quantitat de petroli que Espanya podia importar estava en funció de les pressions polítiques que els Aliats efectuaven al govern franquista, segons l'evolució de la Segona Guerra Mundial i l'acostament del règim a l'Eix.

Precisament, per sortir d'aquesta situació de dependència energètica dels països anglosaxons les autoritats industrials franquistes havien buscat l'autosuficiència amb la producció de combustibles sintètics mitjançant la destil·lació de pissarres bituminoses. Sistema industrial no rendible en termes econòmics, el qual només es podia entendre dins una mobilització industrial de cara a una guerra. La Societat encarregada de la fabricació de benzines sintètiques fou la *Empresa Nacional Calvo Sotelo de Combustibles Líquidos y Lubricantes S.A.* (ENCASO), al davant de la qual hi havia el tinent coronel d'Artilleria Joaquín Planell Riera, amb la missió d'aconseguir tecnologia i maquinària d'una alemanya nazi immersa en la Segona Guerra Mundial. Quasi una missió impossible.

Els diferents viatges de Planell a Alemanya, en busca de solucions industrials, demostren les estretes relacions ideològiques i físiques que hi havia entre el III Reich i el govern franquista, però poca cosa més (cal recordar la presència de Planell a Berlín a començaments de 1945). El resultat pràctic foren nuls, engegar les instal·lacions industrials destinades a la fabricació de benzines sintètiques no va ser possible. L'informe de CAMPSA ens demostra clarament que durant els anys quaranta ENCASO no va produir ni una sola tona de combustible sintètic a la factoria de Puertilloano.

-Un protagonista: Joaquin Planell

Sense cap dubte, Joaquín Planell Riera és un dels principals protagonistes del treball, i representa un dels exemples més clars dels militars que Franco havia col·locat al davant d'organismes industrials per materialitzar l'autarquia casernària. Precisament en les conclusions, resulta d'interès veure una recapitulació de la seva trajectòria professional, documentada en el seu expedient militar, per entendre el grau d'incompetència i desvergonya del franquisme.

Planell participa en la Guerra d'Àfrica, com a capità d'artilleria, efectuant bombardejos amb iperita sobre la població del Rif (1924), fou membre destacat en l'elaboració de gasos tòxics a la *Fábrica de Productos Químicos Alfonso XIII*, i *Cruz Laureada de San Fernando* per la defensa de l'illa d'Alhucemas. Durant la Guerra civil (Comandant d'artilleria), dirigia fàbriques d'armament (*Jefe de Sección de Fabricación-Comandancia de Artillería, Cuartel General del Generalísimo*). Una vegada finalitzada la guerra (tinent coronel d'artilleria), fou destinat a la *Dirección General de Industria y Material* (Ministeri de l'Exèrcit), a tal efecte i per intentar produir material militar en instal·lacions espanyoles, efectuà diversos viatges a Alemanya i Itàlia visitant fàbriques d'armament. El 1941 fou nomenat Vocal de l'INI i President de ENCASO, realitzant, fins el 1945, desplaçaments a Alemanya i altres països de l'Europa ocupada pels nazis, buscant tecnologia i utilitatge per a fabricar combustibles sintètics a Espanya. Com estem explicant, el resultat de la gestió industrial amb els alemanys va constituir un absolut fracàs.

Però la història no s'havia acabat. El 1945, quan els nazis i feixistes havien caigut, Planell continuà de President d'ENCASO i Vicepresident de l'INI. Cal recordar que Suanzes havia estat nomenat altre vegada Ministre d'Indústria i Comerç, alhora que mantenia la presidència de l'INI. El tinent coronel viatjà altre vegada, però el destí fou la Gran Bretanya i també als Estats Units. Els antics enemics, s'havien de transformar en aliats. La mobilització industrial havia finalitzat.

Com podem veure, Planell en menys de deu anys havia passat de col·laborar activament amb nazis i feixistes, treballant per una mobilització industrial, a pactar solucions polítiques i econòmiques amb els antics enemics de l'Eix, i ensenyar al món que a Espanya es generava una industrialització des de l'Estat.

De retop, el model de militar que significà Planell (o Suanzes, o Vigón..) dins del règim franquista se'ns presenta amb uns perfils que tenen molt poc a veure amb la caracterització política que s'ha fet dels militars fins avui: ni corresponen a la *minoría*

falangista (Yagüe, Muñoz Grandes), ni a la *majoria* monàrquica dirigida –segons Javier Tusell- pel general Varela (amb els Kindelán, Orgaz, etc.). Aquest joc de majories i minories dins l'Exèrcit, que s'ha establert en base al perfil d'un grupat de generals, caldria que fos intensament revisat perquè no inclou a la veritable majoria de l'estament, fet d'ocifials i comandament intermitjos, molt més que no de generals. I no només pel que fa a la participació dels militars en l'economia, que hem vist en les pàgines precedents, sinó respecte dels militars que actuaren en matèria d'ordre públic (repressió).

-La Guerra Freda.

La Guerra Freda modificarà substancialment les relacions internacionals i, encara que mínimament, començarien alguns canvis en l'entramat industrial franquista. Franco buscava un apropament al bloc Occidental per continuar en el poder, i això significava obrir escletxes en l'economia autàrquica. Al meu entendre, una de les primeres es va realitzar en el terreny del petroli, al generar una aliança entre els interessos privats espanyols (CEPSA-Carceller), l'antic subministrador de petroli a Franco durant la Guerra Civil, la petroliera nord-americana CALTEX, i l'INI.

Dins el marc del pacte industrial, el 1948, els nord-americans concediren un crèdit, en dòlars, per construir una refinèria de petroli a Cartagena (REPESA). Cal recordar que els acords de defensa mútua entre Espanya i els Estats Units no es van materialitzar fins el setembre de 1953. És a dir, cinc anys abans ja s'havia arribat a un cert pacte econòmic, el qual comportava rebre a crèdit el cru necessari pel funcionament de la refinèria i així intentar donar aire a la malmesa economia espanyola. En aquest pacte la nova refinèria no podia recorre al mercat lliure del petroli, el preu estava fixat per CALTEX, i com deia Ramón Tamames, el sistema productiu petrolífer franquista dependria d'un monopoli ubicat en els Estats Units.

Una vegada més es demostra la baixa capacitat intel·lectual del *Caudillo* i els seus gestors casernaris: quan el 1939 imposaven una política autàrquica, afirmaven que per "decret" hi hauria una fixació del preu de bens i serveis. No tenien en compte els costos de les matèries primeres, ni les despeses del procés, les quals s'havien de comprar i pagar. Extrems que es poden aplicar tant a la tècnica dels carburants sintètics, com al refinament de petroli.

Planell va gestionar l'entrada dels nord-americans, però el President de la nova Societat (REPESA) fou l'advocat de l'Estat José Maria de Lapuerta, i el nombre de Vocals

militars quedava reduït a dos. El nou personatge formava part de l'entramat "civil" de l'Estat franquista (havia participat, això no obstant, en les negociacions per pactar el deute de guerra amb Alemanya). Per realitzar el projecte petroquímic no es necessitaven els militars com a gestors directes. Els nous socis nord-americans exigien obrir una mica l'economia espanyola per donar sortida als seus interessos comercials, alhora que aportaven una tecnologia moderna. CALTEX raonava segons criteris capitalistes: intuïen que Espanya podia constituir un possible mercat potencial, amb una ma d'obra barata.

La presència de capital privat en la indústria petrolífera van donar un impuls a la fabricació de combustibles, així, l'informe de CAMPSA (1958) demostra que es van arribar a unes capacitats de carburants molt superiors a les anteriors a la Guerra civil, i això va permetre que la producció industrial espanyola en el seu conjunt augmentés. Per tant, les afirmacions casernàries, en el moment de la constitució de l'INI, de que la iniciativa privada no tenia suficient capacitat econòmica i tècnica per industrialitzar Espanya, resulten falses. Com ja he explicat abans, el capital privat (minoritari) aliat amb el suport públic obtingué uns rendiments importants: la nova refineria gestionava el mercat espanyol en règim de monopoli, i alhora també estava sotmesa a un monopoli dels Estats Units, però sempre el guany estava assegurat. Com a reflexió, cal explicar que l'antiga REPESA, ha estat el nucli dur de l'actual REPSOL, important empresa del món del petroli, privatitzada en el període de govern del president José Mª Aznar López.

-Planell Ministre

Franco, a començaments dels cinquanta, no estava convençut d'obrir del tot l'economia, en conseqüència, en el canvi de govern de 1951 va ser nomenat Ministre d'Indústria, precisament el President d'ENCASO, Joaquín Planell, que en aquells moments ja havia arribat a coronel d'enginyers d'armament (el 1955 el Consell de Ministres el va promoure a general). El *Caudillo* continuava refiant-se d'un militar per aconduir la indústria espanyola, encara que ja no feia falta una mobilització industrial. L'INI, com a criatura engendrada pel règim havia de industrialitzar Espanya, però amb una certa flexibilització respecte a les rigideses del 1940.

Malgrat tot plegat, el "rigor" casernari es mantindria viu en els anys cinquanta (com a mínim fins el 1957). Així, en un tema sensible com és l'energia nuclear, sempre al davant de la JEN va haver-hi un militar. Mereix especial menció la figura de l'almirall Otero Navascués, personatge fonamental en el desenvolupament científic del procés

nuclear espanyol. Segons certifica el Ministeri de Marina, l'almirall estava en possessió dels coneixements científics i tècnics necessaris per fabricar una bomba atòmica. No s'està en condicions de refutar la capacitat científica de l'almirall, encara que Espanya mai va construir un artefacte nuclear. Però podríem pensar que, com a mínim, el *Caudillo* i la cúpula militar franquista acariciessin l'idea de formar part del grup de nacions amb capacitat nuclear. Intencions que no han d'estranyar, des de les campanyes del Marroc, el *ardor guerrero* corria per la sang dels generals de la *Victoria*.

El dirigisme s'aplicava a diversos camps industrials, per exemple en el mon del ferro. La construcció per part de l'INI d'una siderúrgia integral a Asturias va obligar a diferents societats privades del Principat a clausurar les seves instal·lacions, les quals no podien competir amb l'INI, ja que la mateixa autarquia havia impedit la seva modernització, però el règim va socialitzar les pèrdues, i els accionistes, partidaris de Franco, no van patir una catàstrofe financera, o en el cas de la fabricació d'automòbils, era el propi Estat el que tancava el pas a les importacions, i posava restriccions a la iniciativa privada per instal·lar noves fàbriques⁸²⁹.

Una altre conclusió podria ser que entre el gran empresariat i l'intervencionisme del règim, podia haver-hi discrepàncies respecte al grau de liberalització de l'economia, però el *Caudillo* representava l'ordre i l'estabilitat política, per tant, les elits industrials i financeres acceptaven el seu lideratge.

A finals dels cinquanta el sistema autàrquic havia tocat fons: les dades econòmiques demostraven clarament la inviabilitat del model casernari imposat pel règim. Per tant fou necessari un Pla d'Estabilització, per reconduir l'economia cap a un model més liberal. En aquest context, el general Planell va continuar obeint a Franco, fou Ministre d'Indústria fins el 1962. Per raons de salut deixà el Ministeri, però el franquisme sempre era agraït amb els seus servidors més fidels, fou nomenat President del *Banco de Crédito Industrial*,⁸³⁰ una entitat financera estatal, al davant de la qual va continuar fins la seva mort el 1969.

Final.

L'autarquia casernària havia resultat un fracàs. Fracàs que només es pot entendre des d'una visió militar del món, i en conseqüència de l'economia, on els costos de

⁸²⁹ SANCHEZ, SANCHEZ, E. "Autarquía y asistencia exterior: las Empresas francesas y el INI de Suanzes" IX Congreso AEHE p. 7 "En el sector del automóvil, por ejemplo, el INI manifestó numerosos recelos a la entrada de Renault en un campo hasta entonces era monopolio de SEAT.

⁸³⁰ ABC 4 juliol 1969 p. 41.

producció no tenien importància i el sofriment de la població era secundari. En la guerra, els soldats són carn de canó, en moments determinats les seves vides tenen poc valor, però per justificar el seu patiment se'ls transforma en herois. La versió oficial de l'Exèrcit espanyol deixava clar que els nois que van morir a l'Annual, tot sigui dit per la incompetència dels seus comandaments, s'havien sacrificat defensant la pàtria (en realitat els habitants del Nord d'Àfrica eren els que defensaven el seu territori). Per tant, no ens ha d'estranyar la falta de consideració pel benestar de la població espanyola dels anys quaranta, per part d'un conjunt de militars ineptes que governaven l'Estat com si fos una immensa caserna i que el seu màxim objectiu era mantenir-se en el poder. Segons ells, pel bé de la pàtria.

Annex I

Beigbeder Atienza, Juan (Cartagena, 1881-Madrid, 1957). Alumne Acadèmia d'Enginyers (1902). Tinent d'enginyers, *1ª Brigada Mixta*, mobilitzada a Barcelona i destinada a Melilla, combats (1909). *Escuela Superior de Guerra* -Estat Major (1910). Destinat a Ceuta-Regulares (1914). Capità d'Estat Major a Tetuan- Brigada del general Dámaso Berenguer (1914). Estat Major Zona Tetuan, combats (1915). *Cruz del Mérito Militar* (pensionada). Comandant d'Estat Major, *Ayudante de Campo del Ministro de la Guerra* general Dámaso Berenguer 1918). *Ayudante de Campo del Alto Comisario, general Dámaso Berenguer-Tetuan* (1919-1922). Participà en nombroses operacions militars, entre altres, els combats per la recuperació de Xauen (1920) i Nador (1921). El setembre del 1922 fou comissionat per viatjar a Síria, per tal de perfeccionar l'idioma Àrab (*Colegio de los Padres Marianistas de Beirut*). Curs a l'Escola Superior de Guerra de Paris (1923-1925). Curs de llengües orientals-Paris (1925). Agregat Militar a l'ambaixada espanyola a Berlín-i legacions a Àustria, Txecoslovàquia i Hongria (1926-1934), contactes amb diferents unitats militars alemanyes. Tinent coronel d'Estat Major (1928). Va prometre fidelitat a la República (1931) i continuà l'Ambaixada espanyola a Berlín fins l'octubre del 1934 que va tornar a Espanya-havia assistit a unes maniobres de l'Exèrcit alemany. Destinat al Protectorat a les ordres del *Alto Comisario* (1934-1936), *<en situación de disponible forzoso y con residencia en Ceuta>*. El 1936 va conspirar contra la República *<por orden de S.E. El Generalísimo, de fecha 19 de julio es nombrado Delegado de Asuntos Indígenas. Por decreto de la Junta de Defensa Nacional es nombrado Secretario General de la Alta Comisaría de España en Marruecos>*. *Alto Comisario de España en Marruecos* (1937). Coronel d'Estat Major (1938). Ministre d'Exterior (agost 1939-octubre 1940). A Madrid a *las órdenes del Exmo. Ministro del Ejército* (1940-1943). Missió militar als Estats Units (1943-1945). General de brigada (1943). *Escuela Superior del Ejército* (1946-1947). A Madrid a *las órdenes del Exmo. Ministro del Ejército* (1947-1951). Reserva (1951). Va morir el 1957⁸³¹.

Dávila Arrondo, Fidel (Barcelona, 1878-Madrid, 1962). Alumne Acadèmia d'Infanteria (1894). Com a tinent forma part d'un batalló expedicionari a Cuba (1896)-combats i condecoracions. Curs d'Estat Major a la *Escuela Superior de Guerra* (1899).

⁸³¹ A.G.M.S. Subinspección de la 1º Región. Estado Mayor. Hoja de Servicios Juan Beigbeder Atienza.

Capitania General del Norte (Burgos) fins el 1919, que fou destinat a la *Comandancia General de Melilla* (1919)-tinent coronel d'Estat Major-2º *Jefe de E.M.* Acompanyà al *Comandante General* (general Silvestre) i al *Alto Comisario* en diferents operacions militars (1919-1921), com a *Jefe de la Sección de Campaña de la Comandancia General*; <en funciones de su cargo acompañaba a S.E. asistió a la operación que dio como resultado la ocupación del poblado de Annual, estableciéndose la posición de dicho nombre><el día 1 de junio y acompañado de su excelencia asistió a las operaciones sobre el Monte Abarran>⁸³². El 9 de juliol de 1921 (setze dies abans de la desfeta de l'Annual!) torna a la Península< embarcó en el Vicente la Roda y marchó en más de 3 meses de licencia por enfermo concedida por el Comandante General del Territorio para Burgos> i <sin terminarla se reincorporo a la Comandancia General de Melilla el 5 de septiembre>. *Jefe de Estado Mayor de la 6º Región* (Burgos), el 13 d'agost de 1923 declarà davant la Comisió de Responsabilitats (Annual) nomenada pel *Congreso de los Diputados*. Coronel d'Estat Major (1926) i general de brigada (1929)-*Capitania General de Burgos*. El 1931 va passar al situació de Reserva amb resideència a Burgos. El 18 de juliol de 1936 ocupà el Govern Civil de Burgos, i formà part de la *Junta de Defensa Nacional*. A l'octubre fou nomenat President de la *Junta Técnica del Estado* i *General Jefe del Estado Mayor del Ejército* (general de divisió). Ministre de Defensa Nacional el gener de 1938. Tinent general el 1939 i *Capitan General de la 2ª Región* (Sevilla). *Gran Cruz del Mérito Militar de la Orden del Aguila Alemana con Espadas*. *Jefe del Alto Estado Mayor* el 1941, el càrrec significava⁸³³: *Miembro y Secretario de la Junta de Defensa Nacional, Vocal Consejero del Consejo de Economía Nacional, Vocal del Consejo Superior del Ejército, Vocal de l'INI*⁸³⁴, President del *Consejo Ordenador de Minerales de Interés Militar COMEIM*). Procurador en Cortes (1943), President del Consejo Superior deIndústrias Militares (1944). Ministre de l'Exèrcit en el cinquè govern (1945-51). *Jefe del Gobierno durante la ausencia del Jefe del Estado* (1949)⁸³⁵. *Marqués de Dávila con Grandeza de España. Consejero del Reino i Procurador en Cortes*(1951-1961) (*consejeros Nacionales designados por el Jefe del Estado a Portugal*)⁸³⁶. *Capitán General de Ejército* (1962)⁸³⁷.

⁸³² A.G.M.S. Ministerio del Ejército.Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

⁸³³ A.G.M.S. Ministerio del Ejército.Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

⁸³⁴ SEPI Archivo INI Consejos de Administración.

⁸³⁵ A.G.M.S. Ministerio del Ejército.Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

⁸³⁶ BOE 199 18/07/1951; BOE 201 20/07/1951; BOE 212 31/07/1951.

⁸³⁷ A.G.M.S. Ministerio del Ejército.Hoja de Servicios del general Fidel Dávila Arrondo.

Fuentes Cervera, Eduardo (Madrid, 1882-1965). Alumne Acadèmia d'Infanteria (1898). Tinent d'infanteria (1900). *Escuela Superior de Guerra* (1905). *Estado Mayor Central* (1908). Capità d'Estat Major (1910). Ministeri de la Guerra (1914). Comandant d'Estat Major, Llicenciat en Dret, *Cruz de 2ª Clase del Mérito Militar pensionada con el 10% del sueldo*, professor *Escuela Superior de Guerra-història* (1916). Tinent coronel d'Estat Major (1927). Publicació *Historia de la actuación de España en Marruecos* (1927). Registrador de la Propietat, *comisión de enlace del Catastro y del Registro de la Propiedad* (1928). Va prometre fidelitat a la República i continuà en els mateixos càrrecs (1931). Baixa a l'Exèrcit segons llei del 29 d'abril del 1931-situació de retirat (1933). El 18 de juliol del 1936 estava a Madrid on va romandre amagat fins el maig del 1937 que pogué passar al costat franquista. Estat Major Exèrcit del Centre-batalla de Brunete (1937). Coronel d'Estat Major, *jefe de Estado Mayor del Primer Cuerpo de Ejército* (1938). *Jefe Estado Mayor Ejército de Levante*, ocupació de Catalunya, Madrid, Cuenca i València, *decreto del 25 de septiembre es destinado al Alto Estado Mayor, Secretario General del Ministerio del Ejército* (1939). General de brigada d'Estat Major, *Cruz del Mérito de la Orden del Aguila Alemana de 1ª Clase* (1940). *Subdirector y Jefe de Estudios de la Escuela Superior del Ejército* (1941-1948)⁸³⁸. President COMEIN (1947-1959)⁸³⁹. Havia sigut Registrador de la Propietat de la Bisbal⁸⁴⁰. Va morir a Madrid el 1965⁸⁴¹.

Gómez-Jordana y Souza, Francisco (Madrid, 1876-San Sebastian, 1944). Alumne *Academia General Militar* (1892). Tinent d'infanteria campanyes colonials a Cuba (1896-1897). Escola d'Estat Major (1899). Capità d'Estat Major (1902). *Estado Mayor Central* (1905). Comandant d'Estat Major (1911). *Comandancia General de Melilla, Estado Mayor* (1912-1915). Tetuan, *2º Jefe Estado Mayor Ejército Español en África y Jefe de Operaciones* (1915-1916), *Jefe Estado Mayor Ejército Español en África y Jefe Gabinete Militar Alto Comisario* (1917-1922). General de brigada d'Estat Major, *Jefe Estado Mayor del Ejército de Operaciones* (1922-1923). Comissió parlamentària responsabilitats desfeta Annual (25.07.1923). Vocal *Directorio Militar* (15.09.1923). General de Divisió d'Estat Major (1925). President Conferència Franco Espanyola per encetar una ofensiva militar al Rif, desembarcament d'Alhucemas (1925). *Director*

⁸³⁸ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios Eduardo Fuentes Cervera.

⁸³⁹ Archivo INI. Consejos de Administración. Comité Ordenador de Minerales de Interés Militar.

⁸⁴⁰ BOE 51 20/02/1953 Se declara jubilado por edad a D. Eduardo Fuentes Cervera. Registrador de la Propiedad de la Bisbal.

⁸⁴¹ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Eduardo Fuentes Cervera.

General de Marruecos y Colonias i *Vocal Consejo de Economía*, comte de Jordana (1926). *Alto Comisario y Jefe de las Fuerzas Españolas en Marruecos* (1927-1931). Abril 1931 cessament de tots els càrres, va passar a la reserva, ingressà a presons militars i processat. Condemnat per alta traïció a sis anys d'inhabilitació (1932). Separat de l'Exèrcit amb sou (1933). Aixecat contra la República, *Presidente Alto Tribunal de Justicia Militar-Valladolid* (1936). *Presidente Junta Técnica, Consejero de F.E.T. y de las J.O.N.S.* (1937). Vicepresident Govern i Ministre d'Exterior (1938). *Jefatura Nacional de Adquisiciones* (material de guerra). *Presidente Consejo de Estado* (1940). Ministre d'Exterior (1942). Va morir el 1944⁸⁴².

Martín Moreno, Francisco (Toledo, 1879-Cádiz, 1941). Alunme Acadèmia d'Infanteria (1895). Tinent d'infanteria, Escuela Superior de Guerra (1898). Estat Major 6º Región, capità d'Estat Major (1903-1906). Melilla *Jefatura Estado Mayor 1ª Brigada*, combats Gurugú, *Medalla Militar* (pensionada) (1909). Melilla, *Jefe Estado Mayor 2ª Brigada*, combats, comandant d'Estat Major (1912-1915). Tetuan, *Estado Mayor del Ejército de España en Africa-Sección operaciones* (el Cap de l'Estat Major era Gómez-Jordana) combats (1916-1917). Tinent coronel d'Estat Major (1921). Governador Civil de la Coruña (1922). *Ayudante de Campo del general Wenceslao Bellod- Consejo Supremo de Guerra y Marina* (1923). Llicenciat en Dret (1924). *Consejo Supremo de Guerra y Marina*. Coronel d'Estat Major (1930). *El día 25 de abril (1931) firmó la promesa de adhesión y fidelidad a la República*, el 25 de maig fou anul·lat l'ascens a coronel (1931). *Disponible forzoso 1ª División* (1932-1933). Altre vegada coronel d'Estat Major, *disponible forzoso 1ª División* (1934). *Jefe Estado Mayor Fuerzas Militares en Marruecos* (1935). Entre el 10 i el 13 de juliol de 1936 va assistir a unes maniobres realitzades per l'Exèrcit espanyol en el Protectorat, i el 18 es va adherir al Cop d'Estat contra la República, el 27 es va traslladar a Sevilla per organitzar les forces que arribaven des d'Àfrica, *Jefe Estado Mayor del Ejército expedicionario de África, Segundo Jefe Estado Mayor del Cuartel General del Generalísimo* (1936). *Primer Jefe Estado Mayor del Cuartel General del Generalísimo i Secretario de la Junta Superior del Ejército*, general de brigada (1937-1939). Missió militar a Roma visitant a Mussolini, el Rei d'Itàlia i el Papa, *Gobernador Militar del Campo de Gibraltar* (1939). *Gobernador Militar del Campo de Gibraltar y del Mando de la*

⁸⁴² A.G.M.S. Cuerpo de Estado Mayor del Ejército. Francisco Gómez-Jordana Souza.

División 22, general de divisió, Jefe del Alto Estado Mayor y Consejo de Economía Nacional (1940)⁸⁴³.

Masset Torres, Julio. (Tarragona, 1892-Pamplona, 1954). Alumne acadèmia d'Intendència (1908). *Comandancia de Tropas de Melilla* (1911), combats Riu Kert. *Cruz de 1º clase del Mérito Militar* (pensionada). Capità d'Intendència (1919). El 1931 deixà l'Exèrcit. El 18 de juliol del 1936, a les ordres de Mola organitza els transports militars. Cap del servei d'intendència dels revoltats en el front del Nord, organitza la mobilització industrial a Navarra, Cap d'Intendència 62 Divisió, i del CTV. Ocupació Bilbao, Santander, i Gijón, comandant d'intendència (1937). Medalla Militar, *Cuerpo de Ejército de Navarra*, ocupació de Tarragona, Barcelona i Girona (1939). *Alto Estado Mayor*, tinent coronel d'intendència (1940). Vocal COMEIM (1941-1953). Vocal ENCASO (1946-1953)⁸⁴⁴. Coronel d'intendència (1945)⁸⁴⁵, *Suenerario 6ª Región Militar. Procurador Cortes-Organización Sindical* (1943-1946)⁸⁴⁶, empresari en diferents indústries⁸⁴⁷.

Orgaz Yoldi, Luis (Vitoria, 1881-Madrid, 1946). Alumne Acadèmia d'Infanteria (1898). Tinent d'infanteria (1903). Melilla 1ª Brigada de Cazadores, combats *Barranco del Lobo*, *Cruz de 1ª Clase al Mérito Militar* (1909). Capità d'infanteria (1910). Tetuan *Tabor de Alcazarquevir nº 2- Regulares*, nombrosos combats, felicitacions per la seva actuació, represàlies <*sosteniendo tiroteo sobre el enemigo, haciéndole huir y cogiéndole 600 cabezas de ganado lanar y 57 vacuno*>, <*...siendo a su regreso tiroteado por gentes no sometidas, repeliendo la agresión, el día 16 volvió a dicha oficina para castigar a los autores de la agresión obligando a los Aduares a que pertenecen a la entrega de rehenes que respondieran de ellos*> comandant d'infanteria (1913). Tetuan *Tropas de Policía de Larache*, combats (1914). Profesor Academia de Toledo (1915-1918). Tetuan, *Oficina Central y Mando tropas de Policía Indígena*, combats, tinent coronel d'infanteria, operacions combinades amb la *Legión*, combats a Melilla-despres d'Annual, <*Medalla de Sufrimientos por la Patria, en el sentido de que la indemnización por una sola vez que le corresponde, son 6.000 pesetas (60% de su*

⁸⁴³ A.G.M.S. Estado Mayor General del Ejército. Hoja de Servicios. Francisco Martín Moreno.

⁸⁴⁴ Archivo INI Consejos de Administración.

⁸⁴⁵ A.G.M.S. Cuerpo de Intendencia Militar. Hoja de Servicios. Coronel Julio Maset Torres.

⁸⁴⁶ Congreso de los Diputados- Índice histórico de los Diputados.

⁸⁴⁷ ABC 3/11/1942 p. 8 “ Julio Masset Torres se destacó extraordinariamente en su labor de organización de las Brigadas Navarras. Posee profundos conocimientos económicos y es gerente de importantes industrias creadas por él”.

suelo) las cuales con las 1.110 por pensión diaria suman 7.110 y no 5.110 como se le consignaba >, coronel d'infanteria per mèrits de guerra (1919-1923). *Regulares de Larache, Subdelegado de Intervención Militar*, combats ordenats per Primo de Rivera, ràtzies a Aduars, *Medalla Militar* (1924). *Secretario de la Dirección General de Marruecos y Colonias*, general de brigada (1925-1927). Repressió aixecament dels artillers a Ciudad Real (1929). Repressió aixecament militar de Cuatro Vientos (1930). Va prometre fidelitat a la República, <Por orden telegràfica del Ministro de la Guerra se le autoriza a fijar su residencia a Las Palmas>(1931). *Deportado en Las Palmas de Gran Canaria, decretada su prisión, procesamiento y traslado a Madrid.../... ingresando en la Carcel Modelo* (1932). *Por decreto del 19 de junio de 1935 le fué concedida la Gran Cruz de la Orden de San Hermenegildo* (1935). Destinat a Canàries per realitzar un estudi de l'artilleria de les Illes, es va posar en contacte amb el general Franco, després del 18 de juliol, *Alto Comisario de España en Marruecos* (1936). *Jefatura de movilización, Instrucción y Recuperación, jefatura Ejército de Levante* (1937-1938). *Capitan General 4ª Región Militar* (1939-1940). *Alto Comisario de España en Marruecos y General Jefe de su Ejército, Jefe Alto Estado Mayor* (1941-1946)⁸⁴⁸.

Otero Navacués, José M^a (Madrid, 1907-1983). Alumne Acadèmia d'Artilleria-Marina de Guerra (1923). Campanya del Marroc-Cuirassat *Alfonso XIII* (1925). Tinent artilleria-Marina de Guerra (1927). *Taller de Precisión de Artillería del Ejército* (1928). *Arsenal de Cartagena*, destinat en comissió a Zurich i Jena *para efectuar estudios de aplicación a la Marina* (1929). Capità d'artilleria de la Marina de Guerra, viatge d'estudis a Berlín-Republika (1931). *Director Laboratorio y Taller de Investigación del E. M. de la Armada (L.T.I.E.M.A), Teniente coronel de Ingenieros de Armas Navales* (1948-1955). *Vicepresidente de la Junta de Energía Nuclear* (1951). *Presidente de la Delegación que representará España en la Conferencia Internacional sobre usos pacíficos de la energía nuclear. Dirección General de la Junta de Energía Nuclear* (1955). *Coronel de Armas Navales, al servicio de otros Ministerios* (1966). Fundador i Director de Instituto de Optica "Daza de Valdés" del C.S.I.C. (1946-1967). Contra-almirall honorífic (1968). La Marina de Guerra descriu: *Nota sobre los Honores y Distinciones recibidos por el Capitan de Navio Ing. D. José Mª Otero Navascués* (entre altres distincions): *Los trabajos realizados en la Junta de Energía Nuclear han*

⁸⁴⁸ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios de Luis Orgaz Yoldi.

*permitido crear grupos de especialistas en todas las ciencias y técnicas nucleares algunos capaces de diseñar y construir bombas atómicas, sin ayuda exterior, así como motores nucleares de propulsión naval, éstos con limitada colaboración exterior. En la misma J.E.N. han trabajado buen número de Jefes y Oficiales de Marina, algunos de ellos en puestos relevantes, así como se han dictado Cursos para la especialidad de los Ingenieros de Armas Navales*⁸⁴⁹.

Peñaranda Barea, José M^a (Zaragoza, 1901- Madrid, 1959). Alumne Acadèmia d'Enginyers (1917). Tinent d'enginyers (1922). Combats a Tetuan (1924-1925). *Escuela Superior de Guerra* (1925-1928). Medalla Militar de Marruecos (1925) Aeronàutica Militat (1930). Capità d'Estat Major (1931). *Al servicio de otros ministerios, Instituto Geográfico y Catastral, Catastro parcelario de Palencia* (1930-1936). Revoltat contra la República. Estat Major Govern Militar de Palència, reclutament de voluntaris, combats al Nord de la província (1936). Ocupació de Reinosa, Cap d'Operacions 62 Divisió, comandant d'Estat Major (1937). Estat Major Exèrcit del Nord (va obrir els embasaments del Nord de Lleida-batalla de l'Ebre) (1938). Estat Major Exèrcit del Centre, Responsable del material del C.T.V., Vocal M.Z.A., *Alto Estado Mayor* (transports), *Instituto Geográfico* (1939). *Alto Estado Mayor* (minerals), *Cruz al Mérito de la Orden del Aguila Alemana*, *Vocal Secretario de la Junta que se constituye, declarando de interés nacional la fabricación de gasógenos adaptables a vehiculos Automóviles* (1940). *Alto Estado Mayor* (comissió reguladora del carbó), Vocal COMEIM (secretari general), Vocal RENFE, carnet de peridista professional, tinent coronel d'Estat Major per mèrits de guerra, *comisión para Burdeos y Hendaya, como delegado del Gobierno para la Ordenación de Transportes y en representación del Alto Estado Mayor* (1941). Viatge a Alemanya formant part del Consell d'Administració de RENFE (invitació del Ministre de ferrocarrils del III Reich), *por oficio del Alto Estado Mayor es dedignado representantedel mismo en la Comisión Interministerial de Tratados y Comercio Exterior, viatge a Alemania al objeto de estudiar los transportes alemanes en los distintos frentes, viatge a Portugal acompañant al Ministre Comte de Jordana* (1942). Viatge a Portugal com a Vocal del COMEIM (1943). Autorització per *continuar desempeñando el cargo de Consejero de Hidronitro Española S.A.*, viatges a Portugal com a representant del COMEIM (1944). Vocal COMEIM (1945-1953). *Estado Mayor Central del Ejército* fins el 1957. Coronel

⁸⁴⁹ Archivo Central del C.G.A.

d'Estat Major (1953). *Comisión a Estados Unidos de Norteamérica para visitar la fabricación de cauchos sintéticos, en relación con la producción de este producto en España* (1956)⁸⁵⁰.

Vigón y Suero-Díaz, Juan (Colunga, 1880-Madrid, 1955). Alumne Acadèmia d'Enginyers (1896). Tinent d'enginyers (1900). Capità d'enginyers (1906). *Escuela Superior de Guerra* (1906-1909). Ceuta, *Regimiento Mixto de Ingenieros*, combats, *Cruz de 1ª Clase del Mérito Militar Roja* (1916). *Estado Mayor Central del Ejército*, Comandant d'Enginyers (1918). *Ayudante de Órdenes de S.M.el Rey*, tinent coronel d'enginyers (1921-1925). Professor *Príncipe de Asturias e Infantes* (1925-1931). Es va retirar de l'Exèrcit després de la proclamació de la República (1931). A Caravia (Oviedo) (1932-1933). <Desde comienzo del año en la misma situación y residencia hasta el 8 de Octubre que, incorporándose a la Columna que mandaba el Coronel Solchaga y se dirigía sobre la cuenca minera de Asturias se hizo cargo de las funciones de Jefe de E.M. de la misma, tomando com ella en las operaciones realizadas hasta la total pacificación de Asturias>(1934). Retirat de l'Exèrcit (1935). El 18 de juliol de 1936 estava a Buenos Aires, trasllat urgent a Burgos-12 d'agost, columna Beorlegui, ocupació de San Sebastián i Irun, Cap Estat Major de les *Brigadas Navarras* (1936). Ocupació de Bilbao, Santander i Asturias, Coronel, *Medalla Militar*, *Jefe Estado Mayor del Ejército del Norte*, general de brigada per mèrits de guerra, ocupació de Teruel, batalla de l'Ebre, ocupació de Barcelona, *Jefe Alto Estado Mayor* (1937-1939). *Jefe Alto Estado Mayor*, general de divisió. Ministre de l'Aire, *Gran Cruz de la Corona de Italia*, *Gran Cruz del Aguila Alemana con espadas* (1940). Ministre de l'Aire (1940-1945). Tinent general (1943). *Director Escuela Superior del Ejército* (1945). *Jefe Alto Estado Mayor* (1946-1955). *Presidente Instituto Nacional de Técnica Aeronáutica* (1950). *Presidente de la Junta de Energía Nuclear* (1951). Va morir el 1955⁸⁵¹.

Vigón y Suero-Díaz, Jorge (Colunga, 1893-Madrid, 1978). Alumne Acadèmia d'Artilleria (1909). Tinent d'artilleria, *Comandancia de Artillería de Ceuta*, combats (1914-1916). Capità d'Artilleria (1919). *Fábrica de Artillería de Trubia* (1922). <El 24 de abril (1931) firmó el compromiso Adhesión a la República> <Por O. Cr. de 23 de dicho mes es destinado al Museo de Artillería>< cargo que desempeñó hasta el 16 de julio en que por Circular del día 10 se le concedió el retiro para Madrid><en cuya

⁸⁵⁰ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Estado Mayor. José Peñaranda Barea.

⁸⁵¹ A.G.M.S. Ministerio del Ejército. Hoja de Servicios de Juan Vigón Suero-Díaz.

situación percibirá el haber definitivo que le corresponda> (1931). El 18 de juliol del 1936 es va posar a les ordres del militars colpistes a Burgos, destinat a Pamplona participà en els combats de San Marcial, San Sebastián i Irún, comandant d'artilleria (1936). *Brigadas Navarras*, combats (1937). *Ejército del Norte*, tinent coronel d'artilleria (1938). *Ayudante de Campo del Jefe del Alto Estado Mayor*-el seu germà (1939). *Ayudante de Campo del Ministro del Aire*-el seu germà, *Cruz del Mérito de la Orden del Águila Alemana con espadas de 1ª clase* (1940-1944). Coronel d'artilleria, *Regimiento de Artilleria 75* (1944). *El Estado Mayor Central* va publicar el seu llibre *Milicia y Política* (1947).<*Se declara de utilidad para el Ejército, la obra Milicia y Reglamento Militar de la que es autor*> (1948). General de brigada d'artilleria, *Gobernador Militar del Ferrol* (1953). <*Se declara de utilidad para el Ejército, la obra El Ejército de los Reyes Católicos de la que es autor*>(1954). Ministre d'Obres Públiques (1957-1965)⁸⁵².

⁸⁵² A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios Jorge Vigón Suero-Díaz.

Annex II

Alfaro Fournier, Jesús (Vitoria, 1895-1961). Pertanyia a la família Fournier de Vitòria (jocs de cartes). Marina de Guerra, enginyers navals. El 1936 (tinent coronel d'enginyers) es va fer càrrec de la *Jefatura del Ramo de Ingenieros del Arsenal de la Carraca*⁸⁵³. General de divisió d'enginyers navals (1959). Càrrecs: *Jefe de los Servicios Técnicos y de Movilización de la Intendencia Naval* (1937)⁸⁵⁴, *Presidente E.N. Elcano de la Marina Mercante*, *Director Unión Naval de Levante SA*⁸⁵⁵, *Director General Comunicaciones Marítimas* (1938)⁸⁵⁶, *Secretario General Técnico de la Inspección Central de Obras, Construcciones y Suministros de la Marina* (1950)⁸⁵⁷, *Vocal INI* (1950)⁸⁵⁸. També va actuar com a industrial (1948): autorització instal·lació fabrica ciment⁸⁵⁹.

Alarcón de la Lastra, Luis. (Sevilla, 1891-1971) Marqués de Rende i Comte de Gálvez (1955)⁸⁶⁰, terratinent⁸⁶¹. Família de tradició militar, de nou germans, sis havien ingressat a l'Exèrcit, un dels germans, Fermín, alferes d'infanteria destinat a la *Legión*, va morir en els combats de Tizzi Azza (1924), on també va caure el tinent coronel Valenzuela (cap de la *Legión*)⁸⁶². El 1904 s'incorporà a l'Acadèmia d'Artilleria, va prendre part activament a la guerra del Rif, com a tinent (1914) i posteriorment amb el grau de capità d'artilleria (1924) (*Medalla Militar*). El 1931 proclamada la Segona República va deixar les Forces Armades, i va participar en la fundació de la *Federación Económica de Andalucía* (FEDA) i la *Confederación Nacional Católico Agraria* (CNCA) de tendència catòlica i conservadora vinculada tant al *Partido Agrario* com a la CEDA de Gil Robles. Diputat partit pel *Partido Agrario* (1933-1936). El 18 de juliol del 1936 intervingué

⁸⁵³ BOE 59 17/12/1936.

⁸⁵⁴ BOE 246 23/06/1937.

⁸⁵⁵ ALFARO CALIN, A. "Ingeniería Naval" Abril 2004.

⁸⁵⁶ BOE 500 05/03/1938.

⁸⁵⁷ BOE 140 20/05/1950.

⁸⁵⁸ SEPI Archivo INI. Consejos de Administración.

⁸⁵⁹ BOE 366 01/12/1948.

⁸⁶⁰ Rehabilitación del título de Conde de Gálvez BOE 221 09/08/1955.

⁸⁶¹ ALVAREZ REY, L. "Reforma y contrarreforma agraria durante la II República (Carmona 1931-36)" CAREL n° 5 enero 2007 (...) En este trabajo se aborda lo sucedido en Carmona con el proyectado asentamiento de campesinos en unas fincas propiedad de la Casa de Alba, llevadas en arrendamiento por Luis Alarcón de la Lastra -hombre fuerte de la patronal y futuro ministro de Franco- y expropiadas por el Instituto de Reforma Agraria en 1933. El conocimiento detallado del proceso de incautación de "Las Arroyuelas" ha sido posible gracias a la abundante documentación conservada en el Archivo privado de Manuel Jiménez Fernández, Ministro de Agricultura de la CEDA entre octubre de 1934 y comienzos de 1935. (Sindicato Andaluz de trabajadores).

⁸⁶² SALAS, N. 2010 p. 160.

activament en l'aixacament militar a Sevilla. Capità d'una bateria d'artilleria, va formar part de l'ofensiva franquista per conquerir Madrid. Participà en l'ocupació de Toledo i resultà ferit en els combats de la *Ciudad Universitaria* de Madrid (*Medalla Militar Individual*)⁸⁶³. Finalitzà la Guerra Civil amb el grau de tinent coronel d'artilleria i li fou concedida la *Laureada Colectiva* (combats per la conquesta de Toledo). *Gobernador Civil de Madrid* (1939), *Ministre d'Indústria i Comerç* (1939)⁸⁶⁴, *Delegado del Gobierno en la Confederación Hidrográfica del Guadalquivir* (1945), *Procurador Cortes* (1943-1965) (*designados por el Jefe del Estado*)⁸⁶⁵. Ocupà càrrecs en diferents consells d'administració de la banca i de la indústria⁸⁶⁶. Coronel d'artilleria (1943), general de brigada (1952), *Jefe de Artilleria del Cuerpo de Ejército VII*. General de divisió (1957), grau en el que es va retirar.

Alarcón de la Lastra, Juan⁸⁶⁷. (Sevilla, 1895-1976). Germà del Ministre Luis Alarcón. Capità d'artilleria durant la Guerra Civil. General *Subinspector del Cuerpo de Ingenieros de Armamento y Construcción* (1958)⁸⁶⁸, estava en possessió de diferents condecoracions entre elles la *Gran Cruz de la Real y Militar Orden de San Hermenegildo*. Vocal I.N.T.A. (representant al Ministeri de l'Exèrcit-1958). General de divisió (1959). Càrrecs no militars: *Director general de industria* (1939-1941)⁸⁶⁹. Emparentat amb la família sevillana Benjumea Burín (Joaquín Benjumea Burín fou Ministre d'Hisenda).

Angulo Otaolaurruchi, Eduardo. (Va morir a Madrid el 1979). Coronel d'artilleria. Expert en explosius, com a capità havia estat destinat a la Fàbrica de Pòlvors de Granada. El 1940 va escriure, *La autarquia en la industria de explosivos militares*⁸⁷⁰. Càrrecs no militars: Secretari Consell d'Administració ENCASO, Vocal de REPESA, Director del centre d'investigació ENCASO⁸⁷¹. Havia efectuat viatges a Alemanya (1944) acompanyant el tinent coronel Planell (President d'ENCASO) buscant tecnologia per la fabricació de benzines sintètiques, el 1952 va publicar *Actividades*

⁸⁶³ AGMS Luis Alarcón de la Lastra.

⁸⁶⁴ BOE 223 11/08/1939.

⁸⁶⁵ Congreso de los Diputados. Índice histórico de los Diputados.

⁸⁶⁶ Real círculo de labradores de Sevilla. President 1946-1947.

⁸⁶⁷ JEREZ, M. (1982) p. 218 "sin poseer título propio pertenecía a familias de la aristocracia española, de la vieja nobleza andaluza."

⁸⁶⁸ BOE 30 04/02/1958.

⁸⁶⁹ BOE 250 07/09/1939.

⁸⁷⁰ REVISTA EJERCITO. Nº 011 Diciembre 1940.

⁸⁷¹ Archivo INI Consejos de Administración ENCASO y REPESA.

sobre fabricación de combustibles líquidos y lubricantes e industrias conexas del INI. Conseller Delegat d'ENIRA⁸⁷². President ? de *Empresa Nacional del Petroleo* (ENPETROL). Llicenciat en Ciències Químiques, el 1962 fou condecorat amb la *Gran Cruz de la Orden Civil de Alfonso X el Sabio*⁸⁷³.

Antón Rozas, Santiago. (1887- Madrid, 1972). Almirall (1949), carrera militar dins la Marina de Guerra: *Alto Estado Mayor* (1943), *Segundo Jefe Estado Mayor de la Armada* (1950), el 27/02/1957 fou nomenat *Comandante General de la Flota*⁸⁷⁴, *Jefe Estado Mayor de la Armada* (1957), *Capitán General del Departamento marítimo del Ferrol del Caudillo* (fins el 1963)⁸⁷⁵. El 1943 havia participat en la comissió militar espanyola encarregada de gestionar la compra de material bèl·lic al III Reich. Càrrecs no militars: des del 1952 Vocal Consell d'Administració de REPESA (1951-1956) en representació de l'INI⁸⁷⁶, *Procurador Cortes-designados por el Jefe del Estado* (1958-1961)⁸⁷⁷.

Arias Martínez, Luis. Pilot militar (1932), enginyer aeronàutic, comandant d'artilleria de la Armada (1937)⁸⁷⁸, tinent coronel d'enginyers aeronàutics (1940). Càrrecs no militars: Vocal ENCASO a partir del 1942, Vocal de REPESA a partir de 1949⁸⁷⁹. Vocal de Empresa Nacional de Industrialización de Residuos Agrícolas S.A. (ENIRA)⁸⁸⁰.

Aymat Mareca, José M^a. (Barcelona, 1888-Madrid, 1957) El 1907 ingressà a l'acadèmia d'infanteria de Toledo, i el 1909 es va diplomà d'Estat Major. Pilot militar, participà a les campanyes al Marroc amb recent creada Aeronàutica Militar. Capità d'Estat Major (1918), comandant d'Estat Major (1929). L'octubre del 1934, el Ministre de la Guerra, Hidalgo, el va condecorar⁸⁸¹(tinent coronel). Iniciada la Guerra Civil, es va passar al costat franquista on aconseguí el grau de Coronel d'Estat Major (1939).

⁸⁷² MARTÍN, M. "ENIRA y el plan Nacional de Aprovechamientos de Residuos Agrícolas de 1952. Historia de un fracaso". *Historia Industrial* nº 9.

⁸⁷³ BOE-A-1962 25436.

⁸⁷⁴ BOE 60 01/03/1957.

⁸⁷⁵ BOE 180 29/07/1963.

⁸⁷⁶ Archivo INI Consejos de Administración.

⁸⁷⁷ Congreso de los Diputados. Índice histórico de los Diputados.

⁸⁷⁸ BOE 406 30/11/1937.

⁸⁷⁹ Archivo INI Consejos de Administración.

⁸⁸⁰ MARTÍN, M. "ENIRA y el Plan Nacional de Aprovechamiento de Residuos Agrícolas de 1952: Historia de un fracaso". *Historia Industrial* 1996 nº 9 p.123.

⁸⁸¹ Gaceta de Madrid 277 04/10/1934 Gaceta de Madrid: Diario Oficial de la República 46 15/02/1935. Cruz de segunda clase al mérito militar. Pensionada con un 10% del sueldo.

General de brigada de l'Exèrcit de l'Aire (1940), general de divisió (1948) destinat a *El Alto Estado Mayor*⁸⁸². Càrrecs no militars: Vocal IBERIA (1945)⁸⁸³. Vocal INI (1951)⁸⁸⁴.

Barba Badosa, Francisco. Coronel d'infanteria (1929), va participar en la defensa de Terol (1937) on fou fet presoner i va resultar ferit (*Caballero Mutilado Absoluto-cec*). El 1940 va ser nomenat vocal del Consell d'Administració de CAMPSA en representació de l'Estat⁸⁸⁵.

Barrón Ramos de Sotomayor, Eduardo (Cuba, 1888-Madrid, 1949) Pilot militar i projectista d'avions⁸⁸⁶. Alumne a l'Acadèmia d'Enginyers de Guadalajara (1902), pilot d'aerostació, i un dels primers pilots militars d'avions, va combatre al Nord d'Àfrica a les ordres del capità Kindelan, efectuant uns dels primers bombardejos a poblats indígenes, amb bombes específicament dissenyades per avions⁸⁸⁷. El 1931 es va acollir a la Llei Azaña i es va retirar de les Forces Armades. Comandant d'enginyers durant la Guerra Civil (1938), general de brigada d'enginyers aeronàutics (1945)⁸⁸⁸, *Director General de Industria y Material del Ejército del Aire*. Vocal INI (1947)⁸⁸⁹.

Beltrán Vivar, Rufino. (Madrid, 1900-1978) Alumne Acadèmia d'Artilleria (1918). Destinat a Melilla (1922) participà en nombrosos combats, especialment els de la defensa de l'Illa d'Alhucemas (1925)- va coincidir amb el capità Planell- efectuant bombardejos sobre poblats marroquins. El 1931, com a capità, va jurar fidelitat a la República, ingressà en la *Escuela Superior de Guerra*, i formà part de l'Estat Major de la *1ª División*. El 18 de juliol estava de guarnició a Valladolid, on ocupà el Govern Civil per ordre dels generals revoltats. A l'octubre fou destinat al *Cuartel General del Generalísimo*, amb el càrrec de *Jefe de la 2ª Sección del Estado Mayor*, és a dir, el servei d'informació. Com a comandant d'artilleria va prendre part en l'ocupació de Santander. Destinat a la *4ª Sección del Estado Mayor del Generalísimo* (logística). Acompanyà al general Orgaz a Berlín (1938) i a continuació s'incorporà al *Cuerpo de Ejército del Maestrazgo* en la Batalla de l'Ebre. Una vegada finalitzada la guerra, *el 11*

⁸⁸² RAMIREZ, P. "Grandes Autores del Arte Militar" Revista Ejército. Abril 2012 p.120.

⁸⁸³ BOE 330 26/11/1945.

⁸⁸⁴ SEPI Archivo INI. Consejos de Administración.

⁸⁸⁵BOE 49 18/02/1940.

⁸⁸⁶ www.ejercitodelaire.mde.es

⁸⁸⁷ WARLETA, J. "Barron Ramos de Sotomayor" Revista Aeroplano 1986 nº 6.

⁸⁸⁸ BOE 493 26/02/1938.

⁸⁸⁹SEPI Archivo INI. Consejos de Administración.

de julio (1939) salió para Salamanca y San Sebastián en una misión confidencial y secreta que le ordeno S.E.el Generalísimo. Tot seguit es designado para marchar a Asturias a estudiar la situación militar, política y social de dicha zona. A les ordres del general Camilo Alonso Vega va formar part d'una comissió encarregada para el estudio y modificación de plantillas y formulando el ante-proyecto de las Leyes de Organización, Reclutamiento y Cuadros y Efectivos⁸⁹⁰. Ministeri d'Indústria i Comerç: Comisario General de Abastecimientos y Transportes (1939-1946)⁸⁹¹, Vocal del Consell Obras Monumento a los Caídos⁸⁹². Després del cessament com a cap de la CAT va tornar a El Alto Estado Mayor (1947). A continuació deixa El Alto Estado Mayor pasando a prestar Servicios al Instituto Nacional de Industria, en las condiciones que determina el artículo 50 del Reglamento por el que se rige dicho Instituto, o sea sin dejar de pertenecer al Alto Estado Mayor de plantilla, conservando su plaza, sueldo y demás remuneraciones (1947)⁸⁹³ (Un tinent coronel d'artilleria que a l'INI gestionava les indústries de l'alimentació), Secretario Comisión Permanente Plan Badajoz⁸⁹⁴, Procurador en Cortes-designados por el Jefe del Estado (1943-1949)⁸⁹⁵. Placa de la Real Orden de San Hermenegildo, pensionada. Reserva el 1953 i dos anys més tard es nomenat coronel honorífic (continuà a l'INI). Morí a Madrid el 1978.

Dávila Arrondo, Fidel (Annex I)

del Corral Saiz, José (Madrid, 1909-1975). Acadèmia d'Enginyers (1923). El 1931 va prometre fidelitat a la República (tinent d'enginyers). Curs d'electricitat a Paris (1932), ingeniero electricista-Escuela Superior de Electricitat de París). Curs de Radio Electricidad-Escuela Superior de Radioelectricidad de París (1933). El 18 de juliol estava destinat a Palma de Mallorca, on es va aixecar contra la República. Cap de transmissions de les Illes, va formar part de les tropes revoltades que es van oposar al desembarcament republicà del capità Bayo i també de l'expedició franquista per conquerir Eivissa. Cap dels Serveis Radiotelegràfics del Sud d'Espanya i Nord d'Àfrica

⁸⁹⁰ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Rufino Beltrán Vivar.

⁸⁹¹ BOE 273 30/09/1939.

⁸⁹² BOE 113 23/04/1943.

⁸⁹³ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Rufino Beltrán Vivar. GOMEZ MENDOZA, A. "Hacia una economía del frío. El plan de red frigorífico nacional 1947-51" Documentos de trabajo. Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales UCM. Para plasmar en realidades la Red Nacional del Frío Industrial, el presidente del INI colocó al frente del Departamento de Industrias de la Alimentación (DIA) que había creado en 1946, al Teniente Coronel de Artillería Don Rufino Beltrán Vivar.

⁸⁹⁴ BOE 154 02/06/1952.

⁸⁹⁵ Congreso de los Diputados- Índice histórico de los Diputados.

(1937). Capità de la *Compañía Radio del Ejército del Sur* (1938). Professor acadèmia d'enginyers de l'Exèrcit (1940)-Comandant d'enginyers. Missió militar espanyola a Itàlia (1941), *2º Sección Estado Mayor del Ejército* (informació), el juliol del 1941 fou nomenat *Director General de Estadística*, <según el referido decreto (D.O. nº175) le es válido como tiempo de activo todo el que permanezca en el citado destino y tiene derecho a reserva de destino. Y al Servicio de otros ministerios finó el año>. El 1946 fou nomenat *Comisario General de Abastecimientos y Transportes* (1946-1953) i alhora continuava com a <disponible forzoso en la 1ª Región Militar>. Professor *Escuela Politécnica del Ejército* (1954). Tinent Coronel d'enginyers (1957), Coronel (1965). *Director del Taller y Centro Electrónico de Ingenieros* (1969). *Por decreto 3057/1970 de 23 de Septiembre se le promueve al empleo de General Subinspector del Cuerpo de Ingenieros de Armamento y Construcción*⁸⁹⁶. Altres càrrecs: Vicepresident de l'INI (1963-1970)⁸⁹⁷, President de Fosfatos de Bu-Craa S.A. y Butano S.A. *Procurador en Cortes Organización Sindical, Consejeros Nacionales* (1943-64)⁸⁹⁸- Falangista⁸⁹⁹, membre del *Consejo Nacional del Movimiento- Consejeros de Libre Designación* (1964)⁹⁰⁰. Vicepresident *Instituto Nacional de Previsión* (1945)⁹⁰¹. *Gran Cruz de la Orden Imperial del Yugo y las Flechas* (1966)⁹⁰². *Gran Oficial de la Orden de Africa*⁹⁰³. Membre de l'Opus Dei⁹⁰⁴.

Diez de Rivera y Casares, Pascual (Madrid, 1889-1952). Terratinent, Marqués de Valterra (1920)⁹⁰⁵. Diputat conservador 1920-1923. Carrera militar dins la Marina de Guerra. El 18 de juliol es va adherir als militars revoltats contra la República i va pendre part activament en la guerra com a comandament de l'Armada. Director *Instituto Social de la Marina*. Almirall (1944)⁹⁰⁶. *Alto Estado Mayor* (1948)⁹⁰⁷. Càrrecs no militars:

⁸⁹⁶ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de José del Corral Sáiz.

⁸⁹⁷ BOE 281 23/11/1963.

⁸⁹⁸ Congreso de los Diputados- Índice histórico de los Diputados.

⁸⁹⁹ JEREZ, M. (1982) p.150.

⁹⁰⁰ ABC 19/06/1964.

⁹⁰¹ BOE 314 10/11/1945.

⁹⁰² BOE 170 18/07/1966.

⁹⁰³ BOE 235 01/10/1974.

⁹⁰⁴ YNFANTE, J. *La prodigiosa aventura del Opus Dei*. Ruedo Ibérico 1970. p. militantes IX

⁹⁰⁵ Rehabilitació del Títol de Marqués de Valterra (1920).Gaceta de Madrid 333 28/11/1920.

⁹⁰⁶ BOE 221 29/07/1944.

⁹⁰⁷ BOE 137 16/05/1948.

Director General Pesca Marítima (1938)⁹⁰⁸, *Procurador en Cortes- Organización Sindical* (1943-1949).

Fernández Cuevas y Salorio, Ricardo. Comandant d'artilleria (1939). Càrrecs no militars: Sotssecretari d'Indústria (1938), *Director gerente Aguas de la Coruña SA*⁹⁰⁹, *Procurador Cortes*(1946-1949) (*Asociaciones, Colegios y Cámaras*) (*ley de Sucesión* 1947)⁹¹⁰.

Fernández Ávila, Áureo. Tinent coronel d'enginyers navals (1939). Càrrecs no militars: Director drassanes de Cartagena de la S.E.C.N. (disseny de submarins)(1932), *Director de Investigación Técnica del Consejo Superior de Investigaciones Científicas* (1942)⁹¹¹, Vocal *E.N. Bazán de Construcciones Navales Militares S.A* (1947)⁹¹², Vicepresident INI (1949)⁹¹³, *Director General Industrias Navales* (1952)⁹¹⁴. President ENSIDESA (1966). *Gran Cruz de la Orden Imperial del Yugo y las Flechas*⁹¹⁵.

Génova Torruella, Arturo. (Barcelona, 1889- Cartagena, 1960). Marina de Guerra. Capità de corbeta (1932). Agregat naval a París fins el juliol del 1936⁹¹⁶. Participà en la Guerra Civil al costat revoltat, de manera que continua a París, però com agregat naval a l'abaixada franquista, finalitzà la guerra com a capità de navili -*Estado Mayor de la Armada*⁹¹⁷. Almirall (1944)⁹¹⁸. Càrrecs no militars: Vocal INI (1945)⁹¹⁹, Vocal *E.N. Bazán* (1949)⁹²⁰, *Director General del Instituto Español de Oceanografía* (1957)⁹²¹.

⁹⁰⁸ BOE 480 13/02/1938.

⁹⁰⁹ MIRAS, J. PIÑEIRO, C. "El abastecimiento de aguas en la ciudad de A Coruña durante el franquismo". Revista galega de economía. Vol.12, nº 2, 2003. Universidad de A Coruña.

⁹¹⁰ FERNANDEZ,L. "El paso de la Ley de Sucesión por las Cortes Españolas: ¿Hacia una continuidad del régimen? Revista de la facultad de geografía e historia nº 1, 1987 p.p. 413-438.

⁹¹¹ BOE 295 22/10/1942.

⁹¹² BOE 209 28/07/1947.

⁹¹³ SEPI Archivo INI Consejos de Administración.

⁹¹⁴ BOE 209 28/07/1947. BOE 56 25/02/1949. BOE 18 18/01/1952.

⁹¹⁵ BOE 236 01/10/1968.

⁹¹⁶ Gaceta de Madrid: Diario Oficial de la República. 212 30/07/1936 Cessament en el càrrec i baixa definitiva de la *Armada*.

⁹¹⁷ BOE 249 06/09/1939.

⁹¹⁸ BOE 221 29/07/1944.

⁹¹⁹ SEPI Archivo INI Consejos de Administración.

⁹²⁰ BOE 52 21/02/1949.

⁹²¹ BOE 57 01/04/1957.

Gonzalez-Aller Acébal, Benigno. Almirall (1944). Carrera militar dins la Marina de Guerra *Comandante General de la Flota* (1953)⁹²². Càrrecs no militars: Vocal REPESA (1956)⁹²³.

Izquierdo Croselles, Juan. (Trubia, 1883- Madrid, 1975). Alumne Acadèmia d'Artilleria (1898). Tinent d'artilleria (1902). *Ejército de Operaciones de Melilla, valor acreditado, Medalla de Melilla* (1909-1910). Capità d'artilleria. *Fabrica de Pólvoras y Explosivos de Granada* (1911-1919). Comandant d'artilleria, *Fabrica de Pólvoras y Explosivos de Granada*, felicitació del Ministre de la Guerra *por su manifiesta competencia en las cuestiones de química orgànica* (1922). *Una comisión por tiempo ilimitado para en unión de otros Jefes y Oficiales reconocer el territorio de la Península a fin de elegir el sitio más adecuado donde assentar una fàbrica de productos químicos con aplicación al ramo de la guerra* (1922). *Se amplia la comisión concedida el año anterior para el estudio y realización de las obras que se han de llevar a cabo hasta la completa instalación de la citada Fábrica, con residencia en Madrid* (1923). *Es destinado de plantilla a la Fábrica Nacional de Productos Químicos donde se hallaba en comisión. Comisión de Servicio al objeto de visitar los talleres de la Sociedad Electroquímica de Flix y estudiar en ellos un electrolizador proyectado y construido por la misma* (1924). Melilla, *recoger en dicha plaza datos prácticos y noticias referentes a la producción y empleo de elementos de combate que ha de elaborar la Fábrica, cap laboratoris de la Fábrica Nacional de Productos Químicos. Formó parte en una comisión nombrada para informar acerca de la bondad del gas producido en el taller de fabricación de Iperita de la Fábrica Nacional de Productos Químicos de Alfonso XIII*. Viatges a França i Alemanya-vàries vegades (1925-1928). Promesa de fidelitat a la República, *Fábrica Nacional Productos Químicos* (1931). Tinent coronel (1932). *Se declara de utilidad para el Ejército la obra titulada Manual de Guerra Química. Curso de Guerra Química. Director del Centro y Estudios de la Marañosa* (1933-1935). El 18 de juliol del 1936 estava a Granada, per ordre del *Generalísimo fue incorporado a su Cuartel General en Cáceres, Director Fábrica Nacional de Toledo*, coronel d'artilleria, *Subdirector del Servicio de Guerra Química* (1936). Salamanca, *Director Fábrica Nacional de Toledo, Subdirector del Servicio de Guerra Química* (1937-1939). *Jefe de la 2ª Sección de la Dirección General de*

⁹²² BOE 171 20/06/1953.

⁹²³ Archivo INI. Consejos de Administración REPESA.

Industria y Material del Ministerio del Ejército, Director del Centro contra Gases de la Marañosa, Cruz del Orden del Mérito de la Orden del Aguila Alemana con Espadas (1940). General de brigada d'artilleria, *Director de la Escuela Politécnica del Ejército* (1941). *Director General de Industria y Material Ministerio del Ejército*, Vicepresident (INI) *Sociedad Ibérica del Nitrógeno*⁹²⁴(1942-1947). Va morir el 1975⁹²⁵.

Lobo Montero, Constantino. (El Ferrol, 1916-1993). Comandant d'artilleria (1937), general d'artilleria (1958)⁹²⁶. Càrrecs no militars: *Secretario General Técnico del Ministerio de Industria y Comercio* (1939), Vocal *Instituto Nacional de Previsión* (1944)⁹²⁷.

López Valencia, José. General (1944). Tinent general E.M. (1956). El 1956 fou nomenat *Capitán General de Canarias y Jefe de las fuerzas de Tierra Mar y Aire* durant les operacions militars al Sahara Occidental i Sidi Ifni ⁹²⁸. Càrrecs no militars: Vocal INI (1949)⁹²⁹, *Procurador Cortes- Designados por el Jefe del Estado* (1952-1955)⁹³⁰, *Consejero de Estado* (1959)⁹³¹.

López Uriarte, Miguel. Militar revoltat contra la República en el Ferrol, *Delegado Orden Público* (1936)⁹³², Comandant d'artilleria-*Cuartel General del Generalísimo* (1937). Càrrecs no militars: *Director General Comercio y Política Arancelaria* (1939)⁹³³.

Martín-Montalvo Gurrea, Jose. Capità d'aviació (1925), coronel (1940), general enginyers aeronàutics (1949). Vocal INI (1949)⁹³⁴.

Masset Torres, Julio. (Annex I)

Moreno Calderón, Fernando (Puerto Rico, 1880-Madrid, 1967). Alumne Acadèmia d'Infanteria (1896). *Escuela Superior de Guerra* (1901), capità d'Estat Major (1907).

⁹²⁴ Archivo SEPI. Sociedad Ibérica del Nitrógeno (SIN).

⁹²⁵ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios. Juan Izquierdo Croselles.

⁹²⁶ BOE 233 29/09/1958.

⁹²⁷ BOE 313 08/11/1944.

⁹²⁸ BOE 278 04/10/1956.

⁹²⁹ SEPI Archivo INI. Consejos de Administración.

⁹³⁰ Congreso de los Diputados- Índice histórico de los Diputados.

⁹³¹ BOE 244 12/10/1959.

⁹³² A represión franquista en Galicia. Actas dos traballos presentados ao Congreso da Memoria Narón, 4 a 7 de decembro de 2003.

⁹³³ BOE 337 03/12/1939.

⁹³⁴ SEPI Archivo INI. Consejos de Administración.

E.M. *Ejército de Marruecos* (1909), combats regió Occidental, Ceuta. Repressió intents revolucionaris a València (1917). Professor *Escuela Superior de Guerra-logística* (1921). Promesa de fidelitat a la República, continua a la *Escuela Superior de Guerra*. Coronel d'Estat Major (1935). El 18 de juliol del 1936 era el Cap d'Estat Major de la 6ª Divisió (Burgos). Detingué personalment al general Batet. Membre de la *Junta de Defensa Nacional*. *Comisario General de Abastecimientos y Transportes* (març-juliol 1939)⁹³⁵. General de brigada d'Estat Major (1939). Governador Militar de Madrid i Barcelona (1942-1946), mai ocupà un càrrec més important. Reserva 1946⁹³⁶.

Parga Rapa, Francisco. Tinent de navili (1928). Capità de Navili (1940). *Director General Comunicaciones Marítimas* (1940)⁹³⁷.

Petirena Aurrecochea, Juan. (San Sebastián, 1885-Madrid, 1956). Alumne Acadèmia d'Enginyers. Va participar en la guerra del Rif. Comandant el 1930, retirat del servei durant la República i militar colpista el 1936. Comandant d'enginyers, *Cuartel General del Generalísimo* (1937). Coronel (1939). Vocal CAMPSA (1940)⁹³⁸. General de brigada (1941). Cap de les obres de fortificació del Pirineu (1941), *Jefe de Servicio de Colonias Penitenciarias* (1939-1941)⁹³⁹.

Planell Riera, Joaquín (Barcelona, 1891-Madrid, 1969). Alumne Acadèmia d'Artilleria (1910). Tinent (1915). Fàbrica d'Artilleria de Trúbia (1915-1919). Va formar part d'una comissió militar per instal·lar una fàbrica de "productes químics" (1922). Viatge als Estats Units (1923). Capità d'artilleria, bombardejos amb gasos tòxics (iperita) sobre poblats del Rif. *Taller de gases de la Maestranza de Melilla*. Combats defensa illa d'Alhucemas, *Cruz Laureada de San Fernando* (1925). Comandant d'artilleria per mèrits de guerra (1926). *Fábrica Nacional de Productos Químicos Alfonso XIII* -gasos de combat (1926-1928). Altre vegada capità d'artilleria (conflicte arma d'artilleria) Agregat militar a Washintong (1930-1933), en aquest càrrec va prometre fidelitat a la República. Comandant d'artilleria (1933). Fou empresonat el 1936, però aconseguí escapar-se. En el costar franquista se'l nomenà *Jefe Sección de Fabricación-Comandancia de Artilleria Cuartel General del Generalísimo* (1937-1939). Viatge a Alemanya visitant fàbriques d'armament (1939). Tinent coronel (1940).

⁹³⁵BOE 71 12/03/1939.

⁹³⁶ A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Fernando Moreno Calderón.

⁹³⁷ BOE 149 28/05/1940.

⁹³⁸ BOE 49 18/02/1940.

⁹³⁹ BOE 254 11/09/1941.

Dirección General de Industria y Material del Ministeri de l'Exèrcit. Vocal CAMPSA (1940)⁹⁴⁰, Vocal INI i President ENCASO (1941). Ingrés en el *Cuerpo de Ingenieros de Armamento y Construcción* (1943). Viatges al III Reich com a President d'ENCASO (1943-1945). Vicepresident de l'INI (1945). Viatges al Regne Unit (1946) i a els Estats Units (1948). Coronel (1950). Ministre d'Indústria (1951-1962). General (1955). *Procurador Cortes-Consejeros Nacionales, Miembro de Gobierno, Designados por el Jefe del Estado* (1949-1964). President *Banco de Crédito Industrial*⁹⁴¹. *Disponibile forzoso 1ª Región Militar*⁹⁴².

Roa Miranda, Vicente. Arma d'enginyers, pilot militar, Capità d'enginyers del Servei d'Aviació (1924)⁹⁴³. President de *Lineas Aereas Postales Españolas* (L.A.P.E.) fins el 1936⁹⁴⁴. Revoltat contra la República, el 1937 fou destinat a l'Arma d'Aviació de l'Exèrcit franquista. General de brigada del *Cuerpo de Ingenieros Aeronáuticos* (1942)⁹⁴⁵ *Director general de Industria y Material* del Ministeri de l'Aire (1941-1946). *Director General de Aeropuertos* (1949)⁹⁴⁶. Vocal INI (1941-1945)⁹⁴⁷.

Rocha Riedel, Francisco. (Morí a Pozuelo de Alarcon el 1950). Tinent coronel d'enginyers navals (1924). Revoltat contra la República fou nomenat Governador civil de Leon (1936), Navarra (1937) i La Corunya (1939)⁹⁴⁸. *Delegado del Estado en el Consorcio Nacional Almadrabeto* (1939)⁹⁴⁹. General de brigada (1940). *Jefe de la Inspección General de la Dirección de Construcciones e Industrias Navales Militares* (1940)⁹⁵⁰. General de divisió d'enginyers navals (1946)⁹⁵¹. Vocal INI (1949)⁹⁵².

Rodrigo Jiménez, Fernando (1907-Madrid, 1981). Comandant d'enginyers navals (1941). Càrrecs no militars: *Secretario de la Rama de Construcción Naval* (Ministeri

⁹⁴⁰ BOE 49 18/02/1940.

⁹⁴¹ Congreso de los Diputados- Índice histórico de los Diputados.

⁹⁴² A.G.M.S. Ejército de Tierra. Hoja de Servicios de Joaquín Planell Riera.

⁹⁴³ Gaceta de Madrid 328 23/11/1924.

⁹⁴⁴ Gaceta de Madrid 73 13/03/1936.

⁹⁴⁵ BOE 218 06/08/1942.

⁹⁴⁶ BOE 32 01/02/1949. L.A.P.E. (Líneas Aéreas Postales Españolas), principal companya espanyola de transport aeri.

⁹⁴⁷ SEPI Archivo INI.

⁹⁴⁸ BOE 230 07/06/1937.

⁹⁴⁹ BOE 184 03/07/1939.

⁹⁵⁰ BOE 152 31/05/1940..

⁹⁵¹ BOE 165 29/01/1946.

⁹⁵² SEPI Archivo INI. BOE 56 25/02/1949.

d'Indústria i Comerç 1939)⁹⁵³, *Subinspector en la Inspección general de Buques y construcción Naval* (1946); vocal ENCASO (1950)⁹⁵⁴, professor *Escuela Especial de Ingenieros Navales* .

Rodríguez Pascual, Luís. (Morí el 1943). Tinent de navili (1916) Capità de fragata (1941). *Ayudante de Órdenes de S.M. Alfonso XIII* (1921)⁹⁵⁵. Gerent de *Unión Naval de Levante S.A.* (1930)⁹⁵⁶, Revoltat contra la República-capità de corbeta- fou nomenat *Segundo Comandante de Marina de Bilbao*⁹⁵⁷. *Presidente Comisión Reguladora de la Distribución de Carbones* (1941)⁹⁵⁸. Vocal INI (1941-1943)⁹⁵⁹.

Rodríguez Castro, Ramón. Capità de corbeta (1925), *Oficina Pesca Marítima Marruecos*1925⁹⁶⁰. *Director General Pesca Marítima* (1940-1952)⁹⁶¹. Capità de navili (almirall honorífic 1944).

Roldán y Diaz de Arcaya, Fernando. (Vitoria, 1881-Madrid, 1964). Alumne Acadèmia d'Artilleria (1898). Tinent d'artilleria, *1ª Brigada Mixta de Cazadores*, combats del Barranco del Lobo (1909). Capità (1911). Combats a Melilla-després de l'Annual-destrucció d'habitatges i operacions de càstig, columna general Cabanellas (1922). Comandant d'artilleria. Combats columna Queipo de Llano (1923) i Fanjul (1924-1925). Combats desembarcament d'Alhucemas, columna general Sanjurjo. Combats columna coronel Orgaz (1926). Tinent coronel per mèrits de guerra, però per tractar-se d'un artiller ha de renunciar al nou grau. *Ayudante de Campo* del general Sanjurjo (1928). Medalla Militar. El 1931 va prometre fidelitat a la República i continuà com a *Ayudante de Campo* de Sanjurjo- *Director General de la Guardia Civil*. El 1932 es detingut i empresonat per formar part del cop del 10 d'agost, retirat de les Forces Armades. El 18 de juliol de 1936 estava a Barcelona, però aconseguí passar al costat revoltat (Burgos). Combats en el front d'Aragó, *Jefe de Municionamiento del Ejército del Norte. Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación* (1938)⁹⁶². Coronel d'artilleria (1938). *Comandante Principal de Artilleria 4ª Región* (1939). Ministeri

⁹⁵³ BOE 316 12/11/1939.

⁹⁵⁴ Archivo INI. Consejos de Administración ENCASO.

⁹⁵⁵ Gaceta de Madrid. 299 11/02/1921.

⁹⁵⁶ Gaceta de Madrid. 272 29/09/1930.

⁹⁵⁷ BOE 433 28/12/1937.

⁹⁵⁸ BOE 10 10/01/1941.

⁹⁵⁹ SEPI Archivo INI.

⁹⁶⁰ Gaceta de Madrid 171 20/06/1925.

⁹⁶¹ BOE 5 05/01/1940.

⁹⁶² BOE 35 04/08/1938.

d'Hisenda (*disponible forzoso 1ª Región Militar*): *Director General de Timbre y Monopolios* (1939-1957)⁹⁶³, *Delegado del Gobierno en CAMPSA* (1939-1956)⁹⁶⁴, *Delegado del Gobierno en Tabacalera S.A.*(1945)⁹⁶⁵, *Comisario General de Carburantes Líquidos* (1943). General de brigada d'artilleria (1943). Situació de reserva (1945)⁹⁶⁶.

Rotaeché Rodríguez-Llamas, Jesús M° (1890-1970). Almirall (1946), Marqués de Unzá del Valle (1905)⁹⁶⁷. Càrrecs no militars: *Vocal Cia Euskalduna de Construcción y Reparación de Buques* (1935)⁹⁶⁸, *Director General Comunicaciones Marítimas* (1941)⁹⁶⁹, *Vocal INI-Ministeri d'Indústria, comunicaciones marítimas* (1943-1959)⁹⁷⁰, *President Empresa Nacional Bazán SA* (1946), *Fundador: Naviera Vizcaína, i Naviera Química, Vocal Banco de Vizcaya, Iberduero, i Hidroeléctrica Española*⁹⁷¹.

Rubí Rubí, José (1899-1950). *Coronel de Ingenieros de la Armada* (1938)⁹⁷². General d'enginyers navals (1944). Carrera professional en els serveis tècnics de la Marina de Guerra. Càrrecs no militars: *vocal ENCASO* (1944-1949)⁹⁷³.

Rubio y Martínez Corera, Rafael (1894-Madrid, 1964). Comandant d'enginyers (1939). Càrrecs no militars: *Presidente de la Rama de la Construcción y Reparación de material móvil ferroviario*(1939)⁹⁷⁴, *Secretario General Técnico del Ministerio de Industria y Comercio* (1945)⁹⁷⁵, *Vocal Instituto Nacional de Previsión*(1950)⁹⁷⁶.

Sanz Pastor y Muñoz, César (Madrid, 1880-1966). Alumne Acadèmia d'Enginyers (1896). Tinent coronel d'enginyers (1925). El 1931 no va prometre fidelitat a la República i abandonà l'Exèrcit. *Ayudante de Campo* del general Dávila (1936). Combats ocupació de Bilbao, Santander i Gijón (1937). *Enlace militar de los Ejércitos*

⁹⁶³ BOE 127 13/05/1957.

⁹⁶⁴ CAMPSA XXX años.

⁹⁶⁵ BOE 109 19/04/1945.

⁹⁶⁶ A.G.M.S. Estado Mayor General. Hoja de Servicios Fernando Roldán y Díaz de Aracaya.

⁹⁶⁷ JEREZ, M. (1982) p.218.

⁹⁶⁸ JEREZ M. (1982) p.275.

⁹⁶⁹ BOE 33 02/02/1941.

⁹⁷⁰ Archivos INI. Consejos de Administración.

⁹⁷¹ ALZUGARAY, J.J. *Vascos relevantes del siglo XX*. Ediciones Encuentro SA Madrid 2004 p. 139.

⁹⁷² BOE 517 22/03/1938.

⁹⁷³ Archivo INI Consejos de Administración ENCASO.

⁹⁷⁴ BOE 158 07/06/1939.

⁹⁷⁵ BOE 318 14/11/1945.

⁹⁷⁶ BOE 357 23/12/1950.

de operaciones con el Servicio Nacional de Abastecimientos y Trans. Jefe Nacional del Servicio de Abastecimientos y Transportes. El 1942 es va retirar de l'Exèrcit⁹⁷⁷.

Sirvent Dargent, José (Málaga, 1899-Madrid, 1971). Alumne Acadèmia d'Artilleria (1914). Tinent d'artilleria (1919). *Comandancia de Artilleria* de Larache, combats (1920-1922), ferit greu i hospitalitzat. Capità (1922), destinat al *Taller de Precisión del Arma de Artilleria. Supernumerario sin sueldo* a S.A. Plasencia de las Armas (fàbrica d'artilleria). El 1931 va prometre fidelitat a la República, però deixà l'Exèrcit, continuà treballant (Director) a S.A. Plasencia de las Armas en *situación de retirado extraordinario*. Una vegada consumat el cop militar del 18 de juliol de 1936, es va passar a la zona revoltada i destinat al *Cuartel General del Generalísimo-Negociado fabricaciones de guerra*. Vocal *Comisión Militar de Incorporación Industrial de Vizcaya y Santander*. Diseny d'armament (nou morter de 120mm.). Comandant d'artilleria (1939). Viatge al III Reich amb la finalitat d'aconseguir sistemes d'armament per l'Exèrcit espanyol⁹⁷⁸. Càrrecs empreses públiques: *Secretario General Consejo INI* (1941-1947), *Gerente INI* (1948-1963), *Presidente INI* (1963-1969)⁹⁷⁹, Vocal CAMPSA (1952)⁹⁸⁰. Altres càrrecs: *Procurador en Cortes-designados por el Jefe del Estado* (1964-1967).

Suanzes Fernandez, Juan Antonio (Ferrol, 1891-Madrid, 1977). Alumne Escola Naval (1903). Com a Alferes de navili fou destinat al cuirassat *España*. A continuació ingressa en l'Escola d'Enginyers Navals de l'*Armada*. Amb el grau de tinent coronel d'enginyers deixà la Marina de Guerra i fou contractat per *Sociedad Española de Construcción Naval* (El Marqués de Comillas, Tomás de Zubiria, i socis britànics-Wikers Amstong), drassanes que monopolitzaven la construcció naval militar espanyola, on ocupà els càrrecs de Director de les factories de Cartagena i El Ferrol. Suanzes partidari de la nacionalització de la producció naval va originar un conflicte d'interessos amb els socis britànics, de manera que el 1933 es veié obligat a abandonar les drassanes. Una vegada esclatada la Guerra Civil, col·laborà activament amb els militars revoltats. Franco el nomenà Ministre d'Indústria i Comerç (1938). En opinió del Ministre, Espanya s'havia de convertir en un Estat totalitari com a oposició als

⁹⁷⁷ A.G.M.S. Subinspección de la 1ª Región Militar. Cuerpo de Ingenieros del Ejército. Hoja Matriz de Servicios César Sanz Pastor Muñoz.

⁹⁷⁸ Artillería, Academia del Cuerpo, Hoja matriz de Servicios. Archivo General Militar de Segovia.

⁹⁷⁹ SEPI Archivo INI Consejos de Administración.

⁹⁸⁰ BOE 330 25/11/1952.

Estats liberals. La aspiració de un Estat totalitari era la independència, i el mitjà per aconseguir-ho, la autarquia. En paraules de Suanzes, la autarquia consistia en l'aspiració d'un país per a bastar-se a si mateix⁹⁸¹. Elena San Román explica els somnis planificadors de Suanzes, al dissenyar un esquema general de l'organització del *Nuevo Estado*, on es pot veure l'obsessió militar de la mobilització industrial, de manera que tota la indústria estava sotmesa a una eventual transformació en el cas d'un conflicte bèl·lic⁹⁸². *Director de Construcciones e Industrias Navales Militares* (1939-1941)⁹⁸³, President de l'INI (1941), i altre vegada Ministre d'Indústria i Comerç (1945-1951). Mantingué la presidència de l'INI fins el 1962. General de divisió d'enginyers navals (1950)⁹⁸⁴. Membre del *Consejo Nacional de Falange Española Tradicionalista y de las JONS* (1951)⁹⁸⁵, *Procurador en Cortes-Consejeros nacionales, designados por el Jefe del Estado, miembros del Gobierno* (1943-1964)⁹⁸⁶.

Trenor Azcárraga, Tomás (València, 1894-1981). II Marqués del Túria. Tinent coronel d'artilleria (1940), Marqués del Túria, deixà l'Exèrcit amb l'adveniment de la República, durant la Guerra Civil tornà a la milícia al costat revoltat fins el 1954. Càrrecs no militars: *Presidente de la Junta de obras del Puerto de Valencia* (1940)⁹⁸⁷, Vocal ENCASO (1942)⁹⁸⁸, alcalde de València (1955-1958), vocal *Cervezas el Turia*⁹⁸⁹, *Procurador en Cortes-Administración Local* (1952-1958)⁹⁹⁰.

Villalonga y Tortonval, Juan (Barcelona 1879- ?). Tinent coronel d'intendència (retirat) (1938). Maqués de Maestrazgo (1849)⁹⁹¹. Càrrecs no militars: *Jefe del Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes* (1938)⁹⁹².

⁹⁸¹ SAN ROMAN, E. (1999) p 69.

⁹⁸² SAN ROMAN, E. (1999) p 72.

⁹⁸³ BOE 280 07/10/1939; BOE 184 03/07/1941

⁹⁸⁴ BOE 323 19/11/1950.

⁹⁸⁵ BOE 213 01/08/1951.

⁹⁸⁶ Congreso de los Diputados. Índice histórico de los Diputados.

⁹⁸⁷ BOE 213 31/07/1940.

⁹⁸⁸ Archivo INI. Consejos de Administración ENCASO.

⁹⁸⁹ PEREZ PUCHE, F. 1979 p.176.

⁹⁹⁰ Congreso de los Diputados. Índice histórico de los Diputados.

⁹⁹¹ JEREZ, M. (1982) p. 218.

⁹⁹² BOE 135 12/11/1938.

BIBLIOGRAFIA

ACEÑA, P. COMÍN, F. *INI 50 años de industrialización en España*. Espasa Calpe. Madrid 1991.

AGUILAR, M. *El Ejército español durante el franquismo*. Ediciones Akal 1999.

ALCALDE, A., *Los excombatientes franquistas (1936-1965)*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza, 2014.

ALONSO BAQUER, M. *Franco y sus generales*. Taurus 2005.

ANDRES MARTIN, J.R. *José Mª Otero Navascués Enríquez de la Sota, Marqués de Hermosilla. La baza nuclear y científica del mundo hispánico, durante la guerra fría*. Plaza y Valdés. México 2005.

AREILZA, J.M. CASTIELLA, F.M. *Reivindicaciones de España*. Instituto de Estudios Políticos. Madrid 1941.

ARMERO, J.M^a. *La política exterior de Franco*. Planeta 1978.

BABOR, J. IBARZ, J (1962) *Química general moderna*. San Martin.

BALFOUR, S. *Abrazo mortal*. Ediciones Península.2002.

BARCA SALOM, F.X. “La política nuclear española: el caso del reactor nuclear Argos” *Quaderns d’Història de l’Enginyeria*. Volum IV 2000.

BARCIELA, C. ed. *Autarquía y Mercado Negro. El fracaso económico del primer franquismo 1939-1959*. Crítica 2003.

BARCIELA, C. *La ayuda americana a España 1953-1963*. Universitat d’Alacant. 2000.

BARCIELA, C. ed. MIRANDA ENCARNACION, A. *El fracaso de la industrialización autárquica*. Crítica 2003.

BARCIELA, C. LÓPEZ, I. MELGAREJO, J. “Autarquía e Intervención: El fracaso de la vertiente industrial del Plan Badajoz” *Revista de Historia Industrial* nº 14 1998.

BLANCO ESCOLÁ, C. *La incompetencia militar de Franco*. Alianza Editorial. 2000.

BUSQUEST, J. *El militar de carrera en España*. Ariel 1971.

BUSQUEST, J. *Militares y demócratas*. Plaza Janés. 1999.

BUSQUEST, J. “Conservadurismo, republicanismo y anti republicanismo en las Fuerzas Armadas”. *Anales de Historia Contemporánea* nº 7. 1989.

CABRERA, M. DEL REY, F.(2002) *El poder de los empresarios*. Santillana Ediciones Generales. Madrid.

CARDONA, G. SALAS, J. FERNÁNDEZ BASTARRECHE, F. TUÑÓN DE LARA, M. *España 1936-1939 La guerra militar*. Historia 16 Madrid 1996.

- CARDONA, G. *Franco y sus generales*. Ediciones temas de hoy. 2001.
- CARDONA, G. *El poder militar en el franquismo*. Flor del Viento Ediciones. 2008.
- CARDONA, G. “El desastre del 98 y militarismo”. Instituto de Estudios Almerienses. 2004.
- CAMPSA XXX años 1958.
- CATALAN, J. *La economía española y la Segunda Guerra Mundial*, Ariel Historia Barcelona 1995.
- CHAMORRO, E. FONTES, I. *Las Bases Noerteamericanes en España*. Editorial Euros. 1976.
- CLARA, J. “Militarismo político y gobiernos civiles durante el franquismo”. Anales de Historia Contemporánea, 18 (2002).
- CONNELLY, J. *La Semana Trágica*. Ariel 1972.
- CONSEJO ORDENADOR DE MINERALES ESPECIALES DE INTERES MILITAR. Memoria 1941-1945. Presidencia del Gobierno.1946
- CRUELLS, M. *L'Expedició a Mallorca. Any 1936*. Editorial Juventud. Barcelona 1971.
- DE CORRAL, J.L. *Consideraciones sobre un futuro orden social en el mundo*. Ministerio de Trabajo. Escuela Social de Madrid. 1945.
- DE LIS, E. *Legislación petrolífera española*. Salamanca. (1966).
- DE MIGUEL, A. *Sociología del franquismo*. Editorial Euros. 1975.
- DIAZ BENITEZ, J. “El anteproyecto de flota de 1938 y la no beligerancia española durante la Segunda Guerra Mundial” Ayer nº 49, 2003.
- EJERCITO. Revista ilustrada de las Armas y Servicios. Ministerio del Ejército.
- ELLWOOD, S. *Historia de la Falange*.Crítica 2001.
- ESCUDE, C. “¿Cuánto valen esas bases? El tira y afloja entre Estados Unidos y España, 1951-1953” Cuadernos de Historia Contemporánea 2003.
- ESPINOSA, F. *La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*. Crítica 2003.
- FERNÁNDEZ ROCA, F.J. “HYTASA Fundación y desarrollo de una empresa textil en el marco de la política económica del primer franquismo (1937-1949)” Universidad de Sevilla 1996.
- FONTANA, J. (ed.), *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000.
- FONTANA, J. (ed) , *España bajo el franquismo*, Barcelona , Crítica, 1986.
- FRANCISCO, L.M. *Morir en África. La epopeya de los soldados españoles en el desastre de Annual*. Crítica .Barcelona. 2013

- FRANCO SALGADO ARAUJO, F. *Mis conversaciones privadas con Franco*. Planeta Barcelona 1976.
- FUENTES QUINTANA, E. Director. *Economía y economistas españoles en la guerra civil*. Academia de ciencias Morales y Políticas. Madrid. 2008.
- GALLEGO, F. *El Evangelio Fascista. La formación de la cultura política del franquismo (1930-1950)* Crítica. Barcelona 2014.
- GALLEGO, F. *Ramiro Ledesma Ramos y el fascismo español*. Editorial Síntesis. 2005.
- GARCIA MÁRQUEZ, J.M. “Andalucía: otra tierra, otra guerra. Los Mecanismos de la represión” *Memòria antifranquista del Baix Llobregat*, nº 7 (Edició extraordinària) 2011.
- GARCIA PÉREZ, R. *Franquismo y el Tercer Reich*. Centro de Estudios Constitucionales. Madrid 1994.
- GARCÍA PÉREZ, R. “El proyecto continental del Tercer Reich“. *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)* Enero-Marzo 1995.
- GÓMEZ DE MENDOZA “El Plan Nitrógeno (1939-61)” Documento de trabajo de la Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales. Nº 9 Universidad Complutense.
- GÓMEZ MENDOZA, A. “Hacia una economía del frío: el plan de red frigorífica nacional 1947-1951”. Documento de trabajo de la Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales. Universidad Complutense. Madrid 1995.
- GONZALEZ ALCANTUD (Ed.) *Marroquíes en la Guerra Civil española*. Campos equivocados. Anthropos Ed. 2003.
- GORDON THOMAS, MAX MORGAN-WITTS. *El día en que murió Guernica*. Plaza & Janés 1976.
- HEIBERG, M. ROS, M. *La trama oculta de la guerra civil*. Crítica 2006.
- IBAÑEZ, A. *Franco i la Línia P. La Fortificació dels Pirineus (1940-1957)* Ferrell Editors. Barcelona 2011.
- IZQUIERDO, J. *Manual del Arma Química*. Espasa Calpe Madrid 1940.
- JAYME BIONDI, D. “El Alto Estado Mayor” IV Congreso Historia de la Defensa. Fuerzas Armadas y políticas de defensa durante el Franquismo. Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado. Madrid 5 Noviembre 2009.
- JEREZ MIR, M., *Élites políticas y centros de extracción en España, 1938-1957*, CIS, Madrid, 1982.
- LLEIXÀ, J. *Cien años de militarismo en España*. Anagrama 1986.
- MALUQUER, J. *La economía española en perspectiva histórica*. Ediciones de Pasado & Presente. Barcelona 2014
- MADARIAGA, M.R. *En el Barranco del Lobo. Las Guerras de Marruecos*. Alianza Editorial 2005.

- MADARIAGA, M.R. *Los moros que tajo Franco...* Ediciones Martínez Roca. 2002.
- MADARIAGA, R.M. *Marruecos ese gran desconocido*. Alianza Editorial. Madrid 2013.
- MADARIAGA, M.R., LÁZARO ÁVILA, C. “La guerra química en el Rif. (1921-1927): Estado de la cuestión”. *Revista Historia* 16. Nº 324.
- MARÍN, M. «Los gobernadores civiles del franquismo, 1936-1963: seis personajes en busca de autor», *Historia y Política*, núm.29, 2013.
- MARÍN, M. *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*. Pagès Editors.2000.
- MARÍN, M. *Història del franquisme a Catalunya*. Pagès Editors. 2005.
- MARÍN, M. *Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*. Editorial Base. 2005.
- MARQUINA BARRIO, A. *España en la política de seguridad Occidental*. Servicio de Publicaciones del E.M.E. 1986.
- MARTÍN RAMOS, J.L. *El Frente Popular. Victoria y derrota de la democracia en España*. Deiciones Pasado y Presente. 2015.
- MAYAYO, A. LO CASCIO, P. RÚA, J.M. *Economía franquista y corrupción*. Flor del Viento ediciones. Barcelona 2010.
- MOLINERO, C., YSÀS, P. *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Eumo editorial. 2003.
- MOLINERO, C., YSÀS, P. *Patria, Justicia y Pan. Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya 1939-1951*. La Magrana. Barcelona. 1985.
- MOLINERO, C., YSÀS, P. *La Anatomia del Franquismo*. Crítica. 2008.
- MOLINERO, C., SALA, M., SOBREQUÉS, J. (eds). *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*. Planeta de Agostini 2006.
- MONFORT, A. Barcelona 1939. El camp de concentració d’Horta. L’Avenç 2008
- MORADIELOS, E. *Franco frente a Churchill*. Grup Editorial 62. Barcelona 2005.
- MORADIELOS, E. *1936 Los Mitos de la Guerra Civil*. Península. (2004).
- MORCILLO, E. “Los planes militares frente al exterior durante el primer franquismo” IV Congreso Historia de la Defensa. Fuerzas Armadas y políticas de Defensa durante el Franquismo. Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado. Madrid 5 Noviembre 2009.
- MORENO JULIÁ, X. *La División Azul. Sangre española en Rusia 1941-1945*. Crítica 2004.
- OLMEDA GÓMEZ, J.A. *Las Fuerzas Armadas en Estado Franquista*. Ediciones el arquero. 1988.
- PANDO, J. *Historia secreta del Annual*, Madrid, Temas de Hoy, 1999.

PAXTON, R.; *L'Armée de Vichy. Le corps des officiers français 1940-1944*, Paris, éditions Tallandier, 2004.

PEREZ PUCHE, F. (1979) *50 Alcaldes. El Ayuntamiento de Valencia en el siglo XX*. Ed. Prometeo València.

PIÑEIRO ALVAREZ, M^o “Los convenios Hispano Norteamericanos de 1953” Universidad de Cádiz. 15 octubre 2006.

PRESTON, P. *Franco. Caudillo de España*. Grijalbo. Barcelona 1994.

PRESTON, P. *Botxins i repressors. Els crims de Franco i dels franquistes*. Editorial Base. 2006.

RAGUER, H. *El general Batet*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona 1995.

RIDRUEJO, D. *Casi unas memorias*, Planeta, Barcelona, 1976.

RIERA, I. *Els catalans de Franco*. Plaza Janés 1998.

ROS AGUDO, M. *La guerra secreta de Franco (1939-1945)*, Barcelona 2002.

ROS, M. *La gran tentación*. Styria Barcelona 2007.

SALAS, N. *Quién fue Luis Alarcon de la Lastra*. Guadalturia ediciones. 2010.

SÁNCHEZ VÁZQUEZ, L. *La legitimación de la energía nuclear en España (1961-1979)* Editorial de la Universidad de Granada 2010.

SAN MARTIN, J.I. *Servicio Especial. A las órdenes de Carrero Blanco (de Castellana a El Aaiún)*. Planeta 1983.

SAN ROMAN, E. *Ejército e Industria: el nacimiento del INI*. Crítica 1999.

SAN ROMAN, E. SUDRIÀ, C. “Synthetic Fuels i Spain, 1942-66: The Failure of Franco's Autarkic Dream” *Busines History*. V. 45 October 2003.

SANTOS JULIÀ (Coordinador). *Víctimas de la Guerra Civil*. Ediciones Temas de Hoy. 2006.

SAZ, I. *España contra España. Los nacionalismos franquistas*. Marcial Pons Ediciones de Historia S.A. Madrid. 2003.

SEMAT, H. *Física Atómica y Nuclear*. Aguilar SA. 1966.

SIRVENT, J. *Noticia General sobre el Instituto Nacional de Industria*. Conferencia inaugural del curso monográfico sobre dicho organismo, pronunciada en el Instituto Social León XIII el día 14 de Mayo de 1952. Madrid 1952.

SUDRIÀ, C. NADAL, J. CARRERAS, A. *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*, Ariel, Barcelona, 1987.

SUEIRO, D. *La verdadera historia del Valle de los Caidos*, Sedmay ediciones. 1976.

- TAMAMES, R. *Estructura económica de España*. Sociedad de Estudios y Publicaciones. Madrid.1964.
- TEBAR, J., RISQUES, M., MARIN, M., CASANELLAS, P. *Gobernadores. Barcelona en la España franquista (1939-1977)*, Ed. Comares. 2015.
- THOMAS, J.M. *Los fascismos españoles*. Planeta 2011.
- THOMÀS, J.M. *La Batalla del Wolframio. Estados Unidos y España de Pearl Harbor a la Guerra Fría (1941-1947)*. Ediciones Cátedra, 2010.
- THOMÀS, J. M. *Franquistas contra franquistas*. Penguin Random House.2016.
- TUÑÓN DE LARA, M. *La España del siglo XX*. Ed. Laia. Barcelona 1974.
- TUSELL, J. *Carrero. La eminencia gris del régimen de Franco*. Temas de Hoy. Madrid 1993.
- TUSELL, J. *Franco España y la II Guerra Mundial. Entre el Eje y la neutralidad*. Madrid, 1995.
- TUSELL, J. *La dictadura de Franco*. Alianza Editorial. Madrid. 1996.
- TUSELL, X. GARCIA QUEIPO DE LLANO,G. *Franco i Mussolini. La Política española durante la Segunda Guerra Mundial*. Planeta 1985.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. *Autobiografía del general Franco*. Planeta. 1992.
- VIGON, J. *Milicia y política. Instituto de estudios políticos* Madrid 1947.
- VIGON, J. *General Mola (el conspirador)*. Editorial AHR Barcelona 1957.
- VIÑAS, A. *Las palancas de la guerra, mitos del franquismo*. Pasado & Presente Barcelona 2013.
- VIÑAS,A. “La negociación y renegociación de los acuerdos hispano-norteamericanos, 1953-1988: Una visión estructural” Cuadernos de Historia Contemporánea 2003.
- VIÑAS, A. *Los pactos secretos de Franco con Estados Unidos*. Grijalbo. Barcelona 1981.
- VIÑAS, A. *Guerra, dinero, dictadura*. Crítica 1984.
- VIÑAS, A. *La otra cara del Caudillo. Mitos y realidades en la biografía de Franco*. Crítica 2015.
- WINGEATE PIKE, D. *Franco y el Eje Roma-Berlín-Tokio*. Alianza Editorial. 2010.

YNFANTE, J. *La prodigiosa aventura del Opus Dei*. Ruedo Ibérico 1970.

YNFANTE, J. *El Ejército de Franco y de Juan Carlos*. Ruedo Ibérico 1976.

YNFANTE, J. *Los negocios militares. Las Fuerzas Armadas en España*. Ediciones Monipodio. Toulouse. 1976.